

HISTORIA NOSTRA

III.

HISTORIA NOSTRA III.

HISTORIA NOSTRA III.

Szerkesztő:

Várkonyi Péter

Sorozatszerkesztő:

Dr. Miskei Antal

Eddig megjelent kötetek:

Historia Nostra, I., 2013.
(Szerk.: Dr. Miskei Antal, Fábián Máté)

Historia Nostra, II., 2017.
(Szerk.: Balla Péter, Dr. Miskei Antal)

HISTORIA NOSTRA III.

SZERKESZTŐ
Várkonyi Péter

Eger, 2019

Szerkesztőbizottság:

Dr. Bajnok Dániel

(Ókori, Középkori és Kora Újkori Történeti Tanszék)

Dr. Borbély Zoltán

(Ókori, Középkori és Kora Újkori Történeti Tanszék)

Dr. Fábíán Máté

(Új- és Jelenkori Történeti Tanszék)

Nagy Andor

(Esterhazyánum Kutatócsoport)

Várkonyi Péter

(Új- és Jelenkori Történeti Tanszék)

Nyelvi lektor:

Várkonyi Péter

ISSN 2064-325X

A kötet az NTP-HHTDK-18-0036 számú
„Komplex bölcsészettudományi és művészeti TDK tehetséggondozó program
2018-19” című pályázat keretében valósult meg.

EMBERI ERŐFORRÁSOK
MINISZTERIUMA

EMBERI ERŐFORRÁS
TÁMOGATÁSKEZELŐ

A kiadásért felelős
az Eszterházy Károly Egyetem rektora
Megjelent az EKE Líceum Kiadó gondozásában
Kiadóvezető: Nagy Andor
Felelős szerkesztő: Domonkosi Ágnes
Nyomdai előkészítés, borítóterv: Molnár Gergely
Megjelent: 2019-ben

Készítette:
Felelős vezető:

TARTALOMJEGYZÉK

Előszó	7
Kürti Péter Egy elfeledett tisztikar A méneskari huszárok tevékenységének története 1795-től 1918-ig	9
Laczkó Vivien Az első világháború hatása a Ciszterci Rend Egri Katolikus Főgimnáziumára	37
Molnár Dávid Eger város társadalmi és politikai viszonya 1918-1919-ben.....	53
Nagy Ádám Visontai Kovách László tevékenysége és emlékezete.....	85
Nagy Ágnes Nikolett Egy demokratikus állam kitérője Emberi jogsértések a Pinochet diktatúrában	117
Pap Péter István Ménesbirtokból szovhoz? A Mezőhegyesi Állami Gazdaság rekonstrukciója és átszervezése 1945-1957	151
Stefán Antal Krisztián A szervezett bűnözés hajnala? Bűnszövetkezetek Nógrád megyében az 1950-es években	175

ELŐSZÓ

A Historia Nostra hallgatói tudományos folyóirat TDK-különszámában az Eszterházy Károly Egyetem Történelemtudományi Intézetében tanuló azon történelem szakos hallgatók tanulmányait közöljük, akik továbbjutottak a 2019 tavaszán megrendezett XXXIV. OTDK Humán Tudományi Szekciójába.

Örömkre szolgál, hogy szinte minden képzésünkben van olyan hallgató, aki bekapcsolódott a tehetséggondozásba, s ennek egyik csúcspontjaként megmérettette magát ezen az Európában is egyedülálló konferencián. E kötet szerzői között is találunk nappali és levelező tagozatos, osztatlan tanári és diszciplináris MA szakos, alsóbb éves, végzős és végzett hallgatót. A Történelemtudományi Intézetben folyó műhelymunka sokszínűségét jelzi a témák tematikai és kronológiai változatossága. Reményeink szerint minden olvasó talál majd érdeklődésének megfelelő információt a szövegekben. A tudományosság kritériumát a hallgatók által befektetett munka és a témavezetők magas szintű szakmai támogatása szavatolja.

Célkitűzésünk szerint folyóiratunk a jövőben is lehetőséget biztosít majd a saját kutatást folytató hallgatók eredményeinek publikálásra. Személyes tapasztalataink alapján meggyőződésünk, hogy ezek az első (kinél magabiztos, kinél bátortalanabb) írások fontos kiindulópontjai és értékes darabjai lehetnek egy kutatói életpályának.

A szerkesztő

EGY ELFELEDETT TISZTIKAR

A méneskari huszárok tevékenységének története 1795-től 1918-ig – bevezető tanulmány –

KÜRTI PÉTER

*„Szerény művem ébressze újra a ló iránti szeretetet és kedveltesse meg a lovon,
vagy kocsin való utazást apáink szokása szerint.”¹*
Csekonics József (1757-1824)

A kutatás előzményei: egy elfeledett tisztikar

A magyar lovas nép! Több mint ezer éve szoros kapcsolatunk van a lóval. Nemcsak leghűségesebb bajtársunk volt a csatákban, de békeidőben hűséges segítők voltak a föld művelésében, a kocsizásban vagy az utazásban egyaránt. Legfényesebb katonai sikereink segítői ezek a nemes állatok. Ott voltak velünk, amikor *„rettegtek nyilainktól”, „nyögtek hadainktól”,* amikor a végházak lovasai portyáztak a hódoltság korában, vagy ámultak és rettegtek Hadik András, Sándor Móric könnyűlovasaitól, ahogyan névtelenül a sok huszárvirtus végrehajtásakor irigyelték a magyar huszárt tudásáért, lováért, felszereléséért és a nőkre tett hatásáért egyaránt. A ló szerepe egészen a 20. század közepéig nem csak fontos hadieszköz, hanem a mindennapi életben státuszszimbólum, fontos segítő és a logisztikai feladatok elengedhetetlen tartozéka volt. Egy jó ló, vagy fogat nem csak a közönség számára, hanem a lovasa, hajtója számára is érték, élmény és büszkeség.

Egész történelmünk alatt a magyar lovas kultúra, a lovas-íjásztól a huszár-hagyományokig, a csikós hagyományoktól a versenysportig a kentaur létének télosza. A ló és lovasa szimbiózisát a feladat tökéletes végrehajtásának sikere adja, ami a csatában a túlélés és a győzelem, békeidőben pedig a közös munka, a tenyésztés sikere, lovasként a méneshajtás, a vadászlovaglások, a versenyek, vagy a hobbilovas számára egy erdei túra, vagy egy akadály leküzdése.

A mi lovas kultúránk és annak évszázados hagyományai nemzetközi hírűvé tették népünket. *„A legmagyarabb magyar, és a legszebb férfi: a huszár”.* A huszárság krémje pedig egy elfeledett tisztikar. A császári, később a K und K méneskar tisztjeinek megismerése, valamint tevékenysége lesz dolgozatom témája. Az alapítástól, azaz 1795-től, a végleges 1945-ben történt megszüntetésig a testület sikert sikerre halmozott, feladatát tisztai becsülettel, maradéktalan katonai hivatástudattal és sikerrel végezte el. Bár Pettkó-Szandtner Tibor – aki az utolsó

¹ Csekonics, 1817. 4.

parancsnoka volt e tisztoknak – és társai tevékenysége a második világháborút követően még 1946-ban is eredményes tevékenységet mutatott, valójában azonban a tisztikar léte az orosz támadásokat megelőzően már megpecsételődött. A megmentés érdekében német területre menekítették ki a testület írásos anyagait és értékesebb lóállományát. A kijelölt tisztok mind az állomány, mind a tisztikar hagyományának megőrzésére tettek kísérletet. Nem járhattak sikerrel az orosz területre és a nyugatra menekített lóállomány egyben tartásában sem. Az amerikai felügyelet ellenére a tisztikar dokumentációs anyagának nagy része is eltűnt. A tisztikar megszűnt létezni, ezzel ért véget a magyar lótenyésztés és a magyar huszárság legfényesebb korszaka.² Kutatási területem e méneskari tisztok tevékenységének teljes története.

A most bemutatandó időszak a kezdetektől, a méneskari tisztállomány felállításától, az ahhoz szükséges haditanácsi és királyi akarattal való találkozásától, a ménesbirtokok kialakításától, a nagy háborút lezáró békét követően a magyar királyi méneskar megalakulásáig, azaz 1918-ig tart. A témaválasztásnál motiváló tényező volt, hogy egészében nincs feldolgozva a testületre vonatkozó anyag. Kezdetben a tisztikarnak a korszakban betöltött társadalmi és katonai szerepe keltette fel érdeklődésemet. A források, elsősorban a primer levéltári anyagok és a korszak sajtójában megjelent cikkek azonban megmutatták, hogy mind helyi, mind országos szinten ez a katonai alakulat lényegesen nagyobb társadalmi pozíciót töltött be és jelentősebb katonai és civil befolyással bírt, mint ahogyan erre korábban gondoltam. Tevékenységének elismerése nemzetközi szinten is kiemelkedő volt, éppen ezért szinte érthetetlen, hogy a történelmi szakma is csak részben, vagy egyáltalán nem ismeri a tisztikar történetét. A huszárokat ismeri a magyarság, azonban a 19. századi huszárlegendák háttérét adó, a lovastenyésztést tudományos szintre emelő és kiemelkedő sikereket arató tisztikart egyáltalán nem. Így kutatási feladatomban több tézisre kellett bontanom. A méneskari tisztok társadalomtörténeti feldolgozása mellett, az esemény- és hadtörténet kontextusára, királyi rendeletek hatására kiterjesztett feladatkörük miatt jelentős gazdasági tevékenységére és a politikai változások miatt a felügyeleti és irányító szerveinek átalakulása, szervezeti és működési berendezkedésének változásai miatt, gazdaságtörténeti kutatómunkára is szükség van a teljes megismeréshez. Mindez előre mutatja, hogy ez a kutatómunka több egy tudományos diákköri dolgozat kutatásánál. E dolgozat alapját adó munkám OTDK megmérettetésénél a bírálók is felvetették a téma PhD-szintű mélységének kidolgozását. A most olvasott dolgozat egy bevezető tanulmány, általános ismertetése egy elfeledett, időnként szándékosan elhallgatott, a korszakban azonban a társadalmi elitbe számító, katonai és gazdasági értelemben meghatározó tisztikar történetének.

² Kenessey, 2000. 128-138.

A szakirodalom rövid áttekintése

A rendelkezésre álló anyag terjedelme miatt a szakirodalmak áttekintésénél csak a fontosabb műveket említem meg. Mind Mezőhegyes, mind Bábolna, később Kisbér, valamint a jelentősebb ménesbirtokok, ménetelek és állomás-helyek helytörténeti szinten voltak kutatva, majd ezekről a publikációk a 90-es évektől divatossá vált „településtörténeti” könyvekben sorra megjelentek.³ Ezek a művek leggyakrabban a tisztikar településfejlődésre gyakorolt hatását mutatják be úgy, mintha az csak az agrár-gazdaságtörténetre lenne hatással⁴, holott a település társadalmi (kaszinó, mézsárszék, bolt, vásárhelyek stb.), vallási (templomépítés, hitéleti megbízatások) és infrastrukturális fejlődésére jelentős hatást gyakorolt a tisztikar megjelenése. A fejlesztések miatt (jelentős épületek épültek, kaszárnya, istállók, lovardák, tömlöc, fogadók, úthálózat stb.) fejlődött a település, hiszen a tisztikar tevékenységének léte létrehozta, elősegítette, hogy iparosok, szakmák koncentrálódjanak a ménesbirtokok köré, társadalmi összetételét tekintve pedig jelentős foglalkoztatóvá váltak az intézmények. A település gazdaságtörténetében tehát nem egy epizódja a ménesbirtok a hely gazdálkodásának, hanem a ménesbirtokon folyó gazdálkodás meghatározza a kialakuló településszerkezetet és a lakosság összetételének változását. *„Mezőhegyes például katonai létesítmény volt, melyet majorok öveztek, s ami ugyanakkor építészeti, kulturális és gazdasági-kereskedelmi tekintetben egy szinten volt a korabeli városokkal. A magyar Alföldnek ez a része élesen elütött a környező falvaktól. Ennek az itt élők is tudatában voltak, Friedrich Schöffler mezőhegyesi mézsárszék haszonbérő például leveleiben városnak nevezi Mezőhegyest.”*⁵

A kutatási témát érintő szakirodalomban a tisztikart illetően sem a szervezeti, sem a fenntartói, irányítói rendszer felépítése nincs ismertelve, illetve kutatva, mindössze felületesen kerül említésre. Nyilvánvaló, hogy egy katonai szervezet a hadügy rendszerébe tartozik, azonban a méneskari tisztak szakmai irányítása a kiegyezést követően teljesen átalakult. A perszónalunio alatt a személyi állomány maradt a hadügy hatáskörében, annak minden előnyével és katonai sarkossága miatti hátrányával. Vagyis a közös birodalmi irányítás alatt állt. A szakmai irányítást a mezőgazdasági minisztériumhoz rendelték, azaz teljes egészében magyar hatáskörbe került, azzal az abszurdummal, hogy a nevelt lóállomány szintén a közös hadügy rendelkezésére álló remondát jelentett.

A tisztikar méltatlanul kis szerepet kap a publikációkban. A méneskar számottevő említése elsősorban hippológiai munkákban lelhető fel. Itt kell megemlítenem Dr. Hecker Walter kiváló tevékenységét, elsősorban a *„Bábolna arab ménes”*⁶ című vagy *„Híres versenylovaink”*⁷ című könyveit. Jelentős forrás

³ Például: Gunst – Wellmann, 1980.

⁴ Perneki, 1976.

⁵ Tarkó, 2009. 21.

⁶ Hecker, 2014.

⁷ Hecker, 2011.

Kovácsy Béla- Monostori Károly Ló és tenyésztése című összefoglaló, alpműnek tekintendő könyve.⁸ A hippológiai, valamint tenyésztési, képzési és kocsizásról szóló írások között jelentős szerzői körnek tekinthetők a tisztikarból kikerülő írók. Legjelentősebb közülük Csekonics József⁹ (1757-1824), Brudermann Rezső¹⁰ (1810-1889), vagy Pettkó-Szandtner Tibor¹¹ (1886-1961) és Fadlallah el Hedad Mihály¹² (1841-1924). Az általuk írott (részben) lovas szakmunkák, jól tükrözik a hozzáértést és azt a magas színvonalú munkát, mely a ménésbirtokok szintjén megvalósult.

Az irodalmakban külön csoportot jelentenek azok a munkák, melyeket olyan szerzők írtak, akik hivatalból kapcsolódtak a ménéskarhoz¹³ Külön csoport alkotható a méneskari tisztek tollából született visszaemlékezésekből, útleírásokból, egyéb publikációkból.¹⁴ Természetesen olyan közismert, kormeghatározó szerzők alkotásait is felhasználtam, mint Wesselényi Miklós¹⁵ (1796-1850) vagy Széchenyi István¹⁶ (1791-1860).

A munka során a tisztikarra vonatkozó levéltári forrásokat is feldolgoztam, amelyek jobban megismerhetővé tették a szervezetet. Elsősorban a bécsi Kriegsarchivból hiteles másolatban rendelkezésre álló, a bábolnai gyűjteményben megtalálható, 1786-1946 közötti időszakból származó és a ménési tisztikarra vonatkozó iratmásolatok részleges dokumentációja áll a rendelkezésemre. Ez a 12 doboznyi anyag kutatható állapotban van, de teljes egészében feldolgozatlan.¹⁷ A tiszti állomány személyi kartonjainak tekintetében a Hadtörténelmi Levéltár volt segítségemre. Primer forrásként használható a korabeli sajtó, nyomtatott közlönyök. Kultúrtörténeti és eseménytörténeti szempontból kiemelkedőek az 1857-től induló *Vadász és Versenylap* folyóirat lapszámai, vagy a Magyar Mezőgazdasági Egyesület közlönye,¹⁸ amelyekben a kifejezetten a lovasérettel foglalkozó fejezetek az érdekesek.

A kutatómunka során segítséget kértem a bábolnai és mezőhegyesi helytörténeti és magángyűjtőktől, akik számos korabeli, érdekes és felbecsülhetetlen értékű forrásanyagot adtak a rendelkezésemre. Így kerültek például

⁸ Kovácsy – Monostori, 1905.

⁹ Csekonics, 1817.

¹⁰ Brudermann, 1903.

¹¹ Pettkó - Szandtner, 1931.

¹² Fadlallah, 1904.

¹³ Például Podmaniczky, 1903.; Wrangler, 1895.

¹⁴ Löffler, 1860.

¹⁵ Wesselényi, 1829, 1847.

¹⁶ Széchenyi, 1828.

¹⁷ A bábolnai Kriegsarchiv (KA) iratmásolatai nem a teljes méneskari anyag, ugyanis a II. világháborút követő evakuálás során jelentős iratanyag, a tenyészállománnyal együtt 1945-1947 között megsemmisült, amiről Kenessey az emlékiratában említést tesz. Kenessey, 2000. 134-138.

¹⁸ Köztelek, 1891-1944.

kezembe korabeli plakátok, hivatali és privát levelek, eredeti *Rang- és beosztási táblák*, fotóalbumok. Megjegyzendő, hogy ezek rendszerezése még nem zárult le, értékelésük megannyi megválaszolandó kérdést és megoldandó feladatot eredményez. A tisztikar személyügyi feldolgozásánál fontos megemlítenem a tisztikar áthelyezéséről, kinevezéseiről szóló korabeli kiadványokat, elsősorban a *Belügyi Közlönyt*, melynek szerepét 1876-tól a *Budapesti Közlöny* veszi át. Részletes beosztási táblázatokat tartalmaz 1873 és 1944 között *Magyarország tiszti cím és névtára* is.

A források és az irodalom feldolgozása során több előre nem látható problémával találkoztam, újabb és újabb érdekes résztemákra találva. Ilyen például a tisztikar logisztikai feladatai, vagy Bécs húsellátásának kérdése. A katonák részére előírt feladat nagyságának megértéséhez interdiszciplináris nézőpont szükségeltetik. Így kerülhetnek a feldolgozott irodalomba egészen különböző tematikájú munkák¹⁹

A korábbi szakirodalmi eredmények

Az irodalom és adatgyűjtés feldolgozása során egyértelműen megállapítható volt, hogy a ménesi tisztikar kutatása hiánypótló. A lótenyésztéssel foglalkozó szakirodalom, illetve a történelemtudomány a II. világháborút követően valahogyan elfelejtette a méneskari tisztikart és a testület tevékenységét. Még az oly lelkiismeretes kutató, mint Gunst Péter vagy Wellmann Imre a korábban említett Bábolna múltjának feldolgozásáról írt munkájukban, vagy N. Kiss István gazdaságtörténeti műveiben, (talán a korszak ideológiai viszonyai miatt) mintha kénytelenek lettek volna elhallgatni a méneskar jelentőségét. Az 1980-as évekig szinte teljesen hiányzik a társadalomtörténeti nézőpont, ha szerepel is a méneskari tiszt, akkor annak képét a kor ideológiája határozza meg. A II. világháború utáni időben ugyanis a huszárhagyományok és a hozzájuk köthető lótenyésztési eredmények (a lósporthoz és lovas versenysport is) „urizálásnak”, nem kívánatosnak, a régi rendszer „csökevényének” minősültek. Súlyosbította ezt a helyzetet, hogy a horthysta rendszer, ami eleve elítélt és megbélyegzett volt, tisztikara a háború után elítélt, megvetett, nemkívánatos volt személyi állománya tekintetében. Ugyanakkor a szocializmust építő ország gazdasági sikereinek kirakatai voltak ezek a ménesbirtokok, melyek szocialista szovjet kolhozok mintájára később több tevékenységet is magába foglaló mezőgazdasági kombinátokká fejlesztve mutatták a gazdasági fejlettség eredményeit. Mindezt persze a stabil alapokra épülve, melyet a tisztikar korábbi munkája tett lehetővé.

Fontos és elvárható, hogy ennek a testületnek a tevékenysége olyan helyre kerüljön történelmünkben, ahová valójában való. Itt kell megemlítenünk, hogy a ferdítés, különböző ideológiákat követő tudatos elhallgatás,

¹⁹ Például: Kovács, 1978; N.Kiss,1975; Perneki, 1976.

vagy kifejezetten ártó szándékú tudományosnak vélt publikáció, nem csak a 20. század kommunista időszakára jellemző. Találkoztam szándékos torzítással a korabeli irodalomban is. Erre példa gróf Carl Wrangler (1839-1903), aki korának tekintélyes német-porosz szakírója volt és 1890-92 között beutazta Magyarországot. Tapasztalatáról négy kötetes könyvet írt. Volt tehát mit írnia, annak ellenére is, hogy művében olyan részletes kritikát fogalmazott meg a magyar tenyésztés eredményeiről, mely eredmény tizede is önmagában tiszteletet ébresztő. Kenessey Miklós méneskari százados histográfiájában²⁰ említi is, hogy a svéd lótenyésztési hippológus irigységének megvan az oka, hiszen a Német Császárság 4 millió lovából kb. 100 ezret importáltak és csak 10 ezer példányt tudtak értékesíteni saját tenyészeteikből. Ezzel szemben a magyarországi ménesbirtokok 2 millió lovából 80 ezret exportáltak. A magyar tehát mind minőségben, mind mennyiségben felülmúlta a német szakirányú tenyésztést.

A szakirodalomban ellentmondások vannak a személyek tevékenysége és tevékenységük idejének meghatározásában is. Előfordul, hogy jelentős publikációkban a dokumentumok dátumai nem egyeznek a személy valódi beosztási idejének dátumaival.

A kutatás fő célkitűzése tehát, hogy a tisztikar tevékenységét megismerje, összetételét, a személyi állomány organogramját rögzítse, a szervezeti felépítése mellett kitérjen a tudományos és hétköznapi tevékenységekre is. Ha figyelembe vesszük, hogy lovas népnek tartjuk magunkat, akkor elemi érdekünk és kötelezettségünk, hogy a nagy nemzetközi eredményeket elért magyar lófajták tenyésztőinek tevékenységét ismerjük, és tisztában legyünk azzal a huszárhagyománnyal, ami a tenyésztői munka mellett, a katonai és az emberi erények példáját adja a ma élők és a jövő nemzedéke számára. Nem utolsósorban kifejezett célom az is, hogy a tudományos kutatás eredményeképpen a ménesi tisztikar visszanyerje eredeti megbecsültségét, ismertségét, ne csak a szűk történettudományi szakma, hanem az átlagpolgár is tisztában legyen jelentőségével és történelemben elfoglalt helyével.

Hosszú távú kutatási feladataimat tehát a következőkben foglalhatom össze:

- a mezőhegyesi, bábolnai, kispéri és a helyi ménesbirtokok „házi” múzeumi gyűjteményének feldolgozása
- a fellelt korabeli iratanyag alapján a tisztikar személyi állományának feldolgozása²¹
- magángyűjtők anyagainak szakmai rendszerezése, értékelése és bemutatása
- A szolgálati idő és a szolgálati pihenő eltöltésének kultúrtörténeti bemutatása (kaszinó, versenyek, társadalmi események, jelentős sikerek, bravúrok és teljesítmények)
- a méneskari tisztok teljes pozopográfiai és eseménytörténeti bemutatása

²⁰ Kenessey, 2000. 44.

²¹ Legfontosabb források: Belügyi Közlöny, majd 1878-tól Budapesti Közlöny, az eredeti beosztási és rangtáblák (kitüntetések, előléptetések, kinevezések) Rang- und Einteilungslisten (Rang- és beosztási táblák).

A feltáró munka jelentősége, hogy a méneskar kutatásának nemcsak társadalom-, had- és hippológia történeti, hanem gazdaságtörténeti jelentősége is van. Erre jó példa Bécs húsellátásának a feladata. 1788-tól Bécs és a Habsburg Monarchia nyugati húsellátásának feladata – császári rendeletre – a hadi beszállítóktól a kialakulóban lévő méneskarhoz került, akiket így nemcsak felvásárlási, hanem logisztikai feladatokra is köteleztek.²²

Lótenyésztési oldalról a méneskar kitartó és határozott szakmai tervezett munkájának eredménye a nagy magyar lófajták, a shagya, a gidrán, a nóniusz, a kisbéri félvér, valamint a furioso – north star fajták, és a már meglévő típusok (például: lipicai, nóniusz és a hidegvérűek), ezen belül pedig számtalan törzs kitenyésztése, valamint a remonda és ló utánpótlás biztosítása.²³

Jelentősnek tartom továbbá, hogy a kutatás eredményeképpen, a téma megismertetésével esetlegesen elejét vehetjük ezen nemzeti vagyonunk jelenkori állományának rossz kezelésének. Eszmei és valóságos értékének bemutatása is a nemzeti vagyonunk és magyar örökségünk része.

A vizsgálatom alapvetően két korszakra szakaszolt. Első szakasz, melyet e bevezető tanulmány is ismertet, az alapítástól a nagy háború végéig tart. Második jelentős időszak pedig a Horthy-korszaktól a méneskar megszűnéséig terjed.

Általánosságban megállapítható, hogy a tisztikar elsőszámú feladata a megfelelő minőségű és mennyiségű lóállomány biztosítása volt, a személyi állomány ennek szakszerű megoldására törekedett. A politikai mozgalmak, hasonlóan más katonai szervezetekhez, nem igazán érintették meg őket. Sem etikailag, sem szakmailag egyik politikai rendszer sem talált kivétlnivalót a munkában, ugyanakkor valamennyi korszakban szükség volt a tevékenységére. A császári korszakban – később látni fogjuk – nemhogy mentes volt a tevékenység a birodalom politikájáról, hanem álláspontom szerint a tisztikar teljesen elszigetelődött a politikai hatásoktól. Ez a rábízott állatállomány lelkiismeretes ellátását jelentette és ennek a priori tiszteletben tartásával a ló és lovasa, a huszár és társa közötti szoros kötelékből adódó, politikán felüli összetartozást és felelősséget eredményezett. 1848–49-ben, vagy a neoabszolutizmus időszakában csakúgy szükséges volt a hadi és lakossági ellátó tevékenységre, mint a nagy háborúban, vagy a háborút megelőző boldog békeidőszakban. Talán ennek köszönhető, hogy a tisztikar gyakorlatilag a feledés homályában maradt, illetve könnyű volt nem ismertetni a méneskart, hiszen működése alatt nem

²² 1787-ben császári rendelettel Csekonics legfelsőbb rendelettel utasításba kapta Bécs, valamint a hadsereg húsellátását ezzel egyidejűleg a lovasság szénaellátásra is. Hecker, 2014. 16.

²³ A megfelelő állomány kitenyésztése békeidőben feladat, háború időszakában viszont a megfelelő mennyiségű ló hadsereg számára való biztosítását kell a méneskarnak megoldania. A testület megalakulása előtt felvásárlók kapták a ló igény biztosításának feladatát. Ennek a kiszolgáltató helyzetnek a megoldására a méneskar feladata volt e feladat megszervezése, hadi helyzet esetén a magángazdák és nem állami ménesek nyilvántartása alapján a mennyiségi remonda mozgósítása.

sorsdöntő, de szükséges és elengedhetetlen munkát végzett.

A technika fejlődésével a ló lassan kiszorult a mindennapi életből, és nem utolsó sorban a harcászati érdekkörből. Főleg az első világháborút követő időszak robbanásszerű logisztikai, szállítmányozási és technikai változásai, a gépek és autók megjelenése / tömeges elterjedése lehetővé tette a ló háttérbeszorítását. S bár még a második világégés időszakában is megjelenik a ló a hadseregben, a minőségi ló, valamint a célirányra kitenyészett katonai ló, mint létrehozott produktum egyre inkább a drága hobby, a versenysport, a hagyományos lovas-vadászat, a kocsizás és a hozzá kapcsolódó úri társadalmi összejövetelek fényűző célja, és portékája lett. Ez a szovjet megszállás után osztályidegennek minősült. A méneskar tevékenységének elfeledése azonban nemcsak politikai okokra vezethető vissza. Az elmúlt 80-90 évben a ló alkalmazása az államosítás, illetve a szövetkezeti mozgalom kobzásai után, a nagy gépesítésig élő kapcsolatot jelentett ember és állat között. A technikai fejlődés és a logisztikában bekövetkezett fejlődés „elfeledtette” a ló korábbi szerepét. A már említett „urizáló” lovassport nem kívánatossága mellett, a fegyveres testületeknél kis szegmensben, csupán a határőrizetnél, járőrszolgálatban, illetve a lovasrendőrségnél maradt fenn a ló használata.

A kutatás szubjektív okaként kell megneveznem a ló és a lovas kultúrkör empirikus ismeretét. A primer források feldolgozás során elsősorban az analízis módszerét használom. A feldolgozás részeként a fellelt anyagok digitalizálása és egységes adatállományba rögzítése szintén a kutató feladata. Egyes történelmi események, például a lóbeszerzési expedíciók esetében, viszonylag kevés forrásanyaggal rendelkezünk, hasonló a helyzet a mindennapi élet tevékenységeinek rekonstrukcióját bemutató forrásoknál. Ezekben az estekben az indukciós módszert használom. Bizonyos feladatok bonyolultságának megértéséhez statisztikai adatokat használok, ezek segítségével lehet általános következtetéseket levonni.

Jelen dolgozatom eddigi kutatási eredményeimet tekinti át. A területi korlátok miatt társadalomtörténeti elemzést most nem végzek. A személyi adatlapok ismertetés helyett egy-egy fontosabb személyt mutatok csak be. Gazdaságtörténeti szempontból különösen érdekes számomra Bécs városa és a hadsereg számára történő húsellátás kérdésköre. A szélesebb körű kontextus értelmezéséhez, a részletes feltárásához, a logisztikai feladatok ellátásának jobb megértéséhez, ismernünk kell Bécs mennyiségi szükségleteit, fogyasztási szokásait stb., hiszen annak számai alapján érthetjük meg magát a tevékenységet. Ennek kartográfiai és logisztikai kutatása külön fejezete a hosszú távú kutatási programomnak. A hétköznapi élet apró, a nagy történelmi folyamatok számára nem meghatározó eseményeit itt szintén nem tudjuk bemutatni, bármennyire is izgalmas lenne. Ebben a dolgozatban a testület által elért fontosabb állomásokra, a hazai és nemzetközi sikerek mérföldköveire koncentrálok. Tehát kezdetben a történelmi háttér, a testület, a fenntartói kör, valamint az intézménytörténet bemutatást helyezem előtérbe.

A ménesbirtokok és a szervezet intézménytörténete

A magyar huszárság világraszóló hírnevét, a könnyűlovasság újkori sikerét és számtalan uralkodóház huszáregységeinek meghonosítását Hadik András és Nádasdy Ferenc huszárjainak katonai sikerei alapozták meg. A magyar huszár-virtus legendás tisztjeinek névsorát hosszú lenne felsorolni. Az ő általuk képviselt ütőképesség miatt az állandó hadsereg felállításánál elkerülhetetlen volt a 18. század végén a huszárszázadok hadrendbe állítása. Több európai udvarban megjelent a huszáregyenruha, a huszárlovas-felszerelés, és ami a legfontosabb: a magyar huszárságra jellemző harci szellem és kultúra. Ez egy olyan átütő erejű harcászati stílus volt, aminek gyökerei talán a lovasíjászat korára, a szilaj, vad vágták közbeni hadicselekedetek látszólag vakmerő, de ugyanakkor tudatos és kipróbált technikai bravúrjaira nyúltak vissza. A magyar huszármódi 18-19. századi életformájának külföldi koronás udvarokban megvalósuló átvételéhez nem csak a jellegzetes viselet, hanem a felszerelés, a nyereg és lószerszámok használata is párosult.²⁴ A nyergeknél az ún. füredi nyereg esetében a ló gerincét nem törte a két nyeregtalpnak nevezett párna, mert az áthidaló ülő felület a gerinc fölött pár ujjnyival nem ér a csontozat vékony bőrrétegéhez, így a ló számára huzamosabb ideig tartó nyeregviselést, következésképpen hosszabb távot és hosszabb katonai feladatellátást jelentett. A magyar kantározás, és a teljes egészében huszáros, keleti lószerszámozás meghozta az eredményt a lovasezredek kikönynyítésében. Erről 1931-ben így számol be Pettkó-Szandtner Tibor méneskari őrnagy: *„Európa összes uralkodói a mi világhírű huszárságunk mintájára állították fel az új huszárezredeiket, amelyek nemcsak a mi magyar egyenruhánkat, fegyverzetünket vették át, de magyar nyergeinket és kantárainkat is. Nagy Frigyes burkus (porosz) király is teljesen magyar mintára szerelte fel és képezte ki huszárságát, magyar tiszteteket és altiszteteket kérve ehhez és ugyanakkor nagy számban vittek ki tiszafüredi nyerges mestereket is, akik Poroszországban készítették a porosz huszárság részére szükségelt nyergeket.”*²⁵

Vagyis téves lenne csak azt látni, hogy csupán a viselet csinosága adta az alapját a Monarchián kívüli testületek alakításához. A huszárbandériumok mindenkor erős, gyors és ütőképes lovasságot jelentettek, melyek szinte bárhol bevethetők voltak, és ami a legfontosabb, a tartással és a vitézséggel párosuló hős katonai magatartást képviselték. Éppen ezért az európai uralkodóházak szívesen alkalmazták a magyar huszártiszteteket, örömmel fogadtak be emigrációba kényszerült magyar lovastiszteteket már a Rákóczi-szabadságharcot követően is.²⁶ A magyar könnyűlovas ereje - a honfoglalás korától a par excellence huszárig - lovas szellemiségében rejlik. Ennek a szellemiségnek az egybeolvadása ló és lovasa között a tökéletes összhang. Szimbiózis testesül meg a harc közben, aminek allegorikus kifejezése a kentauri dilemmában valósul meg. Az

²⁴ Gráfik, 2008. 17.

²⁵ Pettkó-Szandtner, 1931. 211.

²⁶ Réfi, 2008. 3.

alul ló, felül harcos egység teszi verhetetlenné a magyar könnyűlovasságot²⁷, aminek csúcspontját jelentik Hadik András (1710-1790), vagy Simonyi József (1771-1832) katonai bravúrai, illetve a huszárságra általánosan jellemző nagy lovas tudás és virtus.

A katonai sikerekhez szükséges a jól képzett és megfelelő genetikai állapottal rendelkező fegyver: a LÓ. Mária Terézia uralkodása végéig az állami lótenyésztés Magyarországon nem volt jelen. A magánmésesi jelenlét, például Hunyadi örményi ménese, nem volt elégséges, és csak egy feladatra alkalmas tenyésztést jelentett. E magánmésesek pusztán üzleti érdekből tenyésztettek a hadsereg számára, tudatosság, netán célfeladatra alkalmas tudományos tenyésztői munka, ami szükségszerűen országosan, a birodalom egészére vonatkozó központi irányítás alatti, ellenőrzött és nyilvántartott tevékenységet jelentett volna, nem volt. Tovább rontott a helyzeten, hogy a hadsereg lóellátását megbízott katonai felvásárlók segítségével valósították meg. Elképzelhető, hogy a katonai tapasztalatokkal és feladatokkal nem rendelkező civil kereskedők, mennyire tartották szem előtt a katonai vezetés részéről amúgy nem szabályozott, bírálati szempontokat nélkülöző utánpótlás minőségi állományát. Ha nem lettek volna tisztjeink kiváló katonák, elképzelhető, hogy egy-egy lovas csapategység milyen képet festhetett volna, nem is beszélve annak használhatóságáról.²⁸

A korszakra jellemző, hogy területileg más és más jelleget mutató lovas tenyésztés figyelhető meg, de ezt nem lehet tudatos tenyésztésnek nevezni. Egyik faluban a fekete színű erdőjáró, másokban hegyi környezethez szükséges sárga és a nehézkes kisebb lovakat kedvelték. A hegyi emberek nem vásároltak dél-alföldi, nagy marmagasságú, pej lovakat, a városban használatos barokkosabb, szürke, divatos kocsisló meg egyenes nem kívánatos az erdei munkálatokhoz. Önmagukban ezek mindegyike alkalmatlan katonai célokra, főleg mennyiségi szempontból. A felvásárlási rendszerből adódóan a katonaságnak csak másodlagos információi voltak a magyar lóállományról. A hadi tanács kénytelen volt elfogadni a helyzetet, hogy szükségletei kielégítésére nem tudatos, hanem kereskedelmi érdekek alapján választott lovak kerüljenek a lovasok alá. A lakoságnál, a gazdáknál, a magántenyésztőknél lévő állományról a hadsereg vezetőinek nem volt értékelhető adata. Kénytelen volt a lovak minőségét az elé hozott állomány alapján – a felvásárlók szűrőjén keresztül – a saját vásárlásain belül lemérni. A korból nincs anyag a tervszerű, vagy a kritériumokat tartalmazó minősítési ló vásárlási szempontjairól.

II. József uralkodása és rendeletei sok tekintetben vitára adhatnak okot, a magyar lótenyésztés felvirágoztatása és a méneskar létrehozása azonban kétségtelenül olyan érdem, ami tőle elvitathatatlan. A császár maga is lóbarát volt és rendeletek sokaságával próbálta megoldani a birodalom lóügyi problémáját. 1776-tól II. József sorra adta ki rendeleteit és az udvari tanács megbízásából Johann G. Wolsteint, a Bécsi Állatgyógyászati Intézet igazgatóját utasította,

²⁷ Wesselényi, 1829. 19.

²⁸ Wesselényi, 1829. 31.; Wesselényi, 1847. 46.

hogy készítsen a lótenyésztők számára egy útmutatót. Ezek a kezdeményezések sikertelenek maradtak. A főúri tenyészetekben és a paraszti méneknek szubjektív tenyésztői akarat érvényesült, azaz meghatározó volt, hogy mit követeltek a helyi szokások, munkák és tevékenységek. Ha a harcok idejére szükséges remondát a felvásárlók egységes irányítás nélkül és alapos utasítások hiányában egyenetlen minőségben produkálták az a rossz lóellátás miatt súlyos hátrányt, adott esetben csatavesztést is jelenthetett.

Az teljesen egyértelmű, hogy hadászati célokra jól képzett, egységes – legálábbis a csapatnemen belül azonos – tulajdonságú lovak szükségesek. Az is tény, hogy egy hadsereg felszerelése nem függhetett idegen hatalom tenyészetétől, így a ló utánpótlást országon belül kellett biztosítani. Erről Wesselényi így írt: „*Katonalovakat külföldről venni nemcsak rossz politica, hanem fonák s önmagát büntető közgazdászati eljárás*”.²⁹ Ahhoz, hogy a lóproblémát megértsük, segítségül kell hívni a témában eddig született legjelentősebb magyar alapművet, amelyben a szerzők lótenyésztési szempont szerint – alapvetően azonban mégis politikatörténeti korszakhatárokhoz igazítva – korszakolták a történelmet. Az 1905-ös hipológiai munkát Kovácsy Béla és Monostori Károly jegyezte.³⁰ A korszakolásuk pedig a következő volt:

- A magyar ló korszaka (honfoglalástól- Mohácsig)
- A keleti ló korszaka (török hódoltságtól – III Károly trónra lépéséig)
- A spanyol ló korszaka 1815-ig (ekkor került az első angol telivér Magyarországra)
- Az angol ló korszaka 1815-től napjainkig

A hipológiai megközelítés alapján egy spanyol ló nagyobb és „térnyerőbb”, mint a magyar ló, azonban puhább és gyengébb. A keleti ló korszakában a töröktől zsákmányolt arab és perzsa mének szép számmal maradtak a Monarchián belül. A spanyol ló a küllemt, a keleti ló pedig az erőt, a vadságot és szívósságot jelentette Magyarországon. Ugyanakkor a magyar ugaron nevelt ménesek robosztusabb, egyszersmind erősebbek voltak, ennek megfelelően a korszakban a spanyol barokkos jelleggel ellentétben rajzosabb, keleties szívóssággal rendelkező sztyeppe hagyományokat mutató lovakkal vonultak a hadszínterekre.³¹ Ütőképes huszáregység csak azonos tulajdonságú lovakkal képes sikekre. Ennek egyik szakértője lehetett a maga korában Hadik András is, aki a későbbiekben jelentős pozíciójából segítette is a magyar méneskar alapítását.³² A birodalmi haditanács számára komoly feladatot jelentett a megfelelő utánpótlás és tenyésztési feladat megoldása.³³ Ebben a kedvező pillanatban terjesz-

²⁹ Wesselényi, 1847. 47.

³⁰ Kovácsy – Monostori, 1905.

³¹ Mihók-Ernst, 2015. 11.

³² Hadik András ebben az évben még a Legfelsőbb Haditanács elnöke, s mint ilyen tisztában van a császár katonai külpolitikájával. Perneki utalása Magyar Kázmér: Csekonics kapitány emlékirata munkájában: Perneki, 1976. 325.

³³ Perneki, 1976. 325.

tett be az uralkodónak egy magánmésesi tapasztalatai alapján írott tervezetet báró Csekonic József vértés kapitány.

Csekonic kapitány – egy huszártiszt jó helyen, jó időben

Csekonic lovassági tisztként különös vonzódással ragaszkodott a lovak környezetéhez. Figyelme azonban mindinkább a tenyésztés felé fordul, ahol empirikus tudását feljegyzéseiben rögzítette. Elöljárói hamar felfigyeltek tehetségére és hamarosan a pótlovazáshoz vezényelték. Csekonic jó szemmel és megfelelő tenyésztői tapasztalattal rendelkezett, amit Hunyadi gróf örményi ménésében szerzett meg. Lovassági tisztként nyilván tudatában volt a lovak katonai szempontok szerinti kiválasztásával és tudatos, már-már tudományos elképzelése volt a megfelelő hadsereg számára tenyésztendő állomány összetételéről és kritériumairól is.

Csekonic elkészített egy javaslatot, melyet eljuttatott őfelsége kezébe is. Beadványa azonban nem tartalmaz új gondolatot, csak az előterjesztés aktualitása, az agilis fiatal tisztben rejlő lehetőségek, katonai hivatása és lótenyésztői alkalmassága teszik kiemelkedő jelentőségűvé írásba foglalt s a császárhoz eljuttatott összefoglaló betérjesztését. Mária Terézia udvari orvosának, Van Swietennek már 1745-ben hasonló ötlete volt a remonda megoldására. Ennek azonban akkor még nem voltak meg a feltételei.³⁴ Csekonic emlékirataiban röviden így foglalja össze a beadvány lényegét: *„melyektől az ország lóállományának feljavítását várjuk, nem bízhatjuk alkalomszerű beszerzésre- hanem hozzáértő szakemberek felügyelete mellett kell ezeket tenyészteni”*³⁵ Csekonic nem értett egyet a korban Darwin egyik elődjének, a francia de' Buffon állatorvosi véleményével, miszerint egymástól teljesen ellentétes tulajdonságú, földrajzi és éghajlati különbségben élő tenyészállatok fedeztetéséből lesz sikere a tenyésztőnek. Csekonic álláspontja és tapasztalata azonban az volt, hogy jó örökítő tulajdonsággal rendelkező, teljesítmény alapján kiválasztott kancákkal és ménekkel kell elvégezni a sikeres fedeztetéseket. A ménésbirtokon szigorú előírások betartása mellett, következetes munkával, egy katonai irányítás alatt lévő szervezet képes volt megvalósítani ezt a munkát.³⁶

A 18. században a modern katonai stratégia alapjaiban változott meg. A hadvezetés számára az ütőképes, gyors mozgású hadtestek mellett, szüksége volt a technikai fejlesztésekre is. A katonai lótenyésztés gondolata ebben a korszakban egyenértékű volt a hadügyi reform megvalósításával. A modern hadvezetés számára nélkülözhetetlen szervezési munkát jelent a logisztika, a megfelelő ellátmány raktározása és időben a harctérre való juttatása. A sikeres hadsereg szervezése a tartalékgazdálkodásra épült, azaz az ellátmány egy éves szükség-

³⁴ Uo.

³⁵ Hecker, 2000. 11.

³⁶ Csekonic, 1817.

letét azonnali eléréssel raktározni szükséges. A folyamatos háborúk azonban kimerítették a remonda (pótlóvazási) tartalékokat, a kérdés tehát az volt, hogy a folyamatosság ellátását hogyan lehet biztosítani.

Ezen okból a tervezet szellemében az uralkodó, 1784 decemberében állami ménes alapítását rendelte el: *„... hogy Magyarországon tulajdon Császári királyi ménes is, mely, mint egy magvető helye legyen a jelesb természetű, s tartósabb erejű lovaknak, minden idő halasztás nélkül fel állítassék, arra rendelvén amaz, Arad Vármegyében fekvő Mező Hegyes nevű alkalmas pusztát.”*³⁷ A munka első szakasza a megfelelő lóállomány kiválasztását – „mintegy 2000 legalkalmasabb kantzákat” – és a megfelelő terület megtalálását jelentette. A törzsállomány jórészt Erdély területeiről került a ménesbe. Wesselényi évekkel később így ír erről az erdélyi fajtáról: *„A magyarnak se kedve, se ideje sok a' pompára nem volt; hazáját, birtokát, háza népét kellett oltalmaznia, s csak fáradságot kiálló, sokat győző és sebes lovakra volt szüksége, s azokat becsülte [...] Erdélyben tovább maradt meg a ' régi napkeleti vér”*³⁸

Mezőhegyes és környékének birtokain, nagyjából 42.000 ha területen indult meg a tervezés és az építkezés. 1786. január 17-én, amikor a császár személyesen ellenőrizte mezőhegyesi látogatásakor a létesítményt, Csekonicsot a ménes és egyúttal a pótlóvazási feladatok parancsnokává nevezte ki.³⁹ Úgy gondolom, hogy a császárnak különösen „jól jött” Csekonics megjelenése, ugyanis mintha túl gyorsan fogadta volna el a jelentős kiadásokkal rendelkező ménesalapítás tervét és a hozzáértő személyzet fenntartási költségeivel járó kötelezettségeket. Nyilván nem osztotta meg külpolitikai terveit első osztályú lovaskapitányával, ahogyan arról sem lehetett Csekonicsnak és tisztikarának tudomása, hogy a később bekövetkező osztrák-török háborúban már szükség is lett a pótlóvazási feladatok szakszerű ellátására.

1787-ben a terület kiválasztása során a császár arra utasította gróf Haditz ezredes hadügyi felügyelőt, hogy kifejezetten déli területet keressenek. Következésképpen az udvar „némileg befolyásolta” Mezőhegyes előtérbe kerülését. Haditz a Bogdanovics Bernátné által bérelt területek mellé a szomszédságban elterülő Kis-Kamarás pusztát is hozzácsatolta a területhez.⁴⁰ A kiválasztott birtok, bérleményi visszavonása 1785 áprilisában tényé változtatta a tervet, egy nagy ménesbirtok felállításáról. Az események igen gyorsan következtek be. 1785 szeptemberében a kialakítandó katonaszervezet működési szabályzata is elkészült, aminek kidolgozásában valószínűleg részt vett a parancsnoki várományos Csekonics is.⁴¹ Ahogyan korábban már utaltam rá,

³⁷ BGY: Ferenc József alapító okirata hiteles másolat (KA) magyar hivatkozás. Hecker, 2000. 10.

³⁸ Wesselényi, 1829. 20-22.

³⁹ Podmaniczky, 1903. 28.

⁴⁰ Podmaniczky, 1903. 27.

⁴¹ Erre vonatkozó adatok még kutatás tárgyát képezik, az uralkodó döntései, a haditanács szimpátiája, valamint a Csekonics féle betervezésből logikusan következik,

nem szabad elfelejtenünk, hogy a berlini bravúrral elhíresült Hadik András – 1790-es haláláig – a haditanács tagja, sőt időszakunkban elnöke volt. A tábornok mint főtiszt, mint tekintély, mint császári tanácsstag, és mint a harcászat és a lovasság, a könnyűhadtest szakértője talán hazafiúi érdekekből is erősítette a magyar lótenyésztés ilyen irányú fejlesztését.

A kialakított tisztikar személyi állománya még nem volt állandó. A szomszédos ezredekől kölcsönvevényeltek álltak általában rendelkezésre. Az őrzői feladatokra 3 káplánt és 36 közembert alkalmaztak.⁴² Hippológiai szempontból ebben a dolgozatban nem elemzem az elért tenyésztési eredményeket, azonban az megjegyzendő, hogy az ekkor kiválasztott 362 db kanca és 90 mén szolgáltatta a későbbi tenyésztés alapját.⁴³

Bécs húsellátásának feladata

Csekonics József 1786. január 17-én nemcsak a ménesbirtok, hanem a birodalom pótlovazási felügyelői pozíciójára is kinevezést kapott, ami egyúttal a teljes és egységes lóellátás minőségi munkájára is lehetőséget biztosított. A még ugyanezen évben kitört osztrák–török háború hatására következett be egy újabb jelentős állomás a formálódó ménesbirtokok történetében. A testület ugyanis ekkor parancsot kapott a hadsereg és Bécs húsellátásának biztosítására. A parancs egyúttal azt is tartalmazta, hogy meg kellett oldani a katonaság részére szükséges szénaellátmány biztosítását is. A feladat egyáltalán nem volt csekély, hiszen a „nagy marhahajtó útvonal”⁴⁴ mentén az élőállatok hajtásának logisztikai feladatait kellett megszervezni, valamint a takarmányozási tartalékgazdálkodás okán e feladat végrehajtására 20.000 munkást osztottak Csekonics irányítása alá. A feladat másik része a tőzsérek közvetítő tevékenységének kikerülése volt, hiszen a direkt felvásárlásokkal egy kereskedelmi láncszem kikerült, így éves szinten 4 000 000 forint haszna keletkezett a kincstárnak. Összehasonlításképpen: a béresek napi 6 krajcárért voltak alkalmazásban.

hogy a testület kinevezett parancsnokának a szolgálati szabályzat kidolgozásának munkálataiban részt kellett vennie, hiszen a beadvány határozza meg a testület feladatait, következésképpen a feladat ellátásának szabályzóit, a szellemiség meghatározó szabályzat ennek az indítványnak a következménye

⁴² Podmaniczky, 1903. 28.

⁴³ Uo.

⁴⁴ A „nagy marhahajtó útvonal” pontos geográfiai helyszínének e dolgozat megírása idején számomra még nem tisztázott. A közeljövőben újabb kutatási feladat lehet ennek pontos feltérképezése. Azonban az egy 1297-ből származó oklevél alapján a Bábolna területei egyértelműen beazonosíthatók. „... tovább halad a határvonal addig a nagy állathajtó útig, ami Bábolnán megy keresztül”. Az oklevél részletes leírását Dancs József Múlt időben Bábolnáról: 1268-1960 írásából vettem. Dancs, 1985. 12. A leírás 1960-ig dolgozza fel Bábolna történetét. Gunst – Welmann, 1980. 10. szintén jelzi, a Pest- Bécs közötti un. „Mészáros út” Bábolnát érintő szakaszát.

A hadtáp és a polgári lakosság kiszolgálásának feladata megteremtette egy Bécs közeli fióktelep megalapításának gondolatát. Bábolna pusztá, gróf Szapáry József birtoka, látszott alkalmasnak. Ezt a munkát Csekonics már önállóan, parancsnoki beosztásából adódóan intézte. 1789. januárban a gróf elfogadta az ajánlatot, ezt követően a katonai leltározás meg is indult, a 450.000 forintos vételárat pedig a kincstár októberben átutalta Szapárynak.

Bábolna kiválasztása egyértelműen tudatos és átgondolt volt, hiszen a már említett Mészárosok útja mentén feküdt, és ez volt az utolsó alkalmas terület a bécsi marhaexport pihentetésére. A császári ház már Mária Terézia idején is politikai kérdést csinált a főváros megfelelő húsellátásának kérdéséből. Ez az az újabb pillanat, amikor II. József ismét „emberét” találta meg Csekonics Józsefben. Nem lehetett véletlen a mezőhegyesi látogatás sem, illetve az ismeretlenségből előkerülő tiszt ellenőrzése. A rábízandó feladat ugyanis túl nagy ahhoz, hogy a császár ne személyesen győződjön meg a kiválasztott tiszt képességeiről. Nyilván Hadik gróf bécsi protekciója is kellett a kinevezéshez.

A bécsi húsellátás problematikája Mária Terézia idejére nyúlik vissza. Az 1770-es évekre Európában kialakuló általános éhínség Bécset is elérte. Mária Terézia politikai okokból az ellátás operatív és logisztikai feladataira megalakította a Fleischlieferungsdirektion (FLD)⁴⁵ azaz Húsellátási Igazgatóságot. A testület élére udvari tanácsosi rangú személy került. Az igazgatóság ágensei a győri Habermayer testvérek lettek, munkájukat erős központosított felügyelet mellett végezték. A bürokratikus ügyintézés, a korrupció, a peres ügyek és a körbetartozások miatt az FLD azonban hamarosan fizetéképtelenséget jelentett. A termelők előtt a bécsi kereskedők és ügynökeik pedig elvesztették a bizalmat. Habár a védővámok miatt a magyar húsexport kizárólag az örökös tartományok felé bonyolódhatott, ennek ellenére a pesti piacon majdnem kétszer annyit (75 forintot) fizettek a marháért, mint Bécsben, ahol 42-45 forint között tartották az árat. Az árréstömeg tekintetében viszont az osztrák piac havi 2400-3200 db élőállat felvásárlását jelentette.⁴⁶ N. Kiss részletesen közli, hogy a magyar marha vágósúlyban 630 kg körüli példányokat jelent, míg mondjuk Basel közelében a termelők 430 kg-os átlagsúllyal szállítottak.

Csekonics megjelenésével a felvásárlók renoméját állította vissza a korona. A tisztikar a bécsi kereskedőkkel ellentétben napi kapcsolatot ápolt a parasztsággal, a termelőkkel. A jó viszony, a kölcsönös bizalom, no meg a „császár ruhája”, azaz az egyenruha tekintélye a lótenyésztés okán alakult ki a tisztek és a tenyésztők között. Az állami ménes részére a katonai szempontból nem megfelelő állami lóállományt ezek a termelők is megkaphatták a selejtezések alkalmával rendezett értékesítéseken, vagy bérbeadással. A hadsereg számára nem alkalmas példányok ugyanis kiváló szolgálatot tehettek a magántenyésze-

⁴⁵ N. Kiss, 1978. 398.

⁴⁶ Az árréstömeg közgazdasági szempontból a nagyobb mennyiség kisebb haszonnal járó értékesítése, mely esetben, végeredményben a mennyiségi szám alapján jelentős nagykereskedelmi haszon realizálódik. Esetünkben ez a Habermayer testvérek 3,6 Ft hasznával számolva 2400 állattal számolva 8640 forint heti árrést jelentett.

tekben, illetve hadi helyzet esetén – az állomány fogyása miatt – ezek a lovak, vagy utódaik, még a pótlóvadásban rekvirálásba kerülhettek. Az állami tenyészetekből származó lovak átlagon felüli minőséget képviseltek a parasztság és a tenyésztők részére, melynek megvásárlási lehetősége kölcsönös és oda-vissza ható kapcsolatot eredményezett.

A tisztikar egyenruhát viselve más tiszteletnek örvendett, mint a kereskedő és nem utolsósorban a katonasággal üzletet kötni általában jó vásárnak számított. Ugyanezt az egyenruhát viselte az uralkodó is, így a termelő számára az egyenruha az uralkodó „jelenlétét” adta, ami megkérdőjelezhetetlenül a legmagasabb bizalomra épült. A tisztai és úri becsület egészen másként kezelendő, mint az ágensi szerződés⁴⁷. A méneskar megbízása mellett szólt továbbá az is, hogy a katonai feladatokból adódóan könnyebben volt megoldható a megvásárolt állomány logisztikája, hajtása, megfelelő védelme. A méneskar állományában szolgáló katonai állatorvosok pedig folyamatos és megbízható felügyeletet tudtak adni az állatok mellé.⁴⁸

A dualizmus időszakában e hagyomány okán tartozhatott ugyanazon minisztériumi főosztályhoz a szarvasmarhák és a lótenyésztés ügye. A szervezeti és személyzeti kérdések a méneskar ellátási feladatai közé tartoztak.⁴⁹ Csekonicis szerepe nem csupán azért jelentős, mert jó időben volt jó helyen, hanem a szakmai tudásának és szervezőképességének köszönhetően létrejött egy olyan szervezet, a ménesi tisztikar, mely nemcsak a lótenyésztés problémáját tudta megoldani, hanem egyéb feladatok ellátására is alkalmas volt. Csekonicist vizsgavonulása előtt munkásságáért a Szent István-érdemrenddel jutalmazták.⁵⁰ Csekonicis József méneskarparancsnokságának eredményei azonban igazából a későbbi sikerekben vált érzékelhetővé.

A személyi állomány alakulása és a méneskar szervezeti felépítése

A következő években a ménesbirtokok, a ménesek száma, a méntelepek területe és személyzeti állománya folyamatosan növekedett. Mezőhegyes és az 1816-tól önálló Bábolna mellett, fajtajelleg tenyésztése miatt, hamarosan Kisbéren is önálló ménesbirtok született meg.⁵¹ Bábolna jelentősége abban állt, hogy egyrészt tranzitállomást jelentett, másrészt a lótenyésztés szempontjából az arabfajta magyarországi fellegvárává vált. Csekonicis után a bécsi szék-

⁴⁷ Ságvári, 1997. 31.

⁴⁸ Az állatorvosi felügyelet jelentősége, hogy az élelmezésre szánt állományt állategészségügyi és élelmiszer-biztonsági okokból helyben történő- úgymond hivatalból - vizsgálattal, a beteg állatok elkülönítésével a fertőzéseket idejében megakadályozhatták és orvosolhatták.

⁴⁹ Állami költségvetés; Kovács, 1978. 277.; Gunst, 1996. 323.

⁵⁰ Kovácsy – Monostori, 1905. 401.

⁵¹ Uo. 402.

helyű *Gestüts- und Remontirungs Inspektion* (Ménés és Pótlovazási Felügyelőség) irányította a szakmai munkát. Az egység hivatalos elnevezése pedig a k.k. *Österreiches Beschäl- und Remontirungs Departement* lett, azaz Cs. és kir. Osztrák Fedezettési és Pótlovazási Osztály.⁵² A méneskar vezetője tábornoki rangú személy volt, akinek a lótenyésztés alapos ismerőjének kellett lennie. A tisztikar általában magasabban képzett volt a szokásos tisztí átlagnál, mert tagjai a katonai iskolák mellett állatorvosi, mezőgazdasági vagy pénzügyi/gazdasági képesséssel is rendelkeztek. A lóval való foglalkozás a priori állapota, hogy a lovas tudás a legmagasabb szinten legyen jelen egy méneskar tiszti tulajdonságai között. A méneskar valódi elitalakulat volt, melybe való átvezénylés és ott pozícióba kerülés külön rangot jelent a lovasságon belül. A tisztek mellé beosztott sorozott katonák is megszerezték a lóval való bánásmód tudományát. Míg a hadsereg más fegyvernemeinél a harcászati képzés és a klasszikus értelemben vett katonai feladatok ellátása volt a katonák fő tevékenysége, addig a méneskarnál a lóellátás, nevelés, idomítás, illetve a hajtást, állomáshelyre érkeztetéshez kapcsolódó munkákat kellett elvégezni.

A parancsnokok listáját a következő táblázatban mutatom meg:

parancsnokság ideje	parancsnok neve	rang
1786-1806	Csekonics József	kapitány-ezredes
1807-1809	Wieland Mihály	ezredes
1809-1813	Kliemesch János	őrnagy
1814-1821	Jacob Traun	ezredes
1821-1829	Anton Travera	őrnagy
1829-1830	Josef Novak	őrnagy
1830-1848	Báró Broxberg Frigyes	ezredes
1848-1850	Pándy Samu	ezredes
1850-1860	Gottschlig Károly	őrnagy
1860-1865	Mengen Ferdinánd	ezredes
1865-1877	zalabéri Horváth János	ezredes
1877-1882	Przihoda Frigyes	ezredes
1882-1889	Ehrenberger Antal	ezredes
1889-1900	d'Orsay Olivér	ezredes
1901-1902	zombori Rónay Lajos	őrnagy
1902-1912	Podmaniczky Béla	ezredes
1912-1918	Döhrmann Henrik	ezredes

⁵² Mihók- Ernst, 2015. 24.

A méneskari tisztek személyi állománya folyamatosan növekedett. A létszámváltozás a ménesbirtokok, ménetelek, ménesek és fedezettő állomások változásával párhuzamos folyamat volt. A tisztikar létszáma 1898-ban 200 fő körül mozgott, a sorozott állomány pedig kb. 2100 főből állt. Ezt egészítette ki a civil személyzet, az alkalmazott béresek, szolgálók, cselédek csoportja. Fényes Elek statisztikai adatgyűjtéséből pontosan ismerjük Mezőhegyes ménesbirtok személyi adatait 1831-ből: „Az egész személyzet állott 1839-ben egy alezredesből, mint commandansból [parancsnok], négy kapitányból, négy fő- és négy alhadnagyból, két kadétból, egy táborigazgatóból, egy hadbiztossági tisztből, egy számvevőből, egy adjutántból [segédtiszt], egy számvevői járulnokból, egy építési járulnokból, két baromorvosból, egy főorvosból, egy gazdasági kormányzóból, egy kasznárból, egy erdészből. Ezekhez jön még egy kaszárnyafelügyelő, huszonnégy strázsamester, ötvenegy káplár, egy dobos, egy trombitás, 269 közlegény, 17 táborigazgató, 238 csi- kós és számos kézművesek.”⁵³

A kiegyezést követően a tisztikar katonai állománya a közös Hadügyi-, a tenyészállomány és a szakmai irányítás pedig a Földművelésügyi-, ipar- és kereskedelemügyi minisztériumhoz tartozott. Az 1898. évi tiszti rang- és beosztási jegyzékben a méneskar tiszti személyi állománya 193 főből állt. A bécsi felügyelőség 3 főnek, a Kisbéri ménesintézet 27 főnek, a Bábolnai ménesintézet 23 főnek, a Fogarasi ménesintézet 18 főnek, a Mezőhegyesi ménesintézet 19 főnek volt a szolgálati helye. A Székesfehérvári ménetelepre beosztott 19 fő Székesfehérváron, Bábolnán, Nagyatádon, Nyitra-Bajnán és Palinin szolgált. A Nagykőrösi ménentelep központ személyi állománya 22 fő volt, ők a következő telepeken dolgoztak: Nagykőrös, Baja, Békéscsaba, Dorozsma, Versec. A Debreceni ménentelep személyi állománya 22 főt tett ki. Debrecenhez pedig Eperjes, Rimaszombat, Szatmárnémeti és Túraremete telepei tartoztak. Végezetül a Sepsiszentgyörgyi ménentelep igazgatóság 13 fős személyzettel rendelkezett, a teleposztályai pedig Sepsiszentgyörgyön, Homoródon, Désen voltak. 58

A méneskar szervezeti felépítése 1816-ban mezőhegyesi központi parancsnokság alá tartozott Bábolna és később Kisbér, illetve fiókinézeteti: Muzsla, Dés és Sepsiszentgyörgy ménetelek. A kiegyezés után rohamosan növekedett a telepek és szolgálati helyek száma. A személyi állomány a Hadügyi Minisztérium⁵⁴, a szakmai irányítás a Mezőgazdasági m. kir. Minisztérium II. Főosztályához került. Mezőhegyes, Bábolna és Kisbér mellett felállították a Fogarasi ménesbirtokot. Ezek jelentették a csúcsintézményeket és a parancsnoki szolgálati helyeket. Székesfehérvár ménentelep altelepei lettek: Székesfehérvár, Nagyatád, Bábolna, Nyitra és Palini. A nagykőrösi ménentelephez tartozott: Nagykőrös, Baja, Dorozsma, Békéscsaba, Versec. Debrecen vezetése alá volt osztva Debrecen, Eperjes, Rimaszombat, Szatmárnémeti, Tóriaremete ménetelei. Végül a Sepsiszentgyörgyi parancsnoksághoz tartozó ménetelek:

⁵³ Fényes, 1939. 51.

⁵⁴ Tiszti cím és névtár, 1898. 491-493.

Sepsiszentgyörgyön, Homoródon és Désen állítottak fel.⁵⁵

Az intézményi átalakulás következménye volt, hogy a kezdeti parancsnoki pozíciót Mezőhegyes elveszítette. Az új szervezeti rendben a ménesintézetek ugyan egyenrangúak voltak, de Bécs közelsége, valamint állományának mutatósabb és piacképesebb arab fajtajellege miatt, Bábolna mindenképpen prioritást élvezett. A parancsnoki rendfokozatok között a bábolnai és a kisbéri élvezett magasabb elismertséget.

További kérdések vetődnek fel a bukovinai radautzi ménes kapcsán. Pótlovazási gyűjtőállomás, illetve tenyésztés is zajlott már Csekonics megjelenése előtt is itt. Ezek szervezeti felépítésnek és függőségi viszonyainak tisztázása további kutatási feladatot jelent. A források ezzel kapcsolatban ellentmondásosak. A történelem távlatából nézve Radautz kiemelt ménes lehetett, mert jelentőségét már 1774-ben is megemlítik. Különleges helyzetét talán az adhatja, hogy 1780-ban Csekonics József saját kezdeményezésére alapította. Így kiemelése a saját alapítás vagy egyfajta kísérleti telep minőségben lehetett.⁵⁶ Nagy valószínűséggel, miután későbbi utalás nincs e szolgálati helyre a katonai beosztási táblákban, így ménesként jelentős, de nem a tisztikarhoz tartozó, azaz magán, vagy a császárhoz közvetlenül tartozó szolgálati hely lehetett.

A méneshelyek, és a később kifejezett katonai remonda toborzására felállított gyűjtőállomások feltérképezése fontos feladat, mert azok egy részére csupán utalásokat találtam. Turjaremete, Gyöngyös, Székelyföld, Békéscsaba, Celldömölk, Pelbenyik, Palánka, Békéscsaba, Kolozsvár, Nyitra, Homoród állomáshelyei ismertek, de tisztai állományának létszáma, konkrét beosztási táblái a név és címtárakban nem szerepel. Vélelmezhetően – tekintettel a tisztek áthelyezéseire – ezek a ménesek is közvetlenül a Gestüts- und Remontirungs Inspektion kötelékébe tartoztak.

A magyar lótenyésztés és az arab expedíciók

A magyar lótenyésztés szempontjából meghatározó arab faj a 19. század elején egy véletlen folytán került a méneskar látókörébe. Emlékeztetőül idézném, hogy a „harmadik” lovas korszak idején török állatok és az állomány magyarországi keveredése jelentős volt. A hódoltság korszakban fejedelmi ajándék volt a török ló, ahogy azt *Egy katonaének* című versben Balassi is megemlíti jó a „szerecsen” ló.⁵⁷

A 19. századi átalakulás azonban nem ezzel az időszakkal kapcsolható össze. Báró Ferdinánd Fechtig, a kiváló bécsi jogász és diplomata, 1810. már-

⁵⁵ Tiszti cím és névtár, 1898. 491-493.

⁵⁶ Hecker, 2014. 46.

⁵⁷ „Jó szerecsen lovak alattok ugrálnak, hogyha trombita riadt, Köztök ki strázsátstrázsát áll, ki lováról leszáll, nyugszik reggel, hol virradt, Midőn éjten éjjel csataviseléssel mindenik lankadt s fáradt.” Kovácsy-Monostory, 1905. 364.

cius 1-jén Egyiptomban tartózkodott, amikor az egyiptomi pasa, Mohamed Ali a mamelukok közel 500 fős vezetését törbe csalta és helyben legyilkoltatta. A puccsot végrehajtó katonák fizetsége a teljes harci díszben, lovaik hátán érkező bejek ingóságai voltak. A katonák pedig a törzsi bosszútól félve gyorsan értékesítették a zsákmányolt lovakat. Fechtig így jutott nagyon alacsony áron lovakhoz, melyeket Triszetbe szállított. Innen kerültek az állatok többek között Hunyadi József gróf nagyhírű urményi ménésébe, emlékezzünk, hogy korábban Csekolics itt szerezte tenyésztői tapasztalatait. Fechtig vélhetően megérezte az üzlet nagyszerűségét, mert a későbbiekben ezt a lóértékesítői tevékenységet nagykereskedőként végezte. Tőle vásárolt Bábolna részére Heinrich Hardegg parancsnok is. Így került az állományba a későbbi fajtaalapító mén, *Siglavi Gidrán*.⁵⁸ Az ekkorra már nemzetközi hírű Fechtig Lengyeltótiiban tartott nagy nagykereskedelmi arab ménest, ahol évente nemzetközi árverést rendeztek. A *Gestüts- und Remontirungs Inspektion* utasítására Bábolnán 1816-tól csak arab ménekkel lehetett fedeztetni, ezért a méneskar – I. Ferenc császári jóváhagyásával – ettől kezdve saját kiküldetésében, rendszeres expedíciókat szervezett arab területekre.

Az 1835-ös első expedíció szakmai vezetője Eduard von Herbert lett, ő viszonylag későn kapta ugyan meg ezt a posztot, de személye kitűnő választásnak bizonyult. Később megbízást kapott a második expedíció szervezésére is. Von Herbert korának kitűnő lovas szakértőjévé vált. A 1842 és 1848 között volt parancsnoka Bábolnának, ezelőtt a Lombardia-Velencei ménesnél szolgált (1826-1830), majd 1848 és 1850 között a stájerországi Piber katonai ménéséhez osztották be. Bár az említett ménesek nem tartoztak a magyar ménesbirtokokhoz, azonban a központi birodalmi hadügyi vezetés alá voltak beosztva azok is csakúgy, mint például a híres lipicai ménes, melyet igen gyakran – a háborúk közelsége miatt – átirányítottak Mezőhegyesre.

Eduard von Herbert utazásainak körülményeit elsősorban a hippológusok szemszögéből ismerjük. A legsikeresebb vállalkozása az első útja volt, ezt már nem tudta megismételni 1843-ban. Érdekes megjegyezni azonban, hogy a báró arab és egyiptomi kapcsolatainak eredménye volt az is, hogy nem csak import valósult meg, hanem a mezőhegyesi méneskar lovat is adott el Egyiptomba Ibrahim pasa részére. Ezt a tranzakciót a további jó kapcsolatok reményében maga az udvari haditanács hagyta jóvá.⁵⁹ Hecker hippológiai oldalról részletesen ismertette a fedeztetési eredményeket, utólagosan megítélte és részletesen felsorolta a beszerzett lovak adatait. A szerző arra következtet, hogy a bábolnai arabló-tenyésztés számára az 1816-os szellemiség értelmében, már megfelelő alapállomány alakult ki, amit további vérfrissítéssel kellett javítani, ezért került sor további expedíciók megszervezésére.

⁵⁸ Mihók – Ernst, 2015. 40.

⁵⁹ Hecker, 2014. 40.

Az 1856-os expedíció, melyet Brudermann Rezső⁶⁰ lovag vezetett, különbözött elődeitől. A császári parancs értelmében az expedíciónak olyan menynységű és minőségű állatállományt kellett beszereznie, amely biztosította volna a további importtól való függetlenedést, illetve megfelelő alapot kellett biztosítania a magyar arab-lótenyészet európai elismeréséhez. Az ok az volt, hogy a kis, szilaj és erőteljes, kitartó arab lovak magyar földön robusztusabb, nagyobb, így katonasági és parádés és civil célokra is kiválóan megfelelőek voltak. A beszerzés vezetéséhez alkalmas személyt talált a parancsnokság, akinek az eddigiéknél lényegesen nagyobb támogatást biztosítottak. Brudermann útja abban is különbözött az elődjeitől, hogy azokat csak a hivatalos jelentésekből és levelezésből rekonstruálhatjuk. Brudermann azonban nem csak a lovakhoz értett, útjának eseményeit, a beszerzéseket nemcsak hivatalos jelentések formájában írta le, hanem a nagyközönség számára is ismertette. A sajtó figyelemmel kísérte expedícióját a *Vadász és Versenylap* korabeli hasábjain folyamatosan jelentek meg beszámolók.⁶¹ Brudermann expedíciója és a lovag tevékenysége két okból is jelentős. A bábolnai gazdaság rendbehozatala, modernizációja, az úthálózat és az egyéb infrastrukturális fejlesztés az ő parancsnoki időszakához kötődik. Az 1857 júliusában megörökölt romos állapotú épület- és eszközpark felújítása mellett az állatállomány védelme és minőségi kialakítása megvalósult irányítása alatt. A neoabszolizmus időszakában az uralkodó nemcsak jelentős fejlesztéseket engedett, hanem további expedíció is megvalósult, valamint az intézményi expanzió is megindult.⁶² Az 1856-os expedíció különös jelentőségének második oka abban jelölhető meg, hogy Arábiából a lovak mellett egy kislegényt is magával hozott, aki a császár prestaneki szemlélén az uralkodó figyelmét is felkeltette. A legenda szerint (?) a kisfiú – talán neveltetéséből adódóan – ráütött a császár kezére, miközben őfelsége a katonáktól kapott töre után nyúlt. Az arab kultúrában ugyanis az ilyen személyi érintés sértő magatartásnak számít és a kisfiú nyilván nem tudta, hogy a Habsburg császár fordult felé. Az uralkodónak megtetszett az a fiú, aki Brudermann és a „legfelsőbb utasítás” hatására tiszti iskolát végzett, hogy később Bábolna legjelentősebb méneparancsnoka lehessen. Ekkor került ugyanis a magyar ló szolgálatába Fadlallah el Hadad Mihály.⁶³

⁶⁰ Brudermann jelentős lószakértő, tenyésztő és idomár volt, aki munkája során a később méltán elhíresült „suttogó”, azaz erőszakmentes technikáját már alkalmazza. Ez a módszer ma Amerikából visszatérve fokozatosan visszakerült lovas berkekbe. Ennek az az alapja, hogy a kiképzés során a lovas szinte szimbiózisba kerül az állattal. Lényeges eleme a módszernek az állat kommunikációjának pontos ismerete és használata, mely lehetővé teszi felszerelés nélküli (szár és ostor nélkül is), pusztán nonverbális eszközökkel történő lóidomítást.

⁶¹ *Vadász és Versenylap*, 1857. július 30. 250.; *Vadász és Versenylap*, 1867. augusztus 30. 283.

⁶² Brudermann munkássága alatt kezdődik a 2. sz. ábra: Intézményi felépítés 1898 szerinti méntelepekhez kapcsolódó expanzió.

⁶³ Fadlallah el Hedad Mihály (1843-1924) Bábolna legendás méneparancsnoka volt.

Fadlallah el Hedad Mihály maronita származású libanoni. Származása az oka, hogy Magyarországra kerülését különös legenda vette körül. Hogy a ló szerepéből potyautasként szökött a Brudermann expedíció hajójára, vagy csak egyszerűen elhozták magukkal a magyar tisztek, nem tudjuk. Keresztény származása miatt azonban menekülnie kellett polgárháborús helyzet felé sodródó hazájából. Itt pedig legfelsőbb pártfogó utasítására tiszti képzést kapott. Végig a tisztikarnál szolgált, a nagykőrösi, majd a debreceni törzsnél volt parancsnok, ami után Bábolnára kerül méneparancsnoki beosztásba 1899-ben. Kiemelkedő arabtenyésztési eredményeket ért el. Kétszer tért vissza Arábiába, a második útjáról könyvet írt,⁶⁴ mely jelentős kortörténeti dokumentum önéletrajzi utalásokkal.

A kiegyezést követő szervezeti változások

A szabadságharc idején a méneskar a bábolnai állományt Grazba költöztette. A forradalom és a harcok idején Mezőhegyes tevékenységéről annyit tudunk, hogy a Honvédelmi Bizottmány utasítására 172 hátas és 68 szekeres ló átadását tette meg. S ahogyan azt korábban jeleztem, a mezőhegyesi parancsnokok vagy bojkottálták, vagy vonakodva, késéssel teljesítették Kossuthék utasításait. Az azonban érdekes adalék, hogy a szabadságharc hevületét mind a parancsnokok, mind a Honvédelmi Bizottmány, mind maga Lázár hadügyminiszter megtiltotta a tisztek és a legénység szabadságharcban való olyan katonai részvételét, ami akadályozza a ménesintézet működését. Azaz sem a tisztikar, sem a legénység között nem lehetett kiemelkedő szabadságharcos érdemeket szerezni. Mondhatnánk, hogy annak ellenére, hogy forrongott a politikai hangulat, hogy társadalmi változás, valamint a trónfosztás után új államszervezet jött létre, hogy honvédelmi háború zajlott a birodalmon belül, hogy Mezőhegyes a szerb területek közelsége miatt szinte saját bőrén érezhette a nemzetiségi autonómiatörekvéseket, mégis „unalmas” hétköznapi életet élt a szervezet. A méneskar telephelyeire méneseket hajtottak be, amit a tisztikar a szabadságharc után tulajdonosaiknak visszajuttatott. A szabadságharc idején a harctéri és sérült lovakat is a méneskarhoz szállították, ennek az lett a következménye, hogy a betegségek és fertőzések miatt több állat a behozott betegségekben pusztult el.

A szabadságharc után Brudermann alapozó és értékteremtő munkássága, valamint a konszolidáció valamennyi ménesbirtok gyarapodását eredményezte, mely további méntelepek és ménesek alapítását tette szükségessé. A tisztikar szervezeti felépítésében jelentős változás napi és intézményi szinten nem történt meg. A napi tevékenység ezekben az intézményekben politikától függetlenek, hiszen a lovak ellátása, fedeztetése, leválasztása a takarmány begyűjtése, raktározása, az istállók, lovardák tisztántartása, egészségügyi felügyelete for-

⁶⁴ Fadlallah, 1904.

radalmi, háborús vagy békeidőszakban ugyanazt a feladatot jelenti: A legjelentősebb átalakulást az irányító szerv változása jelentette. Mint az korábban is írtam a méneskar 1867-et követően két minisztériumhoz tartozott. A *K und K Pferdezücht und Remonten Abteilung* névre hallgató osztály személyi állománya a birodalmi közös hadügy alárendeltségében állt, a szakmai vezetés és az állomány a független magyar királyi földművelésügyi minisztérium hatáskörébe került. A két minisztérium közötti együttműködés példás volt, kiváló kapcsolat alakult ki a két szerv vezetői között. Az egyetlen problémát az átállási időszak jelentette, amikor a magyar és osztrák fél közötti érdekek egyeztetését kellett megoldani az értékes magyar lóállomány átvétele során. A magyar fél a terület szerinti elosztást tartotta elfogadhatónak, eszerint a magyar területen lévő állomány, ellentételezés nélkül, 100%-ban a magyar korona tulajdona, hiszen a határon túl eső területek állatállomány minőségi és mennyiségi szempontból kompenzálta azt. Az osztrák tárgyaló fél viszont a teljes állomány kvótaarányos, vagyis 30% – 70%-os, elosztását tartotta volna elfogadhatónak. Végül 1868-ban a két fél a magyar álláspont alapján egyezett meg, ezt a megállapodást az uralkodó 1868. november 2-án ratifikálta. A tárgyalást magyar oldalról egy korábbi méneskari tiszt, Kozma Ferenc irányította miniszteri tanácsosi beosztásban, aki végül a szakmai vezetés felügyelője lett. A megállapodás értelmében a tisztikar továbbra is a közös hadsereg kötelékében szolgált, a legénység azonban magyar területről volt sorozandó, magyar egyenruhát hordott. Költségei pedig a magyar földművelésügyi tárcát terhelték.⁶⁵ A hivatalos megegyezési ceremónián az osztrák főtárgyaló következőképpen nyilatkozott: „*meg vagyok győződve arról, hogy ezek a katonai intézmények civil kézen tönkre fognak menni*” Kozma a maga megnyerő és mosolygós stílusában így reagált: „*közlöm és biztosítom Excellenciádat, hogy ezek az intézmények civil kézen tönkre menni nem fognak, mert azokat a magyar állam veszi kezébe és tudatában van azok óriási horderejére és azokat szemé fényének tartja.*”⁶⁶ A tisztikar korábbi osztrák mintájú kék alapszínű vörös parolás tisztizubbonyát leváltotta a hagyományos huszármente és dolmány, szürke alapszínnel, arany gombokkal, fekete csáköval. Megmaradt a tiszt paroli vörös színe. Ahogyan az szokás volt a császári seregben, az őrzővédő szolgálat tiszt és legénységi etnikai összetétele alsó-ausztriai, illetve cseh katonákból állt, míg a huszár legénység és a lovas méneskari huszártsztek, szinte kivétel nélkül magyarok voltak. Különös és állandó kiegészítői voltak a szervezetnek a csikósók, akik megkülönböztetett tevékenységet végeztek. Nemcsak bérezésük, hanem katonai felügyelet alatt állásuk miatt is, viseletüket a kincstártól kapták. A kincstártól kapott fegyverzetük huszárszablya volt, melyet fehér bőr csatlékon viseltek. ⁶⁷ Kiemelt feladatuk a ménes hajtása, gondozása, a hátasok belovaglása, a leválasztás, azaz a napi rideg tartású ménes

⁶⁵ Podmaniczky, 1903. 34.

⁶⁶ Mihók- Ernst, 2015. 64.

⁶⁷ Tarkó, 2009. 22.

szakmai munkája. A leírás alapján nemcsak a tisztek, hanem a legénység és a méneshez tartozók is csinos viseletben éltek napjaikat.

Kozma minden vármegyében lótenyésztési bizottmányt állított fel, az országos delegáltakból pedig megszervezték az országos bizottmányt. Ez az országos szervezet fogalmazta meg a lóüggyel kapcsolatos szakmai igényeket. Tagjai megyei delegáltak (6 fő), a Pesti Lovaregylet képviselői (3 fő), a minisztérium lótenyésztési főosztályának vezetői és – ami a mi szempontunkból különösen lényeges – a ménesbirtok vezető parancsnokai voltak. Ezzel a Kozma-féle szakmai átalakulással végleg megszűnt a lótenyésztés katonai fennhatósága. A szervezeti átalakulással kapcsolatban a parlamentben 1870. február 5-én Gorove István földművelési miniszter Várady Gábor képviselő kérdésére referált. A miniszter ismertette a ménesbirtokok vagyoni helyzetét, állapotukat és a költségvetésük elfogadását kérte a parlamenttől.⁶⁸ 1870-től ezt követően minden évben parlamenti jelentést mutattak be, és az országgyűlés a költségvetés elfogadásával teremtette meg a stabil működés anyagi alapjait. A minisztériumi főosztály hatáskörébe a következő területek kerültek: a ménesintézet szakmai felügyelete, a ménesparancsnokságok, a ménesbirtok igazgatóságai és a mén-telep-parancsnokságok.

A magyar ló sikere a világban

Bizonyos szempontból a fenti szervezeti változások miatt is lehetett a korszak a magyar lótenyésztés egyik aranykora. Nem abban az értelemben, hogy a teljes magyarországi lóállomány kiváló lett volna, amit a nemzetközi megmérettetések egyébként igazoltak, hanem az állami felügyelet mellett működő méneskarri intézményektől, olyan lóállomány került a kiállításokra és lóvásárookra, hogy az világhírű rangot szerzett, mind a magyar lónak, mind a szakmai hozzáértésnek.

A magyar területeken működő katonai lóutánpótlásáról eddig nem szoltam. A birodalmi keretek között nem jelentett különösebb problémát a méneskar számára a megfelelő utánpótlás biztosítása. A kiegyezést követően azonban a magyar területeken lévő kisebb tenyészeteket is be kellett vonni a remondába. Ezt segítő kiváló kezdeményezés volt az évenkénti lófuttatás, ahol a kistenyésztőket is jutalmazták eredményeikért. Ez a verseny egyre jobb minőségű tartást, következésképpen egyre jobb állományt és ebből adódóan egyre nagyobb számú egyed sorozhatóságát és nyilvántartásba vételét eredményezte. Kozma Ferenc másik kiváló kezdeményezése volt, hogy fedezettési időszakban a méneket ideiglenes fedezettő állomásokon állította fel, illetve a magántenyészetek részére is biztosította azokat. A paraszti, kistenyésztői kör jutalmazására a helyi kiállítások, futtatások és kisebb versenyek, tenyészbemutatók alkalmával kerítették sort. Erre a tevékenységre a minisztérium külön pénzügyi alapot létesített. A tisztikar a felügyeletébe tartozó területen e tevékenysége-

⁶⁸ Képviselőházi Napló, 1870. február 5-i ülésnap, 113. országos ülés. 172-174.

ket szakmai tanácsokkal és folyamatos ellenőrzéssel segítette. A jó eredmény eléréséhez nemcsak a tartási körülményeket kellett a tenyésztőknek biztosítani, hanem a megfelelő származás-nyilvántartást is. A mén- és kancavizsgák felméréseit, valamint a született csikók nyilvántartásba vételét továbbra is a tisztikar végezte el. A rendezvények lebonyolítása, a bel- és külföldi megjelenés és annak logisztikai megvalósítása a méneskar kiemelt feladatává vált. Nagyon fontos tevékenység volt a nyilvántartás, melyet nem engedett ki a hadügy a szakmai irányítás felé. Persze ezek az adatok a két szervezet számára elérhetőek volt, de Csekonics-féle ötlet, hogy katonai fegyelemmel kell a méneskart és a munkát elvégezni. A lovak származásának közel kétszáz éves genealógiájának nyilvántartása biztosítja a magyar ló hitelét. Mind a katonaság, mind a ló vevője biztosított arról, hogy milyen lovat vásárol. Hogy az adott remonda a megfelelő, nyilvántartott tenyésztése miatt, mely feladatra válik használhatóvá.

Kozma nemcsak a helyi és regionális, hanem a nemzetközi megmérettetéseket is fontosnak tartotta, így a ménes egyre gyakrabban jelent meg mezőgazdasági, illetve világhiállításokon. Ennek a korabeli marketingnek, és tudatos image-építésnek lett a következménye, hogy a magyar lótenyésztés sorra hódította meg a világot. Ez a siker egyúttal jelentős bevételi forrást is eredményezett.

A jelentősebb kiállítások, luxusróváások és versenyek lebonyolítására, Budapest egy Kerepesi út melletti telket adományozott, az 1877-ben civil összefogásból megalakult, a lótenyésztés ösztönzését szolgáló részvénytársaság számára. Ez volt az ún. „Tattersall”, amely azóta is a magyar lovas élet meghatározó intézménye.⁶⁹

A rendezvények lebonyolítása, a bel- és külföldi megjelenés és a logisztikai megvalósítás a méneskar kiemelt programjaivá váltak. A hangsúly a tisztikar életében és társadalmi elfogadásában egyre inkább a peremkerületeken fekvő ménesek és ménesbirtokok ellenében Bábolnára helyeződött. A ménesbirtok Bécs és nem utolsó sorban Budapest közelsége és összekötő útvonala miatt jelentős diplomáciai kirakatintézménnyé vált. Számtalan rangos küldöttség programja volt – útban a két főváros között – a ménesbirtok megtekintése. A sziámi király, Viktor Emmanuel még hercegsége idején, számtalan diplomata kül- és belföldi politikai delegáció programjában szerepelt a fogatolás, a dobos és trombitás díszvonulások a ménesbirtok udvarán. Különlegesen rangos társadalmi eseménynek számítottak a távlovás és távhajtó amatőr versenyek, nagy sajtóvisszhanggal.

A teljesítményre jellemző, hogy egy 1890. június 13-án megrendezett Pozsony-Bécs 65 km-es távhajtó versenyen, ezek a lovak 3 percnél kevesebb idő alatt teljesítették 1 kilométert. Wesselényi Miklós – az árvízi hajós unokája – négyes fogata 2 perc 30 mp-es kilométerenkénti teljesítménnyel nyerte a versenyt.

⁶⁹ Ernst – Pataki – Szöllősy, 1996. 95.

Ez folyamatos gyorsügető és vágta menetben teljesíthető és a teljes távon 38, 3 km/óra átlagsebességet jelent.⁷⁰

A méneskarnál békeidőkben csendes tenyésztési munka folyt - leszámítva a hétköznapokat időnként megzavaró szilajabb kaszinóéletet, egy-két titkos párbajt - a tisztikar végezte a dolgát. A nemzetközi megmérettetéseken pedig igyekezett luxus kategóriát biztosítani a közönség részére, ami természetesen átszivárgott a katonai beszerzésekre is.

A legjelentősebb megmérettetés az 1878 és 1900 évi párizsi világkiállítás volt. A négy ménesbirtok 1878-ban 20 lóval állt ki a közönség elé. A kiállítás eredménye, hogy még a méltán híres francia hadi spanyollovak iskola lipicai és spanyol ló hegemoniáját megtörve a gallok elismerték a magyar lótenyésztés világsikerét és átálltak az arab vonalra. A világkiállítás elsöprő nemzetközi sikerének hatására a francia köztársasági elnök (gróf *M.E. P.M. Macmahon* 1808-1893) a méneskar tevékenységét aranyéremmel jutalmazta. A sikerrel Magyarország lóállománya és a méneskar munkája a világ tetejére érkezett.

A ló, vagy fogat ebben a korban olyan státusz volt, mint manapság egy jó autó. Ez volt a fő közlekedési eszköz, a főúri, gazdag polgári, vagy királyi udvarokban 20 kocsiból 19-et magyar lovakkal fogatoltak. Nemcsak a magyar utcákon nézték meg a lovast és a kocsit shagya, gidrán, nóniusz, vagy furioso lovakkal, hanem külföldön is.

A luxuslovak kategóriája mellett a méneskar alapítási céljaiban meghatározott eredeti feladatát, a katonai utánpótlás és a katonai lovak minőségét is kiemelkedően teljesítette. A lóeladások és -értékesítések alapján Olaszország, Görögország, Románia, a balti országok, Horvátország, sőt Törökország hadseregei is lóanyaguk jelentős részét Magyarországtól vásárolták. Anglia két lovaszredének lóellátását a méneskartól oldották meg⁷¹. Az angol - korrupciótól sem mentes - beszerzésről így tudósít a Vadász és Versenylap korabeli száma: *„Annyit azonban mondhatok, jelenté ki az angol hadügyminiszter, hogy a nézeteknek túlnyomó többsége az, hogy a magyar lovak igen jól beváltak”*⁷²

A pezsgő lovas élet szervezése Kozma Ferenc és a vele szorosan együttműködő tisztikar eredménye volt. A társasági élet és a remonda kiváló lovakat tudhatott magáénak, sőt a tisztikar által kiselejtezett ménesi lovak magántenyésztői is kiváló háttas és kocsilovakat tenyésztettek.

⁷⁰ Vadász és Versenylap, 1891. október 25. 206.

⁷¹ Egán Ede de Borostyánkő megállapítása a távlovaglás népszerűsítésre. Hecker, 2014. 81.

⁷² Vadász és Versenylap, 1902. március 1. 83.

A nagy háború és hatása a méneskarra

Az első világháború már egy új korszak kezdetét jelentette a ménesi tisztikar számára, ennek részletes bemutatására egy másik tanulmány lesz hivatott, de néhány fontos elemet ki szeretnék emelni.

A háború kitörésekor és az azt megelőző időszakban a tisztikar úgymond automatikusan jól működött. A méneskar tisztek egy zárt konzervatív világban éltek, amit maximum a kiállítási sikereik színesítettek. Ebben a világban az úri, katonai becsület prioritást élvezett, csakúgy, mint a szablyával vívott közelharc. A huszár életfelfogás szerint a lőfegyverek használata elitelendő volt, mert nem számított lovagiasnak. A tisztikar apolitikus volt ugyan, de a konzervativizmusa révén udvarképesnek minősült. Szakmai teljesítménye, karrierje, az elért elismerések, kitüntetések és nem utolsósorban gyakran származása alapján az elit részének számított.⁷³ A lovasság konzervativizmusa gyakran a harcászati modernizáció akadályát is jelentette. A lovasezredekben a nemesi arány minden esetben több, mint 50% volt, egyes elit egységeknél - mint a méneskar - a 69%-ot is elérte. A huszárezredeknel jelentős, egyes alakulatoknál kimondottan dinasztikus volt a tisztek érzülete.⁷⁴ Ezt a miliőt majd egy mentalitástörténeti tanulmányban szeretném bemutatni.

A katonai logisztika és a szállítás, valamint a gyorsadtestek és az alakulatok, egyszóval a hadsereg továbbra is a ló használatát igényelték. A háború kezdetén remonda és a pótlólovazás alapján körülbelül 3 milliós lóállomány azonnal lajstromozott és sorozható állapotban volt. Az 54 lovasezred évi ló igénye békeidőben 70 000 darab volt, háborús körülmények között ez napokon belül elérte az 500 000 darabot. A hadüzenet napján azonnal ezt a mennyiséget biztosította a tisztikar.

A háború alatt a lószükséglet folyamatosan nőtt a félmillióról évenkénti 970 000 darabra. Az igény növekedése és a fronton elhullott állomány nagysága miatt az anyaországi utánpótlás száma fordítottan arányosan csökkent. Ennek mértéke nagyjából 25%-os rátát ért el. Kis túlzással fogalmazva, ha még két évig tart a háború, akkor a magyar lókészlet úgyszólván teljesen kiürül. A háború és a forradalmak nem okoztak komolyabb károkat a ménesekben, hiszen lényeges harci események az ország területén, leszámítva az utolsó hónapokat, nem voltak. A román megszállás elől pedig időben kimenekítették a lóállományt, de a mezőhegyesi és a bábolnai mellett a többi méneskarintézmény is a megszállás áldozatául esett.⁷⁵ 1920-ban ez a szervezet, ahogyan a többi is átalakult. A tisztikar új néven a Magyar Királyi Méneskarként folytatta tevékenységét. Trianon után mindent újra kellett kezdeni, ez az időszak azonban már nem tartozik e dolgozatom témakörébe.

⁷³ Pap, 2007. 17.

⁷⁴ Hajdú, 1994. 56.

⁷⁵ Guns – Wellmann, 1989. 34.

Felhasznált források és szakirodalom⁷⁶

- Brudermann Rezső: A ló idomítása – napi leczkékbe osztva. Budapest, 1903.
- Csekonics József gr.: Praktische Grundsätze die Pferdezücht betreffend - A lótenyésztés gyakorlati alapelvei. Pest, 1817.
- Guns Péter - Wellmann Imre: A 200 éves Bábolna múltjáról I-III. Bábolna, 1980.
- Fadlallah El Hedad Mihály: Utazásom Meszopotániában és Irak-Arábiában. Budapest, 1904.
- Hecker Walter: A bábolnai arab ménés. Bábolna, 2014.
- Kenessey Miklós: A magyar királyi ménési tisztikar története. Sárvár, 2000.
- Kovácsy Béla - Monostori Károly: Ló és tenyésztése. Budapest, 1905.
- N. Kiss István: A magyar marhatenyésztés jelentősége Magyarország és Közép - Európa számára a 16—18. században In: A Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei, 1978/9. 165-200.
- N. Kiss István: Bécs húsellátásának válsága, 1770-1773: marhaexport, politika és profit. In: Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei, 1978/8. 397-418.
- Perneki Mihály: A mezőhegyesi állami ménésbirtok gazdálkodása 1867-1900 In: Agrártörténeti szemle, 1976/18. 326-375.
- Pettkó-Szandtner Tibor: A magyar kocsizás. Budapest, 1931.
- Báró Podmaniczky Gyula: Magyarország állami és magánménesei lótenyésztési kézikönyve. Budapest, 1903.
- Széchenyi István: Lovakrúl. Pest, 1828.
- Wesselényi Miklós: A' régi híres ménések egyike' megszűnésének okairól. Pest, 1829.
- Wesselényi Miklós: Teendők a lótenyésztés körül. Kolozsvár, 1847.
- Carl Wrangler gr.: Ungars Pferdezücht in Wort und Bild I-IV. Stuttgart, 1895.

⁷⁶ A kutatáshoz ez ideig, több, mint 90 forrás, szakirodalom került felhasználásra, itt csak a hivatkozott bibliográfia kerül közlésre.

AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ HATÁSA A CISZTERCI REND EGRI KATHOLIKUS FŐGIMNÁZIUMÁRA*

LACZKÓ VIVIEN

A ciszterci diákság már a 1700-as évektől fontos szerepet játszott Eger történetében. A ciszterci lelkiség a mai napig meghatározó az iskola falain belül, illetve a többi, a rend által fenntartott iskolák között. A tanulmányban az első világháborúban betöltött szerepükről szeretnék egy képet felvillantani az olvasók számára.

Az emberi természetből fakadóan mindenki másképpen reagál az őt körülvevő hirtelen történő változásokra. A szakirodalomban is megoszlik a vélemény arról, hogy a válaszreakció az egyszerű nép körében milyen visszhanggal járt a háború kitörésére. Feltehetőleg az idősebb korosztály nem fogadta nagy lelkesedéssel, hiszen nem telt el száz év az 1848-1849-es szabadságharc óta, nem is beszélve a balkáni háborúkról. A fiatalabbak, akik az 1910-es évek környékén jártak a gimnáziumba, azok nem érezhették közvetlenül ezen harcok hatásait, viszont nagyszüleik, szüleik, tanáraik beszélhettek róluk.

A ciszterci rend történetében, mint a legtöbb monasztikus rend életében, a legfontosabb szempont a világi élettől való elvonulás volt. Messze a városoktól, falvaktól telepedtek le, ahol földművelési tevékenységet folytattak. A rend életében, a tanítórendi időszakuktól kezdve az oktatás fontos részét képezte a hazafias életre nevelés is, melynek eleme volt a haza védelme. Ez a keresztény katolikus elvekkel vajon összeegyeztethető volt? Ebből kifolyólag az első kérdés az volt, hogy egy szerzetesrend által fenntartott intézmény vezetősége és tantestülete hogyan viszonyult eme hatalmas embervesztéssel járó eseményhez? Vajon hazaszerető polgárként, mint bárki más, lelkesedéssel fogadták vagy éppen a katolikus dogmákat követve inkább próbálták elkerülni?

A második kérdés az diákságra vonatkozik. A serdülőkor velejárója a minden ellen történő lázadás, amely szerves része minden ember életének történelmi kortól függetlenül. Ezen időszakban félelem nélkül képesek bármit megtenni, főleg a kortárs csoport nyomására. Amint egy nagyobb esemény történik, a részesei akarnak lenni. Ezért szerettem volna választ kapni arra, hogy a legtöbb helyen olvasott harci szellemben élő ifjúság körébe a ciszterci rend diákjai is beletartoztak-e? Szerették volna a hazát minden eszközzel védeni és támogatni?

* A tanulmány elkészítését az EFOP-3.6.1-16-2016-00001. „Kutatási kapacitások és szolgáltatások komplex fejlesztése az Eszterházy Károly Egyetemen” című pályázat támogatta.

Az iskola és a háború

A ciszterci rend tagjai a Magyarországi létük során nem egyszer bizonyították már a haza oltárán hazafiságukat, köztük az 1848-1849-es szabadságharc idején is. *„A magyar nemzet jogát fenyegető veszély közelsége a honfiak ajkára lelkes szót, kezeibe meg fegyvert ad. Szinte pillanat alatt születnek meg a hősök, kiknek szava saját honfitársait buzdítja tette, fegyvere meg az ellenség hadait veri vissza. Az alkotmányos szabadság szelleme, mely a Kárpátoktól Adriáig hódított, áttört a kolostorok falain is. A ciszterciek is együtt éreznek a magyar nemzettel.”*²- írja Békefi Remig. Az egri tanári kar javaslata alapján így tervezték az ifjúság testi nevelését: a haza védelmének fenntartása férfias edzett erőt igényel a fejlődő kortól, ehhez nem csak a szellemi fejlődést kellett biztostani, hanem a testet is edzeni kellett.³ Ezt a hozzáállást a nagy háború idején is alkalmazták.

Az első intézkedések

Az Osztrák-Magyar Monarchia történetének „boldog békés” időszaka felbomlott, 1914. július 31-én megkezdtek a mozgósítást, amely a társadalom minden rétegére nagy hatással volt, viszont próbálták fenntartani a nyugalmat és megőrizni az addigi állapotot. A középiskolák, köztük a Ciszterci Rend Egri Katholikus Főgimnáziuma számára is kihirdették 1914. évi augusztus hó 24-én a vallás és közoktatásügyi miniszter rendeletét, amely a következő intézkedést tartalmazta:⁴ a tanítás zavartalanul kellett folytatódjon a háború alatt; esetleges változások történhetnek, amelyeket figyelembe kellett venni; ideiglenesen egyes tárgyak elhagyhatók voltak, vagy óraszámuk átmenetileg csökkenthető, ha a későbbiekben pótlásra kerültek; amennyiben nem volt szakos tanár, azt más, rokon szakos tanár tanította; a kötelező játék-délutánokat, gyakorlati tanfolyamokat, rendkívüli tárgyakat el kellett hagyniuk; az ifjúsági önképző körök és sportegyesületek szüneteltek annak érdekében, hogy a délután folyamán is tanításra fektethessék a hangsúlyt. Megeshetett, hogy a tanév rövidebb lett, ezért a heti óraszámokat növelhették. Az osztálylétszám is növekedhetett avégett, hogy a párhuzamos osztályok száma csökkenjen. Az illetékes tankerületi királyi főigazgatónak minél előbb meg kellett küldeni az alábbi adatokat: iskolai év megnyitásának idejét, módját, helyi tantervet, tananyagváltozásokat, anyagi megtakarításra vonatkozó terveket, a bevonult és a rendelkezésre álló tanárok kimutatását.⁵

Az ország vezetése tehát az iskolák életében is változásokat volt kénytelen hozni, rengeteg kormányrendelet született az évek során, amellyel közvetve

² Békefi, 1896. 63.

³ Uo.

⁴ MNL HML VIII-53 a/90.

⁵ MNL HML VIII-53/a 90.

tudott bekapcsolódni az ifjúság a háború folyamatába, ezeket részletesen a dolgozat további részében közlöm.

Sok esetben dolgoztak össze a Magyar Vöröskereszttel. Békefi Remig apát a rend nevében a rendi pénztárból 5000 koronát adományozott a Magyar Vöröskereszt részére. A zirci járásban hadbavonultak családjainak segélyezésére 500 koronát, a Fejér megyeieknek 2000 koronát utalt ki. Elrendelte, hogy minden konvent és rendház a ház pénztárából az egyletnek küldjön 100 koronát és a családoknak is 100-at.⁶

Az apát 1914. augusztus 24-én érkezett levelében értesítette a konventet, hogy a rend nevében a Vöröskereszt céljára és a hadbavonultak családjának segélyezésére az egyes házak részéről 100-100 koronát adjanak.⁷

Augusztus 15-én az 556. sz. augusztus 12-i távirati rendeletet írásban is megismételte. A gimnázium épülete a Vöröskereszt egri fiókjának a sebesültek részére kórháznak átengedendő volt és egyben utasítást tartalmazott arra az esetre is, ha az intézetet katonai tartalékkórháznak lefoglalták volna.⁸

Az egyik legmeghatározóbb rendelet, amelyet Békefi minden rendházra, konventre kiterjesztett, az egész életvitelükre kiterjedt. A rendnek el kellett tartania a hadbavonultak családjait és a helyükre felfogadott munkásokat is fizetni kellett. A nehéz gazdasági helyzetre való tekintettel a következő intézkedéseket hozta minden rendház és konvent számára: szabályozta az étkezések alkalmával felhasználható alapanyagokat, továbbá a teázást megszüntette, kávé csak vásár- és ünnepnapokon volt fogyasztható, a vacsora utáni bor megszünt. Aki komoly beteg volt, az orvosi utasításra más étrendet kaphatott. Az étkezések alapanyagait és a napi tételeket rögzíteni kellett, a vendégek meghívása szünetelt, kivéve, ha szükségesnek bizonyult. A gyógyszerútból szájvizet és cukorkát nem lehetett hozatni. További, a gazdasági kiadások visszaszorítására vonatkozó rendeleteket is tartalmazott, például a beszerzések szünetelése, kivéve a szakfolyóiratok. Az állami javadalmazásban vagy nyugdíjban részesülő rendtársak: Bonifác, Bertalan, Ákos és Kázmér személyi illetékben nem részesültek, csak az ötödéves korpótlékban.⁹

A házi tanácskozáson 1914. szeptember 20-án megvitatták az eddig hozott rendeleteket, ahol jelen voltak a tábori lelkésszé kinevezett, hadba vonult Rédei Gerőn kívül a konvent összes tagjai. Az apát július óta beérkezett levelei kerültek megvitatásra.¹⁰

⁶ MNL HML XII-11/8.

⁷ Uo.

⁸ MNL HML XII-11/2.

⁹ MNL HML XII-11/8.

¹⁰ Uo.

Az iskola mindennapi élete

A vallás és közoktatásügyi m. kir. miniszternek 1914. évi augusztus hó 24-i rendelete tartalmazta az iskola épületére vonatkozó intézkedést is. Az iskolai épületet lefoglalhatták hadi célokra teljesen vagy részben, ezért az intézetnek magának kellett gondoskodnia más, tanításra alkalmas épület bérléséről, lehetőleg díjtalanul. Amennyiben egy településen belül több iskola is volt, akkor az igazgatónak együtt kellett dolgozni avégett, hogy esetlegesen egymás helyiségeit tudják használni. Az ország számított arra, hogy ebben az anyagilag nehéz helyzetben minél kevesebb költséggel tudják megoldani az ifjúság oktatását.¹¹

Az apát arra kérte az igazgatót, hogy a tornatermet engedje át a Vöröskereszt egri fiókjának.¹² Közben biztosították az iskola javait a rongálást elkerülendő. A 60. gyalogezrednek egy része nyert elhelyezést itt, de csak átmenetileg, néhány napra, kiknek helyére rövid idő múlva, 1914. szeptember 2-án már a csaták sebesültjei jöttek. Ettől az időtől 1916. június 1-jéig a háború sebesültjeinek vagy beteg hőseinek nyújtott menedéket az épület. Hadi kiegészítő kórház céljára az iskola tornatermét, a hozzátartozó két öltözőt, továbbá raktár céljára az énektermet és az öt ápoló népfelkelőnek lakásként a zenetermet foglalták le. A kórház 21 hónapon keresztül működött, ezután feloszlatták, mert túl messze volt a frontoktól.¹³

1914 után 1915-ben is megszorításokra kényszerültek az ellátás terén. Már 1 éve folyt a háború, ebből a ciszterciek sem vonták ki magukat, mert nem tudták volna elviselni, hogy mások szenvednek, míg ők ugyanúgy élék életüket. Mivel a hadsereg ellátására rengeteg élelmiszer szükségeltetett, főként szarvasmarha, így a kormány a keddi és pénteki napokat országos böjtnek nyilvánította, ugyanezt érvényesnek kellett tekinteni a konventek számára is, továbbá délben két húsételt fogyaszthattak, a harmadik tál étel mindennap tészta volt. A vacsora a 608/1914-es körlevele alapján maradt. Mivel a marhahúsevással már hónapok óta felhagytak, ezért sertés- és birkahúst fogyasztottak, néha szárnyasokat és vadat.

A hadsereg számára a liszt elengedhetetlen élelemnek számított, a gabona-termést zár alá vonták, a rendház és a konventek lisztszükségletét az előszállási uradalmukból elégítette ki az apát. Minden rendház szükségletét a következők alapján osztotta el: a lisztet negyedévenként a hercegfalvi malomból kapták, az új rendelet szerint csak finomlisztet, főzőlisztet és kenyérlisztet készíthettek. Az egri konvent 79 tagjának lisztszükséglete 1916. 08. 15-től 1917. 08. 15-ig, tehát 365 napra 84.388 q volt.

Az alapvető élelmiszernek számító zsiradék szintén államilag meghatározott mennyiségre szorult vissza, továbbá a húsfogyasztást 1916 szeptemberében ismét korlátozták, a szerda és a péntek húshagyó nap lett, a hétfő pedig zsír-

¹¹ MNL HML VIII-53/a.

¹² MNL HML XII-11/8.

¹³ A Ciszterci Rend Egri Kath. Főgimnáziumának Értesítője, 1916. 68.

talán. Ez a katonaság megsegítésére szolgáló intézkedés volt, amelyből a rend sem maradhatott ki. „Úgy ismerem rendem tagjait és szellemét, hogy a haza érdekében semmi áldozattól sem riad vissza, sőt készséggel hódol meg a nagy országos és nemzeti érdek előtt.” -írta Békefi Remig. Továbbá felhívta a figyelmet arra, hogy a drága hozzávalókat mellőzték és az olcsóbbakból is egészséges és változatos étrendet állítottak össze.¹⁴

1917-ben újabb szabályozás érkezett, melyben az apát arra kérte az igazgatót, hogy a rendi vagyonnal lelkiismeretesen járjon el. A reggelin kívül mást nem kívánhattak, nem volt tízórai, a húsételt és a tésztát senki sem vihette fel a szobájába. Asztali bort délben és este fogyaszthattak. Somlyai bor délben hetente három nap kerülhetett az asztalra. Ezek közül az egyik a vasárnap, másik kettőt ők állapították meg. Veni Sancte, Te Deum és Szent Bernát napján, a király és királyné név- és születésnapján, a rend fejének és a rendtagoknak neve napján, a rend fejének megérkezésekor és távozásakor, továbbá vendég ottlétekor volt somlyai, a rendtag azonban nem számított vendégnek. Vörösbor délben a következő napokon volt fogyasztható: Veni Sancte, Te Deum és Szent Bernát napján, a király és királyné név- és születésnapján, a rend fejének és a rendtagoknak neve napján; karácsony, újév, vízkereszt, húsvét, pünkösd, úrnapja, Nagyboldogasszony, Szent István és Szent Bernát napján, húshagyó kedden. A költségvetést a következőképpen állították össze: lényege, hogy birtokaik és rendházaik egymás közötti gazdasági ügyleteinek lebonyolításánál az akkori folyó árban számítanak, tehát minden levonás nélkül.

Az étkezés szabályozásán kívül, amely elengedhetetlennek számított katonáink ellátására, más területen is takarékosagra intettek. A fűtésnél és világításnál takarékosan és gondosan kellett eljárniuk, a fűtést nem vihették túlzásba, a lámpák felesleges felkapcsolva tartása okszerűtlennek bizonyult. Az egyszerű szentmisénél és litániánál kettő, ünnepi szentmisénél, az abbatialisnál is csak négy gyertya éghetett¹⁵, 1917-ben a fűtőanyaggal való spórolásra is intettek.¹⁶

A tanári kar és a Nagy Háború

Iskolán belüli tevékenység

A tanári kar minden egyes tagjának nagyobb odafigyeléssel, türelemmel kellett lennie ezekben a hónapokban és években a diákok iránt, ezenkívül minden tanulói tevékenységet felügyelni, irányítani, szervezni kellett. A feladatok közül Kürti Menyhért igazgató úr kiemeli a pénzgyűjtést a katonák karácsonyára. Külön bekezdésben emlékezik meg a hajléktalanná vált menekültek ellátásának megszervezéséről az 1916-17-es évi Értesítőben.

¹⁴ MNL HML XII-11 8.

¹⁵ MNL HML XII-11 8.

¹⁶ MNL HML VIII-53/a 91.

A tanári kar tevékenységi körébe tartozott a különböző beszolgáltatási kérvények kielégítése. A hadsereg fémkészlete fogyatkozóban volt, vörösréz tárgyak (különösen vörösréz edények) mennyiségét kellett felmérniük, melyet valószínűsíthetőleg beszolgáltatni voltak kötelesek.¹⁷ További vallás- és közoktatásügyi miniszteri rendelet alapján írták össze a harangokat, amelyeket be kellett szolgáltatniuk, szerencsére az egri konvent nagyharangja megmaradt, a többi az apát vette át, összesen négy haranggal rendelkeztek. Három harangot vettek el, 834 kg súlyban, amiért 3336 koronát kaptak (4 korona/kg). A harangokon kívül a konventtól az orgonasípokot is el akarták kobozni, azonban szereték volna, ha ez alól az egri templom kivételt képezne, melynek indoklása, hogy 1850 előtt készült és művészettörténeti értéke volt, mert Mozer-féle orgona és diszharmonia uralkodna elvitelével a templomban művészeti szempontból. Sajnos az anyagokból nem derül ki, hogy sikerült-e megtartani.¹⁸ A hadseregnek szüksége volt sárgarézből és egyéb rézötövetből készült ajtókilincsekre és ajtóveretekre is, amelyeket szintén át kellett adniuk.¹⁹

Iskolán kívüli tevékenység

A tanári karból négyen vállaltak a háborúval kapcsolatos tevékenységet: „*Perényi Kandid a Vörös – Kereszt - Egylet Heves megyei választmányának gondnoka, dr. Kürti Menyhért a Vörös – Kereszt egri fiókjának titkára, a hadi sírokat gondozó bizottság tagja. Grész Leó a vármegye egri járásában elhelyezett internáltak leveleinek cenzúrázásával, valamint dr. Kovács Piussal a hadi fogságba jutott földjeink leveleinek fordításával és a válaszok írásával tettek szolgálatot a segítségre szoruló egyszerűbb helybeli és környékbeli falusi lakosságnak, illetve a közigazgatási hatóságnak.*”²⁰

„Az iskola tanárai mindenhol ott voltak, ahol adakozni kellett.” - állapította meg Kürti Menyhért. „A Vörös – Keresztnek részint alapító, részben rendes tagjai, avagy adományozó jótevői Kassuba Domokos, Maczki Valér²¹, Szalay Gábor, Borsodi Miklós, Madarász Flóris, Perényi Kandid, Kürti Menyhért, Tordai Ányos, Pölöskey Kornél, Kovács Pius, Rédei Gerő, Grész Leó, Braun Jácint, Neuhold Özséb, Szekeres Fábián, Bartók Egyed, Szász Alfréd, Farkas Alberik, - tehát összesen 18 fő - kiknek tagsági díja, vagy adománya 420 K-t tesz ki.

Ezen kívül az ekkori apát rendeletére a ciszterci konvent és tanári kar 100-100 K-t adományozott a helybeli Vörös – Kereszt céljaira és az Egerből hadbavonultak családtagjainak felsegélyezésére a háború elején; legutóbb 200 K-val a vármegye által

¹⁷ MNL HML XII-11 8.

¹⁸ Uo.

¹⁹ MNL HML VIII-53/a 91.

²⁰ A Ciszterci Rend Egri Kath. Főgimnáziumának Értesítője, 1916. 59.

²¹ Maczky Valér egyfajta összekötő kapocsként működött a rendház, az iskola és a város között. Tevékenysége mindhárom közegben jelentős volt. Lásd bővebben: Fábián, 2017.

a sáros megyei Hevesfia-falva felépítésére gyűjtött összeghez.²² Ezen kívül a katonák karácsonyára a konvent pincéjéből bort, s némely tagja ruhaneművel, dohánnyal, szivarral, cigarettával ajándékozták meg a sebesülteket és minden nap elvitték nekik az elolvasott napilapokat.²³ – írja Kürti Menyhért, az akkori iskolaigazgató.

A háború „haszna” volt annak a lehetőségnek a felhasználása, hogy tárgyi emlékekkel szaporították az iskolai gyűjteményeket, amelyeket a tanítás során fel tudtak használni, például „fegyvereket, lövedékeket, plaketteket, hadi jelvényeket és levelezőlapokat, szövetségeseink és ellenségeink pénzeit gyűjtötték össze.”²⁴

A tanárok évek óta az egri társadalom művelésének is a pártfogói voltak, a háború ideje alatt sem voltak restek ezt folytatni. *Háborús délutánok* elnevezéssel tartottak előadásokat az egybegyűlteknek. Ezek, az előadások sorrendjében a következők: 1. Braun Jácint: Német városi élet a középkorban. 2. és 3. Tordai Ányos dr.: Úti jegyzetek a meghódított Szerbiából. 4. Bartók Egyed dr.: A szent korona és a koronázás. 5. és 6. Kovács Pius dr.: Hősök falva. 7. Szekeres Fábián: Az öntudat ámításai. 8. Kürti Menyhért dr.: A háború és a béke problémája.²⁵ Az eseményekről rendszerint a helyi sajtó, az Egri Újság is beszámolt. Az intézet háborús előadásainak bevételeiből támogatta a Vöröskeresztet.

Áttanulmányozva a beszámolókat és levéltári adatokat egyetérthetünk az igazgató úr megállapításával: „A háború nyomort és szenvedést hozó hatása hamar és sok formában megmutatkozott.”²⁶ Azonban azt is megállapíthatjuk, hogy a tanári kar e nyomorúságban és nélkülözésben is megtalálta a keresztényi hit cselekvésben megjelenő formáit és módjait, s ezzel kiteljesítette a nevelő feladatát. A háborús ismeretek tantárgyi megjelenése szélesítette a diákok látókörét, de a tanárok „A háború tanulságait az egyes tárgyak keretében igyekeztek feltárni, valamint erkölcsi érzésüknek emelésére felhasználni.”²⁷

Tananyag

A tanítási órák tananyagának leckéi értelemszerűen kapcsolódtak a mindennapok történéseihez. Mind a magyar nyelvben, a német nyelvben, a történelemben, természetrajzban, matematikában megjelent a háború.

1915-ben a vallás és közoktatási minisztériumban eldöntötték, hogy az ifjúságot még a sorozás előtt is tervszerűleg bizonyos katonai kiképzésben kellett részesíteni. Ezt kísérletképpen az 1915/16 tanévben vezették be. A katonás nevelés részben a rendes tanórákon, részben a játékdélutánokon és kirándulásokban, cserkészetben és a testnevelésben folyt. Oktatni erre alkalmas tanár,

²² A résztételek összege 1120 koronát tesz ki.

²³ A Ciszterci Rend Egri Kath. Főgimnáziumának Értesítője, 1916. 78-79.

²⁴ Uo.

²⁵ Uo. 58.

²⁶ Uo. 68.

²⁷ Uo. 73.

vagy ennek hiányában katonai szolgálatra be nem hívott katonatiszt volt alkalmazandó, jelentést kellett tenni arról, hogy hogyan tudná ezt megvalósítani az iskola.²⁸

„Testnevelésórán katonai előkészítést vettek elméletben és gyakorlatban. Hadseregszervezetet, stratégiát és taktikát tanulmányozták és katonai rendgyakorlatokat, meneteléseket figyeltek meg, és távolságmérési gyakorlatokkal kapcsolták össze.”²⁹

A háború közvetlenül hatott a testnevelés tanítására, ugyanis sorban hívták be az oktatókat és foglalták le hadi célokra a tornatermeket. Emiatt a minisztérium elrendelte, hogy tanév közbeni kirándulások legyenek ott, ahol a katonai szolgálatra való felkészítés elmaradt és ahol a felkészítés soron volt. Ezek alól akkor lehetett kibújni, ha nem volt megfelelő számú tanerő, aki el tudta volna látni a kísérői feladatot. 45-50 fős csoportokban mentek hétköznap, egy délutánon át tartó kirándulásokra, az időjárásnak megfelelően, például a téli hónapokban a síelés is lehetett egyfajta kirándulás.³⁰

Következtetésképpen megállapítható, hogy a háború beleivódott az iskola mindennapi életébe a tantárgyakon keresztül is.

A diákság és a Nagy Háború

A tanulók legfőképpen a háború első évében lelkesedtek és mutattak nagy érdeklődést az egymást érő bevonulások, a harcba induló századok és ezredek, valamint a helyükre érkezett sebesültszállítmányok iránt. Az izgató okok megszűnte következtében azonban lecsökkent az érdeklődés. *„Részint a megszokás, sőt a gyereknél könnyen jelentkező unottság folytán nyugalom és bizonyos közömbösség váltotta fel. Ebben, mindenesetben része van annak is, hogy a harc-terektől messze vagyunk, magyarázatul szolgálhat az is, hogy a harci események az évnek egészen elejére esett román betörés izgalmaival kivéve a hosszú szünetek és ha tette kerül is a dolog, a támadó és védő erők egyensúlya miatt nagyobb hullámokat vetnek.”³¹*

Kezdetben a diákok a tanulást hanyagolva, idejüket az utcán, vasútállomáson töltötték és egy-egy katonakórház körül ácsorogtak, hogy pár szót válthassanak az ablakon keresztül a frontról hazatért katonákkal. *„Így szereztek a katonák által sokszor kiszínezett híreket, amely jobban érdekelte őket, mint a könyvek. A háború napjai és merőben új benyomásai mélyebb nyomokat hagytak a növendékek lelkivilágában.”³²*

²⁸ MNL HML VIII-53/a 90.

²⁹ A Ciszterci Rend Egri Kath. Főgimnáziumának Értesítője, 1916. 77.

³⁰ MNL HML VIII-53/a 90.

³¹ A Ciszterci Rend Egri Kath. Főgimnáziumának Értesítője, 1916. 84-85.

³² Uo. 84.

A családi élet a háború alatt alapjaiban véve megváltozni látszott. A bevonulások, az újsághírek, az előadások háborús vonatkozásai a gyermekekben erős érzéseket keltettek, amelyek tette sarkallták őket. *„A hazaszeretet, a nemzeti összetartás, az áldozatkétség már nem fogalom előttük, hanem a valóság.”* Szeretettel segítettek, például ápolták a sérült katonákat. *„Ha az orosz vandallizmus és az olasz hitszegés hallatára a bosszúvágy és a gyűlölet egy-egy szóban ki is tört a serdülő gyermekek lelkéből, ezt ellensúlyozták a legnemesebb emberi érzelmek.”*³³ A háború nevelő értéke itt mutatkozott meg igazán.

*„Ugyancsak fontosak voltak az un. „társadalmi akciók”. A háború nevelő értéke megmutatkozott a társadalmi akciókban is, ugyanis szeretetre, gondoskodásra nevelte a segítőkész ifjakat.”*³⁴ Ilyen fontos akció volt a hadsereg számára történő gyógynövénygyűjtés³⁵, a Vöröskeresztnek tett szolgálatok.³⁶

A Gyorssegély Augusztia Alap a háborúban rokkanttá vált katonák segélyezésére társadalmi mozgalmat indított, és Füsttelen Nap rendezésével igyekezett segélyalapját növelni. Eger ebből az okból Füsttelen napot rendezett. A gyűjtés urnákkal és gyűjtőívvel történt, eredménye 25 K 44 fillér.³⁷

A Magyar királyi honvédelmi ministerium Hadsegélyező Hivatala karácsonyi szeretet-mozgalmat indított, az ebben résztvevők emléklapokat kaptak, amelyeket az ajándékozó gyerekeknek az intézmény pecsétjével ellátva kellett odaadni. 300 db emléklapot küldött a Hadsegélyező Hivatal a diákok számára, akik a *Karácsony a harctéren programban* segítettek a gyűjtésben.³⁸

A háborúban feldúlt tűzhelyeket újrafelépítő országos bizottság javára, a „Kárpáti nap” akció keretein belül 140 koronát gyűjtött a diákság.³⁹

Ahol lehetett, a gimnázium diákjai segítettek a fronton küzdő katonákon, hátramaradt családjaikon és a sérülteken.

Hadba vonulás

Az 1914-es évben behívták táborigazgatóként Rédei Gerő tanárt. Rajta kívül elvitték a gazdasági intézők felét, harmadfélszáz gazdasági cselédet, százötvennél több aratót, hetvennél több lovat.

Az apát szerette volna a növendékeket távol tartani attól, hogy a frontra vonják ki őket, mindent megtett azért, hogy a védtörvényt tudja alkalmazni rájuk.

Az 1915-ös évben szabályozták először a tanulók behívását. Az 1873-1877. évben született népfölkelésre kötelezettek bemutatkozó szemlére történő behívá-

³³ Uo. 85.

³⁴ A Ciszterci Rend Egri Kath. Főgimnáziumának Értesítője, 1916. 83.

³⁵ MNL HML VIII-53/a 90

³⁶ Uo.

³⁷ MNL HML VIII-53 a 90.

³⁸ MNL HML VIII-53/a 91.

³⁹ Uo.

sával kapcsolatos felmentése körül a következő volt az eljárás: abban az esetben mentettek fel, ha a tekintetbe jöhető alkalmaztatásban már legalább az akkori évi január hó 1-je óta álltak. Ezt két eredeti igazolással kellett bizonyítani.⁴⁰

Ugyanebben az évben egy következő rendelet alapján már az 1891, 1895 és 1896-ban születetteket is kérték összeírni, a kimutatás a következőket tartalmazta: név, osztály, születési év, a tanuló első félévi Értesítőjének osztályzata/hány jeles, hány jó stb. és magaviselete, megjegyzések.⁴¹

A harmadik 1915-ből származó rendeletben az 1896, 1895 és 1891-ben születettek népfelkeltési szemléjén alkalmasnak talált tanulókat be kellett jelenteni a Budapest Vidéki Tankerület kir. főigazgatójának. Az alkalmasnak talált VIII. osztályos magántanulókkal, valamint a „kétes előmenetelű” VIII. osztályú rendes tanulókkal (úgy, mint a VI-VIII. osztályúakkal) kapcsolatban meg kellett tartani az érettségi bizonyítvány jegyeit megállapítandó értekezletet.⁴²

1916-ig csupán két tanár volt alkalmas a katonai szolgálatra: Rédei Gerő és Szász Alfréd. Rédei Gerő a 60. gyalogezred táborigazgatója lett, a hadi szolgálat alatt az alábbi kitüntetésekhez jutott: a kardokkal díszített Ferenc József-rend lovagkeresztje, a II. oszt. lelkészi érdemkereszt, a Signum Laudis, a Károlycsapatkereszt, a Vöröskereszt-Egylet II. oszt. hadiékítményes díszjelvénye, a kardokkal és sisakokkal díszített háborús emlékérem. A háború folyamán azonban a kitüntetések mellett sajnálatos módon egy komoly betegséget is elkapott. A kitüntetésait büszkén, a betegségét türelemmel viselte. Szász Alfréd kórházi táborigazgató volt Ciliben, később Grész Leó a 12. sz. helyőrségi kórházban végzett szolgálatot.⁴³

Emlékezet

Az iskola vezetése eldöntötte 1922-ben, hogy szeretne méltó emléket állítani az elesett hősöknek, ezért elkezdte összegyűjteni, hogy mely akkori és régi diákjaik veszttek oda. A megemlékezés két fontos része az emléktábla, továbbá a *Pro Patria*⁴⁴ című kiadvány, amely az 1922-ben készült emléktáblához kapcsolódó emlékkönyv, amiben a háború következtében elhunyt tanulók adatait olvashatjuk. A táblát és a könyvet vizsgálva kiderül, hogy az adatok nem egy időben kerültek rögzítésre, ennek az oka, hogy nem érkezett be minden információ kellő időben. Az alapfelgondolás szerint névsor szerint vitték volna fel a neveket, azonban ez a sor megszakad, a később betoldott nevek már érkezési sorrend szerint kerültek be. Úgy tűnik, hogy a vezetőség számított arra, hogy nem fog minden diákról késlekedés nélkül megérkezni az ismertető, ezért a könyvben

⁴⁰ MNL HML VIII-53/a 90.

⁴¹ Uo.

⁴² MNL HML VIII-53/a 90.

⁴³ A Ciszterci Rend Egri Kath. Főgimnáziumának Értesítője, 1917. 58.

⁴⁴ MNL VML XII. 2.

hagytak üres oldalakat, ahová utólag pótolták őket, az emléktáblán pedig ahol még volt hely, bevésték neveiket.

A könyvbe eredetileg, azaz 1922 áprilisában hetvenöt név került, nevük mellett olvasható a születési helyük és idejük, mikor jártak az iskolába, továbbá katonai kitüntetések, haláluk helye és ideje. 1923 márciusáig még nyolc nevet írtak bele, az ő neveik ábécé-rend nélkül az emléktábla aljára kerültek. A könyvben még egy hősi halott, Farkas Ernő adatai szerepelnek, akiről 1925 októberében szereztek tudomást.

A Heves Megyei Levéltárban található anyagokban azonban az előbb olvasható nyolcvannégy személyen kívül különböző összeírásokban további kilencvenkilenc nevet leltem fel, akik szintén megjárták a háború frontjait, közülük hetven egri ciszterci diáknak csak a nevét tudni, illetve tizenhét főnek a néven kívül a születési éve derül ki a levéltári adatokból. Ez a kilencvenkilenc diák valószínűleg visszatért a frontokról, mert sem az emléktáblán, sem az emlékkönyvben nem szerepel a nevük. A *Magyar ezredek az I. világháborúban*⁴⁵ elnevezésű weboldal segítségével a magyar királyi honvéd, valamint a császári és királyi hadtestek és ezredek tematikusan összegyűjtött forrásaiból még több tudnivalót gyűjtöttem össze a felkutatott személyekről.

Az eddig összegyűjtött adatok alapján száznál is több egri ciszterci gimnáziumban tanult diák hozható összefüggésbe azzal, hogy részt vett a háborúban a fronton. A pontosságot azért nem tudtam megítélni, mert kilencvenkilenc emberről nagyon kevés adatot tudok felmutatni, ami legtöbb esetben csupán a nevük, pár helyen előfordul a születési év, életkor. Az adatokat, amelyeket elemezni fogok a *Pro Patria* kiadványból, a levéltári forrásokból és az ezredekre vonatkozó összeírásokból gyűjtöttem össze.

Az ismert adatokat vizsgálva megállapítható, hogy huszonnyolc fő született Egerben, a többiek az ország különböző falvaiban, városaiban elosztva, ebből látható, hogy a gimnázium nagy népszerűségnek örvendett nem csak az egri lakosság körében, hanem az ország különböző pontjain.

Születési idejüket tekintve többségében 1897-ben jöttek világra, a legidősebbek 1873-ban születtek, ők Hajnal Endre, Radványi Jenő és Szilágyi Zoltán; a legfiatalabbak 1900-ban, akik Darvas Lajos, Mikula Imre, Péterffy Endre, Pongrácz Sándor, Réz Dezső, Sándrik Sándor, Szilágyi János, Terenyi László és Tuchmann Béla.

A gimnáziumban eltöltött éveiket vizsgálva javarészt azt lehet elmondani, hogy mind a nyolc osztályt a Ciszterci Rend Egri Katolikus Főgimnáziumában végezték, de kivételek mindig akadnak. A legszélsőségesebb, hogy csupán egyetlen tanévet töltöttek itt, ilyen tanuló például Jant Tibor, aki az első osztályt végezte itt, illetve Képes Lajos, aki az ötödiket. A *Pro Patria* adatait vizsgálva megállapítható, hogy a hősi halált halt hallgatók közül a legtöbb számban, számszerűleg heten 1903-ban kezdték meg tanulmányaikat a gimnáziumban,

⁴⁵ https://magyarezredek.hu/hadtori-leaflet/second_map.jsp (utolsó megnyitás: 2018.11.11)

ezt követik öt-öt fővel az 1895-ben, 1896-ban, 1906-ban, 1909-ben és 1910-ben kezdők. 1903-ban kezdte meg tanulmányait például Forgács János (1891-1915), aki a 34. honvéd gyalogezredben szolgált hadapródként és 1915. március 3-án esett el Manilovánál.⁴⁶ Az 1909-ben kezdők közül Gajzágó Ferencet emelném ki, aki az egyik legpontosabban dokumentált diák, akiről a dolgozatban szó van. A *Pro Patrián* kívül De Sgardelli Caesar *Huszonkilences honvédek hadtörténete*⁴⁷ című írásában is megjelenik. 1898-ban született Túrkevéen és 1916-ban vonult be a gimnáziumból hadiérettségivel a 29. honvéd gyalogezredhez, majd a tisztiiskola elvégzése után a 313-as honvéd gyalogezredben harcolt a román fronton egyéves önkéntes tizedesként, de gyorsan zászlóssá nevezték ki. 1918-ban az olasz harctéren küzdött Piavénál, ahol szívlövést kapott 1918. június 15-én. Tetteiért III. osztályú katonai érdemkeresztet, bronz vitézérmet és Károlykeresztet kapott.⁴⁸ Az 1910-es évfolyamból Kállay Géza az, aki a legnagyobb pályát futotta be a hadseregben. 1899-ben született Egerben, a hetedik és a nyolcadik osztályt a Ciszterci Rend Egri Katolikus Főgimnáziumában végezte. A 39. honvéd gyalogezred első zászlóaljának harmadik századában szolgált, kezdetben zászlósként.⁴⁹ A harmadik isonzói csatában nyújtott hősieges viselkedéséről még József főherceg is megemlékezett egy naplófeljegyzésében. „A 39. gyalogezrednél Kállay Géza zászlós a legborzasztóbb gránát- és srappell pergőtűzésben, gyalogsági és gépfegyvertűzben csatártól csatáig szalad és lelkesíti őket az elvesztett állás visszafoglalására, az új rohamra; azután kis osztagával lelkesen nekirohan a nagy túlerejű ellenségnek; háromszor nagy veszteségeik mellett visszaveretik, de ők nem tángítanak, a magyarnak győznie kell. A negyedik rohammal elfoglalják az állást, a húszsoros túlerejű ellenséget futásra lódítják.”⁵⁰ 1916. január 2-án vitézségéért József főherceg a táborba érkezett és kitüntette arany vitézségi éremmel. A román frontra való átvezénylése idején, 1916 júliusában már hadnagyi rangban vezette az első zászlóaljat,⁵¹ ahol a beosztottjai a következők voltak: Stratilik Ferenc, Boczkó Béla, Malomscky László, Balázs Dezső, Mann János hadnagy, valamint Nagy Imre törzsőrmester.⁵² 1918-ban ismét az olasz fronton teljesített szolgálatot, ahol az ősz folyamán hunyt el, összesen kilenc kitüntetést szerzett az évek során.⁵³

A kiegyezést követően a hadsereg két részre oszlott, a közös csapatokra és a honvédségre, amelyet 1869-ben kezdtek felállítani. Az alakulatokat elemezve látható, hogy huszonnyolc ezderet lehet megkülönböztetni, amelyből legkiemelkedőbb a m. kir. miskolci 10. honvéd gyalogezred, ahová huszonegy diák

⁴⁶ Markó et al., 282.

⁴⁷ De Sgardelli Caesar, 1936.

⁴⁸ Uo. 272.

⁴⁹ Lépes Győző - Mátéfy Artur, 1939. 168.

⁵⁰ Uo. 189.

⁵¹ Uo. 261.

⁵² Lépes Győző - Mátéfy Artur, 1939. 361.

⁵³ Uo. 371.

vonult be, emellett a cs. és kir. Alfred Ritter von Ziegler nevét viselő 60. számú gyalogezred, ahol tizennégy diák teljesített szolgálatot.

A 10. honvéd gyalogezredet 1890-ben állították fel Miskolcon az egri és sátorlajújhelyi zászlóaljakkal összevonva. 1914 augusztusában Tarnawatkához küldték először,⁵⁴ 1915 tavaszán Przemyslnél folytatták a harcot,⁵⁵ majd augusztusban részt vettek a breszt-litovszki áttörésnél.⁵⁶ A Strypa folyó partja mentén állóháború alakult ki köztük és az oroszok között.⁵⁷ 1916 júniusában kénytelenek voltak feladni állásaikat az orosz offenzíva miatt, visszaszorultak a Kotuzownál kialakított állásokba.⁵⁸ A magyar-román háború kitörésekor az ezredet 1916 augusztusában Erdélybe csoportosították át, ahol a görgényi havasokban vereséget mértek a román seregre, akik visszavonultak a csíki és gyergyói havasok felé.⁵⁹ 1917 márciusában érték el itt a legfontosabb győzelmüket, elfoglalták a Magyaros határhegységet,⁶⁰ 1918 nyaráig a román fronton maradtak, ekkor vitték az ezredet az olasz frontra, Dél-Tirol területére.⁶¹ Végül 1918 novemberében tértek haza.⁶² Az ezred egri ciszterci gimnáziumából jövő tagjai közül Jankovics Tivadart emelném ki, aki 1885-ben született és 1895-1904 között végezte az iskolában a tanulmányait. Századosként a gorlicei áttörésnél vesztette életét, tetteiért a hadi katonai érdemérem mindkét osztályát megkapta, emellett a katonai érdemkereszt III. osztályát.

Az egri császári és királyi 60. gyalogezred 1798 és 1918 között volt létező alakulat. Eredetileg Theresienstadtban szerveződött,⁶³ részt vett a napóleoni háborúkban, az 1848-49-es szabadságharcban. Először Eperjesen, majd Lőcsén állomásozott, 1853-ban került Egerbe. A császár oldalán harcolt az olasz és a német egyesítést kísérő csatákban. A „nagyháború” idején az ezred Lovag Zeigler Alfréd lovassági tábornok nevét viselte, és a 4. hadsereg VI. hadtestébe nyert besorolást. Katonái harcoltak 1914-ben a San és a Visztula folyók melletti szakaszon (Rudnik), 1915 nyarán a Prut folyó mellett (Kolomea), majd ősszel a szerb fronton harcolva részt vettek Belgrád elfoglalásában. 1917 nyarán Bukovinában (Kirlibaba) szolgáltak, s Ukrajnában a német 11. hadsereg alárendeltségében érte őket a háború befejezése.⁶⁴ Ebben az ezredben harcolt Bartmann József (1887-1916) egri születésű diák, aki tanulmányait 1897-1905 között végezte a gimnáziumban. Szolgálatát III. osztályú vaskoronarendet,

⁵⁴ Sassy, 1939. 52.

⁵⁵ Uo. 58.

⁵⁶ Uo. 107

⁵⁷ Uo. 117-120.

⁵⁸ Uo. 137.

⁵⁹ Uo. 152.

⁶⁰ Uo. 165-168.

⁶¹ Uo. 196.

⁶² Uo. 51.

⁶³ Babucs -Maruzs, 2007. 7.

⁶⁴ Uo. 10-11.

III. oszt. hadikiegészítőményes katonai érdemkeresztet és két Signum Laudis érdemelt ki.

Több személynél olvasható, hogy részesült kitüntetésben, összességében az ismert és nem ismert adatokat egybevetve harminc személy kapott kitüntetést a százyolcvanhárom diákból. Ebből több, mint a fele kettő vagy annál több kitüntetésben részesült. Nagy arányban fordul elő a Signum Laudis, kis és nagy ezüst vitézérem, valamint hadikiegészítőményes kereszték. Signum Laudisban részesült Bartmann József, Dénes Lajos, Majzik Iván, Szrogh István, Horváth Ferenc, Maczki Géza és Patak Artúr; kis és nagy ezüst vitézérmet Székely Elemér, Balkay Béla, Baghy Béla, Szabó József, Drávucz István, Baghy Imre, Székely Tibor, Király Dezső, Kozák Miklós és Tömösváry Kálmán; hadikiegészítőményes keresztet Bartmann József, Lőrík Ernő, Patak Artúr, Jankovics Tivadar, Brambing Vilmos és Dr. Brambing Imre.

Az utolsó analízis szempont a halálozási körülmények, belefoglalva a halálozási évet, helyet, továbbá a halál okát. Ha a katonák elhalálozásának idejét vizsgáljuk, akkor a rendelkezésünkre álló adatokból megállapíthatjuk, hogy a háború éveitől az 1915-ös év szedte a legtöbb áldozatot, harmincnégyet; 1916-ban tizenhárman veszték oda, míg 1914-ben és 1918-ban tizenegy-tizenegy katona haláláról tudunk. 1917-ben „csak” egy fő hunyt el, 1918 után pedig heten.

A halálozási helyek alapján három nagy csoportot lehet megállapítani. A háború alatti hadiesemények során elhunytak száma ötvenegy fő. Közülük legtöbbit, szám szerint negyvenet a keleti fronton ért el a vég, az olasz fronton heten, a román fronton hárman haltak meg, míg a szerb fronton egy fő esett el.

A második csoport azoké a diákoké, akik a háború következtében valamely kórházban vesztették életüket, vagy ott szerzett betegségben. A sebesülést szenvedők közül kórházakban tizenegyen lelték halálukat, betegségben pedig öten.

A harmadik csoportot alkotja az a kilenc fő, aki túlélte a háborút, de vagy a belpolitikai hatalmi változások áldozata lett az 1918-as őszi forradalom idején, ugyanis a háború közvetlen okának tekinthető a forradalom, őt Lemberkovics Jenőnek hívták, vagy a háború során eltűntek, mint Weidl Gyula, illetve Molnár János, akiről később kiderült, hogy olasz fogságban lelta a vég.

A tudnivalókat összefoglalva megállapítható, hogy a gimnázium rengeteg hős férfit nevelt, akik a háborúból is alázattal vették ki a részüket. A hevesi vármegyében befolyással bíró családok gyermekei is jelen voltak a harctéren, mint a Maczki család sarja, Maczki Géza,⁶⁵ a Majzik család leszármazottja, Majzik Iván.

⁶⁵ A Maczki-család és Maczki Géza történetéhez lásd bővebben: Fábrián, 2017.

Befejezés

A felvetődött kérdésekre adott megállapításokból kiderült, hogy a háború nagy hatással volt az iskola életére. A kezdeti lelkesedést az 1916-1917-es tanévre már a teljes kiábrándulás váltotta fel, melyet a következő idézet érzékeltet leginkább: „A háború két első esztendejéről [...] közzétett beszámolóink végére múlt évi Értesítőnkben a békére való vágyódásunk és, az akkori jelekből ítélve, erős reményünk kifejezésével tettünk pontot. Sajnos, azóta csak vágyakozásunk erősödött, a reményt a könyörületes Isten irgalmában élő hitünkön kívül mi sem tartja bennünk.”⁶⁶ Ettől függetlenül az iskola diákjai és tanárai is töretlenül folytatták társadalmi akcióikat, teljesítették a minisztérium elvárásait, a tanárok a háborús helyzet megértése érdekében a tanulók mindennapjaiba, a tananyagba is beiktatták a frontokon zajló eseményeket, például a matematika vagy irodalom oktatásában. A fronton tevékenykedő tanárok és diákok egy része hősi halált halt. A bevonult tanárok lelkeszi munkát, illetve kórházi munkát végeztek, a tanulók katonaként különböző frontokon, különböző rangban harcoltak, rengeteg kitüntetéssel gyarapodtak a szolgálat alatt. Sajnos a feljegyzések alapján a behívott diákok közül kevesen tértek haza, sokan a frontokon hunytak el, de egyesek eltűntek, vagy a harctéren szerzett betegségben veszték oda.

Összességében megállapítható, hogy a háború gyökeresen megváltoztatta az iskola diákjai, volt diákjai és tanárai életét, de a kihívásokkal szembenézve újra tudták építeni mindazt, amit a háború kellemetlenségei okoztak a gimnázium számára.

* * *

Felhasznált források és szakirodalom

A Ciszterci Rend Egri Kath. Főgimnáziumának Értesítője az 1913-1914 tanévről. Eger, 1914.

A Ciszterci Rend Egri Kath. Főgimnáziumának Értesítője az 1914-1915 tanévről. Eger, 1915.

A Ciszterci Rend Egri Kath. Főgimnáziumának Értesítője az 1915-1916 tanévről. Eger, 1916.

A Ciszterci Rend Egri Kath. Főgimnáziumának Értesítője az 1916-1917 tanévről. Eger, 1917.

A Ciszterci Rend Egri Kath. Főgimnáziumának Értesítője az 1917-1918 tanévről. Eger, 1918.

⁶⁶ A Ciszterci Rend Egri Kath. Főgimnáziumának Értesítője, 1917. 57.

- A Ciszterci Rend Egri Kath. Főgimnáziumának Értesítője az 1918-1919 tanévről. Eger, 1919.
- Markó Árpád et al.: A cs. és kir. 34. magyar gyalogezred története 1734-1918. Budapest, 1937.
- Babucs Zoltán - Maruzs Roland: Ahol a hősök születnek. Debrecen, 2007.
- Békefi Remig: A ciszterczi rend története Magyarországon, 1142-1896. Budapest, 1896.
- De Sgardelli Caesar: Huszonkilences honvédek hadtörténete. Budapest, 1936.
- Fábián Máté: A Maczky család Heves vármegye szolgálatában. In: RMJ60. Tanulmányok a hatvanéves Rainer M. János tiszteletére. Szerk.: Fábián Máté – Romsics Ignác. Eger, 2017. 41-67.
- Lépes Győző - Mátéfy Artur: A cs. és kir. báró Hötzendorfi Konrád Ferenc tábornagy debreceni 39. gyalogezred világháborús története, 1914-1918. Debrecen, 1939.
- MNL HML vonatkozó fondjai
- MNL VML vonatkozó fondjai
- Sassy Csaba: A volt m. kir. miskolci 10. honvéd gyalogezred világháborús emlékalbuma. Miskolc, 1939.

EGER VÁROS TÁRSADALMI ÉS POLITIKAI VISZONYAI 1918–1919-BEN

MOLNÁR DÁVID

Előzmények

A századelő egri társadalma

A kiegyezést követő évtizedek népességyarapodásának köszönhetően Eger lakossága 28. 052 főt számlált a történelmi Magyarország utolsó népszámlálásán. A foglalkozási szerkezet szerint a helyi társadalom több mint 30%-át az agráriumból, több mint negyedét pedig az iparból élők alkották. Egerben nagy számban volt jelen a „szabadfoglalkozásúként” feltüntetett értelmiség is, mely az össznépesség 9,7%-át alkotta. Szintén magasnak mondható a házicselédék aránya, kik eltartottjaikkal az összlakosság 5,5%-át alkották. A nyugdíjas vagy más passzív jövedelemből élő lakosság 8%, a városban állomásozó több mint ezer katona pedig (kiket az adatfelvétel során elkülönítettek a helyi kötődésűektől) eltartottjaikkal együtt a népesség 5%-át alkotta.¹

A helyi társadalom vezetői műveltségük és képzettségük, valamint befolyásuk folytán az oktatásban, a közigazgatásban, valamint az egyházi és üzleti életben elhelyezkedő személyek voltak. A város 100 kataszteri holdnál nagyobb birtokaiból szintén ez a csoport részesült leginkább. Az 1895-ben készített országos mezőgazdasági üzemstatistika szerint az Eger és környékén található földek mintegy 23%-ának az egri érsek és káptalan volt tulajdonosa, vagy haszonbérletre.² A földbirtokosokon kívül nagy befolyása volt még a 20 embernél több munkást foglalkoztató üzemtulajdonosoknak és pénzintézet vezetőknél. Kiegészülve más (vasúti, postai stb.) tisztviselővel arányukat az összes kereső nagyjából 30%-ára becsülhetjük.

¹ Magyar Statisztikai Közlemények 48. kötet. A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása. II. rész. 6, 9. ill. 374.

² A Magyar Korona Országainak mezőgazdasági statisztikája. II. rész. 290.; ill. A Magyar Korona Országainak mezőgazdasági statisztikája. II. rész. Gazdacímtár, 200-201.

	Összklakosság létszáma	%	Kereső népesség létszáma	%
Őstermelő	8 915	33	3463	27
Ipar	7 471	27	3546	27
Bányászat	6	0	1	0
Kereskedelem és Hitel	1 998	7	891	7
Közszolgálati és Szabadfoglalkozású értelmiségi	2 611	9	1065	8
Közlekedés	951	3	276	2
Napszámos	338	1	179	1
Házi cseléd	1 482	5	1 266	10
Véderő	1 392	5	1 242	10
Egyéb	2 885	10	1 010	8
Összesen	28 052	100	12 942	100

Az összlakosság és a kereső népesség jövedelemforrás szerinti megoszlása
(Magyar Statisztikai Közlemények 48. kötet. A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása. II. rész. 374.)

A középrétegek nem túl széles táborába sorolhatjuk a 20 kataszteri hold fölötti nagygazdákat, illetve a 10 és 20 kataszteri hold közötti földdel bírót, valamint az 5 és 10 hold közötti birtokkal rendelkező parasztok azon csoportjait, akik bérmunkavállalás nélkül is képesek voltak önálló háztartás vezetésére. Ide sorolhatjuk az egy-két segédet foglalkoztató iparosokat és üzemtulajdonosokat. Hagyományosan nagy befolyása volt a város életére a kispolgári életmódot folytató hivatalnok rétegnek is. Gazdasági súlyuk ezzel szemben már kevésbé volt meghatározó. A kiegyezést követően az egri kispolgárság anyagilag nehezebb helyzetbe került, valamint ezzel egyidőben a nagyipar sem tudott tartósan megmaradni a területen.³ Az 1870-es években kiépülő fő közlekedési útvonalak elkerülték a várost, a kiegyezés által lehetővé vált tőkés fejlődést pedig a helyi polgárság nem tudta javára fordítani. A felsorolt társadalmi csoportok összességében az egri keresők 18-20%-át alkották.

Eger legszegényebbjait, és a közügyekbe legkevésbé beleszóló csoportjait a napszámosok, cselédek és ipari munkások alkották. Bár anyagi-, lakhatási- és egyéb életkörülményeik szempontjából közel azonosnak tekinthetők, későbbi politikai jellegű kollektív tevékenység csupán az egri dohánygyárban és a nagyobb nyomdákban dolgozó munkásokra volt jellemző.

A foglalkozási szerkezetből adódó társadalmi struktúra hatással volt a város hatalmi-politikai berendezkedésére. Ennek egyik eklatáns példája, hogy

³ Nagy, 1979. 291

a 19. század végére új mozgalmak jelentek meg Egerben. A 19. század utolsó negyedéig elsősorban a középosztály tehetősebb csoportjait, a klérust és az értelmiséget magába foglaló, a '48-as függetlenségi eszmét képviselő városi kaszinóról beszélhetünk.⁴ Új jelenségnek számított Egerben, hogy a filoxéra pusztítás⁵ nyomán nincstelenné váló egri szőlőművelő parasztság, valamint a kialakuló piacgazdaságban hátrányba kerülő kisiparos réteg is szerveződni kezdett. Egy részük az érseki nyomda dolgozói által életre hívott szociáldemokrata mozgalomban adott hangot politikai és szociális jellegű követelésének, míg másik jelentősebb részük az érsekség által eszmeileg és anyagilag támogatott keresztényszocialista szervezetekben igyekezett sorsán javítani. Ez utóbbinak azonban a politikai agitáció helyett a vallásos közösség szervezés és a fiatal iparos tanoncok taníttatása volt fő célja.⁶ A kézműiparból és agráriumból élők támogatása mellett az egyház kevésbé vett tudomást a létszámában ugyan kevesebb, mégis meghatározó gyári munkásság helyzetéről, így a 20. század elejére a munkásmozgalom két szárnya, az érsekség által támogatott keresztényszocialista, valamint a szociáldemokrata párt tagjait is magába foglaló munkásegyletek közötti ellentét kiéleződött.

Az első világháború hatása

A virágzó mozgalmi életre károsan hatott a kitörő első világháború. Az egyesületek tagságának zömét besorozták és kezdtek kialakulni a törésvonalak az Egerben maradt aktívan politizáló táboron belül is. Egy részük a Károlyi Mihály vezette Függetlenségi és '48-as Párt táborába csatlakozott.⁷ Közéjük tartozott a közügyekben egyre nagyobb befolyással bíró egri ügyvéd, Vass János is, kinek pályája az 1917. június 6-án megalakuló Választójogi Blokkot követően ívelt felfelé, köszönhetően annak, hogy Károlyi Mihály személyes jóbarátja, és haláláig elszánt híve volt.⁸ Az 1918 áprilisában megalakuló Wekerle-kormányval szemben Károlyi és köre továbbra is határozott ellenzéki magatartást tanúsított, azonban a nyári választások során komolyabb befolyásra kellett szert tenniük az országos politikában. Küzdelmük egyik fő színtere Eger lett, ahol Vass megverte a kormánypárti minisztert, gróf Zichy Jánost és ezáltal bekerült az országgyűlésbe.⁹

⁴ Breznay, 1934. 5-6.

⁵ Egyes számítások szerint az 1888-ban a szőlővel beültetett föld nagysága 3985,30 kataszteri hold volt, ami 1895-re 320-ra csökkent. Azaz hét év alatt az egri szőlők több mint 92%-a kipusztult. A megkezdődő rekonstrukció csak 1920-as évekre érte el az 1888-as szintet. Lásd: Kozári, 1982. 136.

⁶ Az egri Kath. Legényegylet működése az 1860-dik év szeptember 8-án tartott ünnepélyes megnyitásától 1861-dik év végéig. Az Érseki Lyceum Könyvnyomdája, 1862. 3.

⁷ Romsics, 2005. 110-111.

⁸ T. Boros, 1929. 460.

⁹ Hajdu, 1978. 263.

Mindeközben az egri lakosságot a háborús hátország nehézségei sújtották. A háború négy éve alatt közel 900 százalékos volt az árak emelkedése. A reálbérek ezzel együtt óriási mértékben zuhantak.¹⁰ A szegényparasztok körében a háború harmadik évére már egyértelműen tapintható volt a feszültség. Az alispán 1917. május 24-én kelt levelében utasította a vármegye polgármestereit és főszolgabíróit, hogy fokozott figyelemmel legyenek a mezőgazdasági munkások és cselédek iránt, az esetleges zavargásoknak pedig legszigorúbb eszközökkel vegyék elejét.¹¹

Az élelmiszertermelést is folytató kis- és középbirtokos parasztság azonban a rekvirálások gyakorivá válásáig nem mutatta jelét az elégedetlenségnek. A bor- és szőlőtermeléssel foglalkozó gazdák, és annak értékesítését végző kereskedők a háborús évek alatt akár kisebb vagyona is szert tehettek. A szüreti időszakot követően a sajtóban hadikölcsön jegyzésére bíztatták őket¹², de az élelmiszertermelés más formáival foglalkozó parasztság is szerencsésebbnek mondhatta magát. Amikor 1917 októberének végén a közéleti és népjóléti minisztérium valamennyi városban népkonyhák felállítására adott utasítást, a város vezetői azzal utasították el a kérést, hogy „(...) *Inkább olyan helyen van ennek az intézménynek létjogosultsága, ahol nagy ipartelepek vannak és a városi lakosság egy jelentékeny hányadát a szegény ipari munkásság alkotja, de a mi jól kereső földművelő munkásságunk, amely részben maga is termelő még, idegenkedik a népkonyha gondolatától, mert nincs is igazán rászorulva.*”¹³

Az ipari dolgozók körében a nyomdászok vezetésével a század elejétől szerveződő politikai mozgalom a világháború idején elhalt és hasonló sorsra jutottak az érsekség oltalma alatt álló szervezetek is. Az elhúzódó háború és a hátországban tapasztalható gyorsan romló életkörülmények a dohánygyári dolgozókat sarkallta elsőként aktív szervezkedésre.¹⁴ A háború hatására a dohánygyár nem túl nagy számú férfimunkásainak száma tovább csökkent, így az 1917 tavaszától sűrűsödő tüntetések élén elsősorban a gyár munkásnői álltak. A tüntetések hírére az MSZDP agitátorokat küldött a nyár végén Egerbe, akiknek közreműködésével megalakult a dohánygyári munkások szakszervezete.¹⁵ A megalakulást követően a dolgozók október 11-én beszüntették a munkát.¹⁶ Az érsekség befolyása alatt álló helyi sajtó tudósításaiban rendre arról olvashatunk, hogy a munkásnők nem béremelésért vagy jóléti intézkedésekért sztrájkoltak, hanem azért, hogy zárják ki a gyárból azokat, akik nem csatlakoztak a frissen létrejött szakszervezetükhöz (kb. 15-20 fő).¹⁷ A papság megnyil-

¹⁰ Berend T.-Szuhay, 1973. 158.; ill. Bihari, 2008. 94-96.

¹¹ Nagy, 1969. 25.

¹² Egri Újság, 1917. november 30. 3.

¹³ Nagy, 1969. 26-27.

¹⁴ Nagy, 1955. 3-4.

¹⁵ Szecskó, 1962. 65.

¹⁶ Egri Újság, 1917. október 11. 3.

¹⁷ Egri Újság, 1917. október 12. 2.

vánulásaiban a keresztény-szociális egyletek jótékony szerepét hangoztatta és elítélően nyilatkozott a sztrájkról, melynek fő célkitűzése egy gyárban megtartandó népgyűlése lett volna.¹⁸ Erre azonban nem került sor. A dohánygyári munkásnők a háború végéig kisebb-nagyobb megszakításokkal a város eldugottabb helyein gyülekeztek.¹⁹

A polgári demokratikus forradalom Egerben

Néhány kisebb atrocitástól eltekintve Eger lakossága visszafogottan és méltóságteljesen ünnepelt a forradalom napjaiban. November 1-től kezdve szinte mindennap több ezer fős tömeg vonult fel a város utcáin, éltetve a forradalmat, és elsősorban a békét. Vass János vezetésével a helyi Függetlenségi és '48-as Párt közgyűlést tartott október 28-án az egri Korona szállóban, melyen deklarálták Károlyi Mihály mellett való kiállásukat és megválasztották az Egri Nemzeti Tanács tagjait is. November első napjaiban önkormányzati szinten is megalakultak a legfőbb döntéshozó szervek. A városi tanács elfogadta a Budapesten országos hatállyal meghozott intézkedéseket, majd november 3-án megalakult az Egri Nemzeti Tanács. Az új tanács megválasztotta a város legfőbb irányítótestületét, a végrehajtó bizottságot, melynek élén Jankovics Dezső Eger polgármestere, dr. Alföldi Dávid ügyvéd, valamint Babocsay Sándor az egri ügyvédi kamara elnöke és a Hevesvármegyei Hírlap főszerkesztője, illetve Millitzer Gyula, Eger leggazdagabb szőlőbirtokosa állt. Rajtuk kívül a huszonegy fős végrehajtóbizottság tagjai között valamennyi politikai irányzat képviselői is megtalálhatók voltak. Társadalmi összetételét tekintve azonban csupán két munkás és két földműves, valamint három katona tagja volt, míg a többiek a városi közgyűlésből is ismert jómódú polgárok és értelmiségiek voltak.²⁰ A frissen felálló bizottság rögtön intézkedni kezdett a rendfenntartás és a közellátás biztosításának, valamint a hazatérő katonák elszállásolásának érdekében. Ezzel egy időben a Magyar Nemzeti Tanács a magyar kormánnyal együtt Heves-, Borsod-, és Nógrád Megye teljhatalmú népbiztosának nevezte ki Vass Jánost. Heves vármegye új főispánja a szabadkőműves Módly László, az érseki jogakadémia '48-as szemléletű egykori tanára lett. Az alispáni széket továbbra is Isaák Gyula foglalta el.

Az euforikus ünneplés közepette egy-két rendbontás történt csak Egerben. A vármegye más területeiről érkező hírek azonban indokoltá tették a szigorúbb rendfenntartó intézkedéseket és szervezeti reformokat. Az incidensek megelőzésének érdekében a bor városában bezáratták a kocsmákat és beszüntették az italmérést. A rendfenntartás érdekében november 2-án Isaák Gyula alispán körrendeletében utasítást adott a város rendjét biztosító rendőrség és csen-

¹⁸ Egri Újság, 1917. október 18. 3.

¹⁹ Egri Újság, 1917. október 28. 2.

²⁰ Nagy, 1978. 321.; ill. Egri Újság, 1918. november 5. 2.

dőrség mellett a polgárőrség felállítására. A polgárőrség egyrészt önkéntes civilekből, másrészt hazatérő katonákból tevődött össze, szervezetileg pedig a helyi tisztikar koordinálta, így élére az alig egy hónapja orosz hadifogságból hazatért Mészöly Géza került.²¹

November 5-én, utolsóként az egri érsek is felesküdt a Nemzeti Tanácsra.²² Még az érsek esküje előtt Csernoch János hercegprímás november 1-én kelt körlevelében elismerte a népkormányt, bár az egyház támogatásáról nem biztosította azt.²³ Szmrecsányi Lajos, egri érsek ekkor a fővárosban tárgyalta a legfőbb egyházi vezetőkkel, miközben több levelében hasonlóképp üdvözölte a város „új” vezetését. Hogy elkötelezettségét bizonyítsa, magára vállalta a háborúban elesett egri özvegyek és árvák anyagi támogatásának egy jelentős részét.²⁴ A szombathelyi és nagyváradi püspökkel folytatott levélváltásában ugyanakkor célzott arra, hogy a katolikus egyház valószínűleg rosszabb helyzetbe fog kerülni az új Magyarországon.²⁵

Az egyházmegye távolabbi részéről érkező levelek igazolták az érsek aggodalmát. A falvakban gyakorivá váló atrocitások célpontjai több esetben papi személyek voltak.²⁶ Az egri egyházmegyében ez korántsem volt olyan mértékű, mint mondjuk az ország középső részén vagy Erdélyben, ahol az atrocitások etnikai ellentétekkel is párosultak. Voltak azonban olyan egyházi személyek is (főleg az alsópapság körében), akik támogatták a forradalmi változásokat. 1918 november 5-én Egerben is megalakult a helyi Nemzetőrség, melyhez sok kispap csatlakozott. Az Egri Újság szerint *„éjszakánként buzgón végezték az őrszolgálatot a városban s az éjszaka sötétjében megmeg villantak a szuronyok az imádságos papi reverendákon.”*²⁷

Az egykor virágzó mozgalmi életet élő keresztény szocialista mozgalmak azonban nem alakultak újjá. Sőt, az elkövetkező hónapokban a szociáldemokraták táborára felduzzadt, az egyház részéről pedig sűrűsödtek a munkások valáellenességéről szóló vádak. Ugyanakkor a forradalom első napjaiban a szociáldemokraták egyik legmeghatározóbb képviselője, Fischer Manó helyezkedett az osztályok közötti béke álláspontjára, amikor kijelentette, hogy *„ő szegény ember, de a mai időben megvédi mindenki vagyonát, legyen az akár az egri érsek is.”*²⁸

²¹ Nagy, 1969. 33.

²² Egri Újság, 1918. november 6. 2.

²³ Tengely, 2011. 55-58.

²⁴ Az érsek erről szóló levelét közli: Egri Újság, 1918. november 5. 3.

²⁵ Tengely, 2011. 62.

²⁶ Uo. 16.

²⁷ Egri Újság, 1918. november 6. 2.

²⁸ Egri Újság, 1918. november 5. 2.

A közállapotok

A kezdeti lelkesedést követően főként az élelmezés hiányosságából adódóan egyre tapinthatóbbá vált a feszültség az év végére. A közállapotokról szóló alispáni jelentésekben a közbiztonság romlásán kívül további komoly problémaként van feltüntetve, hogy az egész vármegyében (így Egerben is) az emberek egész egyszerűen nem akarnak dolgozni. Többségük a várva várt földreformtól szerzett birtokon szeretett volna már gazdálkodni. Hiába figyelmeztette az egri szociáldemokrata párt is a helyi földműveseket, hogy a reform csak úgy valósítható meg, „*ha mindenki békésen dolgozik és nyugodtan várja a népkormány döntését.*”²⁹ A földek műveletlenül álltak megye szerte, ez pedig kilátásba helyezte, hogy tavasszal éhínség törhet ki, mely az akkori feszült társadalmi légkörben a legtöbb vezető aggodalommal töltötte el. Mindemellett 1918 novemberében közel hatvanezer katona tért vissza Heves vármegyébe, akiknek ellátása a tél elején a megye valamennyi élelmiszer tartalékát megkövetelte. Az alispán a katasztrófa elkerülésének érdekében többször felterjesztéssel élt a közéletmezési minisztériumhoz,³⁰ melynek államtitkára november 12-től az egri politikában jól ismert Vass János volt.³¹

Komoly problémát jelentett az is, hogy az alkoholra vonatkozó korlátozások ellenére élénken folyt az italmérés, aminek köszönhetően az Egri Újság szerint „*a kültelki korcsmákban egész nap állandó nagy ivások folynak s Eger tele van dülöngöző, részeg és duhaj emberekkel.*” Az alkohol elleni harc a rendőrségnek is komoly munkát jelentett, amit bizonyít, hogy 1918 decemberének elején tizenöt kocsmáros ellen indítottak eljárást, akik csészékben, teának álcázva mértek bort.³²

A legkomolyabb problémát tehát a már említett általános munkamorál, és az ezzel szoros összefüggésben lévő munkanélküliség jelentette. Az ipari dolgozók jelentős része ekkor kezdett szervezkedésbe a szociáldemokrata párt vezetésével, hogy a létrejövő „szakegyletek” tagjaiként lehetőleg könnyebben juthassanak munkához. A szakegyleti tagság védeltséget, a munkavállalásnál előnyt és ebből kifolyólag anyagi juttatásokat is jelentett.³³

Ugyan a parasztság körében is jött létre hasonló szervezet, többségük életkörülményeik javulását a november óta napirenden lévő földreformtól remélte. A földkérdés hosszúévek óta egy neuralgikus pont volt a magyar társadalomban. Megoldásként a kisajátított földekből egy-egy család ellátására alkalmas kis- és középbirtokokat hoztak volna létre.³⁴ Csak kevés, az egri földbirtokviszonyokkal tisztában levő szakember volt, aki igyekezett

²⁹ Egri Újság, 1918. december 10. 3.

³⁰ Egri Újság, 1918. december 10. 1.

³¹ Hajdu, 1968. 84.

³² Egri Újság, 1918. december 1. 2.

³³ Csiffáry, 1977. 223-247.

³⁴ Romsics, 2005. 118.

felhívni a figyelmet a város sajátosságaiból adódó helyi földbirtokviszonyokra és a reform várható problémás hatására.

Az Egeri Nemzeti Tanács megbízásából 1919. decemberének elején felirat készült a problémáról a népkormány számára. Ennek lényege az volt, hogy a reformtervezetben meghatározott méretű földek a város határában nem voltak. Továbbá, hogy a szóban forgó földek szinte kizárólag nem szántók voltak, hanem a város földművesei kezén lévő szőlők. Az Eger környékén is megtalálható közlegelőkön ugyan folyt búza és takarmány termesztés, a reform azonban ezeket nem érintette. Az egeri parasztok földéhségét így a felirat értelmében a szomszédos falvak határában található földekkel lehetett volna enyhíteni. Ezekben a falvakban a kevés számú földműves már rendelkezett elegendő földdel, de a területek túlnyomó része az egeri érsekség és káptalan kezén volt.³⁵ A Római Katolikus Püspöki Kar november 20-án tartott értekezletén ugyan felajánlotta a birtokában lévő és arra alkalmas birtokokat elosztásra, de azok elhelyezkedését nem jelölte meg pontosan.³⁶ Búza Barna földművelésügyi miniszter december 16-án kelt válaszában, megnyugtatta az Egeri Nemzeti Tanácsot, hogy elviekben támogatja az egeri parasztok azon igényét, hogyha úgy adódik a város határától távolabb eső egyházi földekből kapjanak birtokot a földosztás során. Kikötötte azonban azt is, hogy ennek végrehajtása során a falvak parasztjai nem szenvedhetnek hátrányt és hogy a kérdés részleteire vonatkozólag tárgyalások szükségesek. Ezek a tárgyalások meg is indultak, de az ügyben leginkább érintett egeri érsek helyett a vallás- és közoktatásügyi miniszterrel.³⁷

Az Egerben is egyre nagyobb támogatásnak örvendő szociáldemokrata párt földosztásra vonatkozó koncepciója sokkal radikálisabb volt. Ők valamennyi közép- és nagybirtok kisajátítását látták szükségesnek, valamint azok szétosztása helyett a földek egyben tartását és szövetkezeti formában való megművelését. Az 1919. február 15-én elfogadott földreformtörvényben a mérsékeltebb álláspont érvényesült. Ennek értelmében az 500 holdnál nagyobb világi és 200 holdnál nagyobb egyházi birtokok kerültek kisajátításra. A kisajátított földek parcellázására azonban, Károlyi Mihály Kápolnai birtokán történ demonstratív ceremóniát leszámítva, nem került sor.³⁸

A forradalmi tábor

Az 1918 őszi forradalomnak köszönhetően az egykori munkás, földműves, egyházi és polgári egyesületek mellett új szervezetek és pártok is alakultak. Az egeri kaszinó épületében működött december 1-i megalakulásától az egeri Polgári Radikális Párt.³⁹ Ezt a pártot olyan egykori függetlenségi pártiak alapították,

³⁵ Egeri Újság, 1918. december 4. 2-3.

³⁶ Szemere, 1963. 61.

³⁷ Egeri Újság, 1918. január 10. 1.

³⁸ Romsics, 2005. 117-118.

³⁹ Egeri Újság, 1918. november 22. 3.

akik már 1918. novemberében csatlódtak Károlyi Mihályban és az általa képviselt pacifista politikában. Vezetői Alföldi Dávid és Militzer Gyula, a Nemzeti Tanács megalakulása óta annak végrehajtóbizottságának is tagjai voltak. A felbomló Károlyi-párt, a gyenge lábakon álló Polgári Radikális Párt mellett a legbiztosabb tényezőnek a Szociáldemokrata Párt kezdett látszani. Míg a szociáldemokraták a város szegényebb munkásait és parasztjait, addig a polgári radikálisok elsősorban a polgári rétegeket és a város nőit célozták meg programjukkal.⁴⁰

A politikai programok közötti különbségek 1918 végén még nem okoztak konfliktust, sőt a pártok tagjai úgy gondolták jótékonyan hatnak egymás politikai és társadalomszervező munkájára. A polgári radikálisok a szociáldemokratákra, mint „fegyvertársakra”⁴¹ tekintettek kezdetben. Olyan partnerekre, akik ugyan más társadalmi helyzetű emberek politikai akaratát reprezentálják, ugyanakkor partnerek az új Magyarország létrehozásában. Ahogy a párt egyik fő szervezője kiemelte: „Tanuljon a középosztály a magyar, dicső szociáldemokrata párttól. Tömörüljön a középosztály a polgári radikális pártban, hogy a magyar szociáldemokrata párt párhuzamos politikai utón haladással a polgársággal dolgozzon a becsületes munka országának felépítésében.”⁴²

Az ellentétek azonban hamar kezdtek kirajzolódni. Alföldi Dávid vallásellenességgel támadta a szociáldemokratákat,⁴³ ami egy Egerhez hasonló klerikális központban súlyos vádnak minősült és alkalmas volt arra, hogy a város elégedetlen, ugyanakkor továbbra is vallásos lakóit elriassa a baloldaltól. Válaszul a szocdemek azzal vádolták a radikálisokat, hogy nem is rendelkeznek valós politikai programmal, csak vádaskodnak, pártjukban pedig helyet engednek reakciós személyeknek.⁴⁴ Az ellentét érdekessége az is hogy, a polgári radikálisok pártjában több izraelita tag volt, akiket a szociáldemokraták sokszor antiszemita vádakkal illettek.⁴⁵ Végül tavaszra a polgári radikálisok teljesen súlytalanává váltak, míg az SZDP-n belül felerősödtek a szélsőséges, néhol valóban vallásellenes és antiszemita hangok.

Mivel magyarázható a baloldal megerősödése Egerben? A szociáldemokrata párt már azzal nagy népszerűsége tette szert, hogy a hazatért lakástalan katonáknak és a város munkanélkülieknek lakhatást és ellátást biztosított az időközben újra megnyílt egykori munkásotthonukban. Az egeri társadalom legkiszolgáltatottabb rétegjeinek való segítségnyújtás sokkal több embert szólított meg, mint a polgári radikálisok nőket emancipáló, és vékony polgári középosztályra támaszkodó politikája. Másrészt a szociáldemokrata párt a különböző

⁴⁰ MNL HML IV-417/60. 2344. 23.

⁴¹ Egeri Újság, 1918. december 3. 1.

⁴² Egeri Újság, 1918. november 22. 3.

⁴³ Egeri Újság, 1918. december 11. 3.

⁴⁴ Egeri Újság, 1919. január 20. 1.

⁴⁵ MNL HML IV-417/60. 2344. 23.

szakmák dolgozóit tömörítő szakegyletek létrehozásával igyekezett biztosítani társadalmi bázisát.⁴⁶

A következő hónapokban valamennyi szakma létrehozta saját érdekvédelmi csoportját, melyek megalakulásukkal egyidőben kinyilvánították belépésüket a szociáldemokrata pártba. 1919. január 2-án a létrejött szakegyletek összefogását és koordinációját végző, elviekben független, a gyakorlatban viszont a szociáldemokratákat támogató Egri Szaktanács.⁴⁷ A szakegyletek létrejöttének és csatlakozásának, valamint a társadalmi bázis növekedésének köszönhetően a szociáldemokrata párt befolyása a Nemzeti Tanácson belül is megnőtt. Az 1919. január 13-án létrejövő földműves- és kiskgazda szakegylet⁴⁸ közel négyezer főt számlált.⁴⁹ A január 16-án felálló katonaszakszervezet⁵⁰ megalakulásával a forradalmak történetének két legmeghatározóbb csoportja, a katonaság és a helyi parasztság egy része (főleg a kis- és középbirtokosok) is beállt a szociáldemokrata párt mögé. További komoly tényezőt jelentett a közlekedésben betöltött szerepük folytán stratégiai fontosságú vasutas szakegylet létrejötte.⁵¹ Hamar követték példájukat Eger város alkalmazottai, valamint az egri Bortermelő Szövetkezet is.⁵²

A szociáldemokrata párt megerősödésével együtt kezdett körvonalazódni egy kommunista sejt is. A mérsékelt baloldali politikát támogatók mellett feltűnt egy-két nyíltan kommunista szereplő is. Ilyen volt a földmunkások szakszervezete élén álló, helyi „parasztpolitikust” megtestesítő Szepesi András⁵³, valamint az orosz hadifogságból, vagy épp közvetlenül a polgárháborúból hazatérő személyek egy csoportja. Az őszirózsás forradalom hírére az OK(b)P (Oroszországi Kommunista (bolsevik) Párt) Magyar Csoportja konferenciát tartott, melyen határozat született a Magyarországi Kommunista Párt létrehozásáról. A határozat értelmében egyes kommunisták hazautaztak Magyarországra, ahol november 20-án Budapesten megalakították a pártot.⁵⁴ Köztük volt az egri Németi Lajos is.

A „Neszvadba” néven született Németi, aki könyvkötőként jól ismerte a század elején szerveződő munkásmozgalmat, apja műhelyében dolgozva maga is bekapcsolódott a nyomdászok szervezkedésbe. Forradalmi nézetei miatt szembe került mélyen vallásos és szigorú apjával. Oroszországi hadifogsága idején, jelezve szakítását családjával, nevét „Németire” magyarosította és a moszkvai

⁴⁶ Kolacskovszky, 1969. 13.

⁴⁷ Csiffáry, 1981. 68.

⁴⁸ Egri Újság, 1919. január 14. 2.

⁴⁹ MNL HML V-72/b/5.

⁵⁰ Egri Újság, 1919. január 17. 1.

⁵¹ Egri Újság, 1919. február 18. 2.

⁵² Csiffáry, 1981. 68.

⁵³ Csiffáry, 1981. 64.

⁵⁴ Milei, 1958. 165-166.

aggitátorképző elvégzése után aktívan résztvett a zajló polgárháborúban.⁵⁵ Novemberben hazatért Magyarországra és az őszirózsás forradalom hónapjaiban javarészt Budapesten tevékenykedett.⁵⁶ A KMP lapjaként megjelenő Vörös Újság egyik megalkotója volt, valamint december 21 és január második fele között többedmagával Leninnél járt követként, hogy személyesen tájékoztassa a magyarországi szervező munka eredményeiről. Hazatérését követően a párt vezetősége többször küldte Egerbe, hogy a város ismerőjeként támogassa a legjelentéktelenebb politikai erőnek számító kommunista csoport szervezkedését, azonban a KMP-nek akkor és később sem jött létre hivatalos helyi szervezete.⁵⁷

Ez a radikálisan baloldali, az oroszországi bolsevizmus által inspirálódott társaság a helyi szociáldemokrata párt legszélsőségebb csoportját jelentette. 1919. január 22-én ez a maroknyi ember először tartott hivatalosnak mondható találkozót Fischer Jenő (a szociáldemokrata Fischer Manó testvére) tulajdonában lévő főtéri Otthon Kávézóban.⁵⁸ Köztük volt a már említett Szepesi András, a katonaság körében agitáló Czvancziger Lajos, valamint a január 12-ei szociáldemokrata népgyűlésen provokatív beszédével fellépő és a mérsékelt szocdemek ellenszenvét kiváltó egykori kőműves, Jaksi Ferenc.

A január 15-én bolsevik mintára létrehozott Egri Munkástanács egyik fő feladataként határozta meg egy polgárőrségnél sokkal hatékonyabb, főként önkéntes szakszervezeti tagokból álló rendőrség megszervezését. A közel kilencven főt számláló egység koordinációját Czvancziger végezte, aki minde mellett folyamatos átnevelő, agitációs munkát végzett az egri tisztek körében is.⁵⁹ Munkájának köszönhetően hamar szembekerült mind az egykori polgárőrség vezetőivel, mind pedig az egri katonatisztek jelentős részével.

Az ellenforradalmi tábor

A Monarchia hadseregében szocializálódott hivatásos katonatisztek jelentős részének világháborús és hadifogoly tapasztalatainak köszönhetően volt fogalma a kommunizmusról. Az egri polgárőrséget vezető Mészöly Géza és barátja, az egri laktanyát irányító Milassin Kornél például együtt raboskodott az omszki fogolytáborban Kun Bélával és társaival. Miután többszöri kísérletet követően sikerült hazaszökniük Milassin levelet írt a hadügyminisztériumnak Kun Béla felforgató tevékenységéről.⁶⁰ Barátja, az 1918 novemberében megalakuló polgárőrség élére kinevezett Mészöly Géza sem volt jobb véleményrel a kommunistákról, köszönhetően annak, hogy a Munkástanács szárnya

⁵⁵ Csiffáry, 1981. 70.

⁵⁶ Dancza, 1969. 324.

⁵⁷ Nagy, 1955. 11.; Ill. Tóth, 2019. 13-40.

⁵⁸ Németi, 1972. 45-46.

⁵⁹ Kolacskovszky, 1969. 15-16.; ill. Csiffáry, 1981. 64.

⁶⁰ Egri Népújság, 1959. febr. 20. 3.

alatt felálló rendőrgárda 1919 februárjának végére már sokkal inkább a tanács fegyveres testületeként és nem rendvédelmi szervként működött. Az addigra teljesen szétforgácsolódott, Mészöly által vezetett polgárőrséget március 1-én feloszlatták.⁶¹

Az ellenforradalmi tábor másik, kevésbé aktív csoportjának a klérus volt tekinthető. Az alsópapság körében sokan lelkesen álltak be a Nemzetőrség soraiba, de az egykori vallásos szervezeteket is megérintette a forradalom szele. Az Egri Katolikus Legényegylet 1918 novemberében tartott közgyűlésen az együletet Ifjúsági Körre nevezték át, mely ellen az egyesület atyja, a helyi keresztényszocializmus ikonikus alakja, Dr. Nagy János hevesen tiltakozott. Egy hónappal később azonban a szervezet újra megbénult és csak 1920-ban folytatta tovább működését.⁶²

Míg az ipari dolgozókat a szociáldemokráciának sikerült megnyerni, addig a parasztság szervezettebb része kezdetben jobban vonzódott az egyház támogatását élvező csoportosulásokhoz. A forradalmi hevületben még 1918. november 10-én megalakult egy helyi földműves tanács.⁶³ Mozgalmuk alig keltett feltűnést, szerveztlenségük miatt pedig hamar fel is oszlottak. Vallásos világnézetűktől függetlenül a földkérdést illetően is mérsékelt állapotot képviseltek, mivel a kilátásba helyezett földreform birtokosként kevésbé érintette őket, mint az agrárproletárok tömegeit.

1919. január 19-én létrejött a Berinkey Dénes által vezetett kormány. Károlyi Mihály köztársasági elnök lett, a kormány tagságában pedig személyi változások mentek végbe, mely a politika balratorlódást eredményezte. A külpolitikai helyzet, a belpolitikai csatározások, valamint az ellenforradalmi csoportok és kommunisták aktivitása miatt a látszathatalommá váló kormányzat további reformokat fogadott el. Egy ilyen reformpontnak számított az állam és egyház szétválasztását befejező törvények meghozatala. Ez elsősorban a Vallás-és Közoktatásügyi Minisztérium szétválasztásában nyilvánult meg, mely bár nem jelentette az egyházi iskolák államosítását, mégis éles ellentéteket eredményezett az iskolai hitoktatás kérdése körül. Az oktatásügyi miniszternek kinevezett ateista Kunfi Zsigmond, a KMP-hez csatlakozó tanítók, és az 1919 elejére szélesre duzzadó szociáldemokrata tábor jelentős része támogatta az iskolai hitoktatás beszüntetését. A vallásügyi miniszter címére a többek által alkalmatlannak tartott egri származású Vass Jánost jelölték.⁶⁴ Vass szerette volna a magyarországi egyházakkal karöltve a kérdést a Közoktatásügyi Minisztériumtól a Vallásügyi Minisztérium alá helyezni, azonban a minisztertanács Kunfi, és az addigra több befolyásos tárcát megszerző (és így a minisztertanácson belül is nagyobb befolyást szerző) szociáldemokraták hatására ezt a javaslatát elutasította.⁶⁵

⁶¹ Egri Újság, 1919. március 1. 2.

⁶² Szecskó, 2010. 42-45.

⁶³ Nagy, 1978. 323.

⁶⁴ Csűrös, 2017. 36.

⁶⁵ Tengely, 2011. 228.

A valláspolitikai intézkedések Egerben végérvényesen kialakították az ellenforradalmi tábor bázisát. Módly László a vármegye alispánja, 1918 telén nyíltan követelte Szmracsányi érsek nyugdíjazását.⁶⁶ A támadások hatására az országosan szerveződő Vallásvédelmi Szövetséghez csatlakozott az egri érsekség. A hitoktatás kérdésében azonban sem a kormányzat, sem az önkormányzatok nem kérték ki az egyházak véleményét. A radikális reformot ellenzők úgy gondolták, hogy bár az erőviszonyok szemmel láthatólag kiegyenlítetlenek, a kérdést a lehető legszélesebb körben lefolytatott vitával kell megoldani.

1919. február 10-ére a városháza nagytermében gyűlést hívtak össze, melyre „vallás és pártkülönbség nélkül” a város valamennyi polgárát meghívták.⁶⁷ Az ülést levezető jogakadémiai tanár, történész Breznay Imre a hatalmas tömeg és a szociáldemokraták obstruktív magatartása miatt a rendezvény beszüntetését szorgalmazta, azonban a jelenlévő főispán tartva a renitensektől átadta az ülés vezetését a szociáldemokrata Kolacskovszky Lajosnak. Azzal, hogy a vita irányítását átadták a szociáldemokratáknak, az érvek ütköztetésének lehetőségére nem nyílt alkalom. A vita résztvevői az ülés végén kiadtak egy nyilatkozatot, melyben üdvözölték Kunfi és a kormány intézkedéseit.⁶⁸

A vallásoktatás körüli vita miatt kialakult ellentétek mellett, a közigazgatás átalakítása is többeket az akkor még szervezetlen ellenforradalmi táborba terelt. Még a választások kiírása előtt, 1919. január 30-án jelent meg a városi „néptanácsok” megalakítását előíró törvény. A törvény igyekezett a polgári kormány bal- és jobboldali ellenzékét egyformán visszaszorítani. Egyfelől szerette volna az egyre befolyásosabb munkástanácsok hatalmát csökkenteni, valamint eleget tenni azoknak a követeléseknek, melyek a törvényhatóságok egykori, „reakciós” személyektől való megtisztítását szorgalmazták. A törvény értelmében a néptanácsok vették át a városokban a törvényhatósági bizottságok és képviselőtestületek, valamint a forradalom napjaiban megalakuló nemzeti tanácsok jogkörét. Eszerint a bizonytalan időpontra tervezett választásokig a kormány által kinevezett népbiztosok jelölik majd ki a néptanácsok képviselőtestületeinek több mint felét, míg a testület többi tagja a városi tanács tisztviselőiből kerül majd ki.⁶⁹

Egerben a pártok egyszerűen nem tudtak megegyezni, hogy mekkora mértékben vegyenek részt az új hatalomban, valamint a helyi munkástanács is ragaszkodott ahhoz, hogy minimum hat hely az általuk delegált képviselőké legyen. A február 24-én megalakuló egri néptanács húsz tagjából végül tizenkettőt Módly László kormánybiztos jelölt ki. Garami Ernő, szociáldemokrata kereskedelmi miniszter személyes közbenjárására⁷⁰ pedig kompromisszum született a munkástanáccsal, így végül a kijelölt tizenkét tagból öt szociálde-

⁶⁶ MNL HML IV-417/60. 2344. 53-54.

⁶⁷ Nagy, 1955. 13-14.

⁶⁸ Egri Újság, 1919. február 9. 1-2.

⁶⁹ Hajdu, 1968. 275-276.

⁷⁰ Egri Újság, 1919. február 25. 3.

mokrata, öt Károlyi-párti és kettő polgári radikális képviselő foglalhatta el helyét az új testületben.⁷¹

A vallásoktatásról szóló vitával egyidőben a baloldali szociáldemokraták támadást intéztek a városi elit egyes tagjai ellen. A szociáldemokraták a még mindig működő munkástanácson keresztül igyekeztek leváltani Trak Géza főjegyzőt és Friedl Gyula rendőrfőkapitányt. Az érsekséggel jó viszonyt ápoló főjegyzőt, és az 1917-es dohánygyári sztrájk leverésében aktívan résztvevő rendőrfőkapitányt elsősorban az árdrágítók és uzsorások elleni megengedő magatartásuk miatt vádolták.⁷² A reakciónak tartott személyeket, így könnyebben lehetett ellenszenvenné tenni a naponta nélkülöző, a város piacain óriási árdrágulásokkal szembesülő lakosok előtt. Egyedül Alföldi Dávid vette védelmébe a főjegyzőt és a rendőrfőkapitányt. Több felszólalásában követelte, hogy azonnal szüntessék be a szakszervezetekkel való együttműködést. A vizsgálat időtartalmára Trakot és Friedlt meghatározatlan idejű kényszerszabadságra küldték.⁷³

1919 januárjától az országos politika balratolódása volt megfigyelhető. A központi hatalom bénultsága, a hagyományos tradíciókat is fenyegető reformok, valamint a baloldaliak karaktergyilkos támadásai és az országot támadó haderők miatt fenyegető anarchia a mérsékelt polgári, birtokos és arisztokrata személyeket ellenállásra sarkallta. Ennek országos jele volt az 1918 novembere és decembere folyamán létrejövő Ébredő Magyarok Egyesülete és a Magyar Országos Véderő Egylet megalakulása.⁷⁴ Egerben az ellenállást választókat inkább a kényszerített vagy önkéntes háttérbe húzódás jellemezte. A Kommün hatalomra jutását követően a különálló ellenforradalmi csoportok azonban egymásra találtak és közösen szervezkedtek a proletárdiktatúra ellen.

Eger a proletárdiktatúra idején

Míg az őszirózsás forradalmat széles tömegek elégedetlensége hívta életre, addig 1919. március 21-én egy szűk csoport kulisszák mögötti, puccsszerű meg egyezése zajlott le.⁷⁵ Az új hatalom ráadásul totális támadást intézett a régi társadalmi, gazdasági és politikai struktúrák, valamint a hagyományos értékek ellen. Ezek az intézkedések Egerben is felduzzasztották az ellenforradalmi tábort, mely hamar konkrét cselekedetekre szánta el magát a Tanácsköztársasággal szemben.

Miután 1919. március 22-én Kolacskovszky Lajos a megyei Munkás- Katona- és Paraszttanács ülésén bejelentette az új kormány megalakulását, megkezdődtek a kulcsfontosságú hivatali pozíciók elfoglalásai. A vármegyét 1918

⁷¹ Nagy, 1969. 88.

⁷² Egri Újság, 1919. március 8. 1-2.

⁷³ Egri Újság, 1919. március 11. 1-2.

⁷⁴ Romsics, 2005. 120-121.

⁷⁵ Uo. 123-124.

novemberétől főispánként és kormánybiztosként irányító Módly Lászlót felszólították hivatala átadására, melyet a szociáldemokrata párt helyi vezetője, Lájér Dezső vett át.⁷⁶ Az alispáni széket, az egykori ügyvéd, újságíró Kolacskovszky Lajos vette át Isaák Gyulától, míg a rendőrfőkapitányi tisztséget Németi Lajos foglalta el. A várost több mint húsz éve vezető Jankovics Dezsőt is felszólították hivatala átadására. Helyére az egykori főszolgabíró, dr. Petrik Jenő került.⁷⁷ A hagyományosnak tekinthető hivatalok lojális személyekkel való feltöltésén túl, a proletárdiktatúra új szervezeti struktúráját vezetett be az önkormányzatok szintjén. Eger élére három tagú direktóriumot állítottak, melyben a három legbefolyásosabb baloldali politikus, Lájér, Németi és Kolacskovszky foglalt helyet. A kommunistákkal való fúziót követően Egyesült Szocialista Pártként, majd március 26-tól már Magyarországi Szocialista Pártként működő kormánypárt egri szervezetét a vasutas szakegylet vezetőjére, Pacsirszka Antalra bízták.⁷⁸

A nagy változások ellenére nem mondható el, hogy a város egykori elitjéhez tartozók teljesen kiszorultak volna a helyi politikából.⁷⁹ A felálló városi direktóriumot felosztották egy ún. „közrendészeti” és egy „közigazgatási” bizottságra. Mindkét csoport hat személyből állt, de míg a közrendészeti bizottságban inkább baloldali, addig a közigazgatási csoportban jogi végzettségük vagy gazdasági tapasztalataik miatt meghatározó polgári személyek foglaltak helyet. Rajtuk kívül mind a két bizottságban megtalálható volt egy-egy katona is.⁸⁰ Pár nappal később egy külön Pénzügyi Direktórium is létrejött, hogy a pénzügyi intézetek kollektivizálására vonatkozó rendeletet végrehajtsa.⁸¹

Változások mentek végbe a karhatalmi szervek soraiban is. Az őszirózsás forradalom eredményeként megszülető önkéntes polgárőrség helyét a munkás- és katonatanácsok felügyelete alá tartozó Vörösőrség vette át, melynek tagjai közül sokan egykori polgárőrök, vagy csendőrök voltak. A Németi Lajos irányította helyi rendőrség hivatalos megnevezése „Vörös Népőrség” lett.⁸² A csendőrség új elnevezése Vörös Őrség lett, de az új tagok toborzásával az egykori csendőr állományt bízták meg.⁸³ Ezzel egy időben az egri helyőrség állomásparancsnoki tisztségét megszüntették, helyette karhatalmi parancsnokot neveztek ki a kommunistákkal egyáltalán nem szimpatizáló Milassin Kornél személyében.⁸⁴

⁷⁶ Nagy, 1969. 124.

⁷⁷ Egri Újság, 1919. március 25. 2.

⁷⁸ Egri Újság, 1919. március 23. 2.

⁷⁹ Egri Újság, 1919. március 27. 2.

⁸⁰ Egri Újság, 1919. március 25. 2.

⁸¹ Csiffáry, 1982. 220-226.

⁸² Egri Újság, 1919. március 30. 2.

⁸³ Nagy, 1969. 143-144.

⁸⁴ Egri Újság, 1919. március 25. 2.

A politikai fordulat a szellemi életet sem hagyta érintetlenül. A március 24-én létrejött Sajtódirektórium megkapta a jogot a különböző falragaszok és plakátok előzetes ellenőrzésére, továbbá szigorúan figyelemmel kísérte a még működő Hevesvármegyei Hírlap és Katholikus Tudósító által megjelentetett cikkeket. Ezzel egyidőben lemondott az Egri Újság főszerkesztői posztjáról dr. Setét Sándor.⁸⁵ Az általa szerkesztett lap új szerkesztője egy budapesti újságíró, Somfai János, Stromfeld Aurél testvére lett.⁸⁶ A lap teljesen elvesztette mérsékelt polgári jellegét, annak hasábjait ekkor már Kolacskovszky Lajos propaganda írásai töltötték meg.

Az ingatag lábakon álló új városvezetésnek legitimálnia kellett hatalmát. A városi tanács tagjainak megválasztására április 8-án került sor.⁸⁷ Egerben összesen hatvan tanácstagot választottak, a városban felállított négy szavazókörben.⁸⁸ A választható jelöltek a szocialista párt és a szakmai szervezetek jelölték ki.⁸⁹ A választások lebonyolításával megbízott Választási Bizottság tagjai kizárólag a kommunista hatalmat kiszolgáló, és azzal szimpatizáló baloldaliak voltak,⁹⁰ akik emellett helyet kaptak két megbízható társukkal a szavazókörökben működő öt fős Szavazó Bizottságokban is.⁹¹

A választás napján a szavazókörök zárásáig összesen 10. 475 személy (az összlakosság több mint 1/3-a) adta le voksát a szocialisták által meghatározott jelöltekre. A magyar történelem első, mindkét nem számára nyitott választásán az egri voksolók közel 1/5-volt nő. Ahogy az várható volt, a szocialisták által kijelölt hatvan jelöltet az egri szavazók megválasztották. A demokratikus választás látszatát keltő procedúra végül alkalmas volt arra, hogy a város politikai hatalomgyakorlásából kiszorítson valamennyi mérsékelt polgári személyt. A megválasztott tanácstagok valamennyien szakmunkásként vagy katonaként tevékenykedtek, a korabeli politikába belépőt jelentő jogi végzettséggel viszont nem rendelkezett senki. Ez viszont nem jelentette azt, hogy valamennyien szimpatizáltak volna az új hatalommal. Így került a városi tanács tagjai közé a katonaság által jelölt Milassin Kornél, a munkásmozgalom kezdetén nagy presztízszt kivívó, de a radikális baloldaltól egyre inkább eltávolodó Fischer Manó és a női egyenjogúsítás programja miatt sok egri asszony is.⁹²

⁸⁵ Uo.

⁸⁶ Szecső, 1968. 21.

⁸⁷ Egri Újság, 1919. április 4. 1.

⁸⁸ Egri Újság, 1919. április 6. 1.

⁸⁹ Egri Újság, 1919. április 7.

⁹⁰ Egri Újság, 1919. április 5. 2.; ill. Kálnoky, é.n. 25.

⁹¹ Egri Újság, 1919. április 6. 1.

⁹² Egri Újság, 1919. április 9. 2.

Intézkedések és retorziók

A Forradalmi Kormányzótanács kiadott rendeleteiben elsőként statáriumot vezetett be, valamint megszigorította a szesztilalomra vonatkozó szabályokat. Nem tudni mekkora felháborodást okoztak az alkohol tilalmára vonatkozó szabályok, mindenesetre beszédes, hogy az egeri zenészek két bizalmit küldtek a városi direktórium elé azzal a céllal, hogy panaszt tegyenek, mivel elmondásuk szerint „*a józan emberek nem akarnak nótázni*”, így ők lényegében megélhetőségüktől esnek el.⁹³ A Kormányzótanács harmadik rendelete a fegyverviselés szabályaira vonatkozott és az addigi fegyverviselési engedélyeket is érvénytelenítette.

A lakosság körében előforduló nagyszámú kézfegyver, a feszült közhangulat, és az Egerben élők alkohollal (főleg borral) való szoros kapcsolata, valamint a rendeletek kvázi betarthatatlansága a frissen létrejött forradalmi törvényszékeknek sok hivatali munkát adott: Az Egeri Forradalmi Törvényszék által lefolytatott 104 eljárásból a proletárdiktatúra első hónapjaiban 16 illegális fegyverviseléssel, 9 lázítással és közel 30 a szesztilalom elleni kihágással foglalkozott. Ezek az ügyek a forradalmi törvényszéken lefolytatott összes eljárás mintegy 53%-át teszik ki.⁹⁴

A mindennapokban az élelmiszerellátás mellett a lakhatás volt legégetőbb probléma Egerben. A kisajátítások ellenére közel sem tudtak annyi embernek lakást kiutalni, mint ahányan kérelemmel fordultak az Egeri Lakáshivatalhoz.⁹⁵ A kritikus helyzet idővel önkényes lakás elfoglalásokat eredményezett. Előfordult, hogy egy lakásban 3-4 család húzta meg magát, azonban a népegészségügyi kockázatok (többek között az éppen tomboló spanyolnátha) miatt a város idővel rendeletileg szabályozta, hogy hányan lakhatnak együtt.⁹⁶ Az ipari üzemek esetében a köztulajdonba vétel könnyebben ment. Egerben a kevés gyár és nagyüzem miatt a kézműiparból élő alsó középrétegek kevésbé szenvedték meg az ipari kollektivizálást, azonban előfordult az is, hogy a rendeletnek ellentmondóan akár az egy-két segédet foglalkoztató műhelyeket is köztulajdonba vették.

Szintén köztulajdonba kerültek a város oktatási intézményei is. Az egyházi iskolákban hittan helyett szociológiát kellett tanítani, azonban a tanító szerzeteseknek engedélyezték, hogy ezeket a tárgyakat továbbra is ők taníthassák.⁹⁷ A meglévők eltulajdonítása mellett egy agitációs iskolát és külön Propaganda Bizottságot is létrehoztak abból a célból, hogy az új irányelvek szerint képzett agitátorok felvilágosítást adjanak a lakosságnak a „*valós helyzetről*”, és ezzel is

⁹³ Egeri Újság, 1919. március 27. 3.

⁹⁴ MNL HML XVI.501.

⁹⁵ Egeri Újság, 1919. április 19. 3.

⁹⁶ Nagy, 1969. 173-174.

⁹⁷ A ciszterci rend egeri Kat. Főgimnáziumának Értesítője az 1919-1920-as iskolai évről. Eger, 1920. 3-5.

segítsék az új hatalom munkáját.⁹⁸ A Forradalmi Kormányzótanács 5. számú rendelete kifejezetten a rémhírt terjesztők ellen irányult,⁹⁹ de hogy mi is számított tulajdonképpen rémhírnak az nem volt mindig egyértelmű.

Jelencsik János földműves például a március 30-ai munkástanács ülésen tette szóvá a földreform hiányát és a katolikus egyházat ért támadásokat, mire az egri törvényszék 800 korona bírságra kötelezte. Az ítéletet azzal indokolták, hogy a felháborodott földműves hamis hírt terjesztett, mikor állítólag azt mondta, hogy „*a kommunisták elakarják törölni a vallást.*”¹⁰⁰ Pár nappal korábban Gyürky Vidor hitoktatót 10.000 korona megfizetésére ítélték, valamint a város összes iskolájából kitiltották, amiért „szocialista ellenes beszédet” mondott.¹⁰¹ Három hónap fegyházát kapott hamis hír terjesztéséért Kugler Józsefné, dohánygyári munkásnő is, miután nyilvánosan panaszkodott a hús kisebb fejadagjára.¹⁰²

A hatalomváltást követően az áprilisi tanácsválasztás volt az, ami a vármege egyes területein felborzolta a lakosság kedélyeit és sok helyen zavargásokhoz vezetett.¹⁰³ Egerben a választás napja azonban viszonylagos nyugalomban telt. Egyedül Schultz István felnémeti és Enk Márton egri lakost ítélték egy év fegyházra „*a választás komolyságát sértő kifejezés használata*” miatt.¹⁰⁴ Schultziek azon kevesek közé tartoztak, akiknek ügyét a forradalmi törvényszék többszöri fellebezés ellenére sem ejtette.¹⁰⁵

Összességében azt lehet elmondani, hogy a kiadott rendeletek szigorú büntetéseket határoztak meg, de a bíróságok idővel egyre enyhébben ítélték. A törvényszékek élére állított laikusok nem tudtak eligazodni sem az új helyzetben, sem pedig a jog világában. Az ellenforradalmi csoportok erősödésével, majd az április végétől meginduló nyílt szervezkedésükkel a hatalom számára is világos lett, hogy a szigorú büntetésekkel azokat a csoportokat hergeli leginkább, melyeket a cseh és román támadások miatt épphogy meg kéne békíteni és bevonnia a hadseregbe. A nagyobb offenzívák előtt az igazságügyi népbiztos külön levelet küldött az egri törvényszékekre, melyben felszólította a bírákat, hogy mellőzzék a halálos ítéleteket.¹⁰⁶

A sokszor személyes ellentétek miatt elítélt egyszerű emberek mellett volt a társadalomnak két olyan csoportja is, melyre az új hatalom már kezdettől fogva az „*ellenforradalom csíráiként*” tekintett. Ez a helyi klérus és a katonai helyőrség volt.¹⁰⁷ Egerben a klerikalizmus visszaszorítása jelentette az egyik

⁹⁸ Egri Újság, 1919. március 26. 3.

⁹⁹ Egri Újság, 1919. március 26. 1.

¹⁰⁰ MNL HML XVI-501. 1d. 1-2.

¹⁰¹ Egri Újság, 1919. március 26. 3.

¹⁰² MNL HML XVI-501. 1a. 1-2. ill. 6.

¹⁰³ MNL HML XVI-501. 1h-k.

¹⁰⁴ MNL HML-501. 1. l-m. ill. Egri Újság, 1919. április 12. 3. „Hírek”

¹⁰⁵ Nagy, 1969. 172.

¹⁰⁶ MNL HML XVI-501. 2ee. 3.

¹⁰⁷ Egri Újság, 1919. március 27. 1.

legnagyobb feladatot a proletárdiktatúra számára, amit jól mutat, hogy Móricz Zsigmond (akinek szívügye a parasztság sorsa és a földkérdés volt) az áprilisi választásokkal egybeeső egri látogatása során felkereste az egri ciszterek rendházát Kalovits Alajos (Heves vármegye közoktatásügyi népbiztosa) és Hegedűs Márton (a választások megfigyelésére küldött politikai megbízott) társaságában. Látogatásukról egy akkori vezető szerzetes-tanár így írt: „(...) Az igazgatói irodában beszélgettünk egy kis félórát, de annyira más a világnézetünk, hogy egyetlen pontban sem egyeztünk meg. (...) még az író Móricz Zsigának sincsen halvány sejtelve a papság mivoltáról. Mert az volt a téma, mit jelent ez a kitétel: Elhagyjuk az egyházi pályát és világiak leszünk. De azért megígérték, hogy tájékoztatni fogják a népbiztosságot a mi felfogásunkról.”¹⁰⁸

Az egyházat érintő szankciók ellenére a legkomolyabb következményekkel a hagyományos értékek elleni támadások jártak. A több mint egy éve házassági kapcsolaton kívül, de együtt élő pároknak engedélyezték, hogy kapcsolatukat közjegyzőnél törvényesítsék.¹⁰⁹ Az Egri Újságot szerkesztő Somfai János „A nemi élet és a nő” című cikkében pedig eképp fogalmazott: „Nyugodtan mondhatni, hogy a házasság kapitalista rendben erkölcsstelenebb, mint a prostitúció, mert ez nem hazudik. A jövődő társadalomban a mai házassági formára egyáltalán nincs szükség, mert (...) a gyermek az állam vagy a társadalom kitűnő gondozásába kerül. A jövő, nem kapitalista társadalmában a nemi élet nem tenghet túl, nem fajozhat el és nem lehet rosszabb, mint ma (...)”¹¹⁰ Az ilyen és ehhez hasonló megnyilvánulások nem is annyira a háttérben meghúzódó Szmrecsányi érseket, hanem a szigorú erkölcsi és érintkezési szabályokban élő, a katolikus egyházra még mindig tisztelettel tekintő lakosokat irritálták. Nem volt elég, hogy pár hónappal korábban a gyermekek vallásos nevelése vált kérdésessé, újabban a házastársi kapcsolatokra épülő családmódel, a konzervatív egri társadalom alapegysége is veszélybe került.

De nem csak a katolikus vallást és annak prominenseit érték támadások. Az ügyvéd Kánitz Gyulát azt követően ejtették túsul, hogy bátyjával, Kánitz Dezsővel együtt összeverték, lakásaikat lefoglalták és annak értékeit elhordták. Az idősebb Kánitz amellettt hogy bankárként tevékenykedett, a helyi izraelita hitközség vezetője is volt. Kánitzék mellett hasonlóan erőszakos módon inzultáltak további hét zsidó személyt. Az ellenforradalmi szervezkedésbe ezért közülük többen is belefolytak. A politikai megbízottak által meghozott letartóztatási parancsoknak úgy látszik antiszemita indítéka is volt, amit tovább erősít, hogy az Egerben működő „Status Quo” és „Ortodox” zsidó felekezetek házaít teljesen kifosztották.¹¹¹

¹⁰⁸ Tordai Ányos: Egy egri ciszter naplója. (Kézirat) alapján idézi Szokodi, 1959. 654-655. Kiemelés az eredetiben.

¹⁰⁹ Egri Újság, 1919. március 26. 1.

¹¹⁰ Egri Újság, 1919. április 27. 2.; ill. Kálnoky, é.n. 91-92.

¹¹¹ http://konfliktuskutato.hu/index.php?option=com_maps&view=map&event_id=878&tmpl=itr&Itemid=195 (utolsó megnyitás: 2018. 10. 16.)

Az ellenforradalmi bázis további nagy csoportját a tisztikar jelentette. Áprilistól megkezdődött körükben az aktív szervezkedés. Több katonatiszt kapcsolatba került a betiltott ellenforradalmi szervezetekkel (MOVE, ÉME), valamint április közepén az iglói géppuskás ezred részéről az egri laktanyába érkezett Németh János, aki Mészöly Gézával és Milassin Kornéllal tárgyalt egy közös haderő létrehozásáról, mellyel a Kommün megdöntését és a Felvidék felszabadítását tervezték.¹¹²

A város külső területein élő, a közügyek iránt még mindig közömbös egri parasztok számára a hatalomváltás alig hozott bármi kézzelfogható pozitívumot. Mindennapos problémának számított az élelmiszerhiány, melyet az új városvezetés kezdetben önkéntes beszolgáltatással, majd rekvirálással akart megoldani. A rendeletek ellenére a rossz munkamorál és a beruházásokhoz szükséges tőke hiányából fakadó munkanélküliség továbbra is komoly problémát jelentett. Mindezekon túl bizonyos szociálpolitikai szempontból pozitív intézkedések is születtek, ezek azonban nem voltak elegendők ahhoz, hogy a kommunisták szilárd társadalmi bázisra tegyenek szert.

Ellenforradalmi megmozdulások

Április utolsó napjaiban többször gyűltek össze a város főterén egri asszonyok, hogy tiltakozzanak a sűrűsödő letartóztatások és rekvirálások ellen. Május elsején viszont a város elöljárói díszes külsőségek között készültek a munka ünnepére. Ennek keretein belül a legnagyobb éhínség és gabona hiány közepette az egri Direktórium tizennégy vagon lisztet akart a fővárosba szállítani ajándék gyanánt a Forradalmi Kormányzótanácsnak.¹¹³ Hasonlóképp rendelkeztek az Egerben őrzött értékpapírok elszállításáról és a dohánygyár kiürítéséről is, melyet a cseh hadsereg közeledésével indokoltak, mely ekkor már az Egerrel közvetlenül szomszédos Szarvaskőnél állomásozott.¹¹⁴

A kialakult feszült hangulat miatt a délutáni ünnepség megtartásáról a direktórium végül lemondott. Délután hat órakor ellenforradalmi tisztek egy csoportja, valamint a város köztisztjeletben álló polgárai megegyeztek Lájér Dezsővel, hogy a várost felkészítik a megszállására. Lájér még abba is belement, hogy egy parlamenterekből álló csoportot küldjenek tárgyalni a csehekkel, ha azok a város határához érnek.¹¹⁵ A Direktórium másik meghatározó tagja, Kolacskovszky Lajos még koradélután elmenekült a városból, így baloldali vezetők helyére Jankovics Dezső volt polgármester, Szita Mihály alezredes és Isaák Gyula egykori alispán személyében új Direktórium került.¹¹⁶

¹¹² MNL HML XVI-501. 2x. 7.

¹¹³ Békássy, é.n. 10.

¹¹⁴ Kálnoky, é.n. 97-100.

¹¹⁵ Kálnoky, é.n. 104.

¹¹⁶ Egri Újság, 1919. május 4. 1.

A megszállás közelsége miatt a város régi/új vezetői átruházták a hatalmat a katonai parancsnokságra. Ez a parancsnokság egy külön polgári hatóságot küldött a város határába, hogy az ideérkező csehek személyesen kérjék a város és annak lakosságának megóvására. A megmozdulást szervezők nem a fegyveres önvédelemben, hanem egyfajta „passzív kollaborációban” látták a kritikus helyzet megoldásának lehetőségét. Ahogy az általuk kiadott felhívásban olvasható: „(...) A megszálló seregek egészen szorosra vonták körülöttünk a gyűrűt, úgy hogy a további fegyveres vérontásnak semmi értelme. Az ország lakosságának s így Eger város népének is most már csak egyetlen feladata és kötelessége van: - Megőrizni a belső rendet, nyugalmat és békességet. Ha mindenki egyetértőleg egyesül ebben a törekvésben akkor senkinek és semminek nem lesz baja, senki testi és vagyoni biztonságában kár nem esik és ezt a fegyelmet, nyugalmat a megszálló csapatok is respektálni és tisztelni fogják.”¹¹⁷

Az ellenforradalmi hatalomátvitelre tehát azért volt szükség, hogy a várost és annak lakosságát a betolakodó hadsereg lehetőleg megkímélje. Ennek érdekében a város katonai főparancsnoka, Szita Mihály kijárástilalmat, általános szesztilalmat és valamennyi fegyver beszolgáltatását rendelte el. A Vörös Hadsereg Katonai Főparancsnoksága azonban hamar tudomást szerzett az egeri eseményekről és utasította Tormássy Károly Mezőkövesden állomásozó közel 300 fős különítményét, hogy vonuljon be Egerbe. Mire a különítmény a város határához ért a városvezetés informálta őket, hogy szó sincs ellenforradalomról csupán a cseh hadsereg megszállására készült fel a város. Tormási ennek biztosítékeként túszokat követelt Jankovics Dezső, Isaák Gyula és Szita Mihály személyében.

A Tormássy-különítmény az egeri líceumnál 1919. május 3-án.
(MNL HML IV-417/60. 2403.)

¹¹⁷ Uo. 1-2.

A megmozdulásban résztvevő valamennyi személy ekkora már belátta az ellenállás hiábavalóságát.¹¹⁸ Estére kiadtak egy parancsot, melyben valamennyi tisztet felszólítottak, hogy a város északi határában található várállomásról különvonattal induljanak a csehekhez menedéket kérni és lehetőség szerint onnan próbálják meg segíteni a város megszabadítását a Kommüntől.¹¹⁹

A Tormássy-különítmény bevonulása után, a május 4-én megtartott össz-szakszervezeti értekezlet új direktóriumot választott. Május 6-ára a nyugalom szinte teljesen helyre állt a városban, így a hadsereg átszervezése és a front alakulása miatt Tormássy különítményével észak felé vonult. Helyére a hatvani ellenforradalmat véres tűzharcban leverő Jakab Rudolf érkezett kispesti munkásokból álló különítményével, valamint a Heves Vármegye élére kinevezett Jackwerth Edével. Másnap Jackwerth átvette hivatalát, mint a vármegye teljhatalmú kormánybiztosa. Első intézkedéseivel módosította a városi és vármegyei irányítótestületek személyi összetételét. Az ellenforradalomban kompromittálódó Lájér Dezsőt megfosztotta minden tisztségétől, de az elmenekült, majd visszatért Kolacs kovszky Lajost sem engedte a város ügyeinek közelébe, csupán a kiüresedett alispáni tisztséggel elégedtetett meg. Jackwerth május 20-ig egyszemélyben, teljhatalommal irányította a város és a vármegye ügyeit.¹²⁰ Május végétől ugyan névleges teljhatalommal nem rendelkezett, de az egykori közhivatalnokokból álló új direktórium továbbra is súlytalan maradt mellette. A városi döntéshozó testületeket és a közigazgatást is úgy szervezte át, hogy az a csehek kiszorítására törekvő magyar vörös hadsereget támogassa minden erejével.

Molnár Dániel, egykori vasmunkás személyében április közepén külön politikai megbízott érkezett a városba, aki szigorúan igyekezett betartatni a kiadott rendeleteket és valamennyi politikai fogoly bebörtönzése is nevéhez köthető.¹²¹ Molnár a májusi hatalomátvétel kísérlete után végképp igyekezett megtisztítani a várost az ellenforradalmi elemektől, amiben segítségére volt Gulyás János és Török János, kiket a Cserny-különítmény tagjaiként küldtek le Budapestről, hogy a kihallgatásokat végezzék.¹²²

Az „ellenforradalmi város” vezetői és pár kalandor lelkületű ember mellett több jelentős közéleti személyiséget és egyházi vezetőt sem kerülte el a megtorlás. A Tormássy-különítmény tagjai túszként Szmrecsányi Lajos egri érseket, Breznay Imre jogakadémiai tanárt, Ridarcsik Imre, Török Kálmán és Kriston Endre kanonokokat, valamint Kánitz Gyulát is Füzesabonyba szállították. Egy napi várakozás után azonban valamennyiüket felmentették és hazaküldték.¹²³

¹¹⁸ Egri Újság, 1919. május 6. 1-2.

¹¹⁹ Nagy, 1955. 30.

¹²⁰ Május 20-tól, mint a vármegye kormányzótanácsi biztosa volt hivatalban. Bán, 2011. 225.

¹²¹ Kálnoky, é.n. 84-86.

¹²² Békássy, é.n. 14-15.

¹²³ Békássy, é.n. 13-14.

A legszigorúbb megtorlásra a fegyveres felkelést előkészítő tisztek számíthattak. Május 3-án Tormássy leszereltette a várba menekült, ott ellenálló csendőröket. A Kossuth Lajos utcán működő akkori börtön idővel megtelt, így ezt követően a foglyok bebörtönzésére alkalmas internálótábort létesítettek a vár területén.¹²⁴ A tisztek közül Szita Mihálynak sikerült a csehekhez menekülnie. Ugyancsak a csehekhez igyekezett Milassin Kornél és Reisz Frigyes hadnagy is. Nagyvisnyó határában azonban elfogták az autón menekülő katonákat. Reiszet ezután Dédestapolcsányon (akkor még Dédes) agyonlőtték, Milassinak pedig sikerült az utolsó pillanatban megszöknie, a proletárdiktatúra bukásáig bújkált.¹²⁵

A többségi polgári lakosságot Tormássyék nem inzultálták. Az ellenforradalmi hatalomátvétel főleg a belvárosra koncentrálódott, a főbb események az itt található hivatalokban és köztereken zajlottak le. A csehek előre nyomulása miatt azonban már a város vonzaskörzetébe szorosan tartozó területek is veszélybe kerültek, mely már érintette az ott élő lakosságot is.

Május első napjaiban Eger és szélesebb környékének jelentősége katonai szempontból felértékelődött. Mivel Heves vármegye pont ott helyezkedett el, ahol a megszálló román és cseh csapatok egyaránt könnyen megközelíthetők voltak, így a Vörös Hadsereg átszervezése miatt sok katona érkezett a környékre (főleg Hatvanba és Vámosgyörkre).¹²⁶ Emellett az Eger közvetlen környezetét érintő harcok a sikeres „északi hadjárat” nyitányát is jelentették. Épp ezért a területet védő 5.hadosztály alá tartozó csapatok Eger környéki sikerei országos visszhangot nyertek. Böhm Vilmos, a hadsereg főparancsnoka pedig nyilvános dicséretben részesítette a harcoló katonákat.¹²⁷

A csehek azonban rögtön támadásba lendültek és május 11-e estéjére már Eger alatt álltak. A megszálló csapatok másnap reggel ágyútűz alá vették a várost.¹²⁸ A csehek támadása miatt az 5. hadosztály vezérkara Eger feladása mellett döntött. A déli órákban érkezett meg Stromfeld Aurél parancsa, melyben leszögezte: „*Védelmi vonal vételéről szó sem lehet, az ellenséget támadólag kell visszaverni.*”¹²⁹ Másnap visszatértek az előző nap eltávozott zászlóaljok, kiegészülve az 5. hadosztály más alegységeivel. A várostól északra, Eger és Felnémet között lezajlott ütközetben sikerült a csehek felnémeten túlra szorítani, de május 20-áig még tovább folytak a harcok a Bükkben.

Az Egertől észak, észak-keletre folyó kisebb harcok meggyőzték a vezérkart arról, hogy a csehek ellenállóképessége gyenge. A felvidéki hadjárat előkészítésének érdekében május 19-én a városba érkezett Landler Jenő, mint a Vörös Hadsereg III. hadtestének parancsnoka, aki Egerből a frontra indult csapat-

¹²⁴ Csiffáry, 1981/b. 122-123.

¹²⁵ Egri Újság, 1919. május 6. 1.

¹²⁶ Nagy, 1957. 199-200.

¹²⁷ Nagy, 1969. 197.

¹²⁸ Nagy, 1957. 202-203.

¹²⁹ Nagy, 1952. 49.

szemlére.¹³⁰ Két héttel később tömegek ünnepelték a Vörös Hadsereg győzelmét a város főterén.¹³¹ A külső veszély elmúltával azonban újra felerősödtek a városon belüli társadalmi és gazdasági problémák.

A kormány belpolitikája, az ország tragikus külpolitikai helyzete és a hétköznapok emberének életét is megnehezítő katasztrofális gazdasági állapot miatt a forradalmi átalakulás híveinek száma 1919 közepére drasztikusan lecsökkent. Május 15 és június 15-e között kétszer annyi ellenforradalmi megmozdulás történt az országban, mint az azt megelőző két hónapban összesen.¹³² E megmozdulások között Eger is megtaláljuk. Június 22-én a városháza előtti főtéren több ezer ember gyűlt össze, azzal a céllal, hogy végkép megdöntse a kommunista uralmat Egerben. A májusi kísérlettel ellentétben június végén azonban már egy aktív, társadalmilag és politikailag is heterogén tömeg cselekedett és nem pedig egyes elit csoportok tagjai.

E megmozdulásban gazdasági és társadalmi tényezők egyaránt szerepet játszottak. A város számára komoly gondot jelentett az 1919 tavaszától folyamatosan jelentkező, a nyári hónapokra óriási méreteket öltő aprópénzhiány. A Tanácsköztársaság idejére lényegében csak az aprópénznek volt igazi értéke, amelyet ebből kifolyólag a civil lakosság igyekezett magánál tartani. Mindez a helyi gazdaságban károsan hatott. Az egri Direktórium igyekezett rendeleti úton orvosolni a problémát, de a pénzhiány kellő indokot szolgáltatott arra is, hogy megkezdjék az elrejtett pénzek rekvirálását a lakosságtól. Május-június fordulóján a noszvaji Galassy-kastélyból foglaltak le jelentős összegű aprópénzt (továbbá értéktárgyakat, műkincseket és élelmiszert), megtorlásként pedig a nagy tiszteletnek örvendő nemesi család több tagját bebörtönözték.¹³³ Pár nappal később a boconádi Gosztonyi-kastélyból foglaltak le ingóságokat.¹³⁴ Egerben nem volt olyan kastély, ami a hagyományos arisztokrata, vagy nagypolgári családok valamelyikéhez köthető. A városon belül hasonló anyagi helyzetben egyedül az érsekség volt, melynek vagyonát ekkor már lefoglalták. Nyár elején az alsópapság és a szerzetesrendek kerültek sorra.

A június 22-én lezajló ellenforradalmi megmozdulás egyik legfőbb kiváltó oka az egri szerzetesrendek feloszlására és vagyonuk elkobzására vonatkozó rendelet volt. A rendek vagyonának rekvirálásától ugyanazt várták, mint az érsekség, vagy a Galassy és Gosztonyi család kifosztásától: a város katasztrofális anyagi helyzetének mérséklését. Ráadásul a direktórium antiklerikalizmusa ellenére a június 19-én megtartott Úrnapi körmenetre több ezer fős tömeg gyűlt össze. Egy eseményeket átélt szemtanú szerint Jackwerth Ede, mint a

¹³⁰ Egri Vörös Újság, 1919. május 20. 2.

¹³¹ Egri Vörös Újság, 1919. június 5. 1.

¹³² Romsics, 2005. 131-132.

¹³³ Egri Vörös Újság, 1919. május 31. 1.

¹³⁴ Nagy, 1969. 223.

város első számú kommunista vezetője keserűen jegyezte meg mikor a hömpölygő tömeget szemlélte: „ez az a szakszervezet, amelyikkel nem bírunk.”¹³⁵

Másnap kihirdették a szerzetesrendek feloszlításáról és azok vagyonának lefoglalásáról szóló rendeletet. A helyi ferences rendiek kérelmezték a városi Direktóriumtól, hogy vagyonuk beszolgáltatására két nap haladékokat kapjanak, aminek a döntéshozók eleget is tettek.¹³⁶ Ez a két nap elegendő volt arra, hogy az egyház iránt még mindig lojális egri lakosság június 22-én az egri városháza előtt összegyűljön. A több ezer fős tömegben nem egy embernél fegyver is volt. Amikor kiderült, hogy a tüntetéssel egyidőben a városi Direktórium ülészik az épület tanácsstermében, a tömeg megpróbált bejutni a városháza egyik oldal bejáratán.¹³⁷

A zavargással egyidőben keletkezett sajtóbeszámoló szerint a tömegből valaki tüzet nyitott az épületet őrző vöröskatonákra, akik közül a huszonkét éves Farkas Samu meghalt, amire válaszul a vörösőrök tüzet nyitottak a tömegre. A tüntetők közül ketten életüket veszítették, öten pedig súlyosan megsebesültek.¹³⁸ Komoly traumát jelenthetett valamennyi szemtanúnak, hogy a fiatal földműves Liszcai Ferenc mellett a kilenc éves Prokai Erzsébet volt az események halálos áldozata. Három nappal később ezrek kísérték az elhunytakat végső nyughelyükre. Az Egri Direktórium valamennyiük temetését több ezer koronával támogatta és mindnyájukat katolikus szertartás keretein belül búcsúztatta. A papi gyászbeszédet követően Jackwerth Ede mondott beszédet, majd zsoltárok következtek, végül az internacionálé eléneklésével zárult a temetés.¹³⁹ Mindezek a momentumok jól jelzik, hogy Egerben a proletárdiktatúra vallásellenes agitációja hatástalan maradt, továbbá hogy a katolikus lakosság megtúrta a világi hatalom szocialista szimbólumainak keveredését egy keresztény rítussal.

A fegyveres összetűzést követően ostromállapotot rendeltek el és a város több pontján razziákat tartottak, melyek során két embert vettek őrizetbe ellenforradalmi szervezkedés vádjával. Június végén az Egri Forradalmi Törvényszék halálra ítélte Erdély Mihályt és Mihály Jánost, akiknél a razziázó munkásszázad tagjai egy frontról származó, hatástalanított kézigránátot találtak.¹⁴⁰ A vádlottak kegyelmi kérvényt nyújtottak be a Forradalmi Kormányzótanácshoz, a népbiztosok azonban elutasították azt. Büntetésüket végül hat év közmunkára enyhítette az Egri Törvényszék, de a Kommün közeli bukása miatt egyikük esetében sem hajtották végre azt.¹⁴¹

¹³⁵ Kálnoky, é.n. 127-128.

¹³⁶ MNL HML XII-4/19. 35. d. 3.

¹³⁷ Nagy, 1955. 36-37.

¹³⁸ Kolacskovszky, 1969. 53.; ill. Egri Vörös Újság, 1919. június 24. 1-2.

¹³⁹ Egri Vörös Újság, 1919. június 26. 1.; ill. Egri Vörös Újság, 1919. június 28. 1-2.

¹⁴⁰ MNL HML XVI-501. 3y. 14-19; ill. 25.

¹⁴¹ Varga- Szücs- Imre, 1986. 454-455.

A román megszállás

Július 27-én az egri Direktórium hivatalos jelentésben értesült arról, hogy a románok végképp visszaszorították a Vörös Hadsereget a Tisza bal partjára. Július 30-án Jackwerth Ede, mint Hevesmegye kormányzótanácsi biztosa személyesen utazott a frontra, hogy saját szemével győződjön meg a jelentés valóságtartalmáról. Visszatérését követő másnap érkezett meg a hír, hogy a román hadsereg előőrsei Eger déli határában várják a város parlamentereit.¹⁴² A román hadsereg még aznap bevonult a városba. A vasútállomás és a város északi részén apróbb tűzharcok alakultak ki a megszállók és a menekülő vörös katonák között.¹⁴³

Augusztus 4-én plakátok lepték el Eger utcáit, melyeken a román megszálló csapatok parancsnokai tudatták a lakossággal, hogy az 1918. november 1. előtti viszonyokat állítják vissza.¹⁴⁴ A közigazgatási életben bekövetkezett restaurációnak köszönhetően a város élére újra Jankovics Dezső polgármester, Trak Géza főjegyző és Friedl Gyula rendőrfőkapitány került, kinek tisztségét pár nap múlva Bánó Iván vette át. Bánó irányításával szerveződött meg egy egykori csendőrökből, rendőrökből és honvédekből álló karhatalmi osztag, melynek elsődleges célja a helyi baloldali személyek felkutatása és bebörtönzése volt. A karhatalmi osztag a román parancsnokság felügyeletével működött.¹⁴⁵

A megszállást követően a leginkább érintett vezetők elmenekültek a városból. Az elmenekült személyek között ott volt Jackwerth Ede egykori kormánybiztos is, akit társaival csak hetekkel később fogtak el Budapesten.¹⁴⁶ A letartóztatás során közel másfél millió korona készpénzt találtak náluk.¹⁴⁷ Szerencsésebb volt Molnár Dániel, aki ugyanúgy tűzharcba keveredett menekülés közben, de végül sikerült cseh területre menekülnie és végül nem állították bíróság elé.¹⁴⁸ Az egri vörös katonák bizalmi férfiát, Cvancziger Lajost pedig Pápán fogták el egy letartóztatott kommunisták számára létrehozott internáló táborban, ahol azonban nem rabkét, hanem felügyelőtiszként tevékenykedett.¹⁴⁹

Az Egerben élő baloldali személyek azonban nem érezték bűnösnek magukat, épp ezért nem is menekültek el. A román parancsnokság augusztus 5-én elrendelte a Szocialista Párt egri szervezetének feloszlását és vagyonának elkobzását. Másnap éjjel elsőként Giffka Ferencet a városi munkástanács elnökét és a közigazgatási szakosztály vezetőjét tartóztatták le, majd a városban több évtizede tevékenykedő mérsékelt, bár a Tanácsköztársaságban is komp-

¹⁴² Kálnoky, é.n. 128-130.; ill. Csiffáry, 1984/a. 183.

¹⁴³ Szántó, 1958. 331.

¹⁴⁴ Egri Népszó, 1919. augusztus 7. 2.

¹⁴⁵ Nagy, 1979. 331-333.

¹⁴⁶ Egri Népszó, 1919. augusztus 8. 2.

¹⁴⁷ Egri Népszó, 1919. augusztus 19. 2.

¹⁴⁸ Egri Népszó, 1919. augusztus 27. 2.

¹⁴⁹ Egri Népszó, 1919. szeptember 12. 2.

romitálódott szociáldemokratákat, úgymint Lájér Dezsőt, Vályi István és a hónapok óta visszavonult Fischer Manót vették őrizetbe.¹⁵⁰

Az egykori vezető személyiségek elfogása után az egyszerű hivatalnokokat, gépírónőket, és pedagógusokat sem kerülte el a megtorlás. Az első két hétben 109 személyt tartóztattak le vármegyei szinten és szállítottak Egerbe. Ez a szám október elejére 450, november elejére pedig 530 főre duzzadt,¹⁵¹ aminek köszönhetően a város börtönei megteltek és a vár török korban kialakított pincéibe zárták az újabb és újabb foglyokat. A várban fogvatartottak körülményei hamar nyilvánosságra kerültek. Októberben közel száz egri asszony kereste fel személyesen a Friedrich-kormány igazságügy miniszterét, akik elpanaszolták neki, hogy nem látogathatják férjeiket, a börtönbeli ellátásuk pedig már egészségüket veszélyezteti.¹⁵² A Népszava a sűrűsödő panaszok hatására több cikkében is írt az egri fogvatartottak körülményeiről.¹⁵³ Ezekben a cikkekben inkvizíciós kínzásokról, nők megbecstelenítéséről és kiéheztetésről is olvashatunk. A cikkek hatására a klérus befolyása alatt álló Egri Népújság visszautasította a Népszava vádjait, ugyanakkor többször szólította fel a törvényszékeket, hogy keményebben járjanak el a gyanúsítottakkal szemben.¹⁵⁴

Augusztus közepén a vádlottak ügyeinek tárgyalására Vésztörvényszékeket állítottak fel. A testületek (melyeknek tagjai tapasztalt jogi gyakorlattal bírtak) augusztus 18-án kilenc kommunistára mondtak ki a halálos ítéletet.¹⁵⁵ A román trónörökös Egerben tartózkodása¹⁵⁶ miatt végül csak két halálos ítélet született. Nemezc Józsefet, a gyöngyösi direktórium tagját 1920 júniusában, míg Nagy Józsefet, a 39. dandár parancsnokát 1921 februárjában végezték ki. Az elítéltek túlnyomórésze átlagban másfél éves börtönbüntetésre számíthatott. A Tormásy-különítmény letartóztatását a Friedrich-kormány által felállított Államrendőrség végezte.¹⁵⁷

Pár nappal később a román parancsnokság az egykori csendőrökből álló karhatalmi osztag felosztatását is fontolóra vette, miután augusztus 22-én két karhatalmista járőr egy összeszólalkozást követően meggyilkolt két román katonát Eger belvárosában.¹⁵⁸ Az elkövetőket másnap kivégezték, a román parancsnokság pedig kétszázezer korona hadisarcra kötelezte a várost, melyet a szorult anyagi helyzetben csak közadakozásból tudtak kifizetni.¹⁵⁹

¹⁵⁰ Egri Népújság, 1919. augusztus 7. 2.

¹⁵¹ Nagy, 1978. 334.

¹⁵² Népszava, 1919. október 12. 4.

¹⁵³ Népszava, 1919. november 7. 5.

¹⁵⁴ Népszava, 1919. október 15. 2.; Egri Népújság, 1919. október 20-21. 1.; ill. Egri Népújság, 1919. november 26. 3.

¹⁵⁵ Szántó, 1958. 335-337.

¹⁵⁶ Egri Népújság, 1919. augusztus 13. 1.; ill. Egri Népújság, 1919. augusztus 22. 1.

¹⁵⁷ Varga, 2015. 26-27.

¹⁵⁸ Egri Népújság, 1919. augusztus 23. 2.

¹⁵⁹ Egri Népújság, 1919. augusztus 24. 2.

Továbbra is égető probléma volt a lakáshiány Egerben. Míg a város lakhatási kapacitása az itt élő harmincezer emberre volt biztosítva, addig egy rögtönzött felmérés szerint 1919 nyarának végén több mint negyvenötezer ember tartózkodott Egerben, akiknek lakhatása és ellátása a megszálló román csapatokon túl plusz terhet jelentett.¹⁶⁰ A lakhatási válság nyomán erős antiszemita indulatok törtek fel, melyet jól példáz az Egri Népújság cikke: „(...) csak egy függő kérdéstről akarunk szólni: a nem kívánatos idegenek legsürgősebb eltávolításáról. (Zalatt) Értjük a galíciai zsidókat. Ez a fajzat valósággal ráfeküdt Magyarországra és így Egerre is, mint a polip, vagy pióca az áldozatára. Betolakodott a lakásokba és nagymértékben hozzájárult a lakáshiány növeléséhez. Itt eszi előlünk az élelmet, amelyet bármily áron képes megfizetni. Rendkívül megnehezíti a megélhetést avval, hogy a lánckereskedelem csaknem az ő kezében van. Gazdagszik, vagyonosodik de közterheinkben alig vesz részt, jóllehet reánk nézve ő maga a legsúlyosabb közteher. (...) Nem szabad itt hivatkozni emberszeretetre, mert hiszen ezt a magasztos őrzést gúnyolja az ő egész életük. Egyszerűen meg kell szabadítani tőlük a várost, mint ahogy irgalmatlanul pusztítjuk a kártékony élősdieket.”¹⁶¹

Érdekes mód a xenofób-antiszemita nézőpont a Tanácsköztársaság alatt sokat szenvedett helyi zsidó hitközségeket is jellemezte. Az egykoron túszul ejtett Kánitz Dezső többször kikelt a városban tartózkodó idegenek ellen, csak úgy mint saját közösségének azon tagjai ellen, akik a Népszavát olvasták, sőt a proletárdiktatúra bukását követően rögtön kiutasította családtagjaikkal együtt azokat a hitközségi tagokat, akik csak a legkevésbé is kompromittálódtak a kommunista hatalomban.¹⁶²

A közéletet követően a szellemi élet megtisztítása is elkezdődött. Augusztus folyamán mintegy fél vagon kommunista szellemiségű könyvet, újságot és szórólapot gyűjtöttek össze, melyeket azt követően bezúztak.¹⁶³ A szent István napi körmeneten sajtótudósítások szerint tizenötezer egri polgár vonult fel¹⁶⁴, az ünnepségeket követően pedig a város díszpolgári címet adományozott Szmrecsányi Lajos érseknek, míg az emigrációban lévő Károlyi Mihályt, mint a „magyar nemzet megrontóját” megfosztotta attól.¹⁶⁵

Augusztus 24-én az újjáalakult keresztényszocialista szervezetek támogatásával megalakult a Keresztényszocialista Párt szervezőbizottsága is, mely három hónap múlva koalíciót alkotva a többi helyi keresztény csoportosulással létrehozta a Keresztény Nemzeti Egység Pártjának (KNEP) helyi szervezetét. Az 1920 januárjában megtartott választásokon ez a párt Dr. Nagy Jánost jelölte képviselőnek, aki győztesként 1926-ig képviselte a várost az országos törvényhozásban.¹⁶⁶

¹⁶⁰ Egri Népújság, 1919. augusztus 12. 2.

¹⁶¹ Egri Népújság, 1919. augusztus 27. 2.

¹⁶² Egri Népújság, 1919. augusztus 20. 2.; ill. Orbánné, 2001. 105.

¹⁶³ Egri Népújság, 1919. augusztus 8. 2.; ill. Egri Népújság, 1919. augusztus 17. 2.

¹⁶⁴ Egri Népújság, 1919. augusztus 22. 1.

¹⁶⁵ Egri Népújság, 1919. augusztus 23. 1.

¹⁶⁶ Nagy, 1978. 334-335.

Felhasznált források és szakirodalom

- A ciszterci rend egri Kat. Főgimnáziumának Értesítője az 1919-1920-as iskolai évről. Eger, 1920.
- Az egri Kath. Legényegylet működése az 1860-dik év szeptember 8-án tartott ünnepélyes megnyitásától 1861-dik év végéig. Eger, 1862.
- Bán Péter (szerk.): Heves Megye történeti archontológiája (1681-) 1687-2000. Eger, 2011.
- Békássy Jenő: Heves vármegye újjáépítése Trianon után. Budapest, 1931.
- Berend T. Iván - Szuhay Miklós: A tőkés gazdaság története Magyarországon 1848-1944. Budapest, 1973.
- Bihari Péter: Lövészárkok a hátszágban. Középosztály, zsidókérdés, antiszemitizmus az első világháború Magyarországn. Budapest, 2008.
- Breznay Imre: Az Egri Kaszinó százéves története 1833-1933. Eger, 1934.
- Csiffáry Gergely: A Magyar Tanácsköztársaság néhány Heves megyei szerve és pecsétje. Egri Múzeum Évkönyve, 1977/15.
- Csiffáry Gergely: A Kommunisták Magyarországi Pártja egri szervezete 1919. március 21. előtt. A Heves Megyei Levéltár közleményei, 1981/10. (Csiffáry, 1981/a.)
- Csiffáry Gergely: Internáló tábor az egri várban 1919-1921. Heves Megyei Propagandista, 1981/12. (Csiffáry, 1981/b.)
- Csiffáry Gergely: A magyar Tanácsköztársaság Heves megyei szervei és pecsétjei. Az egri múzeum évkönyve, 1982/19.
- Csiffáry Gergely: A polgári demokratikus forradalom és tanácsköztársaság Heves megyei eseményeinek kronológiája (1918- 1919). In.: Heves Megye a Tanácsköztársaság idején. Emlékkönyv a Tanácsköztársaság kikiáltásának 40. évfordulójára. Szerk.: Nagy József. Eger, 1984.
- Csűrös András Jakab: Református egyházi élet a Tanácsköztársaság idején. A magyar reformátusság egy válságos időben. Doktori disszertáció. Károlyi Gáspár Református Egyetem Hittudományi Kar, 2017.
- Dancza János: Heves megyei internacionalisták a nagy októberi szocialista forradalomban. Az Egri Múzeum évkönyve, 1969/6.
- Hajdu Tibor: Az 1918-as magyarországi polgári demokratikus forradalom. Budapest, 1968.
- Hajdu Tibor: Károlyi Mihály. Politikai életrajz. Budapest, 1978.
- Kálnoky István: A proletárdiktatúra története Egerben. (Kézirat) HML IV-417/60. 2344.

- Kolacskovszky Lajos: Az „őszirózsás”- forradalom és Kommün Heves megyében. Visszaemlékezések. Eger, 1969.
- Kozári József: Adalékok a filoxéra-pusztításának Eger város gazdaságára gyakorolt hatásához. Acta Academiae Paedagogicae Agriensis nova series Tom., 1982/16.
- Milei György: A Kommunisták Magyarországi Pártja megalakulásának történetéhez. Párttörténeti Közlemények, 1958/4.
- Magyar Statisztikai Közlemények 48. kötet. A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása. II. rész.
- A magyar korona országainak mezőgazdasági statisztikája. I-II. rész. Gazdacímtár.
- Nagy Kálmán: Stromfeld Aurél. Budapest, 1952.
- Nagy József: Az 1918-as Polgári Demokratikus Forradalom és Tanácsköztársaság Heves megyében. Heves Megyei Füzetek 2. sz. Eger, 1955.
- Nagy József: A magyar Tanácsköztársaság Vörös Hadseregének hadműveletei Heves Megye területén. Az Egri Pedagógiai Főiskola évkönyve, 1957/3.
- Nagy József: A polgári demokratikus forradalom és Tanácsköztársaság Heves Megyében (1918-1919). Dokumentumgyűjtemény. Eger, 1969.
- Nagy József: Eger története. Budapest, 1978.
- Nagy József: A Heves megyei munkásság harcai az 1905-1906-os belpolitikai válság idején. Acta Academiae Paedagogicae Agriensis Nova series Tom., 1979/15.
- Németi Lajos: Egy internacionalista visszaemlékezései. 1917-1919. Budapest, 1972.
- Orbánné Szegő Ágnes: A Heves megyei zsidóság története a XVIII. századtól a Holocaustig. Tiszafüred, 2001.
- Romsics Ignác: Magyarország története a XX. században. Budapest, 2005.
- Szántó Imre: A fehérterror rémuralma Heves Megyében. 1919-1921. Az Egri Pedagógiai Főiskola Évkönyve, 1958/4.
- Szecskó Károly: Adalékok az Egri Dohánygyár munkásmozgalmainak történetéhez (1904—1920). Borsodi Szemle, 1962/2.
- Szecskó Károly: Az 1918-'19-es forradalmak egri eseményeinek irodalma. Eger, 1968.
- Szecskó Károly: Az egri kolping család. A katolikus legényegylet története (1860-2010). Eger, 2010.
- Szemere Vera: Az agrárkérdés 1918—1919-ben. Budapest, 1963.

- Szokodi József: Heves megyei adatok a tanácsköztársaság történetéhez. Gyöngyös a két forradalom idején. Egri Pedagógiai Főiskola Évkönyve, 1959/5.
- T. Boros László: Magyar politikai lexikon (Magyar politikusok) 1914-1929. Budapest, 1929.
- Tengely Adrienn: A magyar egyházak a forradalmak korában. Eger, 2011.
- Tóth Marcell: Németi Lajos, a „Vörös Forrest Gump”. Képek, kérdések, kiegészítések, kritikák egy kommunista életútjához. Hódmezővásárhely, 2019.
- Varga Krisztián: Ellenség a baloldalon. Politikai rendőrség a Horthy-korszakban. Budapest, 2015.
- Varga János – Szücs László – Imre Magda: A Forradalmi Kormányzótanács jegyzőkönyvei. 1919. Budapest, 1986.

VISONTAI KOVÁCH LÁSZLÓ TEVÉKENYSÉGE ÉS EMLÉKEZETE

NAGY ÁDÁM

Bevezetés

A kutatás célja Kovách László életpályájának és emlékezetének bemutatása. A téma így igen nagy időszakot ölel fel, mivel Kovách László a dualizmus korszakának egyik kiemelkedő politikusa volt, emlékezte azonban csak az 1990-es évek elején kezdett megjelenni Vámosgyörk községben.

A témát azért választottam, mert Kovách László életrajzában és főként családtörténetében vannak elemek, amelyek bár érdekesek, eddig még nem kerültek feldolgozásra. Itt meg kell említeni például az újságokban szereplő adatokat, melyek az életrajz kapcsán szinte teljesen feltáratlanok, illetve Kovách László unokájának emlékiratát, amely szintén jól használható, de kevésbé ismert forrás. A Kovách László emlékezetével kapcsolatos források pedig szinte teljes mértékben feltáratlanok. A sajtóanyagokon kívül a primer forrásokat bővítik az emlékezetkutatáshoz tartozó kérdőívek, interjúk is.

Ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy életpályájával és személyének megítélésével részlegesen foglalkozó, elsősorban ismeretterjesztő jellegű munkák léteznek, melyek jó kiindulópontot biztosítanak a kutatás ezen irányainak. Ilyen Molnár József¹ írása mely Kovách László életpályáját mutatja be röviden, vagy Horváth László² Vámosgyörkről írt könyve, mely elsősorban a települést hivatott bemutatni, de részlegesen foglalkozik Kovách László életének bizonyos eseményeivel is. Például részletesen tárgyalja a Keleti vasút építésének mikéntjét.

Kutatásom fő kérdése az, hogy Kovách László személyisége elég erős-e ahhoz, hogy emlékezet, vagy kultusz épüljön ki személye köré. Ehhez két rész-kérdés kapcsolható. Az egyik, hogy amikor a vámosgyörki általános iskola felvette a Kovách László nevet, vajon mit és milyen forrásból szerezhettek információt róla az emberek, mivel véleményem szerint akkoriban erősen megnőtt az érdeklődés a településen Kovách László személye iránt. A másik kérdés, hogy a névfelvétel után az intézményben tanult diákoknak a kollektív emlékezte mennyiben tér el azokétól, akik még a névfelvétel előtt járták ki az iskolát. Ezeknek a kérdéseknek a megválaszolásához azonban feltétlenül ismerni és ismertetni kell az életrajzot is, mivel csak ez által szűrhető le, melyek azok az

¹ Molnár, 2000. 25-30.

² Horváth, 2002.

életrajzi elemek, melyet az emlékezet megtartott és melyek azok, amik elfelejtődtek.

A kutatási cél előzetes hipotézise az volt a fő kérdések megválaszolásánál, hogy Kovách László életpályája nem elég erős ahhoz, hogy kultusza alakuljon ki, de ezt a kijelentést úgy gondoltam, lehet és szükséges is némiképp árnyalni. A két részkérdés tekintetében előzetes felvetésem az volt, hogy 2002 után jelentősen megnőtt az érdeklődés Kovách László személye iránt. Mivel azonban az Iskola tevékenysége, oktatói szerepe a kérdésben még nem lehetett igazán jelentős, ezért elsősorban úgy gondolom, hogy az ismeretszerzés fő forrása a település újsága, a *Mi Újság?* és a szintén 2002-ben megjelent Horváth László által írt *Vámosgyörk évszázadai* című könyv lehetett. Arról, hogy eltérhet-e bizonyos korosztályok tekintetében a Kovách Lászlóról alkotott kép, az a véleményem, hogy igen, mivel a 2002 óta eltelt idő lehetőséget biztosított arra, hogy az Iskola gondozásba vegye Kovách László emlékezetét, kifejtse hatását elsősorban az ifjúság körében.

A továbbiakban mielőtt bemutatnám Kovách László emlékezetét, ismertetem Kovách László életpályáját, mely alapján már könnyebben érthetővé válnak az emlékezet elemei.

Visontai-Kovách László életpályája

A visontai-Kovách család

Mielőtt rátérnék Kovách László pályájának ismertetésére, fontosnak tartom, hogy magát a Kovách családot is bemutassam. A család a címeres nemesi levélt 1656-ban kapta III. Ferdinánd magyar királytól vitézségük jutalmaként. A későbbiekben a Kovách-család két ágra, a leleszi- és a visontai-Kováchra bomlott. A leleszi-ág székhelye Bolyán volt. A visontai-ágot Kovách Pál, Nógrád megyei hivatalnok alapította meg. Fiai 1809-ben a visontai birtokaikra királyi adományt nyertek, e jogon szerezték meg a visontai előnevet.³ A visontai-ág főbb birtokai Visontán, Vámosgyörkön és Felsőnánán voltak.⁴ Ezek alapján a Ballabás Dániel-féle besorolásban a visontai Kováchok az 1000-5000 holddal rendelkező csoportba oszthatók, azaz a nagyobb középbirtokosok közé.⁵

A vámosgyörki birtokot 1848 előtt vette meg Kovách János Almási Emmánueltól és még három földtulajdonostól.⁶ Az 1860-as évekre a vámosgyörki birtok mintegy 1966 kataszteri holdnyi földbirtokot foglalt magába, a falu földterületének 49%-át.⁷ A Visontán található birtok a család emlékezeté-

³ Nagy, 1860. 397-398.

⁴ Borovszky, é.n. 668.

⁵ Ballabás, 2013. 19.

⁶ Maksa, 1981. 3.

⁷ 1567 kataszteri hold szántó, 133 kataszteri hold rét, 221 kataszteri hold legelő. lásd: Horváth, 2004. 108.

ben erősen megmaradt, mint a legértékesebb birtoktest, itt elsősorban szőlőtermesztéssel foglalkoztak.⁸ A Kováchok visontai birtokáról igen kevés adat található, de egy, a térséget érintő 1889-es vizsgálat megemlíti, hogy a területen a család a visontai fehér bort termelte.⁹

A visontai-ág leghíresebb tagja Kovách László, aki a korabeli és történeti források alapján 1827. október 26-án született Gyöngyösön.¹⁰ Kovách János kamarai titkár¹¹ és borsodi Latinovics Eszter egyetlen fiaként. Elemi és gimnáziumi tanulmányait vélhetően Gyöngyösön végezhetette el.¹² Felsőfokú végzettséget Budapesten szerzett, ahol jogot tanult.¹³ Részt vett a szabadságharcban, majd az 1850-es évektől kezdve birtokán gazdálkodott. Az 1860-as évektől haláláig aktív politikai életet élt, elsősorban Pesten és Gyöngyösön. Utóbbi városban érdemei elismeréseként 1871-ben díszpolgárrá választották.¹⁴

Kovách László 1850-ben nősült meg, az 1827. november 22-én Kurtányon született Mocsáry Rozáliát vette feleségül. Ez a házasság fontos, mivel az egész életében a kormánypartot szolgáló Kovách László a Tisztelt Házban egyik legaktívabb ellenzéki képviselő, Mocsáry Lajos hűgát vette feleségül.¹⁵ Ráadásul igen jó házasságnak bizonyult, hiszen a két család még a 20. század első felében is ápolta a kapcsolatokat.¹⁶

Kovách László magánéletét több tragédia sújtotta. 1859. július 27-én elsőszülött fia, Dezső egy éves korában elhalálozott, majd 1868-ban lánya, Rózsi nyolc hónapos korában halt meg február 23-án. 1874 különösen tragikus időszak volt Kovách László számára, mivel előbb március 11-én tüdőszélhűdés következtében édesanyja halt meg 69 évesen, majd április 29-én felesége, Mocsáry Róza 46 évesen.¹⁷ Felesége halála után, 1876-ban nősült újra. Felesége, Latinovics

⁸ VKZ Interjú II. 2017. 03. 15.

⁹ Adatok a magyar borok összetételének megismeréséhez. Borászati Lapok, 1892. augusztus. 21. 2.

¹⁰ A szakirodalom megegyezik a kérdésben, de az eredeti születési anyakönyvet nem lehet fellelni sem Gyöngyös templomainak anyakönyvei között, sem Vámosgyörkön, de még Bolyán sem. lásd: Molnár, 2000. 25., Szinnyei, 1899. 1325., OSZK.Kny.C 8.568. 1.

¹¹ Borovszky, é.n. 668.

¹² Lásd: Molnár, 2000. 25. de ebben az esetben is csak a szakirodalomra lehet támaszkodni, mivel a Heves Megyei Levéltárban a Gyöngyösön működő iskolák esetében abból az időből nem állnak rendelkezésre dokumentumok. lásd: HML. VIII-101 – VIII-194.

¹³ Szinnyei J. 1899. 1325.

¹⁴ Molnár, 2000. 25-29.

¹⁵ Magyar Nemzetiségi Zsebkönyv. II. 461.

¹⁶ VKZ. Interjú II. 10.

¹⁷ Maksa, 1969. 1.

Györgyné¹⁸ lázári Nagy Szidónia lett,¹⁹ aki később az Országos Nőiparegylet,²⁰ valamint a Gyöngyösi Árvaház elnöke lett. Ennek kapcsán Kovách László megmutathatta, hogy a jótékonyság sem áll messze tőle. Hiszen például egy alkalommal az árvaház gyerekeit a vámosgyörki kastélyban látták vendégül, ahol igen jó bánásmódban és vendéglátásban részesítették őket.²¹ A teljesség kedvéért meg kell jegyezni, hogy a források tükrében, a családtól nem állt távol a jótékonykodás, persze véleményem szerint ezt a nemesi reprezentáció fontos részeként kell értelmezni. Ezt bizonyítja többek közt az is, hogy Kovách László, Borhy Józseffel közösen mintegy 1500 forintot adományoztak Vámosgyörknek, hogy kisdedővó intézetet építhessen, ezen felül Kovách László még a felszerelés biztosítását is vállalta az intézmény számára, elősegítve a település polgári-asodását.²²

Kovách Lászlónak két lánya élte meg a felnőtt kort. Kovách Julianna 1882-ben ment férjhez Szitányi Géza földbirtokoshoz. Az esküvő tanúi Szitányi Bernát és Mocsáry Lajos parlamenti képviselők voltak.²³ A házasságból két gyermek született: szitányi Szitányi Géza és Jolán.²⁴ A házasság 1888-ban válással végződött, miután a felek evangélikus vallásra tértek át, és az egymás ellen irányuló gyűlöletre hivatkozva felbontották a házasságot.²⁵ Kovách Lili Julianna második férje guehardieri Fornet Elemér lett.²⁶

Kovách László másik lányáról, Kovách Ilonáról viszonylag keveset tudni: Maksa János a családnak írt jelentése alapján a családi sírkertben lett eltemetve, valamint, hogy 1941-ben hunyt el 79 évesen.²⁷

Kovách László egyetlen felnőtt kort megélt fia Kovách Zoltán volt. Kovách Zoltán 21 évesen vált jogtudorrá, majd mezei gazdasági ismereteket tanult Keszthelyen. Ezt követően karrierje is szépen indult, hiszen a bécsi külügyminisztériumban helyezkedett el, itt azonban nem sikerült kiteljesednie. Visszatért Vámosgyörkre és Heves Megye gazdasági előadója lett. Majd szívbetege miatt Kaltenleutgebenbe került kezelésre.²⁸ Felesége bácsai Nagy Antónia, aki Szerdahelyiné Prielle Kornélia színésznő nevelt lánya volt.²⁹ A házasságból két gyermek született, ifj. Kovách László és Kovách Róza. Kovách Róza 1901-ben

¹⁸ Hymen. Fővárosi Lapok, 1876. május 9.

¹⁹ Maksa, 1969. 1.

²⁰ Vasárnapi közgyűlések. Fővárosi Lapok, 1880. március 23. 4.

²¹ Vidéki hírek. Fővárosi Lapok, 1880. október 17. 6.

²² A miniszter köszönete. Fővárosi Lapok, 1888. április.19. 4.

²³ Hymen. Fővárosi Lapok, 1882. június 1. 4.

²⁴ A családi gyászjelentés. Fővárosi Lapok, 1889. május 5.

²⁵ BFL.VII.2.c-1888-VV. 0022.

²⁶ A családi gyászjelentés. Fővárosi Lapok, 1889. május 5.

²⁷ Maksa, 1969. 1.

²⁸ Gyász hír. Eger, 1887. december 27.6.

²⁹ Gyász hír. Eger, 1887. december 27.6.

ment férjhez Tóth Pál pest megyei földbirtokoshoz evangélikus szertartás szerint.³⁰

Az idős Kovách László egészségének megromlásához két esemény vezetett el. Az első egy újabb családi tragédia. 1887-ben 32 éves korában meghalt fia, Kovách Zoltán. A családi emlékezet szerint a halál oka egy szerencsétlen baleset volt, a Kovách-birtok várományosát a saját lova rúgta fejbe. A családi legendáriumban az ezt követő események úgy maradtak fent, hogy a baleset után Kovách Zoltánt Angliába szállították műtétre, ami sikeres is volt, de később komplikációk léptek fel, és végül Vámosgyörkön belehalt sérüléseibe.³¹ Ezzel némileg szembe helyezkedik Maksa Zoltán esperes-apát írása, mely szerint Kovách Zoltán Angliában halt meg a műtét következtében.³² Az egykori vámosgyörki pap jelentését támasztja alá Kovách Zoltán fiának, ifj. Kovách Lászlónak a visszaemlékezése is, habár édesapja halálakor ő még csupán két éves volt.³³

Különösnek találom azonban a történetekben azt, hogy a családi emlékezetten kívül a lovas baleset sehol máshol nem szerepel. A fent említett források inkább arra engednek következtetni, hogy Kovách Zoltánt szívbetegsége miatt kellett Angliában megműteni, ahol azonban egy szerencsétlen orvosi műhiba miatt halt meg. Ugyanakkor elképzelhető, hogy állapota megromlásához hozzájárulhatott egy lovas szerencsétlenség, már csak abból az okból kifolyólag is, mivel itt egy családi traumáról beszélhetünk, ami mindig erős nyomot hagy, vagy kellene hagynia a család emlékezetében.

A másik ügy a Baldácsy-hagyatéki per volt. Ez a Pesti Hírlap hasábjain olvasható. Az ügy előzményének tekinthető, hogy báró Baldácsy Antal halála után a nagyjából egy millió forint értékű hagyaték rendezőjévé Kovách Lászlót nevezték ki az örökösök. A per azzal kezdődött, hogy az örökség várományosai, Földvály Árpád és Földvály Béla pert indított Kovách László ellen, abból az okból kifolyólag, hogy Kovách László a vagyont elherdálta, és csupán alig több, mint harminchétezer forint maradt. Kérték továbbá, hogy Kovách László mutassa be a számadásokat és a vagyon kimutatásokat, erre nem volt hajlandó, mivel azt állította, hogy ezeket rendszeresen az örökösök rendelkezésére bocsájtotta. A Pesti Hírlap is erősen utal arra, hogy a per háttérében inkább az örökösök és Kovách László nézeteltérése állhat, semmint a hagyaték elherdálása. A per végül azzal végződött, hogy Kovách Lászlótól elvették a hagyaték gondozását, birtokára pedig 1.200.000 forint értékű zárlatot rendeltek el.³⁴ Az ügy lezárására csupán Kovách László halála után került sor 1893-ban. Ekkor a végrendelet értelmében Földvály-Menotti Bélát elismerték örökösnek, és átadták neki a vagyon kezelését.³⁵

³⁰ Házasság! Budapesti Hírlap, 1901. május 7. 5.

³¹ VKZ. Interjú I. 2.

³² Maksa, 1969. 1.

³³ Kovách, é.n. 2.

³⁴ Baldácsy báró hagyatéka. Pesti Hírlap, 1888.január 12. 5.

³⁵ A Baldácsy-hagyaték. Pesti Hírlap, 1893. április 12.

Fia elvesztése és a Baldácsy-per botrányai következtében Kovách László romló egészségi állapotát az abbáziai (ma a horvátországi Opatija) gyógyvízben igyekezett kúrálni, ahol agyvérzés következtében meghalt 1889-ben.³⁶

Temetésére 1889. május 12-én délután fél kettőkor Vámosgyörkön került sor római katolikus szertartással. Az eseményen szép számban jelentek meg a képviselőház tagjai: Péchy Tamás a képviselőház elnöke, gróf Teleki Géza háznagy, Ivánka Imre, Harkányi Frigyes, Latinovich Gábor, Vadnai Károly, báró Wasmer Adolf, Várady Gábor, Bezeredy Viktor, Kubinyi Árpád, Kajuch József, egykori sógora Mocsáry Lajos, Almássy Géza, Huszár István, Almássy Sándor, Kürthy Sándor, Bujanovich Sándor, Papszász Károly és Isaák Dezső. Ezen parlamenti képviselők mellett egykori honvédek is tiszteletüket tették, mint például Görgey Artúr és testvére, Görgey István, Degré Alajos és Mikár Zsigmond. Továbbá jelen volt a főispán gróf Keglevich Béla, valamint számos egyesület, mint a Kovách László által alapított Heves Megyei Gazdasági Egyesület. A sírhatétel előtti beszédet Vadnay Károly országgyűlési képviselő tartotta. Külön érdekesség, hogy a Gyöngyösi Lapok a beszámolójuk végén megemlítik a feleség, Nagy Szidónia által Kovách László sírjára tett koszorú feliratát: „Hü hitvesed – a viszontlátásig”.³⁷ Feljegyzés azonban nincs arról, hogy őt is a vámosgyörki sírkertbe temették volna, legalábbis a Maksa általi leírásban nem szerepel. A család emlékezetében sem maradt meg túlságosan a személye. Nevére ugyan emlékeznek, de már nem tudják hova kötni, ebből valószínűsíthető, hogy Kovách László halálát követően eltávolodott a családtól.³⁸

Kovách Lászlóról, mint az országgyűlés egykori háznagyának halálhíréről és életéről az ország legtöbb lapja tudósított. Ezek közül legérdekesebbnek a Borsszem Jankó búcsúztatóját tartom, akik a tőlük megszokott satirikus formában, de ugyanakkor Kovách László politikai álláspontjára is utalva a következő verssel búcsúztatták az elhunytat.³⁹

*„Szívén a magyarnak megint fájó seb van :
Egy derék magyarral megint kevesebb van.
Meghalt Kovách László ! . . . Hej, be fogy az árva,
Rég vezére-vesztett, nemes Deák-gárda!”⁴⁰*

Kovách László halála után a birtokokat bérbe adták, mivel unokája és örököse a későbbi ifj. Kovách László még csupán öt éves volt.⁴¹ A földet, mely ekkor két településen feküdt, és 1966 kataszteri hold nagyságú volt, Engel Herman

³⁶ Molnár, 2000. 28.

³⁷ Visontai Kovách László temetése. Gyöngyösi Lapok, 1889. május 18. 2.

³⁸ VKL Interjú II. 10.

³⁹ Visontai Kovách László. Borsszem Jankó, 1889. május 12. 5.

⁴⁰ Uo.

⁴¹ Kovách , é.n. 2-7

és társa bérelte.⁴² A család felköltözött Pestre, de a kastélyt nem adták bérbe, megmaradt nyaralónak. Mikor az ifjú Kovách László betöltötte 18. életévét a birtok visszakerült az ő kezelésébe. Visszaemlékezései szerint nagyapja politikai karrierje során tetemes adósságot halmozott fel, amit nem segített az örökösök kifizetése sem, így mint a birtok új urának, ifj. Kovách Lászlónak meg kellett újítani, modernizálni, az akkor már évek óta stagnáló, kissé elhanyagolt birtokot. Ugyanakkor hiába lett ő a vámosgyörki birtok ura, édesanyja, Nagy Antónia a pénzügyek kezelését nem engedte ki a kezei közül.⁴³

Ifj. Kovách László 1908-ban nősült meg édesanyja és a család akaratának ellenére, kis híján nagyobb botrányt okozva Budapesten, hiszen anyja rendőrt akart hívni az esküvő megzavarására.

Mint később kiderült, a szerelmi házasság az 1920-as évekre politikailag is meghozta gyümölcsét, a menyasszony, Masjon Márta édesanyjának unokatestvére a későbbi kormányzó Horthy Miklós volt, aki az esküvőn is tiszteletet tette. 1909-ben pedig megszületett az új örökös: Kovách Zoltán.⁴⁴

Az első világháború kitörésekor ifj. Kovách Lászlót besorozták, aki mint autótulajdonos, elsősorban futár feladatokat látott el a szerb fronton. Főparancsnoka József főherceg lett, akivel igen jó kapcsolatot épített ki. A háború után 1923-ban a főherceg meg is látogatta Kovách Lászlót vámosgyörki kastélyában. 1916-ban áthelyezték Bécsbe, majd az orosz fronton is megfordult, mint futár. A háború végéig századosi rangra emelkedett.⁴⁵

A háború után a Kovách család igen jó helyzetbe került, elsősorban Horthy Miklós kormányzónak köszönhetően. A család fiatalabb tagjai, így például Kovách Zoltán, felesége, Geecső Marica és gyermekeik, rendszeres vendégek voltak Budapesten a kormányzói rezidencián, és jó kapcsolatot ápoltak a Horthy-családdal. A rokoni kapcsolatokból a Kovách család bőven profitált, hiszen Kovách Zoltán először Apatinba, Marosvásárhelyre, majd Rozsnyóra került mint főszołgabíró. A Vörös Hadsereg közeledésével innen kellett menekülnie.⁴⁶

1945-ben a család Vámosgyörkön tartózkodott az orosz bevonuláskor. Erről a visontai-Kovách család legendáriuma is megemlékezik, ugyanis a nagy ijedelemben mindenki berohant, és bezárkózott a kastélyba. A család legifjabb tagját azonban kint felejtették egy mózeskosárban. A családi emlékezet a következőképp idézi fel a történetet: „*kis magyarszki partizán vagy valami ilyesmit mondott oroszul és nem bántottak, elmentek.*” A család tehát sérelem nélkül élte meg az orosz bevonulást, de a falusiak hamarosan vegzálni kezdték őket. Ezért a család elhagyta Vámosgyörköt, és Budapestre, majd Kistarcsára költözött.⁴⁷

⁴² Gazdacímtár, 1897. 192.

⁴³ Kovách, é.n. 2-7.

⁴⁴ Uo. 23-27.

⁴⁵ Uo. 32-60.

⁴⁶ VKZ Interjú II. 3-4.

⁴⁷ VKZ Interjú II. 3-6.

A vegzálást nagyszerűen mutatja be egy vámosgyörki anekdota, mely a kastély és az azt körülvevő földek államosításáról szól. Az elbeszélés szerint az államosítást 1945-ben a falu újonnan előkerült kommunista vezetői végezték, akik úgy szólították fel ifj. Kovách Lászlót otthona elhagyására, hogy „*mars ki a disznó ólba. Ez a mondás sokáig szálló igévé vált a faluban.*” Ez a történet jól jelzi, hogy ekkor a falusiakban vajmi kevés tisztelet volt egykori uraik felé, akik rövidesen el is hagyták a települést.⁴⁸

Ifj. Kovách László 1957-ig Vámosgyörkön lakott, majd második felesége rokonaihoz költözött Spanyolországba, ahol végül 1975-ben halt meg. A család Magyarországon maradó tagjai pedig alkalmazkodtak a kommunizmus viszonyaihoz.⁴⁹

Visontai Kovách László pályájának kezdeti évei

Kovách László politikai pályája akkor kezdődött, amikor részt vett a Heves megyei követek mellett az 1847-1848-as pozsonyi országgyűlésen.⁵⁰ Ezt követően 1848-ra felfelé ívelő politikai karrierje egy időre megszakadt, mivel beállt a magyar honvédseregbe és végigküzdötte a szabadságharcot.⁵¹ A honvédsereg kötelékébe '48 tavaszán lépett be Pozsonyban, az akkor alakuló 4. honvédszázlólajhoz. A szerb felkelők elleni délvidéki harcok során őrmesteri rangot szerzett. Később a 8. Koburg huszárezred Erdélyben szolgáló osztályához már, mint hadnagy csatlakozott. A fegyvert alszázadosként tette le Világosnál 1849-ben.⁵²

A szabadságharc leverése után Kovách László visszavonult a közéletől, és vámosgyörki birtokán kezdett gazdálkodni, ahol apjától egy 300 hektáros birtokrészt kapott. Édesapja halála után (1860) már az egész birtok felett ő rendelkezett.⁵³

Kovách László a birtokai felvirágoztatása mellett jelentős építkezésekbe kezdett Vámosgyörkön. 1852-ben épült meg a falutól északra a visontai-Kovách Kastély, mely a Heves megyei viszonylatokat tekintve valódi építészeti értéket képviselt.⁵⁴ Az évek alatt a megye egyik gazdasági és szellemi központjává nőtte ki magát. Ezt jól bemutatja az országos sajtó, ahol rendszeresen számolnak be a Vámosgyörkön rendezett bálokról.⁵⁵ A kastélyban megfordultak mind a megyei életben, mind országosan ismert egyének. Egy alkalommal Kovách László második felesége, Nagy Szidónia Gyöngyösön hangversenyt rendezett,

⁴⁸ B., 2017. 1.

⁴⁹ VKZ Interjú II. 3-6.

⁵⁰ Molnár, 2000. 25.

⁵¹ Uo. 26.

⁵² Bona, 2008. 591.

⁵³ Szinnyei, 1899. 1325.

⁵⁴ Horváth, 2002. 101.

⁵⁵ Uo. 106.

a vendégeket pedig Vámosgyörkön fogadták. Ez alkalommal ismerkedett meg Blaha Lujza második férjével, báró Splényi Ödönnel.⁵⁶ Az új kastély egyik fő érdekességének számított a kastélypark,⁵⁷ ahova 111 egzotikus fát és 99 cserjét, erdőt és szőlőt telepítetett.⁵⁸

Kovách László a közéletbe 1858-ban tért vissza, amikor április 8-án részt vett a Heves Megyei Gazdasági Egyesület megalapításában.⁵⁹ Az egyesületet 148 birtokos alapította. Alapvető céljaik között szerepelt a különböző versenyek és kiállítások rendezése. A vezetőség Heves és Külső-Szolnok legjelentősebb birtokosaiból tevődött össze. Kovách Lászlót választották elnökké, de az igazgatóságban megtalálható volt például a későbbi miniszterelnök, Szapáry Gyula is. Kovách László 1881-ig vezette az egyesületet, amikor túlterheltségre hivatkozva lemondott a tisztségről.⁶⁰ Az egyesület központját Gyöngyösre helyezték, lényege pedig abban állt, hogy jelentősen serkentette Heves és Külső-Szolnok gazdasági életét.⁶¹

Kovách László nemcsak elnöke volt a Heves Megyei Gazdasági Egyesületnek, de aktívan ki is vette a részét a munkából. Ezt bizonyítja az, hogy az évek során több gazdasági témájú cikket és tanulmányt írt. Több írása jelent meg a lótenyésztés témájában, a Gazdasági Egyesület vonatkozásában is, de egy-egy írásában gyakran értekezett az új, Magyarországon kevésbé ismert technikákról, gépekről is.⁶² A korabeli sajtóban közölt jegyzőkönyvekből kitűnik, hogy jelen volt szinte minden rendezvényen, melyet a Heves Megyei Gazdasági Egyesület szervezett meg.⁶³

Kovách László a Heves Megyei Gazdasági Egyesületen túl is aktívan kivette részét az országos egyesületi tevékenységekből. Az Országos Magyar Gazdasági Egyesületnek és a Magyar Földhitelintézetnek választmányi tagja, a Hevesmegyei és Jászkerületi Lótenyésztési Bizottságnak és az Első Magyar Gyapjúmosó gyárnak alapítója és elnöke, míg a Honvédségélyező Országos Egyesületnek alelnöke volt.⁶⁴

⁵⁶ Visontai Kovách László. Eger, 1889. május 14. 1.

⁵⁷ Molnár, 2000. 27.

⁵⁸ Misóczki, 1993. 6.

⁵⁹ Horváth, 2002. 107

⁶⁰ Misóczki, 2003. 445–480.

⁶¹ Horváth, 2002. 107.

⁶² Szinnyei, 1899. 1327–1328.

⁶³ Lásd: Jegyzőkönyv. Eger, 1864. november.17. 2-4., Hevesmegyei gazd. egyesülete. Eger, 1865. május 25.1-2.

⁶⁴ Bán, 2011. 460.

A vasútépítés

A 19. század második fele Magyarországon az első vasúthálózatok kiépítésének korszaka. Ha Kovách László életpályáját vizsgáljuk, akkor semmiképp sem mehetünk el a Keleti vasút kérdésköre mellett, mivel az meghatározó volt mind a politikus életében, mind az emlékezetében egyaránt.

Az új Pest- Hatvan- Vámosgyörk- Kál-Kápolna- Füzesabony- Nyékládháza- Miskolc- Kassa vonalon az első vonat 1870. január 9-én haladhatott keresztül.⁶⁵ Kovách László neve azért érdekes a Keleti vasút építésének ügyében, mivel több botrányt is a nevéhez kapcsoltak az ügyben. Mindegyik tárgya a nyomvonal megváltoztatása.

Az egyik első ezek közül egy hivatalos panasz volt Adács község részéről, akiknek a beadványa a Tisztelt Házig is eljutott. A település a nyomvonalat kijelölő Vasútépítészeti Igazgatóságot vádolta meg azzal, hogy elvett tőlük 25 holdnyi szántót és legelőt, még a visontai-Kovách birtokot szándékosan elkerülte és kímélte. Ebben a panaszban az érdekes az, hogy a lentebb leírt többi történet cáfolja az igazát, ugyanis azokból az tűnik ki, hogy Kovách László azért került gyanúba, mert pont az ő birtokán ment keresztül a vasútvonal, ami neki gazdasági előnyt jelentett. Így ez a történet inkább tűnik két szomszédos falu közötti rivalizálásnak, mint komoly vádnak.⁶⁶

A nyomvonal megváltoztatásáról Horváth László a Vámosgyörk évszázadai című művében azon álláspontot vázolja fel, hogy Fakk Oszkár kormánybiztost erős baráti szálak fűzték Kovách Lászlóhoz, és úgy akart neki kedveskedni, hogy a vasutat az ő birtokán keresztül vezeti át.⁶⁷ Horváth-hoz közel álló álláspontot képvisel az ügyben Szeredi Pál, aki azt írja Vaspálya RT. Alapítsunk részvénytársaságot című munkájában, hogy a néphagyomány szerint a vasutat Kovách László kártyán nyerte el Tisza Kálmántól. Ugyanakkor hozzáfűzi azt is, hogy erre a felvetésre semmiféle bizonyíték sincs, hiszen ezek a kártya partik teljesen zártak voltak, az interjúk, amikben pedig ezt a legendát összeírták önmagukban nem mérvadóak.⁶⁸

A történet másik típusát maga a családi emlékezet adja meg. Kovách László ükunokája a következőképp mondta el a vasútépítés mikéntjét: *„Édesapám elmondása szerint a Bp.-Miskolci vonal építése idején a vasúti pályához és az egyéb létesítményekhez szükséges földterületet Gyöngyös város vezetősége nem volt hajlandó rendelkezésre bocsájtani. V.K.L országgyűlési képviselőként értesült erről és felajánlotta a területet a birtokán keresztül azzal a feltétellel, hogy a magtára és a malma felé egy vágánypárt építsenek ki. Így a vasút a város helyett vámosgyörki birtokán keresztül épült meg. Ebből természetesen a falu lakossága is bőven profitált.”*

⁶⁵ Horváth, 2002. 110-111.

⁶⁶ Kriston, 1987. 44.

⁶⁷ Horváth, 2002. 110-111.

⁶⁸ Szeredi, 2011. 28-29.

Ez Eger esetében is helytálló lehet, ezért ez a történet egy vándormotívumnak feleltethető meg.⁶⁹

A családi emlékezethez leginkább a Vámosgyörk alpolgármestere által ismertetett történet hasonlít, mely szerint „Gyöngyös és Vámosgyörk vetekedett azért, hogy hol menjen a Budapest-Miskolci vasútvonal, és Visontai Kovách László azt mondta én ingyen adom a telket, itt menjen keresztül a vasút. Ami egyébként Vámosgyörknek egy hihetetlen nagy fejlődést indított el.”⁷⁰ Ez az állítás azért igen problémás, mert egy rossz viszony kialakulását feltételezi Gyöngyös és Kovách László között, azonban ennek a későbbiekben nem találni jelét.

Azonban még egy dolgot meg kell említeni, Horváth László azt írja, hogy 1867-ben változás állt be a nyomvonallal kapcsolatban Tisza Kálmán javaslatára, ennek oka pedig az volt, hogy Fakk Oszkár megállapította egy újabb kimutatásban, hogy Gyöngyös völgykatlanban fekszik, amin a vasút átvezetése lehetetlen. Ezek alapján, amire mindenki jutott, hogy az előzetes felmérések alatt is megállapítható lett volna az átvezetés lehetetlensége, ezért lennie kellett valamiféle manipulációnak, melynek célja a tömegek megnyerése. Sokan ennek ellenére a vasút nyomvonalának megváltozása háttérben Kovách Lászlót látják, holott neki ehhez a manipulációhoz vélhetően semmi köze nem volt, ugyanakkor nagyon valószínűnek tűnik, hogy a kialakuló helyzetet igen jól tudta kezelni és a saját hasznára fordítani.⁷¹

Ami egyértelműen megállapítható az, hogy a nyomvonal megváltozásával mind a falu, mind Kovách László jól járt, hiszen a település elindult a polgárosodás felé, a földesúr pedig, mint gazdálkodó a vasút segítségével az országos kereskedelemben tudott kapcsolódni. De azt is el kell mondani, hogy a különféle történetek és pletykák erősen hozzájárultak ahhoz, hogy Kovách László nevét némileg befeketítsék, vagy árnyalják a későbbi emlékezetben.

Kovách László politikusi pályája

Kovách László a politikába először az 1847-1848-as pozsonyi országgyűlésen kapcsolódott be, ahol Heves megye követi kíséretében vett részt. Ezt követően rövid időre a szabadságharc kitöréséig aljegyző lett Pest megyében.⁷²

A neoabszolutizmus időszakában háttérbe szorult, és mint azt már fentebb írtam, gazdálkodást folytatott vámosgyörki birtokán. A politikai életbe Kovách László 1860-ban tért vissza, amikor beválasztották a Heves megyei közgyűlésbe. Még abban az évben, decemberben főjegyző lett. Ezt követően 1861-ben a gyöngyöspatai választókerület országgyűlési képviselőjévé választották meg.⁷³

⁶⁹ VKZ Interjú I. 1.

⁷⁰ HL interjú. 3.

⁷¹ Horváth, 2002. 109-111.

⁷² Szinnyei, 1899. 1325.

⁷³ Horváth, 2002. 107.

Az Országgyűlésbe való beválasztása után a Felirati Párthoz csatlakozott, majd részt vett a Deák párt megalapításában, illetve a kiegyezési tárgyalásokon is. A Deák-kör igazgatójának is megválasztották. 1861-ben töltötte be az országgyűlés háznagya címet, melyet egészen 1887-ig birtokolt.⁷⁴ Az országgyűlés házszabálya alapján az ő feladata volt felügyelni a Képviselőház épületére, valamint a karzatra szóló belépő jegyek kiosztása.⁷⁵

A dualizmus időszakával kezdetét vette Kovách László politikai pályájának kiteljesedése is. Innentől egészen haláláig aktív politikai életet élt. Mint ahogy azt korábban írtam, 1861-ben megválasztották a gyöngyöspatai választókerület képviselőjévé, ahol négy cikluson keresztül, egészen 1875-ig elmozdíthatatlan volt. Ezt követően négyszer (1874-1878, 1878-1881, 1887, 1887-1889) képviselte Gyöngyös városát az országgyűlésen. Közben 1881-1884-ig a krassói kerület, 1884-1887-ig pedig a Sopron megyei Eszterházy kerületének képviselője volt. Pártállását tekintve egész életében a kormánypárt érdekeit képviselte.⁷⁶

A parlamentben nem túl aktív, de 1861-től folyamatos politikai pályáját egy kisebb botrány árnyékolta be, ugyanis 1882-ben a Tisztelt Ház több más politikusával együtt tárgyalta Kovách László mentelmi jogától való megfosztásának ügyét is, mely ügyet azonban idővel ejtettek. A vád az volt, hogy Kovách László megszegte az 1878. évi V. törvénycikk 294. számú paragrafusát, azaz egy párbaj során vállalt párbajsegédi szerepkört.⁷⁷

Kovách László választási harcai igazán az 1870-es évektől követhető végig részletesebben, ugyanis ezt megelőzően igen kevés forrás áll rendelkezésre. Az első jobban dokumentált választás az 1872-es, ahol az Eger című lapból kiderül, hogy Kovách László elsöprő győzelmet aratott. A cikkben a „vidék atyjának” nevezett Kovách László 136 szavazattöbbséggel legyőzte a szélsőbali jelöltet, Németh Albertet.⁷⁸ Az ebben az időszakban a kormánypárt felé húzó lap igen csak lelkesedett az eredmény miatt, mondván „ *a kígyónak a feje meg van törve; a heves megyei hírhedt szélbalok vezére Németh Berci megalázva, legyőzve lett.*” Valamint ebből az alkalomból egy verset is közzétettek, melyet az Eger szerint a helyi választók költöttek.⁷⁹

*„Erre áll a Németh rudja;
Utószór meg most a kutra,
Most telik a végső rovás:
Majd kiveri rajtad Kovách!”⁸⁰*

⁷⁴ Bán, 2011. 460.

⁷⁵ Rendszabályok, 1868. 199-225.

⁷⁶ Molnár, 2000. 27-28.

⁷⁷ Képviselőházi Irományok. 1881. XII. 378. sz. 180.

⁷⁸ Gyöngyösi dolgok. Eger, 1872. június 27. 4.

⁷⁹ Gyöngyöspata. Eger, 1872. június 27. 5.

⁸⁰ Gyöngyöspata. Eger, 1872. június 27. 5.

Az 1875-ös képviselőválasztásról legkorábban a *Gyöngyös* című lap május 30-i számában írnak. Itt beszámoltak Kovách László Gyöngyösön tartott gyűléseiről. A sajtó tükrében úgy tűnik, hogy ekkor a városban igen erős népszerűségnek örvendett. Elsősorban ez annak volt köszönhető, hogy a parlamentben a gyöngyösiek azon óhaját képviselte, hogy városuk megyeszékhellyé avanzsáljon elő. Támogatottsága pedig ezáltal olyan erős lett, hogy ellenjelöltet nem állítottak ellene.⁸¹ A *Gyöngyös* című lap Kovách László programbeszédét sajnálatos módon nem tette közzé, mondván, hogy a lap csupán társadalmi és nem politikai jellegű.⁸²

Az 1875-ös választásra Gyöngyösön július elsején került sor. A Gyöngyös tudósítása szerint Kovách Lászlót a szakadó esőben, ellenjelölt hiányában a nem túl népes tömeg országgyűlési képviselőjének választotta.⁸³

1881-ben megszakadt egy időre Kovách László gyöngyösi képviselőisége, mivel bár jelölték a posztra, a jelöltségről önként lemondott. A lemondás okai azonban homályosak maradtak.⁸⁴ A választás elteltével a *Gyöngyös* valamennyit sejtetett a visszalépés körülményeiről. A lap azt írja, hogy Kovách László lemondásának az oka a saját személye, illetve az általa pénzelt *Gyöngyösi Lapok*, ugyanis a cikk szerint az a rágalomhadjárat, amit az ellenzék ellen folytattak le, a visszájára sült el, és ez negatív színben tüntette fel Kovách Lászlót.⁸⁵

Az 1881-es krassói kitérő után tért vissza Gyöngyösre, ahol 1887-ben időközi választást kellett tartani, mivel gr. Batthyányi László képviselőt a képviselőház összeférhetetlenség miatt megfosztotta mandátumától.⁸⁶ A Szabadelvű párt Kovách Lászlót jelölte, ellenfele a Függetlenségi párti Mudrony Soma lett.⁸⁷ A *Gyöngyösi Lapok* február 17-i száma beszámolt Kovách László Kékesi Kálmánhoz írt leveléről, melyben Kovách László hangoztatta, hogy hallott afelől, hogy több egykori ellenfele is támogatni fogja, mivel belátták a városért tett munkája mennyi jót hozott Gyöngyösnek. Ezért nemcsak ezen az előrehozott választáson, hanem a rendes 1887-es választáson is elindul majd a képviselői mandátumért.⁸⁸

A választás Kovách László győzelmét hozta. A *Gyöngyös* úgy nyilatkozott a választásról, hogy „*A küzdelem politikai alakú volt ugyan, de ezuttal nem a párt, de az egyén nyert diadalmat.*” A cikk állítása szerint 1881 óta Kovách László rengeteg támogatót szerzett, és még többen egykori ellenfelei közül is rá szavaztak, mivel úgy érezték, ő tette a legtöbbet a városért. A lap továbbá írásában kihangsúlyozta azon véleményét, hogy Kovách László győzelme erkölcsi győzelemként

⁸¹ Választási mozgalmak városunkban és vidékén. Gyöngyös, 1875. május 30. 2.

⁸² Választási mozgalmak. Gyöngyös, 1875. június 20. 2.

⁸³ Választási mozgalmak. Gyöngyös, 1875. július 4. 1.

⁸⁴ Kovách László visszalépett. Gyöngyös, 1881. június 19. 1.

⁸⁵ A választások után. Gyöngyös, 1881. június 26. 1.

⁸⁶ Képviselő választás. Gyöngyösi Lapok, 1887. január 27. 4.

⁸⁷ Választás. Gyöngyös, 1887. február 13. 6.

⁸⁸ Gyöngyös 1887. február 17.; Gyöngyösi Lapok, 1887. február 17. 1.

is értelmezhető, illetve külön becsülendőnek tartja a korteskedés mellőzését, vagyis, hogy „[...] *nem folyt bor, nem ürrült pénzes tárczája [...]*” Elmaradt továbbá a programbeszéd és a szokásos látogatások is. Kovách László győzelemének első számú elősegítőjének egyértelműen a városért tett szolgálatait tartja, mint például a gimnázium megalapítása érdekében tett kiállítását.⁸⁹

1887-ben Gyöngyösön ismét új választás zajlott le, ezúttal a rendes négyévenkénti. Ennek első felvonásaként az ismét induló Kovách László azzal kezdte kampányát, hogy Gyöngyösre invitálta Jókai Mórt. A híres író egy ünnepség keretein belül fogadták. A gyöngyösi nők koszorúval üdvözölték, és rengeteg zászlót vonultattak fel. Az esemény végén Jókai Mór beszéde hangzott el, melyben gúnyos véleményt fogalmazott meg az ellenzékkel kapcsolatban. Ezt a történetet már csak abból a szempontból is igen érdekesnek tartom, hogy az egyre jobban a kormánypárt felé tolódó Gyöngyös erősen lelkendezik ezen, pedig ami Jókai Mór látogatásán történt, az bőven kimeríti a Gyöngyös által bő négy hónappal megfogalmazott és elítélt korteskedés fogalmát.⁹⁰ Maga a választás szorosra sikeredett. Kovách László 402 szavazatot kapott és nyert a tőle csupán 2 szavazattal lemaradó Horánszky Nándorral szemben.⁹¹

Kovách László politikai karrierje 1889-ben ért véget. Betegsége miatt egyre kevésbé tudott kötelezettségeinek eleget tenni, utolsó megjelenésére a Parlamentben 1889. január 29-én került sor, amikor a véderővitáról szavazott, de már ekkor olyan gyenge volt, hogy képviselőtársaiba kapaszkodva tudta csak a szavazatát elmondani. Abbáziába ment kezelésre, ahol háznyagi címéről is lemondott. Majd állapotának romlása következtében meghalt.⁹²

Deák Ferenc és Kovách László

Kovách László korabeli ismertségét és befolyását leginkább a politikai kapcsolati hálója bizonyítja. Kovách László politikai kapcsolathálója igen kiterjedt volt, köszönhetően a parlamentben betöltött pozíciójára és családi hátterére. Míg sógora, Mocsáry Lajos az ellenzék egyik fő hangadója volt, addig édesanyja rokonai, a Latinovicsok a kormánypártot képviselték életük során.⁹³ Kovách László jelentőségével kapcsolatban egy embert emelnék ki a kapcsolati hálóból, mégpedig Deák Ferencet, aki a családi legendáriumban, mint Kovách László atyai jó barátja jelenik meg.⁹⁴

Kovách László és Deák Ferenc jó kapcsolatát több forrás is alátámasztja, habár ezek legfőképpen anekdoták formájában maradtak fenn. Ezek többségét

⁸⁹ Éljen Visontai Kovách László! Gyöngyös, 1887. február 30. 1-2.

⁹⁰ Képviselőnk és Jókai Mór látogatása. Gyöngyös, 1887. június 5. 1-2.

⁹¹ A képviselő választás után. Gyöngyös, 1887. június 19. 1-3.

⁹² Napihírek. Budapesti Hírlap, 1889. május 8. 6.

⁹³ Pap, 2014. 344-345.

⁹⁴ VKZ. Interjú. II. 2-3.

összegyűjtve a Tóth Béla által írt *Magyar anekdotakincsben* található meg. A három megmaradt anekdotában Kovách László és Deák Ferenc között egy kölcsönös tisztelet melletti tréfálgatás figyelhető meg.⁹⁵

A legszeleesebb körben ismert és a legtöbb valós elemet tartalmazó anekdota azt örökítette meg, hogy pusztán tiszteletből, Kovách László vitte el rendszeresen Deák Ferenc képviselőházi napidíját és lakbérét. Deák Ferenc cserébe mindig egy hatost adott a pénzből Kovách Lászlónak, melyeket a háznagy megőrzött. Deák halála után Kovách László ezeket a hatosokat egy díszdobozban a Deák-szobába vitette a Nemzeti Múzeumba, így emlékezve meg egykori barátjáról.⁹⁶

Más források is arra utalnak, hogy Kovách László szíven viselte Deák Ferenc hagyatékát és emlékét. Ő lett a Deák-emléket építtető bizottság elnöke is.⁹⁷

A másik két anekdota inkább a kölcsönös tréfálgatást örökíti meg. Ezekből egyet emelnék ki. E szerint egy alkalommal Kovách László megjegyezte Deák Ferencnek, hogy az újságok megírták, hogy Kovách Lászlót Heves vármegye főispánjává akarják megválasztani. Válaszul Deák Ferenc tréfásan jegyezte meg, hogy „*Ne bosszankodjál Laci [...] hiszen tudod, hogy azok az újságírók kitárlálnak mindent, amivel a kormányt kompromittálhatják.*”⁹⁸ A történet, amiből egy baráti tréfálgatás tűnik ki, még egy szempontból fontos, ugyanis ez az anekdota maradt meg legélénkebben a családi emlékezetben, de már felnagyítva és módosulva, hiszen itt már Kovách László miniszterelnöki kinevezése jelenik meg.⁹⁹

Kovách László írói tevékenysége: A világosi fegyverletétel

Kovách László pályájával foglalkozva nem lehet a szakírói munkássága mellett szó nélkül elmenni, mivel életpályájának egy meghatározó eleme. Ugyanakkor hozzá kell tenni, hogy szakírói pályája, mint az majd lentebb látható lesz, emlékezetében nem, vagy csak alig jelenik meg, tehát az emlékezete szempontjából nem releváns, ami meglepő annak tükrében, hogy emlékezetében milyen hangsúlyos szerepet kap az 1848-49-es forradalom és szabadságharc.

Műveinek átfogó bibliográfiáját Szinnyei József munkájában olvashatjuk. Sajnálatos módon ezek jó részét ma már nem lehet fellelni. Csupán a címetek vizsgálva kitűnik, hogy elsősorban gazdasági témában írt tanulmányokat, újságcikkeket, több lovakkal kapcsolatos írása is megjelent a *Vadász és Versenylapban*,

⁹⁵ Tóth, 1957. 564-566.

⁹⁶ Uo.

⁹⁷ Deák Ferencz tetemeinek áthelyezése a Deák-mauzóleumba. Vasárnapi Újság, 1887. június 12. 2.

⁹⁸ Tóth, 1957. 565.

⁹⁹ VKZ. Interjú II. 2-3.

az 1850-es években. Három nagyobb munkát írt: *a Megyerendezés, Értekezés a szántás mesterségéről és A világosi fegyverletétel*.¹⁰⁰

A világosi fegyverletétel című munkát Molnár József is ismertette röviden tanulmányában. Kovách László mindössze tizenöt oldalas tanulmányának a lényege, hogy megcáfolja a közvéleményben felvetődött pletykát, hogy Görgey Artúr hazaáruló lett volna. Molnár igyekezett feltárni a tanulmány érvrendszerét, és megállapította, hogy Kovách László jól mérte fel Görgey szerepét.¹⁰¹

Visontai Kovách László emlékezete

Kovách László megítélése a szakirodalomban

Kovách László életének minden szegmensét átfogó mű kutatásaim alapján nem készült, kivéve néhány kisebb életrajzot, azonban személye gyakran előfordul a szakirodalomban. Ezek a munkák általában úgy említik, mint politikust, vagy háznagyot és egy-egy téma tárgyalása kapcsán hozzák fel a nevét.¹⁰²

Meg kell említeni két életrajzot is, mely alapjául szolgált szinte minden Kovách Lászlóról megjelent munkának. Az első a *Képviselőházi Almanach*,¹⁰³ a második pedig a Szinnyei József által szerkesztett *Magyar írók élete és munkái*. Az *almanach* és Szinnyei Kovách Lászlóról szóló fejezete csak a legszűkebben vett életrajzot tartalmazza. Szinnyei József munkája annyival bővebb, hogy magába foglalja Kovách László írásainak bibliográfiáját. Ez a két mű nem feltétlenül csak a tartalmuk miatt fontos, hanem mert a vámosgyörki emlékezet alapjait adták meg.¹⁰⁴

Végül ismertetem az emlékezetre közvetlenül hatást gyakorló műveket, vagyis Horváth László és Molnár József írásait. Elsőnek Horváth László könyvét a *Vámosgyörk évszázadait* szeretném kiemelni, mely elsősorban a faluban tett nagy hatást. Ehhez nagymértékben a kiadás időpontja is hozzájárult, hiszen 2002-es munkáról van szó, mely az iskola névfelvétele előtt valamivel keletkezett, de könyvbemutatója egybeesett a névfelvétellel. Vagyis a vámosgyörki lakosok itt szerezhettek először kisebb-nagyobb értesüléseket Kovách László személyéről, tevékenységéről. Horváth László a könyvben nem szentel külön fejezetet Kovách Lászlónak. Ennek oka az lehet, hogy a település történetét elsősorban gazdasági és társadalmi oldalról közelíti meg, a társadalmat taglaló részekben pedig a parasztság kapja a nagyobb hangsúlyt és a nagyobb szimpátiát is a szerző részéről. Kovách László a könyvben részletesen két fejezetben bukkan fel. A *jobbágyvilág Györkön* című fejezetben Kovách László birtokai és '48-as szerepvállalása miatt kerül megemlítésre. A szerző felvázolja benne

¹⁰⁰ Szinnyei, 1899. 1327-1330.

¹⁰¹ Molnár, 2000. 29.

¹⁰² Pap, 2014. 344-345.

¹⁰³ Sturm, 1887-1892. 249-250.

¹⁰⁴ Szinnyei, 1899. 1327-1330.

a Kedves-legenda egyik változatát, illetve leírja azt is, hogy a család református.¹⁰⁵ A felekezeti hovatartozás leírását azért tartom fontosnak megjegyezni, mert a családi emlékezet szerint a Kovách-család katolikus, a női-ág azonban alapvetően protestáns, így vallásilag vegyes nemesi családról beszélhetünk az esetükben.¹⁰⁶

A másik fejezet, amiben Kovách László szerepel az *Akiket a mozdony füstje megcsapott* címet viseli. Itt Kovách László vasútépítéssel kapcsolatos ténykedését szedte össze, és olvasása véleményem szerint röviden összefoglalva azt a hatást kelti a helyi olvasóban, hogy Kovách László végső soron mindegy milyen eszközökkel, de elérte, hogy a vasút a településen keresztül haladjon, ami elindította Vámosgyörk fejlődését, polgárosodását.¹⁰⁷

A másik emlékezetre kiható művet Molnár József írta *Címképünk Kovách László földbirtokos, politikus, közéleti személyt ábrázolja* címen. Ez a mű az Iskolán belül vált nagyhatásúvá, hiszen egy fénymásolt példányát az intézmény széfjében őrzik, és ez alapján tanítják, a diákoknak a névadó élettörténetét. A mű mindössze hat oldal, mely valóban jól foglalja össze Kovách László életének legfontosabb mozzanatait, egyedül a családról tudunk meg aránylag keveset, illetve politikai pályája bár említve van, nem túl részletekbe menő. A tanulmány bizonyos értelemben reprezentatív jellegű is, hiszen Molnár József Gyöngyös városnak híres embereit gyűjtötte egybe, mely során eljutott Kovách Lászlóig is. Ezt bizonyítja az is, hogy a tanulmányban bekapcsolódik az akkori Kovách László személye körüli sajtóvitába, (melyről lentebb írok részletesebben) és itt egyértelműen kiáll Kovách László személye mellett. Az írás igen pozitív képet fest az egykori képviselőről.¹⁰⁸

Ez alapján összességében elmondható a szakirodalmakról az, hogy alapvetően pozitív képet festenek Kovách László személyéről (A vasútépítés némileg árnyalja a témát, de nem befolyásolja azt különösebben), így ezek a művek kiváló alapot teremtenek egy emlékezet kialakulásához, mivel egyaránt segítenek Kovách László életének megismerésében, és adnak lehetőséget arra, hogy a helyi reprezentációban is megjeleníthető írások legyenek.

Kovách László emlékezete a helyi és országos sajtóban, kiadványokban

Bár Kovách László emlékezetét elsősorban 1990 után lehet igazán jól kimutatni, lehet néhány példát felhozni arra is, hogy már előtte is élt az emberekben valamiféle „emlékezet” az ő kapcsán. Sajnálatos módon helyi sajtó Vámosgyörkön a XIX. és XX. században nem létezett, vagy nem maradt fent, azonban az országos sajtóban is kimutatható egy-két Kovách László emlékezetére utaló jel.

¹⁰⁵ Horváth, 2004. 87-103.

¹⁰⁶ VKZ Interjú II. 11.

¹⁰⁷ Horváth, 2004. 103-129.

¹⁰⁸ Molnár, 2000. 25-30.

A Horthy-korszak sajtójában Kovách László csak nagyon kevészer jelenik meg. Ha a családról cikkeznek, akkor az alany szinte kizárólagosan unokája ifj. Kovách László és az elért sporteredményei. Azonban akad néhány kivétel. Ilyen például az 1937 májusában megjelent *8 órai újság*, mely utal Kovách László emlékezetére, de nem Vámosgyörkön, hanem Gyöngyösön. A tudósítás szerint ugyanis május 30-án leplezték le a Heves Megyei Gazdasági Egyesület egykori elnökeinek, így Kovách Lászlónak arcképét is.¹⁰⁹ De ennek ellenére Kovách László neve folyamatosan tűnik el az újságok hasábjairól és az országos köztudatból is.

Az emlékezet kialakulásának kezdeteivel 1999-ben egy kisebb vita is keletkezett Kovách László megítéléséről, személyéről a megyei, illetve a vámosgyörki sajtó hasábjain, mely még a szakirodalomra is hatással volt, és egy dzsentri sztereotípiára épült. A vita az 1999. augusztus 7-i *Heves Megyei Hírlapban* vette kezdetét, ahol egy interjú jelent meg Gyóni Györgynével, aki a Vámosgyörki Idősek Otthonának dolgozója, és a helyi Vöröskereszt titkára volt. A szerző a cikkben Kovách Lászlót, mint egykori hazardjátékost tüntette fel.¹¹⁰

Ezt követte mintegy válaszként az 1999. augusztus 27-i *Ki volt Visontai Kovách László* című cikk Szecsókó Károly tollából. Ez egy igen rövid és lényegre törő életrajzi ismertetőt követően a következő megállapítást tette: *„Úgy hiszem, a fent leírtak bizonyítják, hogy érdemes Visontai Kovách Lászlóra emlékeznünk, de nem, mint „hazardjátékosra”, hanem kiváló politikusra, mezőgazdára és szakíróra. Tudomásom szerint egyetlen fennmaradt forrásban sem szerepel az, hogy ő „hazardjátékos” lett volna. Ez a ráaggatott jelző csak rosszízű legenda lehet.”* Vagyis egyértelműen elutasítja a negatív hazardjátékos kifejezést.¹¹¹

A vitát Molnár József sem hagyta szó nélkül *Címképünk Visontai Kovách László földbirtokos, politikus, közéleti személyt ábrázolja* című tanulmányában. Egyfelől igazat ad Szecsókó Károlynak, és szintén kiáll Kovách László védelmében, másrészt hozzáteszi, hogy *„újságíró ne írjon olyanról, amiről nem tud. [...] ha nem ismeri az illető életét.”* Vagyis Molnár József is erősen elítéli a Kovách Lászlóval kapcsolatban felmerült rágalmakat.¹¹²

A vita ekkor még nem zárult le, csupán szünetelt egy időre, ugyanis a vita lezárását a vámosgyörki helyi lap a *Mi újság?* 2000 júniusában megjelenő száma jelentette. A cikk a *„Magánemlékezés...”* *Ki volt még Visontai Kovách László címet viselte és bevezetőjében a következő volt olvasható: „Régóta szeretném néhány adalékkal kiegészíteni a mostanában gyakrabban emlegetett Visontai Kovách László portréját. Engedjék meg, hogy bemutassam azoknak is a Laci bácsit, akik nem ismerték, avagy félreismerték a személyét.”* Már a cikk címe is egyfajta reagálásként értelmezhető a *Heves Megyei Hírlapra*. Maga a szöveg egyértelműen

¹⁰⁹ Díszgyűlésen avatják föl a Heves Megyei Gazdasági Egyesület volt elnökének arcképeit. *8 Órai Újság*, 1937. május 27. 8.

¹¹⁰ Apró feladatokból elkötelezettség. *Heves Megyei Hírlap*. 1999. augusztus 7. 7.

¹¹¹ *Ki volt Visontai Kovách László?*. *Heves Megyei Hírlap*, 1999. augusztus 27. 6.

¹¹² Molnár, 2000. 25-30.

elutasítja a hazárdjátékos és egyéb pejoratív jelzőket az egykori földbirtokossal kapcsolatban, valamint személyes emlékeket is közöl. Ebben az írásban a legfőbb problémát az jelenti, hogy az író egyértelműen utal az iskola-névadó Kovách Lászlóra, aki azonban 1889-ben meghalt. Az emlékezés itt nem róla, hanem az unokájáról, ifj. Kovách Lászlóról szólt, még ha ezzel a cikk írója nem is feltétlenül volt tisztában. Ahogy azt később látni fogjuk ez nem egyéni probléma Vámosgyörkön. A két személyt több esetben egynek értelmezik, legfőként az idősebbek körében, akik még emlékezhetnek ifj. Kovách Lászlóra mint földesúrra.¹¹³

Két kiadványt is meg kell említeni az emlékezet kapcsán, ezek közül az első a Praznovszky Mihály által megírt *Jeles vámosiak arcképcsarnoka*. A kis füzet a 2008-ban megrendezett II. Vámos Települések Országos Találkozója alkalmával íródott. Feladata, hogy ismertesse a különböző vámos települések azon alakjait, akikre valamely okból büszke a települése, így Vámosgyörk neve mellé bekerült többek között Kovách László rövid életrajza is. Ez a füzet nem lehetett nagy befolyással a vámosgyörkiekre, hiszen Nemesvámoson jelent meg aránylag csekély számban. Ennél sokkal fontosabb ezt a kiadványt nézve, hogy itt Vámosgyörk reprezentációjában kap szerepet Kovách László, mint az a személy, akire a településen büszkék lehetnek.¹¹⁴

A második kiadványt Misóczky Lajos írta meg, Vámosgyörki Látnivalók néven 1993-ban. A kis füzet egyszerre szól a helyieknek és a turistáknak is, tehát szintén reprezentációs célt szolgál, azonban talán kevés példányszámából adódóan kevésbé ismert. A munkában Kovách Lászlóval szinte kizárólag, mint gazdálkodó nemes és a kastély építtetője jelenik meg.¹¹⁵

Kovách Lászlóhoz köthető emlékezeti helyek Vámosgyörkön

Vámosgyörkön több Kovách Lászlóhoz köthető hely is megtalálható, ami elősegítette emlékezetének kialakulását, továbbélését. Ezek közül talán a legjelentősebb maga a Visontai Kovách Kastély, ami egészen 1945-ig, azaz közel száz évig a család birtokában állt. Kovách László ükunokája a következőképpen emlékszik a kastély történetére: *„A kastélyt ükapám bővítette és tett, a környék jelentős központjává. Itt fogadta közéleti tevékenysége során a megye birtokosait, közéleti személyiségeit. Nagypám idejében is sok emlékezetes összejövétel színhelye volt. Vitéz nagybányai Horthy Miklós kormányzó is többször látogatott ide, mert apai nagyanym Massion Márta rokonságot ápolt a kormányzóval. A háború után a kastélyt totálisan kirabolták, még 1945-ben államosították és az Egészségügyi*

¹¹³ „Magánemlékezés...” Ki volt még Visontai Kovách László. Mi Újság?, 2000. június. n.i. 8.

¹¹⁴ Praznovszky, 2008. 22-23.

¹¹⁵ Misóczki, 1993. 1-16.

*Minisztérium kezelésébe került.*¹¹⁶ Az épület az eltelt idő során kisebb-nagyobb átalakításon esett át. A kastély 1948 óta előbb Szociális Otthon, majd Idősek Otthona lett. Az idős emberek gondozására rendelt épületet Endrész Imréné alapította meg.¹¹⁷

Vámosgyörkön a második, fontos emlékezeti hely a Kedves-kő, mely Kovách László lovának, Kedvesnek állít emléket. Ez a hely őrzi egyben az egyik legismertebb vámosgyörki legendának az emlékét is. A család a legendát a következőképpen őrzi: *„Édesapám elmondása szerint V.K. L az 1849. évi Kápolnai vesztett csatából Kedves nevű lován sebesülten menekült. A ló egy vágóban vitte Györkig ahol a kimerültségtől elpusztult. A helyet, ahol Kedvest eltemették az említett kővel jelölték meg és azt a birtokrészt attól kezdve kedves táblának hívták. A kő sokáig - még édesapám fiatal korában is - a ló sírját jelölte.*¹¹⁸ A Kedves-kő felirata a következő: *„Kedves 1848-49”* A történet, melyet a családi legendárium őríz az idők során, jócskán átalakult a településen. A köztudatban úgy maradt fenn, hogy a kérkedő nemesúr fogadásból versenyzett a gőzmozdonnyal. A fogadást megnyerte, azonban agyonhajszolta szeretett lovát, Kedvest, aki belehalt a megterhelésbe. Ez a változat már csak azért sem lehet igaz, mivel a falut érintő vasút 1849-ben még nem létezett, azonban táptalajt tudott adni a hazárdjátékos-vitának.¹¹⁹ A Kedves-kő, mely eredetileg Vámosgyörk határában állt, ma az iskola melletti ligetet díszíti.¹²⁰ Ezt Vámosgyörk jelenlegi alpolgármestere azzal indokolta, hogy emlékezeti helyet akartak csinálni belőle, így könnyebb volt bevinni a faluba, hogy mindenkinek könnyen megközelíthető legyen.¹²¹ A rendet némileg egy 2010-es pályázati beruházás bolygatta meg. Ennek keretében ugyanis a Kedves-kő néhány méterrel közelebb került az iskolához. A liget pedig egy újabb látványossággal is gazdagodott, hiszen a falu egy lófejjel díszített szökőkutat is felállított Kedves emlékére, melyet azonban csak ritkán üzemelnek.¹²²

A harmadik, egyben talán a legszorosabban Kovách Lászlóhoz kapcsolható emlékezeti hely maga az egykori földesúr sírja, illetve a visontai Kovách család egykori sírkertjét jelölő obeliszk. Szomszédságában található az egyedüli megmaradt, Kovách László lányának, Rózsikának sírkövével. A sírkert szerencsétlen sorson ment keresztül, melyre Kovách László leszármazottja a következőképpen emlékszik: *„A fent említett családi sírhely eredetileg jóval nagyobb volt, kovácsolt vaskerítés övezte. A kommunizmus éveiben a kerítésnek lába kelt, a sírkert területére a falu temetkezett, a jelenlegi, egy sírhelynyit hagyva meg a területéből. A sírkertben nyugvók névsorát külön mellékletként másolatban rendelkezésére tudom bocsájt-*

¹¹⁶ VKZ Interjú I. 1.

¹¹⁷ HL interjú. 8.

¹¹⁸ VKZ Interjú I. 1-2.

¹¹⁹ Névadónkra emlékeztünk. Mi újság?, 2002. november. n.i. 8.

¹²⁰ Teljesen megújult falu. Heves Megyei Hírlap, 2010. június 24. 4.

¹²¹ HL interjú 11.

¹²² HL interjú 10.

tani. A névsort édesapám kérésére az akkor szolgálatban lévő Maksa János nevű plébános állította össze hibásan, mert mint később (az adácsi gyerekeknek hála) kiderült, V.K. L nem a sírkertben, hanem külön sírban (a jelenlegi helyen) nyugszik.”¹²³ Ezzel az állítással az a legnagyobb probléma, hogy bár a sírkövet valóban megtalálták, de Maksa János jelentését olvasva kiderül, hogy az egykori plébános bizonyos családtagok esetében csupán a sírkő feliratát vizsgálta, vagyis 1969-ben még teljes egészében állhatott a sírkert. Így valószínűleg láthatta Kovách László sírját is amennyiben valóban ott volt.¹²⁴ Illetőleg a Vámosgyörki Visontai Kovách László Katolikus Általános Iskola igazgatója a következőt fűzte hozzá a sírok problematikájához: „A családi sírboltba lett eltemetve a korabeli feljegyzések szerint, ezt a sírkertet, ami legalább is maradt belőle, gondozzuk. Ahol megemlékezni szoktunk az emlékhely. Ezt az írásos feljegyzések, a temető rajza bizonyítja.” A temető rajza sajnálatos módon eltűnt a közelmúltban, de a legtöbb forrás így is egyértelműen azt mutatja, hogy Kovách Lászlót a temető központjában álló családi sírkertben helyezték örök nyugalomra.¹²⁵

Az emlékezeti helyeknél meg kell említeni a Visontai Kovách László utcát, mely a kastéllyal szemben helyezkedik el, de csupán két házat foglal magába. Utcatábla vagy kiírás nem jelzi, még a GPS sem, így az ott lakókon kívül csupán igen kevesen tudnak a létezéséről.¹²⁶

Bemutattam azokat a helyeket, melyek Kovách Lászlóhoz kapcsolódnak és bizonyos csoportok ezeket egyértelműen Kovách László személyéhez kötik, tehát egyfajta emlékezeti helyként szolgálnak a vámosgyörki lakosság számára. A továbbiakban pedig rátérek Kovách László vámosgyörki emlékezetének kialakulására és sajátosságaira.

Kovách László emlékezetének kialakulása

Kovách László emlékezete bár fentebb bemutattam, hogy kimutatható bizonyos értelemben 1990 előtt is, azonban a '90-es években már egyértelműen kirajzolódik. Mind a Heves Megye szintű lapokban, mind Vámosgyörk sajtójában megjelenik. Ha Kovách László emlékezetének kialakulását kell körbejárni, akkor egy személy, Vámosgyörk alpolgármestere megkerülhetetlen. Saját bevallása szerint ugyanis nagy tisztelője az egykori földesúrnak, illetve gyerekkori élményei is a kastélyhoz kötik, ugyanis rokona a Szociális Otthon alapítója volt, így ifjúsága meghatározó részét a kastélyban tölthette.¹²⁷

Ő volt az első, aki javasolta az iskola névfelvételét, mint tanár az 1980-as években. Az ötlet felvetését azzal indokolta meg, hogy Vámosgyörkön nem

¹²³ VKZ Interjú I. 2.

¹²⁴ Maksa, 1969. 1.

¹²⁵ KJ. Interjú. 2017.03.17. 1.

¹²⁶ HL interjú 6-7.

¹²⁷ HL Interjú.6.

volt akkoriban semmi, ahol a fiatalság összegyűlhetett volna megemlékezni. Az akkori tanácselnökön bukott meg a dolog, aki nem engedélyezte. Az engedély nem azon múlt, hogy Kovách László személye osztályidegen lenne, hogy az alpolgármester visszaemlékezését idézzem: „*hát az pénzbe kerül.*” Így a téma a '90-es évekig háttérbe is szorult.¹²⁸

Az alpolgármester ezután egy időre elköltözött munkája miatt, majd mikor visszatért ismét javasolta a névfelvételt, amihez kedvező fordulatot jelentett a már említett sírkő megtalálása is.¹²⁹ Az iskola akkori igazgatója szerint felmerült még a névfelvételnél Fekete István és Petőfi Sándor, akiket országos híruk miatt minden gyerek ismer, de mivel nekik nincs kapcsolatuk a faluval, illetve később azt is hozzátette, hogy véleményük szerint ekkorra Petőfi és Fekete nevét akár már 100-100 iskola is viselhette és nem akartak a „*tucatnevű*” iskolák közé bekerülni. További érvként hozta fel Kovách László mellett a lokálpatriotizmust, illetve, hogy épp akkor jelent meg a Gyöngyösi Műsorban a Molnár László által írt életrajz.¹³⁰

Érdekes azt megemlíteni továbbá, hogy Vámosgyörk ismertebb lakói közül kettő szóba sem került a névfelvételnél, pedig a Vámosgyörk reprezentációjában megjelennek a Praznovszky Mihály által szerkesztett *Jeles vámosiak arcképcsarnokában*. Közülük az első Bella Sándor (1920-1989) amatőr festő, író. Művésznevén Kóbor Tamás.¹³¹ A másik Virág János (1914-1987) énektanár.¹³² Akiről 2008-ban Vámosgyörk alpolgármesterének javaslatára elnevezték a Vámos Települések Szövetségének énekkari találkozóját.¹³³ Bennük azonban az a közös, hogy még 2002-ben nem volt olyan régen a haláluk, hogy úgy gondoljanak rájuk, mint potenciális névadóra, illetve túlságosan peremembernek minősíthetők. Velük ellentétben Kovách László elég régen élt ahhoz, hogy kevés kompromittálót lehessen róla mondani, illetve nevéhez legendák és olyan történetek kapcsolódtak, melyre a diákság jobban fogékonyabb lehetett. Ami azonban inkább meglepő, hogy bár Petőfi Sándor neve felmerült, mint országosan ismert személy, Kossuth Lajos szintén kimaradt. Ez azért érdekes, mert 1849. április 3-án Kossuth Lajos áthaladt a falun Jászberénybe tartva a hadianyag utánpótlással. Az utca, amin pedig keresztülment ma Kossuth Lajos utca, az a hely ahol az Iskola is található.¹³⁴ A neves eseményt egy emléktábla is őrizte az Iskola falán, aminek azonban nyoma veszett az Iskola felújítása közben.

Vámosgyörkön Kovách László emlékének ápolása 2002. március 15-én csúcsondott ki, amikor a vámosgyörki Általános Iskola felvette a nevét. Az ünnep-

¹²⁸ HL interjú 6.

¹²⁹ HL interjú 6.

¹³⁰ KL. II. Interjú. 1.

¹³¹ Praznovszky, 2008. 5.

¹³² Praznovszky, 2008. 51.

¹³³ http://vtsz.eu/index2.php?option=com_content&do_pdf=1&id=73. (utolsó megnyitás: 2018. 10. 13.)

¹³⁴ Horváth, 2004. 98.

ségen a Visontai Kovách család tagjai is jelen voltak. Februárban pedig az iskola dolgozói és diákjai átvállalták Kovách László állítólagos sírjának, valamint a családi sírkert gondozásának feladatát.¹³⁵ A megemlékezések az iskola honlapja szerint a következők: sírját és az iskolában elhelyezett emléktábláját minden évben megkoszorúzzák március 15-én és október 26-án. Halálának napján, május 7-én pedig a tanulók virágokat visznek a sírra.¹³⁶

A megemlékezések mellett a Vámosgyörki Visontai Kovách László Katolikus Általános Iskola igazgatójának szavaival élve a diákok „Minden évben többször is hallják a történetét, munkásságát a megemlékezések során. Van, amikor a tanórákon is szóba kerül,” vagyis valóban az iskola az a hely, ahol a leginkább téma Kovách László élete.¹³⁷

Visontai Kovách László emlékezete saját kérdőívek alapján

Miután ismertettem Kovách László emlékezetének kialakulását, és azokat a vele foglalkozó írásokat, melyek befolyásolták, befolyásolhatták a róla alkotott kollektív képet a településen, rátérek a vámosgyörkiek egyéni és kollektív emlékezetének elemzésére. Ehhez a vállalkozáshoz kérdőíveket töltöttem ki Vámosgyörkön a lakosság körében. Ez két csoportra bontható.

Az elsőt még 2016-ban végeztem el a Vámosgyörki Visontai Kovách László Katolikus Általános Iskola vámosgyörki tanulóinak körében, melynek az volt a célja, hogy kiderüljön, hogy az iskolában, mely az emlékezet ápolásának állandó színtere, milyen tudással rendelkeznek az ott tanulók, illetve milyen Kovách László megítélése.

A második kérdőív 2017 során született meg, melyben igyekeztem Vámosgyörk egész lakosságának társadalmi rétegeit lefedni. Itt a cél az előbbieken mellett az volt, hogy vajon mennyivel tud kevesebbet vagy éppen többet az, aki még a névadás előtt tanult az iskolában és a különböző korosztályok milyen képet mutatnak, vagy mutatnak-e sajátosságokat. Feltételezhető, hogy 2002-ben Kovách László személye állt az érdeklődés egyik középpontjában a településen, ezért az is hallott vagy olvasott róla valamit, aki addig esetleg még soha nem találkozott Kovách László személyével.

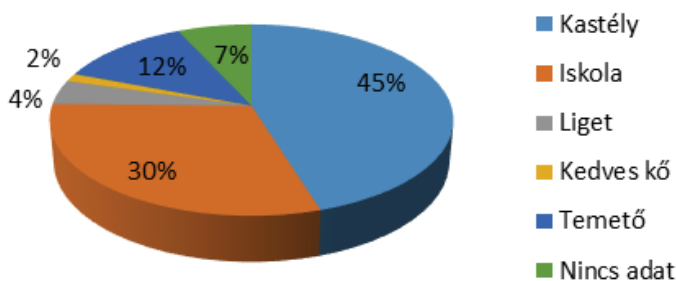
A kérdőívek alapján az első olyan kérdéskör melyet megvizsgáltam azt, hogy a vámosgyörki lakosság, a már korábban ismertetett Kovách Lászlóhoz köthető helyekből, melyiket tudja az egykori földesúrhoz kötni. Ennek kapcsán elmondható, hogy az idősebb korosztály szinte kizárólag csak a kastélyt és/vagy a Kedves-követ ismeri. Ennél érdekesebb és árnyaltabb a diákok körében készített felmérés, melyben természetesen akadnak átfedések is, mivel néhány

¹³⁵ Névadónkra emlékeztünk. Mi Újság?, 2002. november. 7.

¹³⁶ <http://vkl-altalanosiskola.lapunk.hu/?modul=oldal&tartalom=1123730>. (utolsó megnyitás: 2018. 10. 11.)

¹³⁷ KJ. Interjú. 2017.03.17. 1.

tanuló több helyet is említett, én azonban azt vizsgáltam, hogy mely helységek hányszor fordulnak elő összességében. A válaszok csupán hét százalékát teszik azok a válaszok, amik nem szolgáltak adattal. Ez annyiban nem meglepő, hogy mivel vámosgyörki lakosokról van szó, néhány helynek be kellene ugrania ebben az esetben. Érdekeség, hogy a felnőttekhez hasonlóan a legtöbben (45%) a kastélyt jelölték meg, de a második legtöbbit az iskola kapta, (30%) aminek azonban csak a névfelvétel miatt van köze Kovách Lászlóhoz. Ebben az esetben azonban úgy tűnik, hogy az emlékezet ápolásának színtere egyben emlékezeti helyé is vált. Ami ezekből az adatokból leginkább meglepő az, hogy a Kedves-követ, ami közvetlen az Iskola szomszédságában helyezkedik el csupán két százalék említette meg, ami a felnőttek körében valamivel nagyobb volt. Véleményem szerint ennek az lehet a fő oka, hogy a kérdés Kovách Lászlóra vonatkozott és a diákok nem hozzá, hanem magához Kedveshez kötik, ezért Kovách Lászlóra összpontosítva kettejük összekapcsolódására kevesen eszméltek rá.

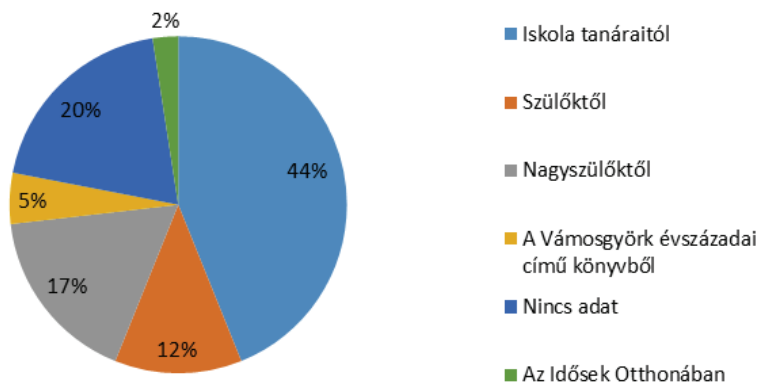

Kovách Lászlóhoz köthető helyek, a 6-8. osztályos tanulók válaszai alapján.

(A VKL. Katolikus Általános Iskolában végzett kérdőívek alapján)

Kovách László emlékezetének minél jobban való megértésének érdekében fontos volt, hogy a település lakói kitől, mikor hallottak először Kovách Lászlóról. Azokból a kérdőívekből, melyekre a kérdés kapcsán érdemi válasz érkezett az szűrhető le, hogy a fiatalabb generáció az iskolából szerzett először érdemi információkat Kovách László személyéről. Szintén domináns válasznak tekinthető az, ha a megkérdezett a szülőitől, vagy nagyszülőitől hallott a település egykori földesuráról. Ez a fajta információszerzés elsősorban az idősebb korosztályra jellemző, azon belül is főként azokra, akiknek valamelyik felmenője a Kovách birtokon dolgozott akár cselédként, akár intézőként és így személyesen, első kézből ismerhette magát a családot. Ezekben az esetekben azonban előfordulhat az, hogy a névazonosság miatt hajlamosak Kovách Lászlót annak unokájával és örökösével, ifj. Kovách Lászlóval összetéveszteni. Aránylag keve-

sen említik a szakirodalmakat a megkérdezettek között, de a Horváth László könyvét a *Vámosgyörk évszázadait* itt is megjelenik, ami annak fényében nem meglepő, hogy Vámosgyörk szinte minden háztartásában, amolyan helyi Bibliaként megtalálható.

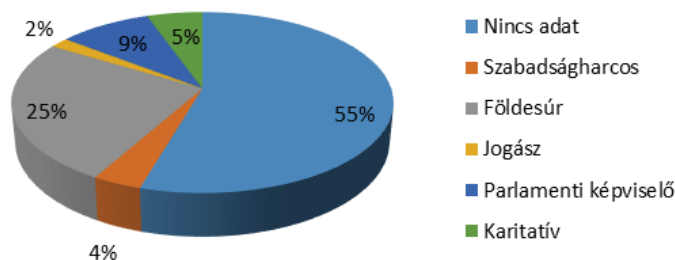
A vámosgyörki lakosok válaszai arra a kérdésre, hogy hol hallottak először Kovách Lászlóról

(Kérdőív Kovách Lászlóról a vámosgyörki lakosok körében, 2016-2017.)

A diákkérdőívek egyik legfontosabb kérdése volt, hogy a diákok milyen tényleges életrajzi elemeket ismernek Kovách Lászlóról, hiszen 2002-ben meg kellett nőnie az érdeklődésnek a személyével kapcsolatban. Kérdés, hogy ez mennyire volt tartós és azáltal, hogy a diákok minden évben hallják az életrajzot, mennyire vannak vele tisztában. Ehhez a kérdőívhez készítettem egy relevancia kérdőívet a Vámosgyörkkel szomszédos Atkárón a helyi Petőfi Sándor Katolikus Általános Iskolában. A helyzet ennél az iskolánál teljesen más, hiszen egy országosan ismert személy nevéét viseli az intézmény, a kérdés teljesen nyílt végű volt, vagyis *Mit tud Petőfi Sándorról?* Az eredmények alapján elmondható, hogy az atkári diákok csupán annyi konkrét életrajzi adatot tudnak (azt viszont jól) amennyi a tananyagban is szerepel Petőfivel kapcsolatban, vagyis hiába viseli a nevét az Iskola, ezen a téren pluszt nem tud nyújtani. Hasonló az eset Vámosgyörkön is, vagyis az iskola itt sem tud ebben pluszt nyújtani. A megkérdezettek nyolcvan százaléka egyetlen konkrét életrajzi elemet sem tudott megemlíteni, még húsz százalékok tudta, hogy földesúr volt. Ebből az szűrhető le, hogy 2002 óta az érdeklődés Kovách László személye kapcsán megcsappant és az Iskola közvetítő szerepe önmagában nem elég ahhoz, hogy a diákok több konkrét életrajzi elemet ismerjenek meg Kovách László életéből.¹³⁸

¹³⁸ A diákok Kovách László életrajzi adataira adott válaszai. Kérdőív Kovách Lászlóról a vámosgyörki lakosok körében, 2016-2017.

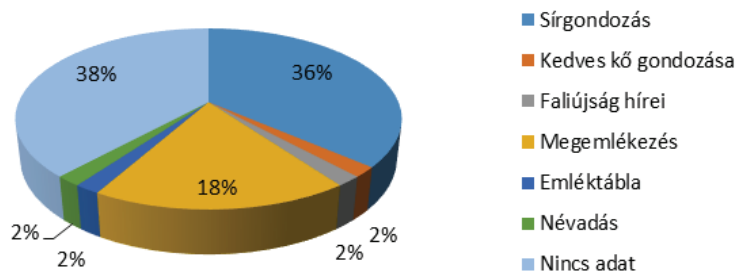
Ha ugyanebben a kérdésben az egész lakosság körében végzett felméréseket tekintjük, akkor a kép jóval árnyaltabban fest. A diákkérdőívekhez hasonlóan itt is dominál a nincs adat (55%), és a földesúr (25%) megnevezése, de itt már az életrajzból több elem is felbukkan, például Kovách László parlamenti képviselő-sége, jogász és szabadságharcos mivolta. Ha ezeket a válaszokat nézzük, akkor megállapítható, hogy a felnőtteknél az információ forrásának nem más, mint Horváth László *Vámosgyörk évszázadai* című könyve, illetve a Kovách Lászlóról szóló hagyomány és a megemlékezésekben szerzett élmény tekinthető.

Kovách László életrajzi adataira adott válaszok

(Kérdőív Kovách Lászlóról a vámosgyörki lakosok körébe, 2016-2017.)

A diákkérdőívek részéről kérdés volt, hogy az Iskola hogyan ápolja az emlékezetet, ezt a folyamatot hogyan látják azok, akik évről évre megélik. Itt sokaknak a megemlékezések és a sírgondozás jutott eszébe, vagyis azok a rítusok, melyet korábban magam is említettem. Ez az eredmény annak a fényében logikusnak tűnik, hogy itt elsősorban maguk a diákok az aktív cselekvők például a sír gondozói, ezért ezek mélyebb emlékeket hagynak bennük.

Kovách László emlékezetének ápolása az Iskolában

(Kérdőív Kovách Lászlóról a vámosgyörki lakosok körében, 2016-2017.)

Ha a Vámosgyörkön élő Kovách Lászlóhoz kapcsolódó legendákat vizsgáljuk, akkor a 2016-os és a 2017-es kérdőív összehasonlítása feltétlen szükséges. Mindkét kérdőív esetében szembetűnő, hogy a megkérdezettek nagy része nem adott választ erre a kérdésre, ebből arra lehet következtetni, hogy a lakosság mégsem ismeri olyan jól a legendákat, mint ahogy azt előzetesen gondoltam. Ami még szembetűnő, hogy még a vonattal versenyzés legendája a 30 év fölöttiek (elsősorban 60-70 évesek) körében közel azonosan fordul elő azzal, hogy Kedves megmentette Kovách Lászlót a csatából, a fiatalabb generációnál a vasúttal való versenyzés alig kimutatható. Kutatásaim alapján ez Iskola tevékenységének tudható be, akik az eredeti legendát mesélik, népszerűsítik a diákok körében, még az egykor valószínűleg népszerűbb módosulat lassan elkezdett visszaszorulni, de még jelen van a lakosság bizonyos rétegeinél.¹³⁹

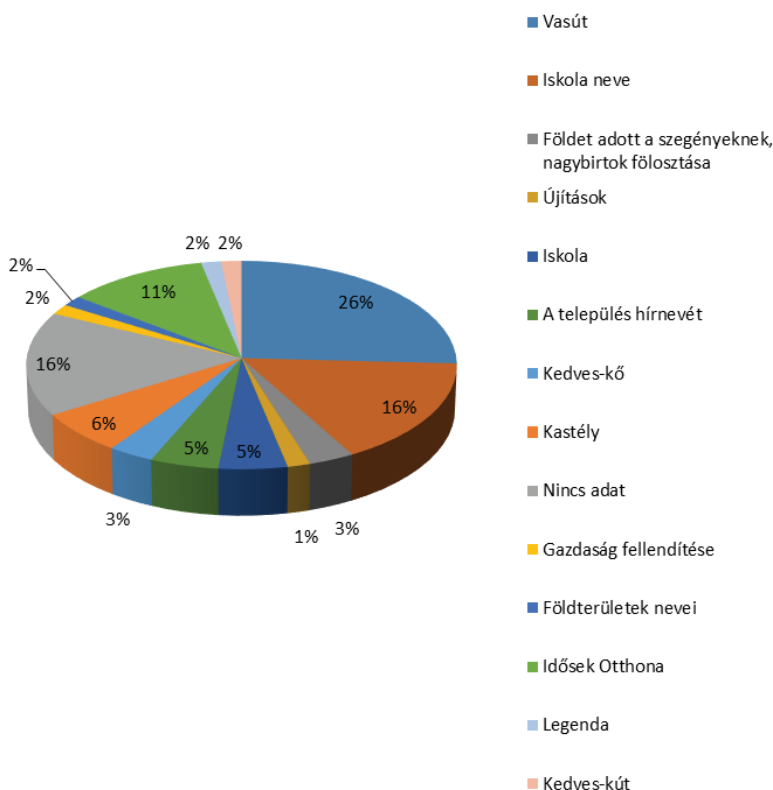
Szintén a legendákhoz kapcsolható bizonyos értelemben a sajtóvita Kovách László személye körül, ahol egy dzsentri sztereotípiát jelenik meg körülötte, vagyis, hogy Kovách László hazárdjátékos volt-e. A lakosság körében végzett kérdőívben abból a célból szerepelt ez a kérdés, mert fel akartam mérni, hogy ez a sztereotípiát mennyire él élen a lakosság körében, és ha él milyen hatásokat vált ki az emberből. A végeredmény nem árnyalja be a Vámosgyörkön kialakult pozitív Kovách László képet. Sőt, ez a kérdés nem is jelenik meg olyan markánsan, mint ahogyan arra előzetesen számítani lehetett. A megkérdezettek több mint fele soha nem hallott arról, hogy Kovách László hazárdjátékos lett volna. Az állásfoglalók közül közel azonos arányban voltak azok, akik nem tartják hazárdjátékosnak Kovách Lászlót azokkal, akik pedig igen. Néhányan teljesen közömbösen álltak a kérdéshez. Akadtak szélsőséges esetek is, akik amellet, hogy hazárdjátékosnak tartották, még el is ítélték ezt a cselekedetet, mondván milyen ember volt az, aki szeretett lovát a halálba hajszolta egy fogadás érdekében. Ebben az esetben a hazárdjátékos és az egyéb dzsentri sztereotípiák erősen megjelennek, találkozva az egyik legendamódosulással. A kérdőív kitöltésénél akadtak olyanok is, akik egyenesen a védelmükbe vették Kovách Lászlót, hogy ha hazárdjátékos volt is, azt csakis a falu fejlődésének érdekében tette. Ezeknél a válaszoknál elsősorban a Horváth László által írt *Vámosgyörk évszázadai* című könyv gondolatvilágát idézi meg, mondván Kovách végső soron hozzájárult a falu polgáriasodásához.¹⁴⁰

Az előző gondolatnál maradva, tehát Kovách László vélt vagy valós érdemei vizsgálatánál érdekes eredményre lehet jutni a kérdőívek alapján. Ebben a kérdésben a vámosgyörki lakosok sokféle választ adtak meg és szinte mindenkinek volt véleménye ezzel kapcsolatban (a meg nem válaszolt kérdőívek száma kevés az előzőekhez képest: 16%). A két leggyakoribb válasz talán a leginkább egyértelmű is a fentiek tükrében, vagyis, hogy a település az Iskola nevét és a vasutat köszönheti Kovách Lászlónak. Az előbbihez a névfelvételekor már több mint száz éve halott földesúrnak igen kevés köze volt, de a legendák ismereté-

¹³⁹ Kérdőív Kovách Lászlóról a vámosgyörki lakosok körében, 2016-2017.

¹⁴⁰ Uo.

ben a vasutat a vámosgyörki lakosság egyértelműen az ő érdemének tulajdonítja, ide kapcsolhatóak azok is, akik Vámosgyörk hírnevét tulajdonítják Kovách Lászlónak. Ezeken kívül még két választ emelnék ki. Az első, hogy néhányan a Kedves-kutat is Kovách László személyének és érdemének tulajdonítják, holott az 2010-ben készült el és sokkal inkább állít emléket Kovách László lovának, Kedvesnek, mint az egykori politikusnak. A második pedig az a több idősebb lakos által is megemlített válasz, hogy Kovách László földet osztott volna a falu szegényeinek. Ezt az állítást azonban nem igazolható, ennél sokkal valószínűbbnek tartom, hogy esetleg az 1945-ös földosztást keverik az emlékezetbe, holott ehhez a Kovách családnak legfeljebb annyi köze volt, hogy az állam az ő földjeiket osztotta szét a szegények között. De a felvetés annyiban mindenképpen érdekes, hogy Kovách László személye itt is abszolút pozitív formában jelenik meg az emlékezetben.

Kovách Lászlónak tulajdonított érdemek

(Kérdőív Kovách Lászlóról a vámosgyörki lakosok körében, 2016-2017.)

Bemutattam azokat a kérdőíveket melyek jól jelzik a vámosgyörki lakosság, mint kollektív, mint pedig egyéni emlékezetét. Erről a képről elmondható, hogy úgy tűnik 2002-ben valóban nagy érdeklődés mutatkozhatott Kovách László személye kapcsán, elsősorban Horváth László könyvének és az Iskola névfelvételenek és a *Mi Újság?*-ban közölt cikkeknek köszönhetően. De ez a lelkesedés az egykori földesúr iránt hamar megcsappant és ma már csak az Iskola tevékenységének és a továbbra is élénken élő legendáknak köszönhető az, amit a vámosgyörki lakosok ma tudnak Kovách Lászlóról.

Itt felvetődik a kutatás fő kérdése, hogy Kovách László személye elég erős-e ahhoz, hogy emlékezete, vagy kultusza alakuljon ki. Véleményem szerint ezt a kérdést három szinten kell megvizsgálni. Először országos szinten, melynél a válasz egyértelműen az, hogy nem alakulhat ki emlékezete, bár ahogyan azt bemutattam Kovách László a dualizmus korának egyik meghatározó politikusa volt, hiszen 25 évig birtokolta a háznagyi tisztséget, de még is halála után fokozatosan esett ki neve a köztudatból. Ez azzal magyarázható, hogy bizonyos idő után csak a korszak igazán emblematikus alakjai maradnak köztudatban, mint például Tisza Kálmáné.

Másodsorban megyei szinten kell megvizsgálni a személyiségét. Megyei szinten már nem elképzelhetetlen, hogy emlékezete alakuljon ki elsősorban a Heves Megyei Gazdasági Egyesület megalapítása révén, ahogyan azt bemutattam az egyesület ápolta is egykori alapítójának az emlékét azonban ez is fokozatosan visszaszorult, a Gazdasági egyesület megszűnésével pedig ez a típusú emlékezés is megszűnt.

Aharmadigszint a települési. Vagyis azt kell megvizsgálni, hogy Vámosgyörkön milyen erős Kovách László személye. Erre a kérdésre azt lehet mondani, hogy nagyon erős, hiszen a falusiak több érdemet tulajdonítanak neki, országosan ismert személy volt, kiterjedt kapcsolati hálókkal, illetve mivel elég régen élt ahhoz, hogy személyére igazából senki ne emlékezzen ezért mindenkinek megfelelt, hiszen a róla kialakított kép erősen pozitív és az emlékek híján ezt nem is igazán tudják a lakosok kikezdeni. Tehát települési szinten egy olyan személyiség, akire a lakosok egyfajta példaképként, mintaként tekintenek, holott életéről csak igen keveset tudnak.

Összegzés

Jelen tanulmányomban bemutattam visontai Kovách Lászlót, aki a dualizmus korszakának egy másodvonalbeli politikusa, gazdasági írója volt. Az életpálya ismertetése után kitértem arra, hogy miként alakult ki vámosgyörki emlékezete és az milyen sajátosságokat foglal magába.

A bevezetőben feltett kérdésekre válaszolva azt lehet elmondani, hogy 2002-ben a helyi iskola névfelvétele, Horváth László könyve és a folyamatosan megjelenő cikkek a *Mi Újság?*-ban megnövelték az érdeklődést visontai Kovách László személye iránt, ez az érdeklődés azonban gyorsan alábbhagyott

és elcsendesedett. Ezt mutatja az is, hogy például a *Mi Újság?* megszüntette a visontai Kovách Lászlóval kapcsolatos cikkek publikálását.

A lakosság információszerzése visontai Kovách Lászlóról igen kevés forrásból merítkezett. A lakosok elsősorban Horváth László könyvéből, csekély mértékben pedig a *Mi Újság?*-ből tájékozódhattak, az Iskola pedig kis mértékben az előbbiekből, és nagymértékben, szinte kizárólagosan Molnár József írásából merítette tudását visontai Kovách Lászlóval kapcsolatban.

Ha visontai Kovách László személyiségének erősségét nézzük országos, megyei és település szinten az emlékezet kapcsán, akkor azt lehet mondani, hogy személye elég erős ahhoz, hogy Vámosgyörkön emlékezet alakuljon ki köré, azonban emlékezeti folytonosság híján ez nem mindig fedti a valós képet Kovách Lászlóról, hiszen személye inkább idealizált, és egyfajta mintaképet próbál mutatni a vámosgyörki lakosság felé.

* * *

Felhasznált források és szakirodalom

8 Órai Újság

A Magyar Korona Országainak Mezőgazdasági Statisztikája (II.) Gazdaczímtár. Budapest 1897.

Assmann, Jan: A kulturális emlékezet. Budapest, 1999.

B: Cím nélküli vámosgyörki anekdota. 2017. Gyűjtötte Nagy Ádám (A szerző tulajdonában)

Ballabás Dániel: A magyar nemesség társadalmi tagolódása (16-20.század). In: Geneológia II. Szerk.: Kollega – Tarsoly – Kovács – Pandula – Vitek. Budapest, 2013. 7-57.

Bán Péter (szerk.): Heves megye történeti Archontológiája (1681-) 1867-2000. Eger, 2011.

Bona Gábor: Az 1848/49-es honvédsereg Heves megyei származású tisztjei. *Agria*, 1996./31-32. 155-186.

Borászati Lapok, 1892.

Borovszky Samu: Magyarország Vármegyéi és Városai. Heves vármegye. Budapest, é.n.

Borsszem Jankó, 1889.

Budapesti Fővárosi Levéltár (BFL)

Budapesti Hírlap, 1889-1901.

Dr. visontai Kovách László: Egy magyar nemes visszaemlékezései. Kézirat. (VKZ magántulajdona, másolatban fellelhető a szerzőnél)

Eger, 1864-1889.

Fővárosi Lapok, 1880-1889.

Gyáni Gábor: Az elveszithető múlt. Budapest, 2010.

Gyöngyös, 1875-1887.

Gyöngyösi Lapok, 1887-1889.

Heves Megyei Hírlap, 1999-2010.

Heves Megyei Levéltár (HML)

HL. Interjú. 2017.03.19. Készítette Nagy Ádám (A szerző tulajdonában)

Horváth László: Vámosgyörk évszázadai. Vámosgyörk, 2002.

Horváth György: A kérdőíves módszer. Budapest, 2004.

Horváth Sándor: Muszaj interjúzni? Az oral history mint nyilvános és/vagy szakszerű történelem. Forrás, 2011/7-8. 21-38.

Képviselőházi Irományok, 1881.

Kérdőív visontai Kovách Lászlóról a vámosgyörki lakosok körében, 2016-2017. Készítette Nagy Ádám (A szerző tulajdonában)

KJ. Interjú. 2017.03.17. Készítette Nagy Ádám (A szerző tulajdonában)

KL Interjú I. 2017.03.17. Készítette Nagy Ádám (A szerző tulajdonában)

KL Interjú II. 2017.10.11. Készítette Nagy Ádám (A szerző tulajdonában)

Kriston Pál: Vasútépítések Heves megyében a Dualizmus korában, Acta Academiae Paedagogicae Agriensis, 1987/18/6. 39-54.

Magyar Nemzetiségi Zsebkönyv. Második rész: Nemes családok. I. Budapest, 1905.

Maksa János: Visontai Kovách család vámosgyörki sírkertjében nyugvó családtagok. Kézirat. (VKZ magántulajdona, másolatban fellelhető a szerzőnél)

Maksa János: Vámosgyörk 200 éve. 3. füzet. Vámosgyörk, 1981.

Mi Újság? 2000-2002.

Misóczki Lajos: Vámosgyörk Látnivalók. Vámosgyörk, 1993.

Misóczki Lajos – Misóczki Lajosné: A Heves Megyei Gazdasági Egyesület 1858-1949. Agria, 2003/39. 445-480.

- Molnár József: Címképünk Visontai Kovách László földbirtokos, politikus, közéleti személyt ábrázolja. Gyöngyösi Műsor, 2000. 25-30.
- Nagy Iván: Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal VI. Pest, 1860.
- Nora, Pierre: Emlékezet és történelem között. Budapest, 2010.
- Országos Széchényi Könyvtár, Kisnyomtatványok (OSZK. Kny.C)
- Pap József: Tanulmányok a dualizmus kori magyar parlamentarizmus történetéből. Budapest, 2014.
- Pesti Hírlap, 1888-1893.
- Pravnovszky Mihály: Jeles vámosiak arcképcsarnoka. Nemesvámos, 2008.
- Sturm Albert (szerk.): Országgyűlési Almanach 1887-1892. Budapest, 1887-1892.
- Szeredi Merse Pál: Vaspálya RT. Alapítsunk részvénytársaságot! Részvényesek. Szentendre, 2011.
- Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. VI. Budapest, 1899.
- Tóth Béla: A magyar anekdotakincs. Budapest, 1957.
- Tóth Eszter Zsófia: Az oral history elméleti és gyakorlati kérdései. in: Módszertani tanulmányok Szerk.: Ballabás Dániel, Eger, 2013. 21-35.
- Vasárnapi Újság, 1887
- Visontai Kovách László 1884: A világosi fegyverletétel. (Vachott Sándor Városi Könyvtár Helyismereti Gyűjtemény)
- VKZ Interjú II. 2017. 03. 15. Készítette Nagy Ádám (A szerző tulajdonában)
- VKZ. Interjú I. 2016. 11. 28. Készítette Nagy Ádám (A szerző tulajdonában)

EGY DEMOKRATIKUS ÁLLAM KITÉRŐJE

Emberi jogsértések a Pinochet diktatúrában*

NAGY ÁGNES NIKOLETT

A latin-amerikai katonai diktatúrák napjainkban is releváns kutatási terepet jelentenek a társadalomtudományos vizsgálatok számára. Ezek a rezsimek továbbra is rányomják bélyegüket korunk politikai megnyilvánulásaira és rendszereire. A diktatúrák emberi jogsértései rávilágítanak a hatalmon lévők által „ellenségként” megbélyegzett személyek, társadalmi csoportok körére. Kutatásomban az egyik leghosszabb ideig kormányzó rezsimit, Augusto Pinochet tábornok 1973 és 1990 közötti Chiléjét mutatom be az emberi jogok megsértése felől.

A vizsgálódás során arra a kérdésre kerestem a választ, hogy a társadalom mely csoportjai voltak a chilei katonai diktatúra áldozatai.

A tanulmány elkészítéséhez spanyol és angol nyelvű primer forrásokat használtam fel. A Pinochet-diktatúra történeti előzményeinek bemutatása után rátérek a feldolgozott források ismertetésére. Spanyol nyelven két chilei bizottsági jelentést vettem górcső alá, amelyeket a diktatúra után a hivatalban lévő elnökök hoztak létre jogszabály útján, hogy feltárják a katonai rezsimek borzalmait. A hidegháború alatti latin-amerikai katonai diktatúrákban a statisztikai adatok alapján több ezer ember eltűnését tartják számon. Ők olyan személyek, akiknek sorsa kevésbé dokumentált, ám az esetek döntő többségében megölték őket. Az eltűntekről külön szólni kívánok egy harmadik spanyol forrás bemutatásával. Angol nyelvű forrásként az Amnesty International jogvédő szervezet 1983-ban Chiléről megjelent tanulmányát használtam fel. A kutatásban kvantitatív (statisztikai adatsorok és grafikonok) és kvalitatív (esettanulmányok) elemzés révén prezentálom az áldozatok körét.

Bevezetés

Tanulmányom témája az Augusto Pinochet Ugarte tábornok (1915-2006) nevével fémjelzett katonai diktatúra Chilében, amely 1973 és 1990 között volt hatalmon. Bár a korszak lezárása óta eltelt egy emberöltő, mégis Pinochet megítélése jelenleg is aktuális kérdés, nemcsak hazájában. A 2017-es chilei elnökválasztás kapcsán is előtérbe került, mivel volt olyan politikai tömörülés, amely nyíltan

* A tanulmány elkészítését az EFOP-3.6.1-16-2016-00001. „Kutatási kapacitások és szolgáltatások komplex fejlesztése az Eszterházy Károly Egyetemen” című pályázat támogatta.

kiállt a tábornok öröksége mellett. A 2018-ban hivatalba lépett (noha 2010 és 2014 között már az elnöki tisztséget betöltő) Sebastian Piñera elnök véleménye fordulatot hozott az évtizedek folyamán Pinochetről (1998-as letartóztatásakor védelmébe vette a tábornokot, a 2006-os elnökválasztási kampány során már rossz elnöknek titulálta Pinochetet).

Az Egyesült Államoktól délre az elmúlt két évszázadban számos alkalommal avatkozott be a hadsereg az állam működésébe, kezdve ezen államok függetlenné válásától. Chilében ez nem így történt, ezért esett választásom Pinochet uralmára. A kutatás során arra a kérdésre kerestem a választ, hogy a társadalom mely rétegeit, csoportjait érintette a Pinochet-diktatúra represszív politikája, illetve kik voltak a kommunistákon kívül a jogsértések áldozatai.

A tanulmány elkészítéséhez idegen nyelvű (spanyol és angol) forrásokkal dolgoztam. Valamennyi forráshoz kapcsolódó háttérinformációk (a bizottságok összetétele, működésüket szabályozó jogszabály, az Amnesty International chilei tevékenysége) feltüntetésre kerültek a tanulmányban. A kutatási kérdés megválaszolásához statisztikai adatsorokat használtam fel táblázatok és grafikonok formájában, és interpretáltam azokat. A kvantitatív elemzés mellett konkrét eseteket is felhasználtam.

A tanulmány első részében ismertetni kívánom a történeti előzményeket, elsősorban a baloldali Népi Egység kormányzását foglalom össze, azzal a céllal, hogy a katonai diktatúra létrejöttéhez vezető folyamatokat bemutassam.

Ezután a tanulmány súlypontját jelentő forrásokkal és azok elemzésével nyújtok betekintést a katonai diktatúra alatti jogsértésekről Chilében. Ezeket azért fontos ismertetni, mert az emberi jogsértéseket számszakilag és esettanulmányok révén illusztrálják.

Végül a konklúzióban röviden összefoglalom a kutatás eredményeit, illetve a kutatási kérdésre adok választ. A válasz pedig fontos, mert megvilágítja, hogy kik voltak az elnyomás áldozatai.

A junta² hatalomra jutásának előzményei

Chile Spanyolországtól való 1818-as függetlenné válásától kezdve Latin-Amerika egyik legstabilabb állama volt. A katonai diktatúrák itt nem voltak gyakoriak, sőt Augusto Pinochet tábornok 1973. szeptember 11-i hatalomra jutásáig nem is volt előzménye. Megemlíteném azonban, hogy 1891-ben José Manuel Balmaceda (1886-1891) liberális elnök megbuktatásában a hadsereg is részt vett a nagytőkések, nagybirtokosok, kereskedők, valamint az angol befektetői körök oldalán. Az ország elnöki tisztségét Carlos Ibañez del Campo (1877-1960) személyében két ízben is katona töltötte be (1927-1931, illetve 1952-1958

² Spanyolul tanács. Latin-Amerikában jellemzően azon katonai rezsimeket illetik a kifejezéssel, ahol a politikai hatalom nem egy személy, hanem egy szűk csoport kezében összpontosul.

között), ám ő választás útján került a hatalomba. Elnöksége alatt a kommunista pártot illegálisba kényszeríti és demagóg intézkedésekkel igyekszik megnyerni a munkásságot. A nacionalista propaganda nem akadályozza Ibañezt abban, hogy a külföldi, főleg amerikai tőkét kiszolgálja.³ A második világháború lezárásával és a hidegháború kialakulásával az Egyesült Államok és vetélytársa, a Szovjetunió is igyekezett minél több szövetségest a maga oldalán tudni. Az 1959-es kubai forradalom győzelme révén megtört az Egyesült Államok hegemóniája a kontinens tőle délre eső részén.

Az 1960-as évekre a chilei politikai küzdelem kétpólusúvá vált. A kereszténydemokraták populista (nép)pártjával szemben egy formálódó demokratikus baloldali koalíció állt fel: demokratikus, antiimperialista, antimonopolista agrárforradalmat hirdetett meg, amely majd megnyithatja az utat egy új, népi hatalom, a szocializmus felé.⁴

Chilét 1964 és 1970 között a kereszténydemokraták irányították Eduardo Frei köztársasági elnök vezetésével, aki reform-politikába kezdett. A katolikus egyház szociális elveire hivatkozva Frei elképzelései szerint csökkenteni kellett a társadalmi egyenlőtlenségeket, modernizálni a gazdaságot, agrárreformot bevezetni, támogatni az ipart és növelni az exportot. Politikájának céljával a kereszténydemokráciát, mint a baloldal alternatíváját tűzte ki.⁵ 1970-re Frei saját pártjában is elszigetelődött teljesítetlen ígéretei miatt. Az elveszett tömegtámogatás okaként a pártból több radikális csoport lépett ki. Szemére vetették korábbi értéktelen lépéseit és a párt, valamint a kormányzati politika reformját sürgették. Az új erőviszonyok alapján (Radomiro) Tomic lett a kereszténydemokrata párt hivatalos elnökjelöltje az 1970-es elnökválasztásra.⁶

1969. október 7-én jött létre a Népi Egység (*Unidad Popular* – *UP*) hat baloldali párt⁷ összefogásából. A szövetség Dr. Salvador Allende Gossensst jelölte, aki korábban már háromszor (1952, 1958, 1964) volt aspiráns. A jobboldal az országot 1958 és 1964 között irányító Jorge Alessandri mögött sorakozott fel.

1970. szeptember 4-én az elnökválasztáson Allende a szavazatok relatív többségét szerezte meg.⁸ A baloldali győzelem Chilében és külföldön nagy sajtóvisszhangot kapott, mivel félelmet keltett. „Allende veszélyesebb, mint Fidel” – így kommentálja az eseményt az észak-amerikai „Time”.⁹

³ Wittman, 1971. 393.

⁴ Anderle, 2008. 232-237.

⁵ Semsey, 2008. 215.

⁶ Kanyó, 1979. 142.

⁷ Chilei Kommunista Párt (Partido Comunista Chilena – PCC), Chilei Szocialista Párt (Partido Socialista Chilena – PSC), Radikális Párt (Partido Radical – PR), Szociáldemokrata Párt, az Egységes Népi Akciómozgalom (Movimiento de Acción Popular Unitaria – MAPU) és a Független Népi Akciószövetség (Acción Popular Independiente – API).

⁸ Allende 1.075.616 szavazatot kapott, Alessandri a második volt 1.036.728 vokssal, Tomic pedig a harmadik 824.849 szavazattal.

⁹ Acquaviva, 1971. 110.

Az akkor hatályos chilei alkotmány szerint az elnök beiktatására 60 nappal a választás után kerül sor, és amennyiben egy jelölt sem szerzett abszolút többséget – ahogy ez történt 1970. szeptember 4-én – úgy a parlament alsó- és felsőházának szavazásán dől el, hogy a két legtöbb szavazatot kapott jelölt közül ki lesz az elnök. A baloldal a kétszáz képviselőből csupán nyolcvannal rendelkezett, ezért döntő kérdés volt, hogy mit tesznek a kereszténydemokraták, illetve az is, hogy a hadsereg hogyan reagál az eseményekre. A Kereszténydemokrata Pártban többféle forgatókönyv is keringett, végül az országos kongresszus Allende támogatása mellett döntött.

Miután alkotmányos garanciákat tett a baloldali pártszövetség a kereszténydemokrata parlamenti többségnek, 1970. október 24-én a szenátus¹⁰ szavazásán Allendét választották elnökké Alessandrival szemben.¹¹

Salvador Allende beszédet mond

(Forrás: <https://mult-kor.hu/a-cia-eveken-keresztul-tervezte-salvador-allende-megbuktatasat-20170911> - utolsó megnyitás: 2019. március 4.)

A Népi Egység választási programjában szerepelt, illetve a szövetséget alkotó pártok ideológiájából is következett, hogy a nagyvállalatok és a mezőgazdasági nagybirtokok megszüntetésén fognak munkálkodni. Ennek első állomása volt, hogy 1970-1971 fordulóján előbb a Szenátus, majd 1971. március 12-én a képviselőház is egyhangúlag megszavazta a rézbányák államosításáról szóló alkotmánymódosítási javaslatot. Hasonló volt a helyzet a bankok állami kézbe vonásánál is. A Népi Egység nem titkolt célja volt egy erős állami szektor

¹⁰ A chilei parlament felsőháza.

¹¹ Már a beiktatást is igyekeztek megakadályozni a szélsőjobboldaliak, illetve a hadsereg néhány tagja. El akarták rabolni a hadsereg főparancsnokát, René Schneider tábornokot. Az emberrablás balul sült el, a tábornok fegyvert ragadott támadóira, akik lelőtték. Ez két nappal Allende beiktatása előtt volt.

létrehozása, amelyben a fenti vállalatok többsége, az egyes ágazatokban lévő monopóliumok az állam kezében vannak.

Az 1971. áprilisi községtanácsi és az 1973. márciusi parlamenti választáson a Népi Egység javított pozícióin, utóbbinál a szavazatok 43%-át szerezték meg, szemben az 1970-es elnökválasztáson elért 36,62%-os eredménnyel. Az 1970 novembere és 1972 júniusa közötti periódus fő lépései a bér- és életszínvonal politika, a földreform előrelendítése, a társadalmi tulajdonra alapozott szektor kiépítése, a rézbányászat államosítása voltak. Éles politikai küzdelem kezdődött, a harc fő terepe a gazdaság lett. A jobboldal egyre több nehézséget gördített a kormány elé, a kispolgárság és a középrétegek nagy tömegeit fordította szembe Allende kormányzatával. Növekvő nyomást gyakorolt a kormányra a szélsőbal is. A Chilei Szocialista Párt soraiban erős pozíciókat szerzett ez a türelmetlen, a szocializmus azonnali megvalósítását követelő irányzat.¹² 1970 és 1973 között nőtt a foglalkoztatás, 235.000 fővel nőtt a dolgozók száma, ugyanezen időszak alatt a munkanélküliség 6,1%-ról 4,8%-ra csökkent. Minden termék termelése nőtt az első két évben, de az 1972. októberi országos sztrájk után csökkenés kezdődött. Sztrájkok, beruházások csökkenése, nyersanyag hiány miatt a GDP 1973-ban 3,6%-kal esett vissza.¹³

A gazdasági nehézségek hátterében az állt, hogy az Egyesült Államok és szövetségei igyekeztek aláásni az Allende-adminisztrációt. Az Egyesült Államok érdekei nagyban sérültek a chilei kormány tevékenykedése folytán, Allende szocialista országok felé nyitása pedig ideológiai muníciót biztosított az USA-nak, hogy a vörös uralommal fenyegetsen. Az észak-amerikai államnak a következő problémái voltak az Allende kormányzattal:

1. Geopolitika: a szocialisták győzelme Chilében, vagy a harmadik világban bárhol a nemzetközi kommunizmus győzelméhez vezethet.
2. Dominó-effektus: ha Latin-Amerikában bárhol győznek a szocialisták/kommunisták, az könnyen a szomszédos országok „bedőléséhez” vezethet. Chile esetében ez Argentínát, Perut, Bolíviát jelenthette volna.
3. Szabad és törvényes választáson győztek a szocialisták: a hidegháborús propaganda szerinti „brutális zsarnokság”-nak ez ellentmondott. Az USA politikai köreiben a szocializmus/kommunizmus forradalmi erőszak útján (Kuba) jut hatalomra, és fenntartásához elnyomó diktatúra (Szovjetunió) szükséges.
4. Az USA gazdasági érdekeinek fenyegetettsége Chilében.

Az USA részéről a jobboldali pártok, újságok (elsősorban az *El Mercurio*), szervezetek támogatása gyakori volt. 2000-ben a CIA beismerte, hogy 6,5 millió dollárt költöttek Chilében az Allende-kormányzat destabilizálására.

¹² Anderle, 1998. 161-162.

¹³ Rector, 2003. 181.

A gazdasági életben tapasztalható küzdelmek hatására a katonák is kimerészkedtek a kaszárnyákból, és 1973. június 29-én megkísérelték megragadni a hatalmat, ami nem sikerült. Ez a nap tankcsataként (*tancazo*) vonult be a történelemben. A fegyveres harc rövid volt. Carlos Prats tábornok, a chilei hadsereg alkotmánypárti főparancsnoka már 11.30-kor beléphetett az elnöki palotába. Az összecsapásnak 22 halálos áldozata volt (köztük 7 civil), a sebesültek száma megközelítette a százat. Souper ezredes, a páncélos egység parancsnokát és hozzá tartozó nyolc harckocsi legénységét letartóztatták. A „*Patria y Libertad*” nevű fasiszta szervezet vezetői pedig különböző latin-amerikai országok követésére menekültek. E szervezet elismerte, hogy valójában az ő akciójukról volt szó. A Kereszténydemokrata Párt az akció leverése utáni nyilatkozatában a „törvényes” kormány mellett foglalt állást.¹⁴

1973 júliusában a tehergépkocsi tulajdonosok sztrájkjához csatlakoztak az ügyvédek, fizikusok, építészek. Az Allende-párti munkástömegek hatalmas ellentüntetések tartottak ekkor. Július 30-án Allende és a kereszténydemokrata vezető, Patricio Alywin megvitatták azokat a pontokat, amelyek a két párt-szövetség közötti problémákat megoldhatnák. Amikor a sajtó találgatásokba bocsátkozott, hogy vajon Allende a kabinetbe is beemeli a kereszténydemokratákat, a jobboldali pártvezetés többsége elutasított egy ilyen lehetőséget.¹⁵ Az országban tapasztalható nehézségek hatására a Népi Egység népszavazás kiírását tervezte 1973. szeptember második hetére, erre azonban már nem került sor.

1973. szeptember 7. és 9. között a hadsereg négy alakulatának vezetője (*lásd 3. kép*) csatlakozott a felkelőkhöz.

A hadsereg államcsínyét előkészítő és azt végrehajtó akció a „Hallgatás hadművelet” nevet viselte. A hadsereg puccsára 1973. szeptember 11-én került sor.

**Chilei katonák lövik az elnöki palotát Santiago de Chilében
1973. szeptember 11-én**

(Forrás: [https://www.bbc.com/mundo/noticias/2013/09/130830_chile_golpe_sonidos - utolsó megnyitás: 2019. március 4.](https://www.bbc.com/mundo/noticias/2013/09/130830_chile_golpe_sonidos_utolsó_megnyitás))

¹⁴ Kerekes, 1976. 187.

¹⁵ Rector, 2003. 179.

A Forradalmi Kormányzó Junta

(Forrás: https://www.bcn.cl/historiapolitica/JPG/0/0b0268a631c9daaaf129657aa3551a44/12%20de%20septiembre%20de%201973_1024.jpg - utolsó megnyitás: 2019. március 4.)

A chilei fegyveres alakulatok szoros kapcsolatot tartottak fenn az Egyesült Államokkal, ez különösen igaz volt a haditengerészetre és a légi erőre. Ugyancsak szoros volt a kapcsolat a brazil katonasággal¹⁶ is. A hadseregben, a szomszédos latin-amerikai államokban, illetve az Egyesült Államokban attól féltek, hogy Chile egy „második Kuba” lesz Dél-Amerikában, ezért úgy döntöttek, hogy az Allende kormány megbuktatása mellett. A katonai puccsal közel 17 évi tartó katonai diktatúra vette kezdetét, amelynek élén Augusto Pinochet Ugarte tábornok állt 1990. március 11-ig.¹⁷

Felhasznált források elemzése

A junta hatalomátvétele utáni jogsértésekről magyarul is olvashatunk, két könyv jelent meg ebben a témában, az egyik Sergio Villegas chilei újságírótól, *A stadion. Szemtanúk a chilei junta terrorjáról*, ahol az író a chilei fogolytáborokat megjárta és kiszabadult áldozatok beszámolóit mutatja be. A másik munka Hernán Valdéstől az *Egy chilei fogoly naplója*, amelyben a szerző saját élményeit dolgozza fel az 1974 elején a *Tejas verdesi* fogolytáborban gyűjtött tapasztalatok alapján.

¹⁶ Brazíliában a hadsereg 1964-ben vette át az állam irányítását.

¹⁷ A katonai puccsról részletesen a <http://ntf.hu/index.php/2018/09/11/a-latin-amerikai-szeptember-11-a-chilei-katonai-puccs/> linken lehet olvasni

A chilei jelentések

A felhasznált források között kettő chilei nemzeti bizottsági jelentés szerepel, egyik az 1990-ben elnöki rendelettel létrehozott „Az Igazság és Megbékélés Nemzeti Bizottságá”-nak (*Comisión Nacional de Verdad y Reconciliación*)¹⁸ háromkötetes munkája. A másik spanyol nyelvű forrás „A Politikai Foglyok és Megkínzottak Nemzeti Bizottsága” (*Comisión Nacional sobre Prisión Política y Tortura*)¹⁹ által 2004-ben kiadott jelentés. Ezt kifejezetten a politikai foglyok és megkínzottak történeteinek feltárására hozták létre. Ezután elemzési céllal használtam fel Elías Padilla Ballesteros 1995-ös könyvét a letartóztatottakkal-eltűntekkel kapcsolatban. Az ismertetést a chilei nemzeti bizottságok munkáival kezdem.

A Rettig-bizottság jelentése – a legsúlyosabb jogsértéseket összefoglaló jelentés

A jelentés 3 kötetből épül fel, amely a bizottságot életre hívó elnöki rendelettel kezdődik, és számos más témát tartalmaz. A bizottság tagjai: Raúl Rettig Guissen²⁰, Jaime Castillo Velasco²¹, José Luis Cea Egaña²², Mónica Jiménez de la Jara²³, Ricardo Martín Díaz²⁴, Laura Novoa Vásquez²⁵, Gonzalo Vial Correa²⁶, José Zalaquett Daher²⁷, akiknek feladata a katonai rezsim alatti emberi jogsértések összegyűjtése és bemutatása volt, és ehhez minél több forrást igyekeztek felhasználni (az áldozatok családtagjainak, titkosszolgálatoknál vagy a hadsereg-nél dolgozó személyek vallomásai, sajtóinformációk, szakvélemények, emberi jogi szervezetek jelentései, bírósági jegyzőkönyvek, a bizottság fegyveres erőkhöz intézett kérdései). A jelentésben kulcsfontosságú annak kimondása, hogy az elkövetők neveit nem hozták nyilvánosságra, ugyanis a felelősségre vonás a bíróságok feladata a bizottság indoklása szerint.

¹⁸ Rövid nevén Rettig-bizottság (*Comisión Rettig*)

¹⁹ Rövid nevén Valech-bizottság (*Comisión Valech*)

²⁰ A bizottság elnöke és későbbi névadója, ügyvéd, politikus, 1985 és 1987 között a Chilei Ügyvédi Kollégium vezetője volt.

²¹ Ügyvéd, kereszténydemokrata politikus, 1976-1978, majd 1981-1983 között Venezuelában élt száműzetésben, 1978-ban az Egyesült Nemzetek Emberi Jogok Chilei Bizottságának alapítója.

²² Ügyvéd, egyetemi tanár, 1991 és 2002 között az Alkotmánybíróságon dolgozott.

²³ Egyetemi tanár

²⁴ A Legfelsőbb Bíróságon dolgozott 1971-től ügyvédként

²⁵ Ügyvéd

²⁶ Ügyvéd, újságíró, történész

²⁷ Ügyvéd, 1973-tól foglalkozott emberi jogokkal, 1976-ban kiutasították az országból, számos külföldi emberi jogi szervezetnél dolgozott.

A katonai diktatúrát három szakaszra osztották:

- 1) 1973. szeptember 11. – 1973. december 31.
- 2) 1974-1977
- 3) 1977-1990

és az emberi jogsértéseket is e korszakolás alapján mutatták be. Ez a bizottság csak a legsúlyosabb jogsértésekkel (letartóztatás-eltűnés, olyan kínzások és kivégzések, ahol az állam szolgálatában lévő személyek erkölcsi felelősége felvethető, illetve a politikai indítékkal elkövetett emberrablások és merényletek). A jelentés első kötete az előzmények, az egyes jogsértés típusok, a rezsim által működtetett helyszínek bemutatása után az első szakaszhoz tartozó jogsértéseket is tartalmazza.

A második kötet első része az 1974 és 1977 közötti évek emberi jogsértéseivel kapcsolatos információkat tartalmazza. Ekkor a *DINA* (Dirección de Inteligencia Nacional – Nemzeti Hírszerző Igazgatóság) volt a rezsim titkosrendőrsége, amely elsődlegesen felelt az elkövetett jogsértésekért.

Az 1974 és 1977 közötti jogsértéseket bemutató esetek után az 1977 és 1990 közötti időszakhoz tartozó ügyeket mutat be a jelentés második kötete, ekkor a *CNI* (Central Nacional de Informaciones – Nemzeti Információs Központ) látta el a titkosszolgálati feladatokat.

A harmadik kötet az áldozatok rövid életrajzát tartalmazza.

Az emberi jogsértések első szakasza a jelentés felosztása alapján a pucscot követő hónapokat (1973. szeptember 11. – 1973. december 31.) jelenti. A fegyveres erőknek 1973. szeptember 11-ét követően néhány nap alatt sikerült az egész országot uralmuk alá vonni. Fegyveres ellenállás a 13 régióból csupán háromban történt: a VII., X. és fővárosiban.

Ebben az időszakban történtek legnagyobb számban a bizottság vizsgálatának hatáskörébe tartozó jogsértések. A Valech-bizottság jelentésében is látni lehet majd, hogy 1973 utolsó négy hónapjában történt a legtöbb törvénytelenység. Az egyes régiókban történt esetszámokat az 1. táblázat mutatja be.

Régió száma	Régió neve	Esetek száma
I.	Tarapacá	35
II.	Antofagasta	72
III.	Atacama	19
IV.	Coquimbo	22
V.	Valparaíso	41
VI.	Bernardo O'Higgins	8
VII.	Maule	62
VIII.	Bío Bío	212
IX.	Araucanía	115
X.	Los Lagos	128
XI.	Aysén del General Carlos Ibañez del Campo	10
XII.	Magallanes és Chilei Antarktisz	5
	Főváros	493
Összesen:		1.222

Az 1973. szeptember 11. és 1973. december 31. közötti jogsértések száma régióként

(Forrás: Informe De La Comisión Nacional De Verdad y Reconciliación Tomo 3., 1996. alapján saját táblázat)

A táblázatban látható, hogy a katonai hatalomátvétel utáni kevesebb mint 4 hónapban összesen 1.222 jogsértést tárt fel a bizottság, amelynek 40,34%-a (493 eset) a fővárosban és a hozzá tartozó területeken történt. Kevesebb mint fele ennyi, 212 eset volt Bío Bío tartományban, nagyobb számokat még Araucanía (115 eset) és Los Lagos (128 eset) tartományokban láthatunk. A legalacsonyabb számban Bernardo O'Higgins és Magallanes tartományokban (8 és 5 eset) került sor jogsértésre. A magas esetszám a főváros és Los Lagos régió esetében a fegyveres ellenállással van összefüggésben.

A diktatúra első hónapjaiban számos letartóztatási forma létezett, amelyeket országszerte alkalmaztak. A lefogottakat kihallgatásuk után szabadon engedték, börtönbe zárták, vagy valamelyik különleges övezetbe vitték. Utóbbiak ekkor Piasguaban, a *Tejas verdesi* 2. számú Fogolytáborban, Quiriquina-szigetén és a Dawson-szigeten, vagy más – a jelentésben meg nem nevezett – helyeken voltak.

A bántalmazásokkal és kínzásokkal kapcsolatban a bizottsági jelentés szerint ebben az időszakban általános volt a kínvallatás alkalmazása, akár letartóztatás, börtönbeszállítás, vagy kihallgatás alkalmával. Számos változat létezett, melyek közül többet is felsorolnak, ilyenek voltak: az erős és folyamatos ütések; órákig mozdulatlanul hason fekvés vagy állás; szűk hálólhelyiségekbe zárás; napokig meztelenül tartás; étel, víz megtagadás; az áldozatok kezüknél való fellógatása, anélkül, hogy lábuk a földet érintené; vízbe, egyéb büdös anyagokba történő fojtogatás. A szexuális bántalmazás és erőszak gyakori jelenség volt

ebben az időszakban, akárcsak az elektrosokk és az égetés. Ugyancsak sokszor történt, hogy kivégzést imitáltak az elítélteken.

Az eltűnéseknek számos esetben politikai indítéka volt, így kívánták likvidálni a baloldali szervezetek, pártok vezetőit, vagy a helyi igazgatásban a baloldal által kinevezett tisztviselőket. Ugyanakkor nem kellett tisztséget viselni, vagy tagnak lenni, ahhoz, hogy ilyen sorsra jusson valaki – elég volt szimpatizálni a Népi Egységgel, vagy egy-egy felvonuláson, tüntetésen megjelenni. A középiskolások és egyetemisták körében is sok volt az eltűnések száma.

Az 1973. szeptember 11. – 1973. december 31. közötti jogsértések

A fővárosból 493 esetet ismertet a jelentés erről az időszakról. Az első napokban a baloldali pártok vezetői voltak az elnyomás elszenvedői, majd a szakszervezeti vezetők, a társadalmi szervezetek tagjai, a megbuktatott kormányhoz kötődő más személyek, vagy olyanok, akiket az új hatalomnál feljelentettek. Hozzá kell tenni, hogy sok áldozatnak nem volt politikai kötődése. Az áldozatok többsége 30 év alatti, sőt sokuk még 20 éves sem volt.²⁸ Legszélsőségesebb példaként 14-15 éves tinédzserek brutális megölése említhető meg ehhez az időszakhoz kapcsolódóan.

Már a puccs napján elkezdődtek a jogsértések: a *Moneda* túlélői, a Műszaki Egyetem hallgatói voltak az első áldozatok. A következő napokban például a San Juan de Dios kórházban, a Sumar (textilgyár), az Aerolite, az Elecmetal (elektrotechnikai vállalat), a Mademsa (háztartásigép gyártó cég) vállalatoknál folytatódott a letartóztatások. A letartóztatottakat valamelyik börtönbe vagy akként funkcionáló más intézménybe szállították, közülük többeket kivégeztek, akiknek holttesteit különféle helyekre vitték később – akár Santiagón belül, akár a városból kivezető utakra, vagy a Mapocho folyóba dobták a holttesteket. A hullák másik részét a santiagói halottas házba vitték. Akiket nem sikerült beazonosítani a hozzátartozóknak, azokat a városi temetőbe szállították. Voltak olyan esetek, hogy a holttesteket elrejtették. 1973. szeptember 12-13-án alakították át fogolytáborrá a Nemzeti Stadiont, ahol a Vörös kereszt becslése szerint 1973. szeptember 22-én 7.000 főt tartottak fogva, akik közül körülbelül 200-300 fő volt külföldi. A jelentés további helyszíneket is ismertet, ahova a letartóztatottak kerültek.

Az események, körülmények után szeretnék rátérni a konkrét esetek ismertetésére, hogy a puccs utáni jogsértéseket ismerthessem.

A puccs utáni első napok egyik leghíresebb áldozata Victor Lidio Jara Martínez chilei énekes, színházi rendező, az Ifjú Kommunisták Központi Bizottságának tagja. 1974. március 27-én a Külügyminisztérium az Amerikai Államok Szervezetének Amerika-közi Emberi Jogi Bizottságának küldött válaszában a következőt írta: „Victor Jara meghalt. Szabadcsapatok akciója közben

²⁸ Informe de la Comisión Nacional de Verdad y Reconciliación, 1996. 112.

halt meg, amelynek lövései nem kímélték sem a katonákat sem pedig a civileket.”²⁹ A bizottság számos vallomás alapján más következtetésre jutott. Jara-t 1973. szeptember 12-én tartóztatták le a bekerített Műszaki Egyetemen, onnan a Chilei Stadionba vitték, és az egyik lelátón helyezték el, ami el volt kerítve a „veszélyes” személyek számára. Szeptember 12. és 15. között a hadsereg személyzete hallgatta ki. 1973. szeptember 15-én látták utoljára életben, amikor olyan rabokkal volt egy csoportban, akiket a Nemzeti Stadionba vittek át. Másnap hajnalban a fővárosi temető közelében találták meg öt másik holttesttel együtt. A boncolás szerint a halálát a sok lőtt seb okozta.³⁰

1973. október 19-én 26 személyt végeztek ki a hadsereg tagjai a Calama és Antofagasta közötti úton (a II. régióban). A kivégzettek között kommunista, szocialista, MIR31-es, sőt párton kívüli személy is volt. Foglalkozásuk szerint gyári munkás, taxisofőr, ügyvéd, tanár, illetve ex-katona is volt. Az áldozatok közül 10-en a Nemzeti Robbanóanyag Vállalat (*Empresa Nacional de Explosivos-ENAE*) alkalmazottai voltak, akik közül hatan szocialista, ketten-ketten kommunista párttagok és párton kívüliek voltak. 1973. október 12-én munkahelyükön tartóztatták le csendőrök őket. Azonnal a duponti kapitányságra, és még aznap a calamai kapitányságra vitték őket, ahol 5 napig elkülönítve voltak. Október 17-én börtönbe vitték őket. Nem ismert, hogy mivel vádolták őket, illetve az eljárás sem, amelynek eredményeképp kivégezték őket. 1973. október 20-án kiadtak egy közleményt a sajtóban, hogy a calamai börtön 26 letartóztatottja meghalt, katonák által, mikor az antofagastai börtönbe szállították át őket, és a rabok szökni próbáltak. Az áldozatok hozzátartozóinak – akik nem kapták meg a holttesteket, csak a halotti bizonyítványukat – véleménye szerint szeretteiket kivégezték. A holttestekkel kapcsolatban megállapodás született a katonai hatalom és az áldozatok családjai között, hogy egy éven belül átadják a holttesteket, melyre a junta uralma alatt nem került sor. Csak 1990-ben sikerült megtalálni azt a helyet, ahova elrejtették a holttesteket. A bizottság több érvet is felsorakoztatott az eset valószínűtlenségének bizonyítására: működött háborús tanács abban a börtönben ahol voltak, miért kellett őket átszállítani máshova? A letartóztatottak egy részének alacsony volt a büntetési tétele, másokat megkínóztak – így miért, hogyan szöktek volna meg?³²

José Abraham Vidal Ibañez mezőgazdasági munkást, az Ifjú Kommunisták tagját 1973. október 4-én tartóztatták le Hualpencilloban (VIII. régió) csendőrök, akik a talcahuanoi körzeti alkapitányságra vitték a 22 éves férfit. 4 nappal később a hatóság a fiatalember szabadon engedéséről értesítette a családot, azonban holléte és sorsa a jelentéskészítésig ismeretlen volt. Ellentmondás a

²⁹ Informe de la Comisión Nacional de Verdad y Reconciliación, 1996. 130.

³⁰ 44 bemeneti és 32 kimeneti lövést találtak a testén.

³¹ Movimiento de Izquierda Revolucionaria – Forradalmi Baloldali Mozgalom. Paramilitáris szervezet volt.

³² Informe de la Comisión Nacional de Verdad y Reconciliación, 1996. 255-256.

szabadon engedéséhez képest, hogy a korabeli helyi újságokban „az egyik legveszélyesebb szélsőséges”-nek kiáltották ki a férfit.³³

A bemutatott és a jelentésben szereplő esetek alapján megállapítható, hogy az áldozatok többsége fiatal férfi volt. Elsősorban a baloldali pártokhoz, paramilitáris szervezetekhez, szakszervezetekhez köthető személyek estek áldozatul 1973 végéig, ugyanakkor a kezdeti fejetlenség hatására előfordultak véletlen halálesetek is. Az is látható, hogy a társadalom minden rétegét elérték az új rezsिम kegyetlenkedései, hiszen a híres énekes Victor Jara ugyanúgy az áldozatok között szerepel, mint a mezőgazdasági munkás José Abraham Vidal Ibañez. A szélsőséges összehasonlítástól eltekintve elmondható, hogy az értelmiségieket ugyanúgy nem kímélték, mint a fizikai munkásokat, sőt a hadsereg vélt vagy valós baloldali kötődésű tagjait sem. A széleskörű erőszak célja a társadalom megfélemlítése, az esetleges ellenállás kiiktatása volt. Ekkor az új rezsimtől való félelem, a puccs okozta meglepetés és sokk megbénította a társadalmat, amely a katolikus egyház kivételével nem is fejtett ki szinte semmilyen ellenállást a juntával szemben. Az áldozatokkal szembeni bánásmód miatt Santiago érseke, Raúl Silva Henríquez 1973. október 6-án életre hívta az Összefogás a Chilei Békéért Bizottságot (*Comité de Cooperación para la Paz en Chile*), melyhez a lutheránus, metodista, ortodox és zsidó egyház is csatlakozott. Feladatuknak az áldozatok segítségét tekintették.

Az 1974 és 1977 közötti jogsértések

A 2. kötet első nagy egysége – mint ahogy arról már írtam, az 1974-1977 közötti időszak, amelyben a *DINA* látta el a titkosszolgálati feladatokat, és az ő nevéhez köthető az emberi jogsértések jelentős része. A szervezetnek országszerte számos intézménye volt, ahol fogva tartottak és kínoztak embereket. Ezek közül a fővárosban található *Cuatro Alamos*, *Londres No. 38*, *José Domingo Cañas*, *Villa Grimaldi*, *La Discotéque /La Venda Sexy*, *Implacate*, *Cuartel Venecia*, *Cuartel General de Calle Belgrado 11*, *Rinconada de Maipú*, vidéken, az V. régióban Tejas Verdes, a XII.-ben pedig a Dawson-szigetek voltak a legismertebbek.

A szigorú hierarchiával felépülő szervezet a haderőnemek titkosszolgálati fölé kerekedve, annak tagjait ugyanúgy megfigyelték, mint a civileket. A *DINA* kormányzó juntának, pontosabban annak vezetőjének, Pinochet tábornoknak tartozott egyedül felelősséggel. A szervezet vezetője Pinochet korábbi tanítványa, Manuel Contreras tábornok volt. A *DINA* belföldön és külföldön egyaránt folytatta tevékenységét, igyekezett más latin-amerikai titkosszolgálatokkal (elsősorban az antikommunista rezsimekre kell itt gondolni) kooperálni, ezt az együttműködést nevezik Kondor-hadműveletnek, amelynek több szakasza volt.

³³ Informe de la Comisión Nacional de Verdad y Reconciliación, 1996. 318.

A Kondor-hadművelettel kapcsolatban három esetet emelek ki: az egyik Carlos Prats tábornoké, aki az Allende-adminisztráció alatt a hadsereg főparancsnoka és Pinochet elődje volt. A puccs után Argentínába távozott, ahol 1974. szeptember 30-án bombamerénylet végzett vele és feleségével, Sofiával. Ugyancsak a DINA célpontja lett Bernardo Leighton kereszténydemokrata politikus, akit 1975. október 5-én Rómában próbáltak megölni, ám a merénylet sikertelen volt. A harmadik eset a legismertebb talán. Orlando Letelier Allende külügyi- és védelmi minisztere volt, akit 1976. szeptember 21-én gyilkoltak meg Washington diplomata negyedében. A két gyilkossággal ugyanaz a személy, Michael Townley hozható összefüggésbe, aki a DINA ügynöke volt. A három áldozat akár a rezsimmel szembeni ellenállás élharcosa is lehetett volna. A Letelier-gyilkosság már az Egyesült Államok számára is feszélyezetté tette az amúgy jó kapcsolatot Pinochet-tel,³⁴ és ez is közrejátszott abban, hogy 1977-ben az 1876. törvényrendelettel³⁵ feloszlatták a szervezetet.

Ebben a részben az áldozatok eseteinek ismertetése már nem régiós megbontásban szerepel, hanem az egyes politikai csoportokhoz való kötődés alapján.

Az áldozatok többsége ekkor baloldali párttag, akik közül sokan eltűntek letartóztatásuk után. A legtöbben a MIR, a Szocialista Párt és a Kommunista Párt tagjai közül kerültek ki. A szocialistáknál az ifjak közül került ki az áldozatok többsége – ennek oka volt, hogy a puccs után a párt vezetői elmenekültek, és helyükre a fiatalok kerültek az élvonalba. Ekkor nem számított a társadalmi vagy anyagi helyzet, a cél az „ellenség” kiiktatása volt. Emiatt még koncentráltabban léptek fel a baloldaliakkal szemben. A bemutatandó példákat ebben a szakaszban a különböző baloldali szervezetekhez köthető személyek jelentik, mivel legnagyobb arányban ők estek áldozatul a diktatúra elnyomó gépezetének. A gyilkosságok mellett ennek az időszaknak jellemző eleme volt, hogy a rezsim áldozatai közül többeket eltűntettek.

Ebből az időszakból az alábbi eseteket mutatom be azzal a céllal, hogy a diktatúra legsötétebb időszakának jogsértéseit bemutassam.

Rubén Guillermo Cabezas Parez 46 éves ügyvéd a quillotai Mezőgazdasági Reform Testület ügyésze volt. A kommunista párt tagját 1974. január 17-én tartóztatták le irodájában, ahonnan a quillotai katonai egységhez szállították szemtanúk állítása szerint. 1974. január 18-án 7 másik személlyel együtt kivégezték a férfit. A bizottság szerint szükségtelen volt a fegyvertelen, állítólag szökni próbáló emberekkel ezt tenni. Az áldozatok között volt olyan, aki önként jelentkezett a katonaságnál, mások pedig ügyvédükkel vették fel a kapcsolatot – szökésre készülőknel ez nem túl valószínű. Feltehető volt a hatóságok szerint, hogy szélsőségesek támadtak arra a helyre ahol a foglyokat tartották – a táma-

³⁴ Jimmy Carter elnöksége alatt (1976-1980) romlott a két ország kapcsolata az emberi jogok megsértése miatt, Ronald Reagan elnöksége idején (1980-1988) javult a viszony.

³⁵ A diktatúra alatt leginkább alkalmazott jogszabály típus. A hazai joganyagokban a törvényerejű rendelettel hasonlítható össze.

dók közül senki nem sérült vagy halt meg, elég hihetetlen hogy egy jól őrzött katonai helyet megtámadjanak, ráadásul a kijárási tilalom idején.³⁶

1974. augusztus 23-án tartóztatták le José Orlando Flores Araya-t. A 19 éves fiatalember a Maipú-i Ipari Iskola tanulója volt. Mellette az iskola egyik tanárát és a fiú egy barátnőjét is letartóztatták a kommunista pártban való részvétel miatt. Hiteles vallomások alapján állítható, hogy Santiagóban a *Venda Sexy* nevű helyen tartották, ahol szembesítették egy vallomással, később pedig átszállították *Villa Grimaldi*-ba – a DINA leghírhedtebb intézményébe –, ezután nem tudni róla. A hatóságok tagadták a letartóztatást. 1977-ben mégis elismerte egy tiszt, hogy a férfit letartóztatta a hadsereg egy tagja a *MIR*-hez fűződő kapcsolata miatt, tagadta viszont, hogy a Villa Grimaldi nevű intézmény létezne. A bizottság eltűntként tartotta nyilván.³⁷

1977. április 30-án letartóztatták Vicente Israel Garcia Ramirez szocialista párttagot. A férfi előző nap házasodott meg. San Fernando-ban egy rokonánál tartózkodtak, amikor a *DINA* emberei letartóztatták őt és több családtagját. A párt letartóztatása után átszállították Santiagóba, a férfiről azóta nincs információ. Vicente García letartóztatásakor a szocialista párt számára folytatott illegális tevékenységet.³⁸

Az 1977 és 1990 közötti jogsértések

A második kötet második tömbjét az 1977-től 1990-ig terjedő időszak, vagyis a *CNI* tevékenysége jelenti. Bár a *DINA*-val összehasonlítva számos hasonlóság van, a *CNI* belügyminisztertől függött, míg a *DINA* a juntától, ez fontos különbség. Ugyancsak megemlítendő, hogy míg a *DINA* működését a potenciális ellenfelek (baloldali összeesküvők, a *Z-terv*³⁹ készítői), a *CNI*-ét pedig a konkrétan, jobban megjelenő ellenség (baloldali paramilitáris szervezetek) elleni fellépés indokolta. A *CNI* egyrészt letartóztatásokat hajtott végre, mely esetek a katonai ügyészek elé kerültek. Másrészt a hatóságokkal szembeni ellenállással indokolták az emberi jogok megsértését. Az áldozatok ekkor főleg a fegyveres ellenállásra is kész *MIR*, *FPMR*⁴⁰, valamint a kommunista párthoz tartozó személyek voltak.

³⁶ Informe de la Comisión Nacional de Verdad y Reconciliación, 1996. 766.

³⁷ Informe de la Comisión Nacional de Verdad y Reconciliación, 1996. 814.

³⁸ Informe de la Comisión Nacional de Verdad y Reconciliación, 1996. 847.

³⁹ A chilei hadseregben terjesztették, hogy a Népi Egység 1973. szeptember 18-án, a hadsereg ünnepnapján le akart számolni a tisztikar jelentős részével. Ezzel kívánták igazolni a puccsot. A terv létezéséről nincs bizonyíték. Propagandisztikus céllal adták ki ehhez kapcsolódóan a Fehér könyvet (Libro blanco del cambio de gobierno en Chile) 1973-ban.

⁴⁰ Manuel Rodríguez Hazafias Front (Frente Patrótico Manuel Rodríguez) paramilitáris baloldali csoport, amely 1983-ban alakult.

Eduardo Jara Aravena újságíró hallgató 1980. augusztus 2-án halt meg. A MIR harcost július 23-án rabolták el a nyílt utcán, más emberekkel együtt, akiknek a hatóságok szerint közük volt Roger Vergara⁴¹ tábornok meggyilkolásához. Ezeket az embereket a Mártír Harcosok Kommandójának (*Comando de Vengadores de Mártires (Covema)*) tagságához tartozóknak tekintették. Letartóztatása alatt megkínózták, verték és elektrosokkot alkalmaztak rajta. A rabokat időnként átszállították máshova, amit később a nyomozóhatóság elkerített helyeként azonosítottak. Augusztus 2-án szabadon engedték La Reina községben, ahonnan a *Posta No.4*-ba szállították, ahol aznap meghalt.⁴²

1979. november 24-én meghalt Bruno Orlando Burdiles Vargas 33 éves csendőr tizedes. Ezen a napon az áldozat a *Banco de Concepción* egyik kaminóját kísérte, amit Santaigóban egy fegyveres csoport támadott meg. Burdiles tizedes a jármű hátuljánál volt, két golyó végzett vele. Ekkor egy másik csendőr is megsérült. Burdiles tizedes munkavégzés közben vesztette életét, amikor is fegyveresek el akarták rabolni a szállítmányt, amire társával együtt vigyázott. A gyilkosságnak a fegyveresek részéről politikai oka volt.⁴³

1983. július 12-én María Isabel Sanhueza Ortiz és Carmen Gloria halt meg tüntetéseken. Aznap este kormányellenes tüntetés volt Santiagóban, María Sanhueza-t ismeretlen helyről lőtték meg. Nyaklövés okozta sérülésben halt meg, a tettes ismeretlen. Carmen Laranas ugyancsak 19 éves, az Ifjú Kommunisták szimpatizánsa volt. Viña del Marban egy menetben vett részt, ahol kocsiból fegyveresek tüzet nyitottak a menetelőkre, a lány lőtt sérülésben halt meg.⁴⁴

A CNI működése során továbbra is célpontot jelentettek a különböző baloldali szervezetek tagjai, akik ekkor már inkább a diktatúrával szembeni fegyveres ellenállást választó alakulatokhoz köthető személyek voltak. 1983-tól egyre gyakoribbá váltak a rezsimmel szembeni tüntetések, ezek résztvevői közül is sokaknak sérültek jogai, akár a helyszínen a fegyveres erőkkel való összeütközés során, akár később a letartóztatások, kínzások során.

A diktatúra időszakában végig megfigyelhető volt a baloldallal szemben érzett harag, gyűlölet. Ennek eklatáns példája, hogy a jogsértést elszenvedő áldozatok jelentős része baloldali szimpatizáns volt, többségük csak vélt ellenfél volt, a fegyveres ellenállást kevesen választották – ők is inkább 1980 után. Érdekes és egyben megdöbbentő, hogy a Z-terv és a Fehér könyv tartalma milyen mélységes indulatokat tudott a hadsereg és a titkosszolgálatok tagjaiban kelteni honfitársaik ellen. A diktatúra után a fegyveres erők sokszor inkább a hallgatást választották, nem tisztázták az áldozatok sorsát, az eltűntek helyzetét. Az emberi jogsértések száma lefelé ívelt Pinochet uralma alatt.

⁴¹ 1980. július 15-én halt meg, a MIR állított neki csapdát. A tábornok a katonai titkosszolgálat iskolájának igazgatója volt.

⁴² Informe de la Comisión Nacional de Verdad y Reconciliación, 1996. 1012.

⁴³ Informe de la Comisión Nacional de Verdad y Reconciliación, 1996. 1048.

⁴⁴ Informe de la Comisión Nacional de Verdad y Reconciliación, 1996. 1086.

Legnagyobb számban a hatalomátvételt követő első négy hónapban történtek a törvényteleneségek, ezt a politikai foglyok és megkínzottak eseteit feltáró Valech-bizottság számadatai is megerősítik. Bár alacsonyabb számban, mégis talán a legkegyetlenebb módon a *DINA* 4 éves tevékenysége alatt történtek jogsértések. A jelentést olvasva ijesztő, hogy milyen módszerekkel próbáltak információhoz jutni az áldozatoktól – akiknek többsége valójában semmilyen értesüléssel nem rendelkezett. A rezsim által folytatott szisztematikus eltüntetések tovább sötétítik Pinochet uralmának ezen időszakát. A *DINA* utóda, a *CNI* tevékenysége alatt tovább csökkent a jogsértések száma, az alkalmazott módszerek – kínzás, gyilkosság – ugyanúgy megvoltak, az eltűnéseknél viszont nem figyelhető meg a rendszerszintű elem, és a kínzások is minimálisan vesztettek brutalitásukból.

A bizottság munkájával kapcsolatban Mark Ensalaco *Chile Bajo Pinochet: La recuperación de verdad* című könyvében kiemelte, hogy nemcsak a hatalom által elkövetett fegyveres erőszakot ítélték el, hanem a különféle baloldali fegyveres alakulatok cselekedeteit is, amit a szerző a hadseregnek tett gesztusként értékelte. Ebben a könyvben arról is olvashatunk, hogy Alywin elnök további támogatást is nyújtott a diktatúra embereinek: megtagadta a bizottság a bizonyítékok bemutatását, a vádlottak neveinek feltárását is tiltották, valamint kevesebb mint egy évre szóló a testület megbízása.⁴⁵ A bizottság munkájára a fegyveres erők reflektáltak 1991-ben, a haderő nemek vezetői – akik az egykori junta tagjai is voltak – kritizálták a jelentést. Kiemelték az állományukba tartozó áldozatok számát, noha ez esetükben a munkájukkal járó kockázat. Mind a négyen hangsúlyozták, hogy az 1973. szeptember 11-i puccsal megmentették az országot a marxista uralomtól.

Statisztikai elemzés a Valech-bizottság jelentése alapján

A bizottság neve hivatalosan „A Politikai Foglyok és Megkínzottak Nemzeti Bizottsága” (*Comisión Nacional sobre Prisión Política y Tortura*) volt. A bizottság 2003. november 11-én az 1040. számú legfelső rendelettel jött létre, amelyet Ricardo Lagos elnök jegyzett. Sokan úgy gondolták, hogy a katonai diktatúra áldozatainak bántalmazása ismert volt. Másfelől az áldozatok nem hozakodtak elő múltjuk ezen részével, hanem sokszor inkább a csendet választották. Voltak, akik figyelembe vették, hogy az eltűntek, kivégzettek mellett a politikai foglyoknak és megkínzottaknak is igazságot kellene szolgáltatni. Hogyan lehetséges 30 év után hitelesen bemutatni ezeket a kínzásokat? Milyen érzést váltana ki ennyi idő után ezeknek a témáknak az ismertetése? Ezekkel a kérdésekkel és kétségekkel a bizottság első ülésein foglalkozott. Körülbelül harmincezer személlyel beszéltek a munkacsoport tagjai (nemcsak áldozatokkal, hanem hozzátartozókkal, szemtanúkkal is).

⁴⁵ Ensalaco, 2002. 284-285.

A bizottság tagjai: Sergio Valech Aldunate⁴⁶, María Luisa Sepúlveda Edwards⁴⁷, Miguel Luis Amunátegui Monckeberg⁴⁸, Luciano Fouilloux Fernández⁴⁹, José Antonio Gómez Urrutia⁵⁰, Elizabeth Lira Kornfeld⁵¹, Lucas Sierra Iribarren⁵² és Álvaro Varela Walker⁵³ voltak. Munkájukat jogász, orvos, pszichológus, pszichiáter, történész is segítette. Munkájukhoz több helyről gyűjtötték össze az információkat, például: a diktatúra időszakában publikált könyvek, a hadsereg és a csendőrség által a letartóztatottakról szóló lista (előbbi 12 ezer nevet tartalmazott), a börtönök által készített listák, a Fellebviteli Bírósághoz benyújtott jogi védelemről szóló kérelmek 1973 és 1976 között, a Rettig-bizottság jelentése, állami intézményektől, minisztériumoktól, vállalatoktól származó dokumentumok. Ezek mellett a kínzást elszenvedőkkel folytatott interjúk szolgáltak bázisul a munkavégzéshez.

Régió száma	Börtön/letartóztatottak fogva tartásának helye (db)
I	4
II	3
III	0
IV	2
V	18
VI	1
VII	9
VIII	44
IX	5
X	7
XI	2
XII	8
Főváros	39
Összesen:	142

Az egyes fogva tartási helyszínek száma régióként 1973 és 1990 között

(Forrás: Informe Comisión Nacional sobre Prisión Política y Tortura, 2004. 59-64. alapján saját táblázat)

⁴⁶ A bizottság elnöke, névadója, a Vicaría de la Solidaridad elnöke volt 1987 és 1992 között.

⁴⁷ A bizottság alelnöke.

⁴⁸ Bírósági szakértő (kereskedelmi szerződések, pénzügyi intézmények jelentik a szakterületét), egyetemi tanár

⁴⁹ Ügyvéd

⁵⁰ Ügyvéd

⁵¹ Pszichológus, egyetemi tanár

⁵² Ügyvéd, egyetemi tanár

⁵³ Ügyvéd

A jelentésben szereplő áldozatok több mint 94%-át kínozták meg fogságuk alatt. A kínzásformák a Rettig-bizottság jelentésében szereplőkkel megegyeztek, illetve azokon kívül további kegyetlenkedési módokról is olvashatunk. A bizottság jelentésében felsorolta az egyes régiókban található fogva tartási helyszíneket, melyeket a 2. táblázat tartalmaz.

Az országban összesen 142 intézmény működött a diktatúra éveiben, legnagyobb számban a VIII. régióban voltak (44 db), ezután a fővárosban (39 db), még az V. régióban fordultak elő nagyobb számban, itt 18 létesítmény volt. A maradék 41 helyszín megoszlott a 10 további egységben. Egyedül a III. régióban nem volt egyetlen egy sem. A 142 intézmény közül 36 tartozott a helyi csendőrséghez, 27 a hadsereghez, 20 a CNI-hez, 13 a haditengerészethez, 10 a légi erőhöz, 4 a rendőrséghez. Ezen a számon felül vannak az e célra igénybevett különféle egyéb ingatlanok, sportlétesítmények és börtönök.

A bizottság jelentésében 3 szakaszt különített el: az első 1973. szeptember 11.-1973. december 31., a második 1974-1977, a harmadik pedig 1978-1990 között volt. Ez a korszakolás megegyezik a Rettig-bizottság által alkalmazott periodizációval.

A bizottság a jelentésben alkalmazza az eset számot, illetve az áldozatok számát. Előbbi 33.231 volt, utóbbi pedig 27.255 főt jelentett. A differencia oka az, hogy egy-egy személyt többször is letartóztathattak, ahogy a Rettig-bizottság jelentésében szereplő esetekben is előfordult. Az esetek számának földrajzi megoszlását a 3. táblázat mutatja be.

Régió száma	Letartóztatások száma
I.	1.226
II.	985
III.	610
IV.	935
V.	3.400
VI.	1.407
VII.	1.976
VIII.	4.976
IX.	2.286
X.	2.720
XI.	342
XII.	650
Főváros	11.705
Nem meghatározott	13
Összes eset:	33.231

A jogsértések megoszlása régióként 1973 és 1990 között

(Forrás: Informe Comisión Nacional sobre Prisión Política y Tortura, 2004. 228. alapján saját táblázat)

A legnagyobb számban a fővárosban voltak letartóztatások, amelyek az összes eset 35,22%-át ezek jelentették. A Rettig-bizottság jelentéséhez hasonló arányok mutatkoznak itt is. Az is párhuzam a két vizsgálat eredményében, hogy a VIII., IX. és X. régióban magas volt a jogsértések száma, a III., XI., XII. régióban pedig alacsony volt. Az V. régió ebben a jelentésben a harmadik legtöbb esettel rendelkezett, míg a Rettig-bizottság jelentésében a hetedik legtöbb jogsértést elkönyvelő földrajzi egység volt.

A bizottság a jelentésben részletesen megvizsgálta az áldozatokat, és különféle csoportosításokat végzett. Ez alapján az áldozatok között a 27.255 esetből 23.856 (87,53%) férfit és 3.399 (12,47%) nőt találunk.⁵⁴

Az életkor szerinti megoszlás a következőképpen alakult az összes esetet figyelembe véve: a 18 év alattiak 1.080-an (4%), a 18-21 év közöttiek 2.639-en (9,7%), a 21-30 évesek közül 12.060-an (44,2%), a 31-40 év közöttiek 6.913-an (25,4%), a 41-50 év közöttiek 3.397-an (12,5%), az 50 év felettiak pedig 1.174-en (4,3%) voltak az áldozatok.⁵⁵ Jól látható, hogy a legnagyobb arányban a 21 és 30 év közöttiek szerepeltek, utána az életkor előre haladtával egyre csökken a részarány. Érdekes, hogy a 18 év alattiak száma alig maradt el az 50 év feletti-ektől, noha a politikai aktivitás az utóbbi korosztályra inkább jellemző, mint a fiatalokéira.

A letartóztatáskor az áldozatok 30,1%-a (8.206 fő) volt képzettséggel rendelkező (beleértve az irodai munkásokat, kereskedőket, közigazgatásban és iparban dolgozókat). A 20,8%-uk (5.681 fő) szakképzetlen munkás volt. A szakmunkások és a diákok 15,3-15,3%-ot tettek ki (4.174 és 4.114 fő). A közsféra magas rangú tisztviselői 875-en (3,21%) voltak, míg a versenyszféra prominensei 38-an (0,14%), 306-an (1,1%) a fegyveres erők állományából kerültek ki.⁵⁶ Az adatok alapján megállapítható, hogy a munkások aránya 42,12%, a szellemi foglalkozásúaké pedig 57,88%, ha a katonákat és a diákokat teljes mértékben ide számítjuk. Utóbbiak körében pontosabb adatok híján nem ismert a szellemi foglalkozásúak aránya, de ismeretes, hogy a tisztek közül is kerültek ki áldozatok. Vagyis a Valech-bizottság jelentése alapján megállapítható, hogy kicsit magasabb arányban estek áldozatul a jogsértéseknek a szellemi dolgozók. Az áldozatok 1,3%-át katonák jelentették, vagyis a hatalom saját embereit sem kímélte, ha arról volt szó.

A bizottság jelentésében leírta, hogy a fogva tartottak 69%-a volt valamely párt tagja. A pártpolitikai szimpátiát tekintve a foglyok 22,2%-a (6.065 fő) a Szocialista Párt, 20,9%-a (5.692 fő) a Kommunista Párt, 12,2%-a (3.316 fő) más baloldali szervezet szimpatizánsa, 6,1% (1.662 fő) valamely fegyveres ellenzéki szervezet (MIR, FPMP), 0,9%-a (252 fő) a Kereszténydemokrata Párt, 0,4%-a (117 fő) a keresztény baloldal, 18 fő pedig a jobboldal támogatója volt.⁵⁷ A baloldali

⁵⁴ Informe Comisión Nacional sobre Prisión Política y Tortura, 2004. 561.

⁵⁵ Informe Comisión Nacional sobre Prisión Política y Tortura, 2004. 562.

⁵⁶ Informe Comisión Nacional sobre Prisión Política y Tortura, 2004. 563.

⁵⁷ Informe Comisión Nacional sobre Prisión Política y Tortura, 2004. 565.

párttagok a párton kívüliekkel együtt majdnem lefedték a teljes létszámot. A jobboldaliak alacsony száma arra is utalhat, hogy ezek a személyek akár véletlenül is áldozatul eshettek a jogsértéseknek, tekintve, hogy csak 18-an szerepeltek a jelentésben.

Statisztikai elemzés a *La memoria y el olvido* című könyv alapján

Elías Padilla Ballesteros⁵⁸ 1995-ben jelentette meg *La memoria y el olvido. Detenidos desaparecidos en Chile*⁵⁹ című munkáját, amelyben kifejezetten a katonai diktatúra alatt letartóztatott és eltüntetett személyekkel foglalkozott. A kötetben szereplő statisztikai adatsorok elemzését a tanulmány témájához kapcsolódónak és bemutatásra érdemesnek tartom.

A szerző 1.193 esetről készítette adatait, amelyhez három forrásból gyűjtötte az információkat: 1) a Rettig Bizottság jelentéséből; 2) a *Vicaría de la Solidaridad*⁶⁰ nevű szervezet 1993. novemberi hivatalos listájáról; 3) az *Agrupación de Familiares de Detenidos Desaparecidos de Chile*⁶¹ 1995. szeptemberi hivatalos listájáról. A vizsgált esetek közül 1.158 Chilében (emellett Argentínában, Bolíviában, Paraguayban a *DINA* vagy más chilei állami szervezet által történt letartóztatások is szerepelnek benne), 35 pedig Argentínában történt, ahol az állam ügynökeinek tevékenysége nem bizonyított.⁶² A letartóztatott-eltűnt személyeket a következőképpen határozták meg: az áldozatot letartóztatták, kihallgatták, amely során kínzást is alkalmaztak, a kihallgatások után kivégezték az illetőt, majd holttestét elrejtették, ami legalább egy hónapig nem került elő.⁶³ Az áldozatok között 74 nő és 1.119 férfi volt.⁶⁴ Az életkor szerinti megoszlást az 1. diagram illusztrálja.

⁵⁸ Történész. A jogsértésekkel foglalkozó több bizottság tagja és alapítója, az Amnesty International chilei szekciójának elnöke.

⁵⁹ A cím magyarra fordítva: Az emlékezet és a felejtés. Letartóztatottak-eltűntek Chilében.

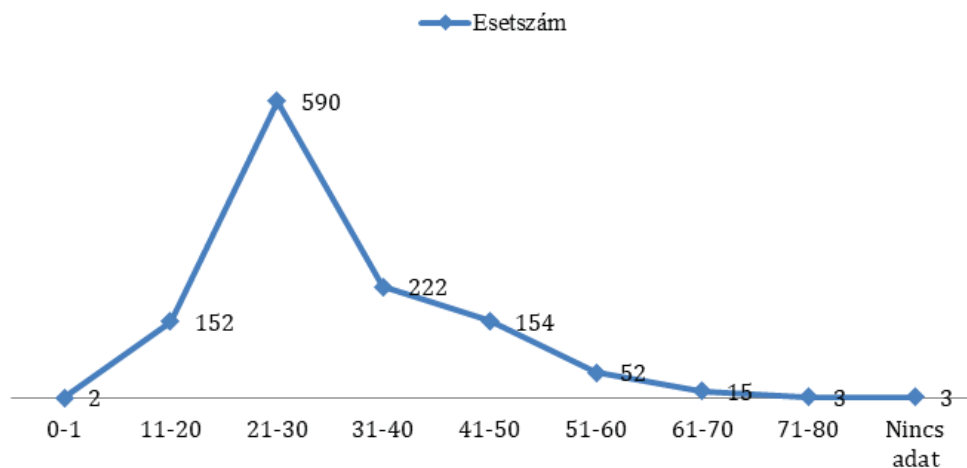
⁶⁰ Raúl Silva Henríquez santiagoói érsek hozta létre az egyházi szervezetet 1976. január 1-én a diktatúra üldözötteinek és családtagjainak nyújtott jogi, pénzügyi, technikai és spirituális segítségét.

⁶¹ 1974 végén alakult szervezet, nevében is szerepel, hogy a letartóztatottak-eltűntek családtagjait összefogó csoportosulás.

⁶² Ballesteros, 1995. 51.

⁶³ Ballesteros, 1995. 52.

⁶⁴ Ballesteros, 1995. 52.

A letartóztatottak-eltűntek életkor szerinti megoszlása

(Forrás: Ballesteros, 1995. 53. alapján saját diagram)

Az ábrán jól látható, hogy a 11 és 20 év közötti korosztályból került ki az áldozatok 12,74%-a (152 eset). A legtöbben a 21 és 30 év közötti korosztályból szerepelnek a letartóztatottak-eltűntek között, az 590 eset az összes 49,45%-át jelenti. Ezután csökkenő tendencia figyelhető meg, a 31 és 40 közöttiek az áldozatok 18,61%-át jelentették. A 41 és 50 év közöttiek száma közel azonos a 10 és 20 év közöttiekével. Az 51 és 80 év közöttiek az összes eset 5,87%-át jelentették.

Az áldozatok foglalkozás szerinti megoszlását a 4. táblázat mutatja be.

Foglalkozás	Esetszám (db)
Vezető tisztségviselő, magas rangú személy	137
Alkalmazott	135
Ipari és mezőgazdasági munkás	411
Független munkavállaló	203
Tanuló	227
Hadseregben vagy titkosszolgálatnál foglalkoztatott	12
Nyugdíjas és egyéb tevékenységet folytató	34
Nincs adat	34
Összesen:	1.193

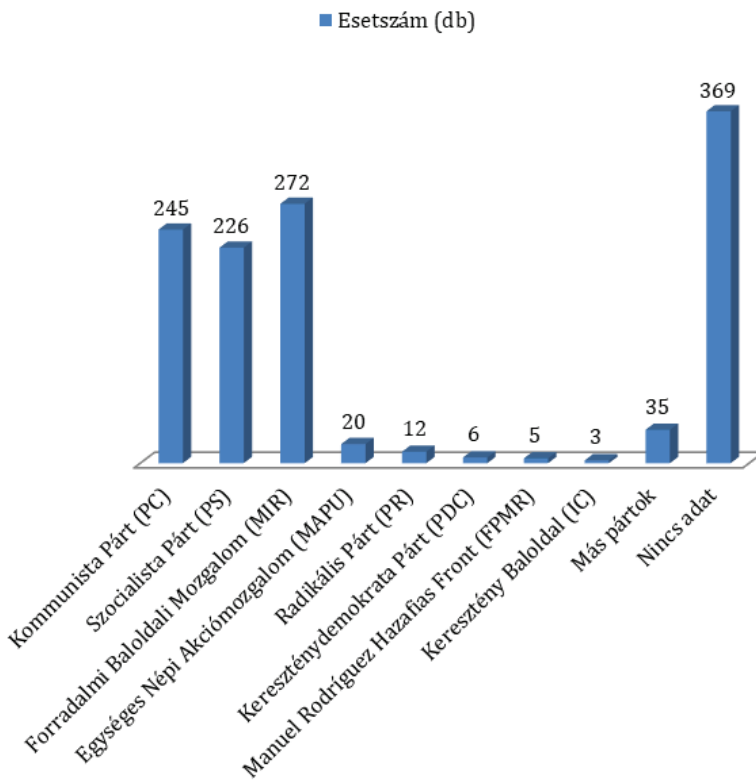
Az áldozatok foglalkozás szerinti megoszlása

(Forrás: Ballesteros, 1995. 53.)

A táblázat alapján megállapítható, hogy az áldozatok 34,45%-át (411 eset) az ipari és mezőgazdasági munkások jelentették. Utánuk következtek a tanulók (amelybe a közép- és felsőoktatásban résztvevők egyaránt beleértendő),

akik 19,02%-át adták az eltűnteknek, a független munkavállalók pedig 17,01%-át. Ha a vezető tisztségviselőket és az alkalmazottakat összeadjuk, akkor ők 22,79%-ot tettek ki az összes esetből. Ha az előbbi két kategóriát is hozzájuk adjuk, akkor nagyjából lefedésre kerül a szellemi dolgozók kategóriája, amely az összes eset 58,84%-át jelentette. A fegyveres erők kötelékében szolgálók az áldozatok 1%-át, a nyugdíjasok pedig 1,71%-át jelentették. Ugyancsak az esetek 1,71%-ában (34 esetben) nem sikerült meghatározni az áldozat foglalkozását. A táblázat alapján látható, hogy az áldozatok közel 60%-át a szellemi foglalkozásúak adták, amely a Valech Bizottság adataival körülbelül egyező.

Az áldozatok politikai hovatartozását a 2. diagram illusztrálja.

Az áldozatok politikai hovatartozás szerinti megoszlása

(Forrás: Ballesteros, 1995. 53-54. alapján saját diagram)

Legnagyobb számban a „Nincs adat” kategóriából kerültek ki az áldozatok, a megnevezés a politikai pártállással nem rendelkezőkre utal. Ők 30,93%-át jelentették az összes esetnek. Utánuk a MIR-hez tartozók adták a legtöbb eltűntet, 22,80%-os aránnyal. A kommunista és szocialista szimpatizánsok száma közel azonos volt (245 és 226 fő), arányuk 20,54% és 18,94% volt az 1.193 esetből.

Ha a három baloldali szervezethez kötődő áldozatok számát összeadjuk, akkor az összes eset 62,28%-át ők jelentették. A különféle más pártokhoz tartozók mindössze az áldozatok 6,79%-át jelentették.

Az egyes régiókból kikerülő áldozatokat az 5. táblázat szemlélteti.

Régió száma	Régió neve	Esetszám (db)
1.	Tarapacá	20
2.	Antofagasta	11
3.	Atacama	6
4.	Coquimbo	3
5.	Valparaíso	36
6.	Bernardo O'Higgins	1
7.	Maule	54
8.	Bío Bío	201
9.	Araucanía	104
10.	Los Lagos	70
11.	Aysén del General Carlos Ibanez del Campo	0
12.	Magallanes és Chilei Antarktisz	1
	Főváros	635
	Argentína, Bolívia, Paraguay	51
	Összesen:	1.193

A letartóztatottak-eltűntek regionális megoszlása

(Forrás: Ballesteros, 1995. 54.)

Az esetek 53,22%-a a fővároshoz köthető. 4 olyan régió van (Maule, Bío Bío, Araucanía és Los Lagos) ahol még viszonylag sok volt az eltűntek száma. Külön érdemes megjegyezni, hogy Chile határain kívül, Argentína, Bolívia, Paraguay területéről került ki az áldozatok 4,27%-a. A felsorolt területek lakói jelentették az eltűntek 93,46%-át. Az áldozatok földrajzi megoszlása a korábbi két jelentésben foglaltakkal hasonlóságot mutat, hiszen a főváros mellett a VII., VIII., IX. és X. régiókból került ki a legtöbb eltűnt személy.

A letartóztatottakról-eltűntekről szóló adatsorok megerősítették a Valech-bizottság jelentésében már bemutatott adatokat, akár az áldozatok életkor, akár politikai megoszlását vesszük figyelembe. A foglalkozások tekintetében is hasonló eredményre juthatunk, mint a politikai foglyok és megkínzottak esetében. Látható, hogy a Pinochet-diktatúra áldozatai hasonló körből kerültek ki, különbség az elnyomás módszereiben és az áldozatok vélt vagy valós cselekedeteiben fedezhető fel.

Az Amnesty International jelentése

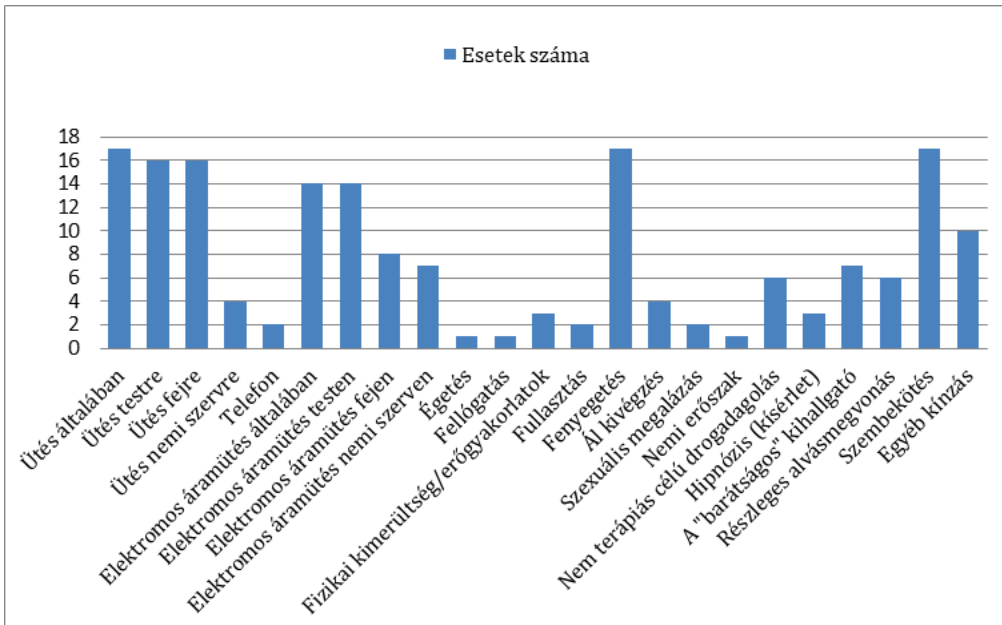
A Chilében tapasztalt emberi jogsértéseket nemcsak a diktatúra után vizsgálta a Rettig- és Valech-bizottság, hanem már az 1970-es és 1980-as években is készültek nemzetközi szervezetek által jelentések. Az ENSZ 1974 és 1977 között 4 határozatban emelt kifogást a chilei emberi jogsértések ellen, az Amerikai Államok Szervezetének Amerika-közi Emberi Jogi Bizottsága 4 alkalommal járt az országban 1974 és 1985 között, és marasztalta el a rezsimet. Ezek mellett kiemelkedőnek és a dolgozatban bemutatásra érdemesnek tartom az Amnesty International (AI) munkáját. A jogvédő szervezet többször járt az országban, felmérte az ott tapasztalható állapotokat, bár nem láthatta saját szemével az eseményeket, hanem a jogsértést elszenvedők utólagos beszámolóit gyűjtötte össze, és adta ki. Dolgozatomban egy 1983-ban orvosok által készített jelentést mutatok be, amely 19 kínzásos esetet tartalmaz, elsősorban orvosi szempontból. Ennek bemutatásával a katonai diktatúra emberi jogsértéseit kívánom illusztrálni egy nemzetközi szervezet szemszögéből. Mivel a jelentés 1990 előtti, ezért még hitelesebb képet tud elénk tárni a Pinochet-rezsimről. A jogvédő szervezet összefoglalójában részletesen bemutatott kínzások többféle célt szolgáltak. Egyfelől információt kívánt a hatalom így szerezni az általa ellenségesnek vélt vagy annak bélyegzett csoportokról, emberekről. Másrészt a félelemkeltéssel az esetleges társadalmi ellenállást igyekeztek csírájában elfojtani, illetve a politikai ellenfelek megtörését is szolgálták.

Az Amnesty International által feltárt jogsértések a *Chile-Evidence of Torture* című jelentés alapján

Az 1983-as AI jelentés a *Chile-Evidence of Torture* nevet viseli. 1982. április 23. és 1982. május 15. között az Amnesty International küldöttsége Chilébe látogatott, ahol olyan személyeket vizsgáltak meg, akiket elmondásuk szerint 1980 márciusa és 1982 áprilisa között kínoztak meg a hatóságok. Az Amnesty International Dán Orvos csoportjának két tagja, Marianne Wallach és Ole Vedel Rasmussen voltak a delegáció résztvevői. Kormányzati szinten senkivel nem tudott a küldöttség kapcsolatba kerülni, a Chilei Orvosszövetséggel (*Colegio Médico de Chile*) viszont igen, akiknek aggodalmukat fejezték ki, mivel a letartóztatottak kínzásainál orvosi személyzet is jelen volt.⁶⁵ Bár ez lehet, hogy megnyugtató egyesek szerint, mivel így nem kontrollálatlanul történtek a vallatások, ez mégis ellenkezik a hippokrateszi esküvel, és emiatt volt negatív véleménye az AI-nak a jelenlévő orvosokról.

Az AI küldöttsége által végzett vizsgálatok fejenként 4-6 órát tartottak, amelyek körülbelül fél évvel az állítólagos kínzások után voltak 1982 már említett időszakában. A kínzási módszereket és gyakoriságukat szemlélteti a 3. diagram.

⁶⁵ Amnesty International, 1983. 2.

Az egyes kínzástípusok és esetszámuk

(Forrás: Amnesty International, 1983. 26. alapján saját diagram)

A diagram alapján látható, hogy a leggyakrabban ütést és elektrosokkot alkalmaztak az elkövetők, ezek különböző testrészekben történő használatát külön-külön is szerepeltetik a jelentésben. A pszichológiai jellegű kínzások közül a fenyegetés és a szembekötés (amely a bizonytalanság érzetét keltette az áldozatban, nemcsak azt a célt szolgálta, hogy ne ismerjék fel az elkövetőket) volt a leggyakoribb, 17 esetben került rá sor a 19-ből, akárcsak az ütésekre. 14 esetben használták az elektrosokkot. Megállapítható a diagramról, hogy ezek voltak a leggyakoribb módszerek a fogva tartottak megtörésére. A beszámoló specialis módszerekről is beszéltek, melyeknek külön nevük volt: a mütő szoba (*el quirrifano*), a sütő (*la parrilla*) – az áldozatot fémágyhoz vagy –székhez szíjazták és teste különböző részeire vezettek elektromos áramot –, a fürdő (*la bañera*) – az áldozat fejét, vagy felsőtestét vízbe, vagy más folyadékba dugták –, a gúzsbakötés (*pau de arara*). A többség elmondása szerint fogva tartásuk helyén volt orvos, kínzás előtt közvetlenül, majd utána is megvizsgálták őket.

Az AI 1983-as jelentésében szereplő 19 esetből 15-ben a titkosszolgálat, 2 esetben a csendőrség tartóztatta le az áldozatokat, 2 személy nem tudta megnevezni a letartóztatást végző hatóságot. A vizsgálat alapvetően orvosi szempontokat rögzített, sajnos nem derül ki belőle, hogy az áldozatok tettek-e valómást, illetve mire irányultak a kihallgatások.

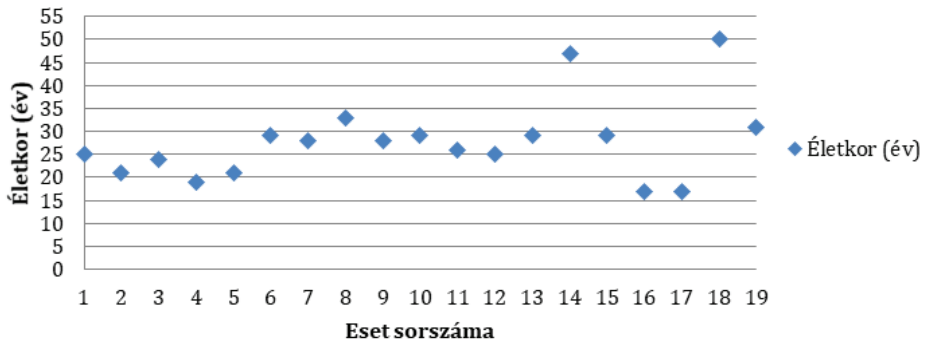
A vizsgált 19 esetből egy esetben sem rendelkeztek a hatóságok letartóztatási paranccsal, utóbb 15 esetben elkészültek a belügyminiszter aláírásával ellátott dokumentumok. Az 1980-as alkotmány 19. § (7) bekezdés c) pontja értel-

mében: csak jogszabály alapján lehet letartóztatni vagy őrizetbe venni valakit, ez alól kivételt jelent, ha tetten érés közben kapják rajta az elkövetőt, ekkor 24 órán belül bíróság elé kell állítani a gyanúsítottat. Vagyis a vizsgált esetekben alkotmányértő módon jártak el a hatóságok.

A megkínzottak a küldöttség vizsgálatát megelőző 2 nap és 25 és fél hónap közötti időszakban szabadultak, 15 férfi és 4 nő szerepelt a vizsgálatban, akiknek az életkora 17 és 50 év között volt. 18 esetben a vizsgálat előtti 3 napos és 25 és fél hónapos időszakban kínozták meg őket, egy személyt pedig a titkosrendőrség Borgoño utca 1470. szám alatti központjában tartottak fogva és hallgattak ki. 17 eset Santiagóban történt (13 eset a CNI Borgoño utca 1470. szám alatti központjában, 2 rendőrkapitányságon, 2 esetben nem tudta az áldozat beazonosítani a tetthelyet), egy Valparaísoban (innen Santiagóba szállították az illetőt), egy pedig Calama városában.

Az áldozatokat a küldöttség arra kérte, hogy jellemezzék a kínzás előtti és utáni egészségi állapotukat, azokat a tüneteket, amelyek a kínzásokhoz kapcsolódtak. Ezután mindenkit megvizsgáltak, pszichiátriai vizsgálatot is végeztek, majd lefényképezték a kínzásokhoz köthető sérüléseket. Az áldozatokat megkérték, hogy meséljék el saját szavaikkal az átélt kínzást, és az utána fellépő tüneteket, majd egy kérdéssort kellett kitölteniük, amely sugalmazásokat nem tartalmazott, kontrollkérdéseket viszont igen. A szabadulásuk utáni orvosi vizsgálatok dokumentációit is próbálták beszerezni, ahol ez lehetséges volt.

Az áldozatok életkorát szemlélteti a 4. diagram.

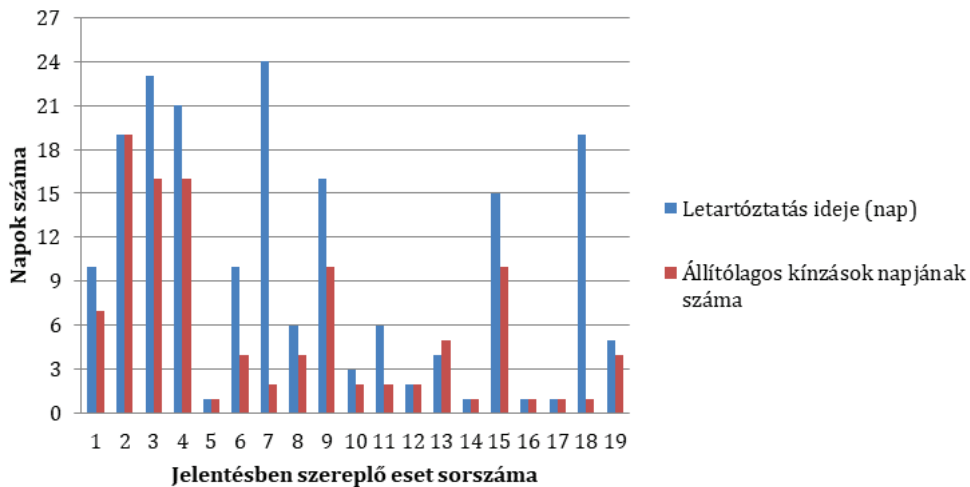

A megkínzottak életkor szerinti megoszlása

(Forrás: Amnesty International, 1983. 25. alapján saját diagram)

A diagram alapján megállapítható, hogy az áldozatok többsége a 20-30 éves korosztályból került ki, a legfiatalabb személyek 17 évesek voltak (16. és 17. eset), a legidősebbek pedig 47 és 50 évesek (14. és 18. eset). A 18. esetszámú

személyt letartóztatták, viszont egyedül őt nem kínozták meg. Az átlagéletkor körülbelül 28 év (27,79 év pontosabban), a 47 és 50 éves személy emeli meg ezt a számot. A jelentésben szerepel, hogy az egyes személyeket hány napig tartották fogva, illetve ebből hány napig voltak kínozva, ez alapján elmondhatjuk, hogy a két legfiatalabb személy 1-1 napot tartózkodott fogságban, akárcsak 47 éves társuk. Az 50 éves férfit viszont 10 napig tartották bezárva. A fogva tartások és kínzások napjainak számát az 5. diagram tartalmazza. Az áldozatok életkorának átlaga megegyezik a Valech-bizottság jelentésével.

A fogva tartás és a kínzással töltött napok száma

(Forrás: Amnesty International, 1983. 26. alapján saját diagram)

A foglyok átlagosan 9,84 napot töltöttek rabságban, és ez idő alatt 5,94 nap estek át kínzáson. 10 esetben 10 napnál kevesebb ideig voltak fogva tartva az áldozatok. 5 esetben több mint 10 napon át estek át kínzáson. A két időszak nem feltétlenül korrelál egymással, mivel a 7. számú áldozatot 24 nap alatt kétszer kínozták meg, míg a 2. számú áldozatot mind a 19 napon.

A letartóztatás előtti és utáni foglalkozásokról szól a 6. táblázat.

Esetszám	Végzettség/képzettség	Letartóztatás előtti foglalkozás	Letartóztatás utáni foglalkozás
1	Iskolai tanár	1975-ös első letartóztatásáig tanár, utána eladó	Eladó
2	Érettségi, esti tagozaton újságírás tanulás	Telefonos operátor, letartóztatása előtt elbocsátották	Munkanélküli
3	Ács	Ács	Ács
4	Szociális munkásnak tanult		Munkanélküli, tanulmányai megszakadtak
5	Érettségi, egy éves angol nyelvi képzés	Egyházi könyvtárban dolgozott	Egyházi könyvtárban dolgozott
6	Érettségi, nyomdász szakon	Ács	Ács
7	Litográfus	Litográfus	Litográfus
8	Érettségi, történelmet tanult egyetemen, ahonnan 1974-ben kicsapták	Humanitárius szervezetnél dolgozott	Humanitárius szervezetnél dolgozott
9	Történelem és földrajz szakos egyetemi tanulmányok	Eladó	Betegállományban volt
10	Érettségi, szociális munkás	Egyházi szervezetben dolgozott	Egyházi szervezetben dolgozott
11	Joghallgató		Kicsapták az egyetemről
12	Érettségi, egészségügyi asszisztens	Egészségügyi dolgozó	Munkanélküli
13	Iskola	Betanított munkás	Munkanélküli
14	Iskola	Farmer	Farmer
15	Érettségi	Műszaki egyetemen tanár	Munkanélküli
16	Műszaki egyetem hallgatója		Műszaki egyetem hallgatója
17	Tanítási gyakorlat		Tanítási gyakorlat
18	Orvos	Orvos	Orvos
19	Érettségi	Szociális munkás	Munkanélküli

Az áldozatok letartóztatás előtti és utáni foglalkozása

(Forrás: Amnesty International: Chile. Evidence of Torture. 28.)

Az áldozatok közül 11-en letartóztatásuk után tovább dolgozhattak vagy folytathatták tanulmányaikat, 7 személyt elbocsátottak munkahelyükről vagy tanulmányaikat kellett abbahagyniuk, 1 fő betegállományban volt. Azok közül, akiknek változás állt be a munkájában vagy tanulmányaiban, 1 személy letartóztatása előtt nem sokkal vesztette el munkáját, 2 főnek megszakadtak a tanulmányai (az egyikük munkanélküli is volt), (az akkor tanulók közül 1 műszaki egyetemi hallgató viszont folytathatta az iskolát). A vizsgált személyek többsége a társadalom alsóbb rétegéhez tartozott, például az ács, az eladó, a szociális munkás. Kivételt az orvos jelent, aki a 18. számú személy volt, róla már korábban említést tettem, hogy nem vetették kínzás alá. Rajta kívül a humanitárius szervezetnél dolgozó személy tekinthető még magasabb foglalkozási kategóriának. Bár nem a vizsgált jelentéshez tartozik közvetlenül, látható, hogy az 1. számú személy tanárként végzett, és 1975-ös első letartóztatása után nem tudott visszatérni szakmájába, hanem bolti eladóként helyezkedett el. Elképzelhető, hogy nagyobb mintát felvéve hasonló tapasztalható a szellemi foglalkozásúak körében. Ezt támasztja alá az is, hogy az ebben a vizsgálatban szereplő aktív hallgatók közül ketten nem folytathatták tanulmányaikat, egy személyt még 1974-ben tanácsoltak el az egyetemről, ezzel szemben egy fő térhetett vissza az iskolapadba a megpróbáltatás után. Voltak, akiknek a folyamatban lévő jogi eljárás nehezítette meg a munkavállalást. Az áldozatok társadalmi helyzetét ebben a vizsgálatban csupán foglalkozásuk alapján lehet valamelyest rekonstruálni.

A 19 eset ismertetése után ajánlásokat fogalmazott meg a jelentés a kormányzat felé: például az állítólagos kínzások kivizsgálása, kártérítés az áldozatoknak; biztosítani kellene, hogy a letartóztatások előtt bírósági végzéssel rendelkezzenek a hatóságok; az alkotmány 24. átmeneti rendelkezésének felülvizsgálata; a letartóztatottak ne legyenek elkülönítve, rendszeres időközönként láthassák az ügyvédjüket; a bíróságoknak biztosítaniuk kellene, hogy a fogva tartottak ne legyenek kitéve kínzásnak és rossz bánásmódnak.

A bemutatott tanulmány alapján látható, hogy a diktatúra (és döntően annak titkosszolgálat) számos módon vétett az emberi jogok ellen, sőt, törvénytelen módon járt el, hiszen letartóztatási parancs nélkül tartotta fogva az áldozatokat, amelynek ideje átlagosan 9,84 nap volt, alkotmány 24. átmeneti rendelkezéseiben szereplő 5 nap közel kétszerese.⁶⁶ Vagyis a rezsim az általa alkotott jogszabályokat ugyanúgy ignorálta, mint a korábbi törvényeket vagy a nemzetközi szerződések vonatkozó passzusait. Jellemzően az 50 év alatti korosztályból és a férfiak köréből kerültek ki az áldozatok, akiknek többségét Santiagóban a CNI egyik központjába vitték.

Ebből a tanulmányból egy esetet kívánok ismertetni. Enzo Ivan Antonio Riffo Navarrete volt a hármas számú áldozat. 24 éves volt a vizsgálatkor, tanulmá-

⁶⁶ Kivételes állapot esetén 5 napig lehetett fogva tartani valakit, ez terrorcselekménnyel való gyanúsítás esetén még 5 nappal nőtt. Az a jelentésből nem derül ki, hogy vádoltak-e bárkit is terrorizmussal.

nyait 10 évvel korábban fejezte be. Ácsként dolgozott letartóztatása előtt, utána pedig nem volt munkája. Nős volt, és egy kisgyermek apja. 1982. március 8-án a reggeli órákban tartóztatták le Santiagóban, hivatalos parancs nélkül. A *CNI* központjába szállították, ahol 23 napig tartották fogva, utána átszállították a nyilvános börtönbe, ahonnan 1982. április 22-én szabadult. A 23 nappól 16-ban esett át kínzáson. Az első hat napban folytak kihallgatások és kínzások, amelyek jellemzően 4 és 6 óra közötti időtartamúak, egy esetben pedig 12 órás volt. Arca jobb oldalát, nyakát, mellkasát, hasát ütötték, utóbbiakat rugdosták is. Elektrosokkot alkalmaztak teste számos részén: mellkas, halánték, ujjak, nemi szervek. Az első 16 napban átlagosan három órát aludt éjszakánként, mivel különféle ürügyekkel felkeltették, kivitték cellájából. Elkülönítve tartották a 23 nap alatt, illetve a börtönben az első 10 nap is. Megérkezése után lefényképezték, majd 2x1,5x2 méteres cellájába vitték. A *CNI* központban megvizsgálták, ez vérnyomás- és pulzuszámot, korábbi betegségeinek elmondását, szívének és tüdejének alapos vizsgálatát jelentette. Álmatlanságban szenvedett, rémálmok gyötörték, körülbelül négy órát aludt.⁶⁷

Enzo Ivan Antonio Riffo Navarrete esete több szempontból beleilleszkedik a jelentésben szereplő esetekbe. Körülbelül az átlagéletkort képviselő férfi volt, aki a társadalom alacsonyabb csoportjához tartozott. A kínzások közül olyanokat szenvedett el, amelyeket a többi esetben is szereplők többsége, ez alól az alvásmegvonás és a próbakivégzés jelent kivételt. Nem mondható tipikusnak a rabságban töltött ideje, ami több kétszerese volt az átlagnak, és az sem volt általános eset, hogy valakit utána börtönbe szállítsanak.

A chilei társadalom preventív megfélemlítése

Tanulmányomban arra a kérdésre kerestem választ, hogy a chilei társadalom mely rétegeit érintette az 1973 és 1990 közötti katonai diktatúra elnyomó politikája, vagyis kik voltak az emberi jogsértések áldozatai. Ahhoz, hogy ezt bemutassam, áttekintettem röviden az előzményeket, amelyek a Pinochet rezsim kialakulásához vezettek. Ezután bemutattam a dolgozathoz használt forrásokat, amelyek különböző perspektívákat mutatnak be.

Spanyol nyelven a chilei társadalomra fókuszáló forrásokat használtam fel a dolgozat elkészítéséhez. A két bizottsági jelentés mellett egy, a Rettig-bizottság eredményeit is felhasználó, a letartóztatottakra-eltűntekre fókuszáló jelentés statisztikai adatait ismertettem az elnyomások kvantitatív bemutatásához. A bemutatott esetekből látható volt, hogy jelentős részben a korábbi baloldali hatalommal szimpatizáló, ezen pártokhoz tartozó személyekkel léptek fel a diktatúra során, mivel az 1973. szeptember 11-i hatalomátvételnél őket jelölték meg ellenségnek, és minden eszközzel felléptek ellenük. A Valech-bizottság jelentésében látható volt, hogy az áldozatok többsége (68%-a) valamelyik bal-

⁶⁷ Amnesty International, 1983. 33-34.

oldali párt szimpatizánsa volt. Ugyanakkor a többiek kevés kivételtől a többieknek nem volt politikai elkötelezettsége. A baloldalhoz tartozók körében az eseteket látva különösen kegyetlenül léptek fel a fegyveres ellenállásra is késznek mutakozó szervezetek tagjaival, körükben volt legjellemzőbb az eltüntetés. A politikai hovatartozáson belül nem tettek különbséget aközött, hogy valaki szellemi foglalkozású, értelmiségi, vagy kétkezi munkás, paraszt volt. Itt a fő szempont a pártállás volt. Megfigyelhető, hogy az értelmiségiekkel szemben ugyanúgy, sőt sokszor még kegyetlenebbül léptek fel a karhatalom emberei. Náluk a jogsértések többször a korábbi életükből történő kiközöklés tapasztalható, például korábbi munkájukat nem tudták folytatni, kénytelenek voltak pályát módosítani. Azt lehet mondani, hogy a munkássággal szemben is erélyesen léptek fel. Ezeknek fontos célja volt a társadalmi ellenállás lehetőségének megszüntetése, a szellemi foglalkozásúakat mint lehetséges vezetőket, a fizikai dolgozókat pedig mint jól megszervezhető csoportot igyekeztek ellehetetleníteni ily módon. Külön említést kell tenni a diákokról, akik szintén nagy számban voltak a rezsím áldozatai. Rájuk is potenciális veszélyforrásként tekintett a hatalom – mint a legtöbb autoriter berendezkedés –, akár amiatt mert a jövő szellemi dolgozóit, szintén könnyen mobilizálódó tömeget, vagy a fegyveres ellenállásra kész csoportot láttak bennük. Az ő életükben is változást hozott az elnyomás, hiszen sokszor abba kellett hagyni tanulmányaikat. Az áldozatok közel kétharmada a 21 és 40 év közötti, legaktívabb korosztályból került ki a Valech-bizottság és Ballesteros munkája alapján, noha éppen náluk tudta a legnagyobb törést is okozni a rezsím, amivel egy egész életre el tudta venni a kedvét valakinek az esetleges szervezkedéstől. A jogsértést elszenvedők 87,5%-a férfi volt, az ő fellépésüktől jobban tartottak, illetve őket tekintették veszélyesebbnek a hatalomra nézve. A nőkkel szemben az alacsonyabb szám ellenére sok esetben még brutálisabban léptek fel, hiszen a kínzás mellett számos esetben erőszakolták meg, illetve más módon bántalmazták és, amellyel súlyosan megalázták és megtörték – fizikailag és lelkiileg is – őket. Tendenciájában legnagyobb számban az 1973-as évben voltak jogsértések, de a kegyetlenkedések „minőségi csúcsa” 1974 és 1977 között volt. Bár a diktatúrát folyamatosan elmarasztalták különböző nemzetközi szervezetek, nem történt érdemi változás az emberi jogok védelme érdekében.

Az Amnesty International perspektívája egy külső, objektív szempontot visz a kutatásba, hiszen itt nem lehet pártpolitikai vagy esetleges érzelmi kötődéssel vádolni a készítőket. A jogvédő szervezet forrása is megerősítette azokat a tendenciákat, amelyek a chilei bizottságok jelentéseiből kiolvashatók, az áldozatok legalább 70%-a itt is férfi volt, az átlagéletkor 28 év körül alakult, és a szellemi foglalkozásúaknál többször okozott negatív változást a kínzás, hiszen más munka után kellett nézni, vagy a diákokat elbocsátották az iskolából.

A rezsím célja a hatalomátvétel után az első időszakban információgyűjtés volt, a potenciális ellenfelekről, akik szervezkedéseket indíthatnának el. Ennél azonban fontosabb és a 17 éves uralmuk alatt inkább jellemző, hogy a társadalom félelemben tartása, az esetleges ellenállás kibontakozásának megakadályozása.

lyozása jelentette az indokot az emberi jogok megsértésére. Ez érthető, hiszen ők is puccs eredményeképpen kerültek a hatalomba, így könnyen megkérdőjelezhető volt legitimitásuk. Az 1983-tól kibontakozó tüntetések háttérében valójában a Latin-Amerikában ekkor egyre súlyosabbá váló adósságválság áll, amely ekkor már Chilét is érintette.

Az 1990-ben hivatalba lépő – noha a diktatúra jelentős része alatt politikailag aktív – Patricio Aylwin elnök úgy érezte, hogy fel kell tárni a diktatúra alatti legfőbb jogsértéseket és létrehozta a Rettig-bizottságot, aminek jelentése alapján látható, hogy mennyi szörnyűséggel és traumával kellett szembenéznie az országnak. Nagyon sok család életére gyakoroltak hatást ezek az események. Chile példát mutatott, hogy az erőszakra nem az erőszak a megoldás, hanem a sebek összeforrasztása. A beazonosítható bűnösök számára a bírósági tárgyalásokat tartották helyénvalónak a demokratikus átmenet során, nem pedig a katonai junta alatt alkalmazott brutalitást. Ugyanakkor a régi rezsim számos személye – köztük maga Pinochet tábornok is 1998-ig mint a hadsereg főparancsnoka, 2002-ig pedig mint szenátor – helyet kapott az új érában, így kérdéses, hogy mennyire sikeres a szembenézés. Az, hogy Pinochet kiadatását kérték a spanyol hatóságok 1998-ban Londonban tartózkodása idején – amit nem tettek meg az angolok, hanem engedélyezték hazautazását, és chilei bíróság nem ítélte el –, ugyancsak bizonytalanságot jelent a feldolgozással kapcsolatban. Ha a szomszédos Argentínára tekintünk, ott erélyesebben léptek fel az 1976 és 1983 közötti katonai junta prominenseivel szemben, hiszen Jorge Rafael Videla – aki 1976 és 1981 között irányította az országot – életfogytiglani börtönbüntetést kapott emberiesség elleni bűnök miatt, és fegyházban halt meg. Emiatt nem mondhatjuk azt, hogy Chile tökéletesen szembenézett a diktatúra sötét időszakával. De a 2003-ban felállított Valech-bizottság munkájával igyekezett még jobban feltárni a történeteket. Mivel az ő esetükben eltelt harminc év a puccs után, felvetődhet a kérdés, hogy mennyire volt pontos az áldozatok beszámolója. Ezek a források a leginkább ismertek a Pinochet-diktatúra alatti jogsértésekkel kapcsolatban, amelyekből megismerhetők az elnyomás áldozatai. Napjainkban a chilei társadalomban alig található olyan csoport, amely megkérdőjelezné a rezsim brutalitását, noha látható volt a 2017-es választáson, hogy akadtak támogatói Pinochet örökségének. Mivel időben egyre távolodunk a diktatúrától, fontos, hogy a chileiek megfelelőképpen kezeljék történelmük eddigi egyetlen katonai diktatúrájának kegyetlenkedéseit, hogy a jövőben a társadalom legyen felkészült egy esetleges puccsal szemben és ilyen ne fordulhasson elő.

Felhasznált források és szakirodalom

- Antoine Acquaviva-Georges Fournial-Pierre Gilhodes-Jean Marcelin: Híradás Chiléről. Budapest, 1971.
- Anderle Ádám: Latin-Amerika története. Budapest, 1998.
- Anderle Ádám: A chilei baloldal a 19-20.században. <http://www.multunk.hu/wp-content/uploads/2017/01/anderlea08-4.pdf> (utolsó megnyitás: 2019. március 4.)
- Manuel Antonio Garretón – Tomás Moulian: La Unidad Popular y el conflicto politico en Chile. Ediciones ChileAmérica CESOC y LOM Edición, Santiago, 1993. <http://www.manuelantoniogarreton.cl/documentos/2013/moulian-garreton.pdf> (utolsó megnyitás: 2019. március 4.)
- Kanyó András: Latin-Amerika jövője. Budapest, 1979.
- Kerekes György: Chilei tanulságok. Műhelytanulmány. Budapest, 1976.
- John L. Rector: The History of Chile. H. n., 2003.
- Semsey Viktória: Spanyolország és Latin-Amerika 19-20. századi rövid története. Budapest, 2008.
- Wittman Tibor: Latin-Amerika története. Budapest, 1971.
- Informe de la Comisión Nacional de Verdad y Reconciliación. Tomo 1. <http://pdh.minjusticia.gob.cl/wp-content/uploads/2015/12/tomo1.pdf> (utolsó megnyitás: 2019. március 4.)
- Informe de la Comisión Nacional de Verdad y Reconciliación. Tomo 2. <http://pdh.minjusticia.gob.cl/wp-content/uploads/2015/12/tomo2.pdf> (utolsó megnyitás: 2019. március 4.)
- Mark Ensalaco: Chile bajo Pinochet: La recuperación de verdad. Madrid, 2002.
- Informe Comisión Nacional sobre Prisión Política y Tortura. <https://www.bcn.cl/bibliodigital/dhisto/lfs/Informe.pdf> (utolsó megnyitás: 2019. március 4.)
- Elías Padilla Ballesteros: La memoria y el olvido. Detenidos desaparecidos en Chile. Santiago. 1995. http://www.archivochile.cl/Memorial/doc_gen/memo_docgen000002.pdf (utolsó megnyitás: 2019. március 4.)
- Chile – Evidence of Torture. <https://www.amnesty.org/download/Documents/200000/amr220351983en.pdf> (utolsó megnyitás: 2019. március 4.)

MÉNESBIRTOKBÓL SZOVHOZ?

A Mezőhegyesi Állami Gazdaság rekonstrukciója és átszervezése 1945-1957*

PAP PÉTER ISTVÁN

Fogalmak, kontextus, struktúra, források

Magyarország agrártörténetében a 19. század utolsó harmadától kezdve érdemi szerepet játszottak az állami tulajdonban lévő ménesbirtokok – úgyszólván, mint mezőgazdasági nagyüzemek.² Fejlett termelési kultúrájuk, patinás múltjuk, valamint a lótenyésztésben betöltött szerepük olyan rangot kölcsönöztek ezeknek az egységeknek, mely alapján – az ezredfordulón történt megszüntetésükig – a magyar agráriumban méltán tölthették be a *mintagazdaság* szerepkörét.

Az 1945-ben, és az azt követő években több lépcsőben bekövetkezett gazdasági változások keretében ezek a ménesbirtokok – korábbi funkcióikat kis mértékben megőrizve – új *alapelvek* mentén működtek tovább. Vagyis a mélyreható változások ebben a (mikro)gazdasági szektorban nem a tulajdonviszonyokban keletkeztek – mint az egyébként nagyrészt jellemző volt a korszakban – hiszen ezek a birtokok megelőzően is állami tulajdonban voltak. Következésképpen – a címben jelzett időszakban – a ménesbirtokok esetében egyfelől a háborús károk utáni *rekonstrukcióról*, másrészt egy sajátos (szocialista) gazdaságpolitikai program mentén való *átszervezésről* beszélhetünk.³ E két fogalom gazdaságtörténeti használata – habár a közismert történeti kontextus okán elsőre triviálisnak tűnhet – kíván némi magyarázatot. Előbbi esetében egy olyan – az állam vagy egy piaci szereplő által végrehajtott – mikro- (vállalati), vagy makrogazdasági (szektorális, országos) programról beszélhetünk, melynek célja a termelés normalizálása egy gazdasági krízist követően.⁴ Ennek a folyamatnak a keretein belül alapvetően a krízist megelőző termelési és pénzügyi mutatók újbóli elérése a legfőbb szempont, de ennek alárendelve lehetségesek akár

* A tanulmány elkészítését az EFOP-3.6.1-16-2016-00001. „Kutatási kapacitások és szolgáltatások komplex fejlesztése az Eszterházy Károly Egyetemen” című pályázat támogatta.

² Agrárvilág, 2003. 69.

³ Mindemellett fontos hangsúlyozni azt is, hogy az 1945 utáni állami gazdasági szektor nem csak a volt a ménesbirtokokból állt, hanem újonnan alapított egységekből is, mint például Bóly vagy Dalmand.

⁴ Pető-Szakács, 1985. 37.

kisebb mértékű reformintézkedések is.⁵ A strukturális jellegű gazdaságpolitikai átalakítás esetében az adott vállalat, üzem, szektor, vagy éppen a teljes nemzetgazdaság működése – ahogyan a bekezdés elején arról már szó esett – merőben új alapra helyeződik át.⁶ Olyan princípiumra, mely adott esetben bármiféle ökonómiai megalapozottságot nélkülözhet (profit, hiány, kereslet, kínálat, stb.) és – részben vagy kizárólag – más politikai, vagy ideológiai természetű érdekeket helyez a középpontba.

Mindezek értelmében jelen tanulmány egy – nagy hagyományokkal rendelkező – ménesbirtok átalakításának példáján keresztül kíván adalékot szolgáltatni az 1945-öt követő bő évtized – részben közismert – (mező)gazdasági változásainak fontosabb tendenciáihoz. Módszertani szempontból erre az áttekintésre az üzemtörténet-írás kínálja a legmegfelelőbb keretet, azaz a fókuszba egy – esetünkben – *mezőgazdasági* (nagy)üzem termelési mutatói, valamint a szervezeti változásai kerülnek.⁷ Ráadásul nemcsak, hogy nagyüzem, de egy sajátos helyzetben lévő, kiemelt presztízsű, lokális, zárt fejlődési logikával rendelkező gazdasági egység képezi a vizsgálat tárgyát – noha erre a jelzett specifikumra és kiemeltségre komparatistika hiányában csak utalni tudok.

A dolgozat felépítéséről szólva megjegyzendő: még a bevezetőben igyekszem bemutatni a tágabb kontextust képező ménesbirtok-üzemtípus evolúcióját; valamint azokat a forrásokat, mely alapján e munka elkészült. Ezek után az előzmények ismertetése, majd a tanulmány törzsfelvezetei következnek. A fentebb említettekkel összhangban ezek két részben, ti. egyfelől a *rekonstrukció*, másfelől a (szocialista) *átszervezés* paradigmájában tárgyalják a birtok történetét. Ezen két fő egység a politikai és a gazdasági háttér rövid ismertetésével kezdődik, melynek keretein belül nyilvánvalóan csak nagyon vázlatos összefoglalásra szorítkozhatom az agrárpolitikai, általános nemzet- és mezőgazdasági, valamint a világpiacon kontextust illetően. Ezekben a mégoly tömör áttekintésekben is igyekszem azonban illusztrálni azt, hogy az állami gazdaságok még a – kialakulóban lévő, majd megvalósuló – pártállami viszonyokhoz képest is kiemelkedő mértékben voltak kitéve az aktuális, belső (hatalmi)politikai viszonyoknak.⁸ A fejezetek következő részeiben általánosan az állami gazdaságokra, valamint a specifikusan Mezőhegyesre jellemző szervezeti változások bemutatása kerül sorra, végezetül pedig a fontosabb pénzügyi és termelési mutatók ismertetése. A fejezeteket két-két táblázat zárja, melyek az adott korszak egy, általam jellemzőnek vélt évének lényegesebb mutatóit ismertetik.⁹ Egy ilyen

⁵ Uo.

⁶ Schlett, 2007. 21.

⁷ Incze, 1979. 14-38., 54-79.

⁸ Vö. Kornai, 1993. 99-101.

⁹ A kukorica esetében a terülnagyságnál a vetőmag-előállításához szükséges hibrid-; a szálastakarmánynak számító siló-; valamint a klasszikus árukukorica vetésterületeinek összege szerepel, a hozamnál azonban csak az árukukorica számait tüntettem fel. A pillangósokhoz túlnyomó részt a takarmányozásban nagyon fontos lucerna, valamint kisebb részben a hibridkukoricák közé izolációs céllal vetett szója tartozik.

összeállítás szükségképpen szelektív és önkényes, mégis a négy legdominánsabb szántóföldi növény termelésének, valamint az állattenyésztésnek és a pénzügyeknek a legalapvetőbb mutatói érzékeltek az átalakulás dinamikáját. Végezetül egy rövid összegzésben kísérletet teszek valamiféle konklúzió megfogalmazására, és – összhangban a mezőhegyesi birtokot érintő további, e helyt nem részletezett kutatási eredményeimmel – némi kitekintést is teszek a birtok további történetét illetően.

Egy üzemtípus fejlődéstörténete dióhéjban

Ahogy jeleztem, mint az egész történet kontextusa, röviden szükségesnek érzem felvázolni az állami tulajdonú mezőgazdasági üzemek kialakulását és fejlődéstörténetét. Ezek létrejötte – mint arról már tettem említést – a 18. század végére nyúlik vissza. Elsőként a jozefinista reformok hadsereget érintő intézkedéseinek keretében kerültek megalapításra azok a ménésbirtokok, melyek a későbbi állami gazdaságok előzményeinek tekinthetők.¹⁰ Ezen ménésbirtokok közül is elsőként a mezőhegyesit hozta létre a bécsi udvar, majd néhány évvel később – kezdetben előbbi fióként mint – a bábolnait.¹¹ Ezek értelemszerűen még nem tartoztak a gazdasági értelemben vett *termelőüzem* kategóriájába, hiszen közvetlenül a központi hadügynek voltak alárendelve, és szinte kizárólagos céljuk a hadsereg megfelelő mennyiségű és minőségű loállatának volt – elsősorban a teherhordásban használt hátslovak, másodsorban a harcoló alakulatok (vértések, dragonyosok, huszárok) által használt harci ménék tekintetében.¹² A 19. század folyamán aztán ország-, sőt birodalom szerte jöttek létre ilyen birtokok – például a Kincsem szülőhelyeként is ismertté vált Kisbér, vagy az erdélyi Fogaras-Alsósombafalva. Ezek a birtokok kezdetben extenzív, legeltetésre alapozott gazdálkodást folytattak. Összeségében elmondható, hogy a II. József-féle török háborúban, majd a koalíciós háborúkban a katonai

Az állatok száma minden esetben számállatra, és nem anyaállatra értendő. A munkavállalói létszámba minden esetben beleszámoltam az összlétszám kb. 10 és 20 százalék közötti részét kitevő időszakos munkásokat is. A táblázatok forrásai: MNL BéML XXIX. 406. 64-79. A területnagyság – s így a hozamok is – 1967-ig katasztrális holdban voltak megadva, melyeket át kellett számolni hektárra. 1 kh = 0,575 ha.

¹⁰ A helytörténeti munkákban rendre visszatérő megállapítás, hogy a ménésintézetek megalapítására a Mária Terézia-féle „örökösödési háborúkban” (sic!) leromlott loállomány miatt került sor. Ez a felvetés ugyanakkor történetileg kevésbé igazolható: a hétéves háború 1763-ban lezárult, és ha le is romlott a hadsereg loállománya, minden bizonnyal nem vártak több mint húsz évet ennek orvoslásával – valószínűleg nagy mennyiségben vásároltak állatokat. A ménések megalapításának körülményei egyértelműen a II. József-féle erőltetett és progresszív reformpolitika hatásait mutatják. Vö. Klenczner, 1998. 694.

¹¹ Mezőhegyes alapítólevele 1784. december 20-i keltezésű, Bábolnát 1789-ben alapították Mezőhegyes fióként mint, majd később önállósodott. Gunst-Wellmann, 1989, 16-17.

¹² Molnár-Medgyesi, 1987. 15.

ménesek beváltották a hozzájuk fűzött reményeket, és professzionalizálták a monarchia hadseregének lóellátását.¹³ A 19. század folyamán több további ménest is alapítottak, és már ekkor felmerült a kettős igazgatás kérdése – vagyis a katonai célú lótenyésztés és a gazdálkodás különválasztása.¹⁴

Ez a különválás végül csak a kiegyezést követően, 1869-ben ment végbe. Kozma Ferenc – Deák Ferenc jó barátja, a Földművelésügyi- Iparügyi- és Kereskedelmi Minisztérium főosztályvezetője, később államtitkára – vezetésével megalakultak az önálló, termelési fókuszú állami gazdaságok.¹⁵ Ezek az egységek aztán hatalmas mértékű fejlődést mutattak a dualizmusban – a strukturális innováció, a növénynemesítés, az infrastruktúrafejlesztés, vagy éppen az átlaghozamok tekintetében is. Innentől kezdve datálható a ménesbirtokok mintagazdasággá válása – a vetőmagtermelés és tenyészállat-előállítás, valamint az új technológiák kísérleti alkalmazása már ekkortól alapvető jellemzője volt ezeknek az egységeknek – mindamelllett, hogy világpiaci színvonalú árutermelést is folytattak.¹⁶ Maguk a katonai ménesek és a hozzájuk tartozó személyzet a magyar honvédség igazgatása alá kerültek – és ott is maradtak a méneskar 1946-os megszüntetéséig. A ménesbirtok elnevezés alatt azonban 1945-ig a gazdaságot értették.¹⁷

Az első világháború megpróbáltatásai, de különösen a trianoni Magyarország nehéz világpiaci helyzete okoztak nehézségeket a birtokoknak, különösen az állattenyésztés területén. A növénytermesztés rekonstrukciója a húszas évek végére lezajlott, a mutatók elérték a világháború előtti számokat. A növénynemesítés terén komoly eredmények születtek az állami birtokokon – számos állami nemesítőtelep alakult, melyeket ugyanúgy az állami gazdaságok előzményeként kell értékelnünk.¹⁸ A birtokok relatíve jó szociális körülményei – habár már a dualizmusban is jellemzők voltak – a Horthy-korszakban váltak igazán szembetűnővé. Az uradalmi cselédség vagy az idénymunkások életkörülményeihez képest valóságos urbanizált környezetben élhettek a ménesbirtokok dolgozói – tej- és húspótlékkal, szolgálati lakásokkal, kórházzal, nem egy esetben baleseti biztosítással.¹⁹ Kialakult a birtokok körül több, sajátos luxus-funkció is: a sportlótartás, valamint a csoportos úri vadászatok.²⁰

Az 1945-ös év politikai változásai mellett – azzal szoros összefüggésben – az agrárgazdaságban is jelentősnek mondható változások mentek végbe. Ezek

¹³ Gunst-Wellmann, 1989. 12.

¹⁴ Molnár-Medgyesi, 1987. 17.

¹⁵ Agrárvilág, 2003. 69.

¹⁶ Uo.

¹⁷ Klenczner, 1998. 695.

¹⁸ Molnár-Medgyesi, 1987. 23. Kiemelkedő volt Fleischmann Rudolf és a kompolti telep, mely máig természetben lévő keresztezésekkel gyarapította a magyar mezőgazdaságot.

¹⁹ Klenczner, 1998. 696.

²⁰ Uo.

közül első helyre kívánkozik a földosztás, mely alapjaiban változtatta meg a magyarországi földbirtokstruktúrát, és – ahogyan a továbbiakból látszani fog – sajátos hatást gyakorolt az állami birtokokra is. Mindezekkel együtt is az 1945-öt követő néhány év legfontosabb jellemzője a rekonstrukció, azaz a termelés normalizálása. Ez alatt – többek között – értendő a vetőmag-előállítás stabilizálása, az infrastruktúra újjá- vagy felépítése, vagy éppen a vonóerő-hiány mérséklése.

A szovjet típusú rendszerben – a húszas, harmincas évek sztálinista szovjet agrárpolitikájának mintájára – kísérlet történt a ménésbirtokok szovhoz²¹ rendszerű átszervezésére, valamint új üzemek alapítására.²² Az így létrejött *állami gazdaságok* – néhány évig *nemzeti vállalat* néven sajátos képződményei az államszocialista időszak mezőgazdaságának – a magántulajdonú nagybirtokok 1945-ös megszűnésével szinte kizárólagos képviselőivé váltak a nagyüzemi- és mintagazdasági formának. Ráadásul ezen magánnagybirtokok nem szántóföldi területeinek (erdők, tavak, legelők) túlnyomó része állami kézre került 1945-ben.²³ A szovjet típusú rendszerben az állami gazdaságok száma kezdetben kétszáz egységet tett ki, mely szám kb. százra csökkent a nyolcvanas évekre.²⁴

Az 1945 utáni időszakban kibontakozó államszocializmus gazdasági szerkezetében speciális – a két háború közötti időszaktól lényegesen eltérő – helyet foglaltak el ezek az állami, vagyis *társadalmi* tulajdonban lévő üzemek. Az ilyen vállalatok szocialista rendszerben betöltött helyét és szerepét Kornai János a következőképpen jellemzi: *„Az állami vállalat tulajdonosa névlegesen az állam, amit az országos kormányzat képvisel. A hivatalos ideológia szerint ez a szektor »össznépi« vagy »össztársadalmi« tulajdonban van. Ebben különbözik más, ugyancsak nem magán jellegű tulajdonformáktól, például a területi állami szervek tulajdonában lévő vállalatoktól vagy pedig a szövetkezetektől, amelyekben a hivatalos ideológia szerint a tulajdonos csupán a nép egy része (a szóban forgó terület lakossága, illetve a szövetkezet tagsága).”*²⁵ Az állami tulajdonjog gyakorlati megvalósulásáról szólva pedig kijelenti: *„A tulajdonjogok első fő csoportja: a tulajdon hasznosításából eredő reziduális jövedelem feletti rendelkezési jog. Ez a reziduális jövedelem a klasszikus szocializmusban a központi állam költségvetésébe folyik bele. Nem válik szét érdemlegesen az, amit kapitalista rendszerekben az államnak befizetett vállalati adónak neveznek és az, ami ugyanott a vállalat nyereségének minősül. (...) Ugyanaz a központi bürokrácia dönt az állami vállalat eladási áráiról, a munkásoknak fizetendő munkabéerekről, a termelésben felhasznált termelőeszközök*

²¹ Szovjetszkoje hozjajsztvo – a közösségi tulajdonban lévő termelőszövetkezettel ellentétben állami tulajdonú mezőgazdasági egység. Mivel kialakulásánál fogva nagyüzemi jellegű, a szovjet gazdasági ideológiában magasabban jegyezték a kolhozoknál. Vö. Kornai, 1993. 102-110., Csizmadia, 1988. 167-175.

²² Klenczner, 1998. 697.

²³ Szakács, 1969. 21-22.

²⁴ Molnár-Medgyesi, 1987. 407.

²⁵ Kornai 1993, 103.

áraitól, továbbá a különböző jogcímen az állami költségvetésbe befizetendő járulékokról. (...)”²⁶ Továbbá: „Állami vállalat nem lehet adósvétel tárgya; nem adható bérbe; nem ajándékozható el; nem örökölheto. Az elidegenítés tulajdonjogait a klaszszikus szocialista rendszerben senki sem gyakorolhatja, még a névleges tulajdonos, az »állam« sem.”²⁷

Az ötvenes évek jelentős, mezőgazdaságot érintő tőke kivonása és az erőltetett iparosítás következtében azonban a gazdaságok zöme a nevezett időszakban veszteséges volt.²⁸ Különösen hátrányosan érintette a gazdaságokat a terutvasításos gazdálkodás. Az 1947-től kibontakozó hároméves terv még inkább egyfajta állam által irányított rekonstrukció jegyében csak kisebb módosításokkal járt, azonban az 1950. január 1-gyel életbe lépő első ötéves terv már minden ízében magán viselte a sztálinista gazdaságirányítás jegyeit. Az állam a saját tulajdonú mezőgazdasági egységeinek – a példamutatás jegyében – extrém magas terveket írt elő, rugalmasságot nem ismerve. Az időjárás változásainak évről-évre kitett agráriumban ez egyértelmű zsákutcának bizonyult.²⁹

Források, irodalom

A Mezőhegyesi Állami Gazdaság 1945 utáni időszakra vonatkozó primer forrásai a Magyar Nemzeti Levéltár Békés Megyei Levéltára békési fióklevéltárában találhatóak, a XXIX. 406. fondszám alatt.³⁰ Az anyag csak részben van rendezve és sok szempontból hiányos is, ráadásul – sajnálatos módon – ez a hiány leginkább a jelen munka által tárgyalt időszak forrásaira vonatkozik. Maga a fond szinte kizárólag összesítő iratokat, leltárokat, mérlegbeszámolókat tartalmaz, és csak kis részben lelhetők fel benne olyan nagy forrásértékű iratok, mint például igazgatói utasítások, körlevelek, vagy éppen hivatalos levelek – partnerekkel, vagy akár a felettes szervekkel. Mindezek alól részbeni kivétel az 1945 és 1948-49 közötti átszervezésekről szóló, felettes szervekkel folytatott levelezés, mely azonban csak kis mértékben tartalmaz specifikusan Mezőhegyesre vonatkozó adatokat, mintsem inkább az állami gazdaságokat általában érintő szervezeti utasításokat, intézkedéseket.

Alapvetően azonban ebből az anyagból az éves mérlegbeszámolókat, valamint az azt kísérő, a *gazdálkodás elemzése* nevű melléklet voltak használhatók a termelési adatok felkutatásához. Ez utóbbi egy kiegészítő dokumentum, mely szöveges értékeléseken és táblázatokon keresztül bemutatja az adott tárgyév gazdálkodási eredményeit és ismerteti annak fontosabb számait. Míg maga a mérlegbeszámoló nagyrészt pénzügyi adatokat tartalmazó irat, addig ezen

²⁶ Uo. 104.

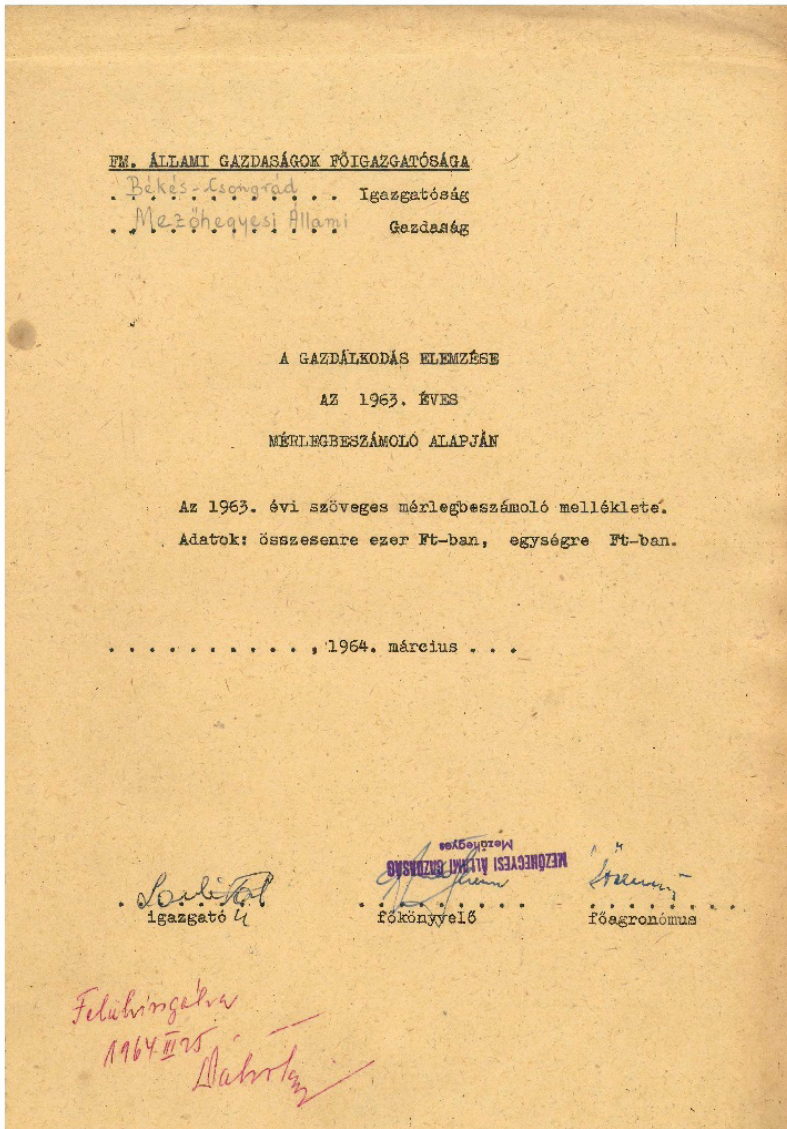
²⁷ Uo. 106.

²⁸ Gunst, 1996. 131.

²⁹ Kaposi, 2001. 127.

³⁰ MNL BÉML XXIX. 406. A Mezőhegyesi Állami Gazdaság (Kombinát) iratai (1945-1991)

melléklete egy valódi agrárökonómiai elemzés az állami gazdaság növénytermesztéséről és állattenyésztéséről – jellemzően a vállalat főagronómusa, később termelési igazgatóhelyettese készítette, és a mérlegbeszámoló részeként fogadták el a következő év első igazgatósági üléseinek egyikén

Egy példa: az 1963. évi gazdálkodás elemzése mérlegbeszámoló-melléklet címoldala
 (Forrás: MNL BéML XXIX. 406. 26.)

Az irodalmi bázisra áttérve elsőként a helytörténeti kiadványok említhetők meg. A gazdaság rangja és patinája okán nagy mennyiségben állnak rendelkezésre ilyen összeállítások. Még ehhez képest is tetemes számú kiadvány készült az 1984-85-ös 200 éves évfordulóra – ezek hangvétele értelemszerűen eufemisztikus. Ezen kötetek közül kiemelkedik Tóth István: *Mezőhegyes 200 éve*³¹ című munkája, mely – bár nem mentes az ideológiai befolyásoltságtól – legalább a legegyszerűbb tudományos normáknak megfelel. Mindazonáltal az ebbe a csoportba tartozó könyveket erős forráskritikával kezeltem.³²

A téma általános gazdaságtörténeti háttéréhez Gunst Péter,³³ Kaposi Zoltán,³⁴ valamint a bevezetőben már idézett Kornai János³⁵ munkáit használtam – elsősorban az 1945 utáni magyar gazdaság és agrárium legfontosabb tendenciáinak felvázolásához. A kutatás szempontjából jelentős szakirodalmi bázist képeztek a – főleg a kilencvenes években megjelenő – többszerzős ún. *agrártörténeti szintézisek* is. Ilyen például az 1996-ban Orosz István, Für Lajos és Romány Pál szerkesztésében megjelent *Magyarország agrártörténete*,³⁶ vagy az Estók János-Fehér György-Gunst Péter-Varga Zsuzsanna kvartett tollából származó *Agrárvilág Magyarországon 1848-2002* című kötet, 2003-ból.³⁷ Ezen munkák adatokban rendkívül gazdag függelékei fontos adatbázisként is funkcionáltak.

További érdekes források a kortársaktól származó, közgazdasági és szakmai-elemző munkák, például Burgert Róbert,³⁸ Csizmadia Ernő³⁹ vagy Szederkényi Henrik⁴⁰ írásai. Ezekben a szerzők mint a korabeli (agrár)gazdaság vezetői, tudományos munkáikon keresztül elemezték az aktuális helyzetet, és jelölték ki a lehetséges fejlődési irányokat. Ezen munkák elemző részei tudományos megalapozottságúak és alaposak, a taglalt célkitűzéseken keresztül pedig érzékelhető a szerzők – az állami gazdaságok szempontjából cseppet sem mellékes – gondolkodásmódja. Ezek közül is kiemelkednek Csizmadia Ernő munkái, melyekből a legfontosabbakat a közgazdász professzor halálát követően, 1988-ban egy válogatás formájában adták ki.

Részben ide tartoznak azon „visszaemlékező szakmunkák” is, melyek nem egyidejűleg keletkeztek ugyan, de magukon viselik a szakszerűség jegyeit.

³¹ Tóth, 1986.

³² Ide tartozik még: Sz. Lukács, 1972., Sz. Bozsik, 1985., Tokovics-Vitay, 1989., Csanádi, 1996.

³³ Gunst, 1996.

³⁴ Kaposi, 2001.

³⁵ Kornai, 1993., Kornai, 2007.

³⁶ Agrártörténet, 1998.

³⁷ Agrárvilág, 2003.

³⁸ Burgert, 1967.

³⁹ Csizmadia, 1988.

⁴⁰ Szederkényi, 1971.

Ezek közül a gazdasági reform összetett történetét illetően Berend T. Iván⁴¹ alapvető fontosságú munkájával dolgoztam, valamint Izinger Pál több formában is megjelent memoárjaival.⁴² A „nemzet agrármérnöke”⁴³ az állami gazdaságok történetében megkerülhetetlen figura, a vállalkezési forma egyik legelkötelezettebb híve: maga is több ilyen vezetett – köztük Mezőhegyest is 1946 és 1948 között. Erre az időszakra vonatkozó visszaemlékezése – a primer forrásoknál említett adathiány ismeretében – számos lényeges adalékkal is szolgált – azokon az egyébként cseppet sem mellékes történeteken túl, melyek a korabeli Magyarország vezetőinek – Rákositól Kovács Bélán át Rajkig – mezőhegyesi vadászatairól, és azok vacsoraasztal mellett folytatott beszélgetéseiről szól.

A szovjet típusú rendszer időszakában keletkeztek szakszerű gazdaságtörténeti monográfiák és tanulmányok is: Donáth Ferenc,⁴⁴ Szakács Sándor,⁴⁵ Pető Iván⁴⁶ vagy éppen a Molnár István-Medgyesi Éva szerzőpáros⁴⁷ könyvei. Ezek egy része általános gazdaságtörténeti tematikájú, de a Szakács- vagy a Molnár-Medgyesi-kötet kimondottan az állami gazdaságokkal foglalkozik, és alapvető fontosságúak voltak a kutatás során ahhoz, hogy Mezőhegyes története kellően beágyazható legyen a szűkebben vett állami gazdasági szektor történetébe.

Noha számos eddig említett munka szolgált egy-egy releváns részlettel, a kutatás során nem bővelkedhettem a témával foglalkozó modern szakmonográfiákban: a termelészövetkezetekkel ellentétben az állami tulajdonú agrárvállalatok történettudományi feldolgozása még nem igazán teljesedett ki. Értintőlegesen mégis hasznosak voltak jelen munka szempontjából Varga Zsuzsanna írásai – különös tekintettel az államszocialista időszak agrárelítjével foglalkozó könyvére.⁴⁸ A gazdaság előzménytörténetének áttekintéséhez

⁴¹ Berend, 1988.

⁴² Izinger, 1981/a,, Izinger, 1982. és Izinger, 1983. a Valóság című folyóiratban folytatásokban megjelenő tanulmányok, melyek – Berend 1988-hoz hasonlóan – a szerző saját visszaemlékezéseivel „dúsított” tudományos munkák, míg Izinger 1981/b és Izinger 2014 egyértelműen szubjektív, „történetmesélő” memoárok. Izinger 1981/b esetében leginkább egy interjúkötetről beszélhetünk: Komló László, Donáth Ferenc és Csizmadia Ernőné – maguk is az állami gazdaságok történetének szereplői – kérdéseire válaszol Izinger, míg a 2014-ben megjelent könyv gyakorlatilag egy dokumentumfilm leirata – a Hanák Gábor által készített beszélgetés szöveges változata.

⁴³ Romány Pál – Magyarország mezőgazdasági minisztere 1975 és 1980 között – fogalmazott így Izingerről. Ez annak fényében különösen sokatmondó, hogy ő maga a legkevésbé sem volt mozgalmi- vagy pártember, a Horthy-korszakban a Károlyiak tiborszállási uradalmát vezette, így futott be jelentős karriert az államszocializmus idején. Úgy tűnik, szakértelmét az 1945 utáni rendszer sem tudta nélkülözni. Izinger, 1981/b, 11-12.

⁴⁴ Donáth, 1977.

⁴⁵ Szakács, 1969.

⁴⁶ Pető-Szakács, 1985.

⁴⁷ Molnár-Medgyesi, 1987.

⁴⁸ Varga, 2013., továbbá Varga, 2000., Varga, 2004., Varga, 2006., Varga, 2009. Varga elsősorban a termelészövetkezetekkel foglalkozik, de értelemszerűen van állami gazdasági vonatkozása is írásainak.

Erdész Ádámnak, a Békés Megyei Levéltár vezetőjének munkája volt segítségemre.⁴⁹

Jelen kutatás nagyban építkezhetett a Mezőhegyessel párhuzamosan induló, az 1960-as évek végétől aztán minden mutatóban megkérdőjelezhetetlenül élenjáró Bábolna üzemtörténeti feldolgozására.⁵⁰ A Pázmány Péter Katolikus Egyetem közgazdászának, Schlett Andrásnak a munkája az egyik legfontosabb referencia volt jelen dolgozat esetében – elsősorban módszertanilag, formailag és a struktúra szempontjából.

A kutatási terület újszerűsége mellett jelentős szerepet játszott a témaválasztásban az is, hogy felmenőim közül néhányan tevékeny szereplői voltak a mezőhegyesi gazdaság történetének. *Remélem*, ez a tényező nem torzította a kutatói semlegességet; ellenben abban szinte biztos vagyok: hozzásegített ahhoz, hogy a megértés magasabb fokára juthassak el ezeknek a kissé zárt világot képező, rezervátum-szerű állami gazdaságoknak a kutatásában. Megint csak *remélem*, hogy ezt a magasabb szintű megértést a dolgozat is tükrözni fogja.

A Mezőhegyesi Ménesbirtok története 1945 előtt

A szűkebben vett értelmezési keret, azaz a ménesbirtok-tradíció jelentőségének hangsúlyozása okán röviden szólni kell Mezőhegyes 1945 előtti történetéről – legalábbis néhány kiemelt csomóponttól. Magát a ménest egy 1784. december 20-án kelt császári végzés alapította meg.⁵¹ A Csanád vármegyében fekvő, a török kor óta jórészt lakatlan terület már ezt megelőzően néhány magán lókereskedő használatában állt mint legelő. A császári ménesbirtok megszervezésével báró Csekonics József vértesszázadost bízta meg az uralkodó. A kezdeti időszakban (az 1800-as évek közepéig) extenzív fejlődés, terjeszkedés, rideg állattartás volt a jellemző, több ezer ló legeltetésével. Ekkor épültek meg az első fedeles lovardák is, melyek azért már jelezték az intenzív állattartásra való áttérés távlatait.

Az 1869-es fenntartó-váltás után látványos növekedés indulhatott meg: takarmánynövények nemesítése és termesztése kezdődött, fejlett istállózás-trágyázás alakult ki, és az első szimentáli és kuhlandi tehennel elindult a szarvasmarha-tenyésztés, mely aztán Mezőhegyes egyik fő profiljává válik. A birtokot néhány évig személyesen vezető Kozma Ferenc, majd a fiatal és tehetséges Gluzek Gyula vezetésével kialakították a gazdaságirányításban a kerületi rendszert, mely a birtok életét a későbbiekben is nagyban meghatározta. A gazdaságot kezdetben 100 kerületre – vagy ahogy Mezőhegyesen nevezik, majorra – osztották, de ezek közül sok volt az életképtelen egység, melyek néhány éven

⁴⁹ Erdész, 1987.

⁵⁰ Schlett, 2007.

⁵¹ Erdész, 1987. 12., Tóth, 1986. 16.

belül meg is szűntek. Bizonyos majorok azonban – mintegy gazdaság a gazdaságban – szabályos kisüzemekké – és sajátos lakóövezetté – szerveződtek és a gazdaság irányításának alapegységeivé váltak.⁵²

A Kozma-Gluzek időszak hozadéka a számottevő feldolgozóipari kapacitás kialakítása az 1880-as években: cukorgyár, szeszgyár és kendergyár épült ekkoriban, melyek ugyanakkor közel száz évig elkülönülve működtek a gazdaságtól – jöllehet a nyersanyag-ellátást illetően nagyban ki is voltak téve annak. Mindazonáltal a cukorgyár és dolgozói sajátos – industrializáltabb, és talán némileg szervezettebb – egységet képeztek a településen belül – akárcsak az 1869 óta különálló méneskar.⁵³ Ebben az időszakban alakult ki az a jellegzetes, osztrák-tiroli építészetet követő fagerendavázis, eklektikus-neoreneszánsz stílusú épített környezet is, mely máig meghatározza a birtok és a település arculatát.⁵⁴

Kiépült az egész gazdaságot behálózó üzemi vasút, megvásárlásra kerültek az első gőzekék is. A gazdálkodás fejlődését jelzi, hogy jobb években például a cukorrépa hozama megközelítette a 30 tonna/hektárt. Erről a korszakról – ideértve a 20. század első éveit is – általánosságban elmondható, hogy nemzetközi összevetésben is figyelemre méltó termelés folyt, és tulajdonképpen a gazdaság egyik csúcsidezszakának tekinthető.

A birtok életében traumatikus emlékű az 1919-es megszállás. A román hadsereg szinte minden élőállatot elhajtott, gyakran még a vetőmagkészletet is elzabrálták.⁵⁵ A békeszerződés értelmében az ország közepéből közvetlenül a határszélre kerülő Mezőhegyesen a rekonstrukció négy-öt évet vett igénybe.⁵⁶ Ennyi időbe tellett, mire újra sikerült megfelelő számú tenyészállatot szerezni, és pótolni a kieső vetőmaghiányt. Ráadásul – mint köztudott – a trianoni Magyarország súlyos piaci gondokkal, a külkereskedelem nehézségeivel nézett szembe, ami nem könnyítette meg a nagy volumenű árutermelésre berendezkedett birtok életét.⁵⁷ Az állattenyésztésben – melynek keretében elsősorban mangalica-tenyésztés zajlott – nem is sikerült elérni a megelőző kor eredményeit, viszont a növénytermesztésben sikerült újra növekedési pályára állítani a gazdaságot. Lassan kibontakozó, de fontos tendencia még a ló gazdasági szerepének háttérbe szorulása is. A már említett vadászatok Mezőhegyes életében is szerepet játszottak, melyeken Horthy Miklós és Bethlen István is gyakori vendég volt.⁵⁸

⁵² Habár a fontosabb majoroknak volt nevük – Peregpusztza, Csatókamarás, Komlósfecskés, Ómezőhegyes, stb. – a mezőhegyesi „zsargonban” csak a számaik alapján azonosították be őket. Tóth, 1986. 18.

⁵³ Vitay-Tokovics, 1989. 21., Sz. Bozsik, 1985. 10.

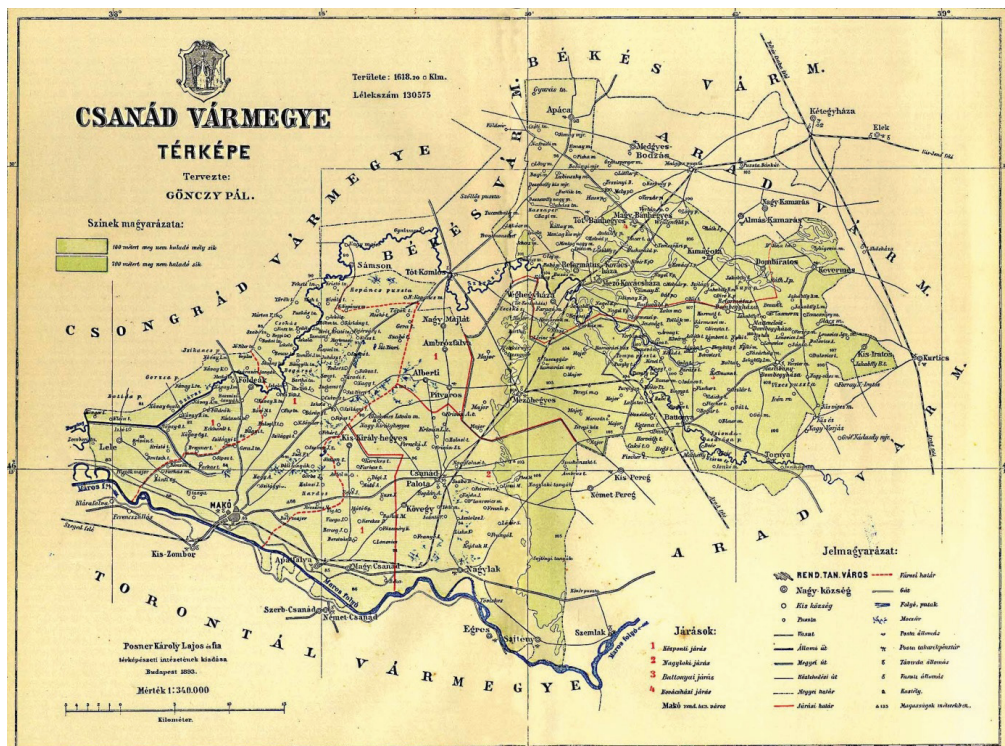
⁵⁴ Csanádi, 1996. 12. A Gluzek-féle elevátor magtár – mely a korban igen fejlettnek számító kukorica-feldolgozást tett lehetővé – világszabadalom volt. Uo.

⁵⁵ Erdész, 1987. 20.

⁵⁶ Uo. 33.

⁵⁷ Uo. 191.

⁵⁸ Uo. 219.

Csanád vármegye 1893-ban. A térkép szinte kellős közepén Mezőhegyes A birtok – északon és délen a járáshatárokkal is egybeeső – határai, valamint az ezen belül jelzett majorok is szépen kirajzolódnak
(forrás: keptar.oszk.hu)

Átmenet és újjáépítés (1945-1949)

A szovjet csapatok 1944. szeptember 28-án foglalták el magát a települést, de a mezőhegyesi birtok – akár 1919-hez, akár az ország más területeihez képest – mérsékeltebb károkat szenvedett a második világháborúban.⁵⁹ Ebben minden bizonnyal a front viszonylag korai és gyors átvonulása játszhatott közre. A körzet katonai parancsnoka október 10-én tett felhívásában felszólította a lakosságot a munka felvételére és a ménesbirtok működésének biztosítására.⁶⁰ Természetesen a szovjet katonai jelenlét azért más módokon is érzékelhető volt: a zabrálások, fosztogatások érintették a birtokot és a lakosságot is, különösen az utóbbit. A károk relatív mérsékeltségét azonban jelzi az állami gazdaságok helyzetét felmérni kívánó 1947-48-as minisztériumi összeírás, melyből látszik, hogy a Mezőhegyes esetében 60 egységet kitevő gépállománnyal szemben a

⁵⁹ Iványi, 1963. 529.

⁶⁰ Tóth, 1986. 110.

többi 68 ménésbirtok egyikén sem haladja meg a gépek száma – gazdaságonként – a 10 darabot.⁶¹ Ráadásul Mezőhegyesen – kb. 25000 katasztrális hold, vagyis 14400 hektár területen a háború végén – mind az 1944. őszi, mind az 1945. tavaszi vetést sikerült – ha nem is hiánytalanul, de rendben – megtenni, bár az 1944. őszi betakarítási munkálatokat nem tudták teljes körűen elvégezni.⁶²

A gazdaság másfajta tehertételekkel is szembenézett 1945-ben. Elsőként az a 2000 Mezőkövesdről és környékéről származó idénymunkás jelentkezett az elmaradt béréért, akik a front elől menekülve, hónapokkal a mezőgazdasági év befejezte előtt, 1944 augusztusában hazamentek.⁶³ Az országos viszonylatban enyhébb károk ellenére sem állt azonban rendelkezésre a kifizetésükhöz szükséges összeg. Szintén 1944. augusztusában menekítették nyugatra – először csak Bábolnára, majd Németországba – a ló- és szarvasmarhaállomány értékeesebb részét (fedezőméneket és anyakancákat). 1945 év végén mindössze 6 ló, 27 szarvasmarha és 513 sertés maradt a birtokon.⁶⁴

A jelzett időszak legfontosabb kérdése azonban nem is ez, hanem a földosztás, ill. annak operatív végrehajtása volt. Habár az Ideiglenes Nemzeti Kormány 600/1945. ME rendelet 16. § kimondta: „a földreform végrehajtásához (...) nem vehető igénybe (...) állami mintagazdaság céljára szolgáló földbirtok”⁶⁵, a mezőhegyesi földekből mégis több, mint 10000 katasztrális holdat (5750 hektárt) kiosztottak. Ez egyértelműen a földigénylők magas számával magyarázható – az óriási földéhséget csak az állami birtokok földjeinek bevonásával tudták kielégíteni. Különösen a környékbeli települések (Végegyháza, Ambrózfalva, Pitvaros, Mezőkovácsháza) parasztpárti és kommunista vezetői és agitátorai követelték a birtok teljes szétosztását.⁶⁶ A helyzet súlyosságát jelezte, hogy a földosztás levezénylésben kulcsszerepet vállaló Veres Péter is leutazott Mezőhegyesre, és végül az ő közvetítésével sikerült kompromisszumos megoldásra jutni: nagyjából elfelezték a birtokot – az egyik fele kiosztásra került, a másik fele maradt állami kezelésben.⁶⁷

Szervezeti felépítés tekintetében már 1945-ben fontos változások történtek. A Földművelésügyi Minisztérium 90.338/1945 rendelete értelmében – amellett, hogy a korábbi ménésbirtokokat immár hivatalosan is állami gazdaságokká nevezte át – felállt az Állami Gazdaságok Főigazgatósága mint minisztériumi

⁶¹ Molnár-Medgyesi, 1987. 394.

⁶² Iványi, 1963. 527,

⁶³ Izinger, 2014. 63.

⁶⁴ Iványi, 1963. 528.

⁶⁵ Molnár-Medgyesi, 1987. 27.

⁶⁶ Iványi, 1963. 531. Vö. Izinger, 2014. 69. Izinger szerint Mezőhegyesen belül igazán csak a Szociáldemokrata Párt tudott gyökeret eresztetni, elsősorban a cukorgyári munkások erősebb önszerveződésnek köszönhetően. Az igényelt földek több, mint felét nem mezőhegyesi lakosok közt osztották szét. Uo.

⁶⁷ Iványi, 1963. 533.

főosztály.⁶⁸ A főigazgatóság négy jószágigazgatóságra tagolódott, az Alföldinek Mezőhegyes volt a központja. A Nagy Imre földművelésügyi miniszter által „sk.” kiadott miniszteri rendelet már ekkor megfogalmazta az állami gazdaságok felé támasztott elvárásokat: *„a belterjes és okszerű mezőgazdasági termelésnek gyakorlati bemutatása által, a földműves nép gazdasági ismereteinek korszerű színvonalra emelése, annak a földműves nép minél szélesebb körében való terjesztése, különös tekintettel a földreform során földhözjuttatottakra. (...) A gazdasági hasznonövények nemesítésére irányuló tevékenységben irányítólag és kezdeményezőleg való részvétel, nemesített vetőmagvak termelése és szaporítása. (...) Tenyészállatok, illetve köztenyésztésre szolgáló apaállatok nevelése. (...) Ezeket a föladatokat az állami gazdaságoknak lehetőleg akként kell betölteniök, hogy az állami gazdaságok az említett közérdekű feladataik ellátása mellett is az államnak ugyanakkor hasznalhajtó, vagy legalábbis ráfizetés nélkül működő üzemei legyenek.”*⁶⁹ Ennek értelmében az állami gazdaságokra 1949-ig nagyon intenzív belpiaci vetőmag-kereskedelem és -diszpozíció volt jellemző: Mezőhegyes több tonnányi magot szállított az ország minden szegletébe – Kalocsától kezdve Kisújszálláson át Vásárosnaményig.⁷⁰

A birtok vezetését a front elvonulása után közvetlenül a helyi Nemzeti Bizottság egyik tagja, Bálint János kórházi írnok vette át – ideiglenesen.⁷¹ A lóállománnyal együtt nyugatra menekült agronómusok, gazdatisztek visszaérkezésével azonban új (ön)jelöltek akadtak. Bálintot ebből a körből 1945 februárjában először Sztachó Jenő, majd őt májusban Virágos Mihály váltotta – mindketten a ménésbirtok egykori középvezetői voltak.⁷² A munkálatok valódi irányítását leginkább Kuti Ernő és Pallai Lajos volt gazdatisztek végezték.⁷³ A gazdaság koncepciózus újjáépítése Izinger Pál igazgatói kinevezésével, 1946. január 3-án kezdődött el.⁷⁴ Izinger nagy gondot fordított a talajerő-utánpótlásra, valamint az elkerült tenyészállatok mihamarabbi visszaszerzésére is – 1947-ben végül 120 anyakanca és 9 mén vissza is került Mezőhegyesre.⁷⁵ Emellett merész lépésekkel, a szabályokat tágan értelmezve próbálta bővíteni a gazdaság vagyonát és kapacitását – legyen szó raktározásról, fakitermelésről, bérkifizetésről vagy

⁶⁸ Molnár-Medgyesi, 1987. 33. MNL BéML XXIX. 406. 1.

⁶⁹ MNL BéML. XXIX. 406. 1.

⁷⁰ MNL BéML. XXIX. 406. 2. vö. Izinger 2014, 79. Izinger szerint a legtöbb vetőmagot „Mezőhegyesről szállították szét az országban”, azonban a levéltárban megmaradt szerződések, diszpozíciós elszámolások, és egyéb vonatkozó iratok inkább csak egy korlátozottabb, regionális szerepre engednek következtetni.

⁷¹ Iványi, 1963. 528.

⁷² Tóth, 1986. 112.

⁷³ Uo.

⁷⁴ Klenczner, 1998. 698.

⁷⁵ Izinger, 1981/b. 33.

éppen sajátos csereüzletekről.⁷⁶ Utódja, Kovács József az ő szellemében vezette tovább a birtokot – további egy esztendeig.⁷⁷

Az elmaradt béreket – köztük a mezőkövesdi sommásokét is – terményben sikerült rendezni, 1947 végére.⁷⁸ A növénytermesztés legnagyobb nehézségét a vonóerőhiány jelentette. Az állathiány mellett ezt az országos szénhiány okozta – hiába maradtak meg a (jellemzően gőzmeghajtású) gépek, ha nem volt mivel fűteni őket.⁷⁹ A még megcsonkított területével is hatalmasnak számító birtokon még 1948-ban is maradtak learatatlan területek.⁸⁰ Ez a problémakör fontos fejlesztési indikáció lesz a gazdaság történetének következő időszakában.

őszi búza	terület (ha)	3 108
	hozam (kg/ha)	2 543
cukorrépa	terület (ha)	534
	hozam (kg/ha)	20 670
kukorica	terület (ha) (összes)	1 379
	hozam (kg/ha) (csak áruk.)	3 431
pillangósok	terület (ha)	2 212
	hozam (kg/ha)	3 122

Fontosabb szántóföldi növények vetésterülete és hozama, 1948.

⁷⁶ Izinger, 2014. 71.

⁷⁷ Tóth, 1986. 112. A megyereform következtében Mezőhegyes időközben a megsűnt Csanád vármegyéből átkerült Békés megyébe.

⁷⁸ Izinger, 2014. 73.

⁷⁹ Gunst, 1996. 119.

⁸⁰ Tóth, 1986. 113.

ló (db)	341
sertés (db)	1 231
szarvasmarha (db)	871
tejhozam (l/tehén/év)	n. a.
bruttó termelési érték (ezer ft)	n. a.
nyereség (ezer ft)	39
munkavállaló (fő)	3 872
termő terület (ha)	8 662

Fontosabb állattenyésztési, pénzügyi és összesítő mutatók, 1948.

Iparosítás és tervutasítás árnyékában (1949-1957)

A gazdaságpolitikai trendek változását már az 1947-es – még a koalíciós kormány által elfogadott – hároméves terv is jelezte azzal, hogy drasztikusan csökkentette az agrárberuházások arányát; azonban a mezőgazdaság számára az 1950. január 1-jén életbe lépett első ötéves terv egyenesen katasztrofális volt.⁸¹ Az agráriumból történő tőke kivonás ugyan valóban folyamatos volt 1945 óta, de 1949-ben történt meg az először, hogy *negatívba* fordult a beruházási ráta a mezőgazdaságban. Voltaképpen ebből finanszírozták az ország nehéziparának – politikai és nem gazdasági megalapozottságú – erőltetett fejlesztését.⁸² Ezzel szoros összefüggésben a gazdaságirányítás a tervekészítés és -utasítás rendszerére tért át.⁸³

Az állami gazdaságok 1952-ben saját minisztériumot kaptak, és kétszintű, területi struktúrába rendezték őket.⁸⁴ Habár a Hegedűs András, később Pogácsás György vezette Állami Gazdaságok és Erdők Minisztériuma alapvetően szakemberekből állt, ez nem sokat számított – valójában az Országos Tervhivatal

⁸¹ Kaposi, 2001. 159-161.

⁸² Petó-Szakács, 1985. 30-34.

⁸³ Kaposi, 2001. 160.

⁸⁴ Agrártörténet, 1998. 793.

diktálta (volna) a termelés ütemét.⁸⁵ A megyei szintű irányítás – Mezőhegyes esetében a *Békés-Csongrád Megyei Igazgatóság* – igen kiterjedt jogkörökkel rendelkezett, így azokban a kérdésekben, melyekben mindeközéig a gazdaság saját, belső logikája és gazdálkodási koncepciója volt a meghatározó, ezt követően egy megyei vagy regionális bürokrata engedélyét kellett kérni szinte mindenhez.⁸⁶ Sőt, mivel a politikai vezetés az új szocialista nagyüzemi mezőgazdaság „pionírjaiként” tekintett az állami gazdaságokra, egyre idegenebb és képtelenebb utasításokat kaptak – ilyen például a nevezetes gyapottermesztés, melyet Mezőhegyesen is megindítottak.⁸⁷ A ménésbirtok – több más ipari és mezőgazdasági nagyüzemhez hasonlóan – új nevet is kapott: *Mezőhegyesi Nemzeti Vállalat*.⁸⁸ Ezek a tényezők – mint a mindenkori államhoz legerősebben kötődő üzemek – nagyon súlyos hatást gyakoroltak Mezőhegyesre. Teljesíthetetlen tervmutatók, hiánygazdaság – és az ebből következő állattelhullások, elmaradt vetések.⁸⁹

Érdekes fejlemény volt, hogy az egyéni gazdálkodás rendkívül nehéz körülményei miatt – a hírhedt padlóssöpítés, és vágási tilalmak időszaka – közel 10000 katasztrális hold (5750 hektár) földet ajánlottak fel számára a környékbeli gazdák.⁹⁰ Ezzel gyakorlatilag helyreállt a háború előtti 25-30000 katasztrális hold (14-17000 hektár) közti birtokméret.

A vállalatot 1949 és 1950 között Sáreczki Zoltán, 1951 és 1953 között Óze József, 1954 és 1957 között pedig Keserű János későbbi miniszterhelyettes irányította.⁹¹ Mindannyian agrármérnökök voltak, ugyanakkor a tervutasítás árnyékában érdemi befolyásuk a nem volt a gazdaságra.

Végrehajtották ebben az időszakban a kerületek koncentrációját, megszüntetve ezzel a kevésbé életképes, önálló egységként végképp működésképtelen majorokat.⁹² A Horthy-korszak 18-as számához képes kilenc⁹³ egységre szűkült az üzemi szervezet. A csökkenés mögött nemcsak kerület-összevonások, hanem átszervezések is álltak: szinte minden ipari jellegű melléküzem-egységet kivettek az állami gazdaság kezelése alól.⁹⁴

⁸⁵ Gunst, 1996. 129. Izinger ugyanakkor a későbbi reformok megalapozásában nagy jelentőséget tulajdonít a Pogácsás-minisztériumnak. Izinger, 1981/a. 23.

⁸⁶ Sz. Lukács, 1972, 21.

⁸⁷ Tóth, 1986, 118.

⁸⁸ Uo. 116.

⁸⁹ Uo. 119.

⁹⁰ Sz. Lukács, 1972. 28., Tóth, 1986. 117.

⁹¹ Tóth, 1986. 154. Keserű később az agrárreform egyik meghatározó figurája lett, a Mezőgazdasági és Élelmezésügyi Minisztériumban (MÉM) a miniszterhelyettesi pozíciót is betöltötte.

⁹² Tóth, 1986. 131.

⁹³ Hivatalos nevükön: Ómezőhegyes, Újmezőhegyes, Árokospuszta, Fűperregpuszta, Petőfipuszta, Komlósfecskés, Kamaráspuszta, Peregpuszta, Csatókamarás. Tóth, 1986. 122.

⁹⁴ Molnár-Medgyesi, 1987. 39.

Sajátos pozitívuma volt az iparosításnak viszont, hogy Mezőhegyes munkagépállománya megduplázódott.⁹⁵ Zetor, MTZ, és Dutra munkagépek álltak nagy mennyiségben munkába – részben magyar gyártmányok, részben csehszlovák és szovjet import – ezzel az 1940-es évek második felének vonóerőhiányát is megoldották.⁹⁶ 1954-ben 62 traktor, 23 kombájn és 22 aratógép állt az üzem rendelkezésére.⁹⁷ Ezzel a ló mint vonóállat szinte teljesen kikopott a gazdálkodásból. A képet árnyalja, hogy ez a növekedés inkább volt mennyiségi, mintsem minőségi. Sőt, a gépekért komoly – bürokratikus értelemben vett – küzdelem zajlott: az átszervezések nyomán a tsz-ek és állami gazdaságok gépállomásai önálló, az ipari minisztériumból irányított egységgé váltak.⁹⁸

A munkavállalók kapcsán – a szocialista ideológiának megfelelően – megszüntették az egyéni alkalmazotti státuszt, mint a „kizsákmányolás” formáját, és bevezették az ún. üzemi kollektív szerződéseket.⁹⁹ Eszerint a gazdaság (az állam) a szakszervezettel megegyezett a termény- és jövedelmi mutatókról. A kifizetett alapbéren túl, a tervek teljesülésének függvényében további javadalmak illették – a szakszervezeten keresztül – a dolgozókat.

Habár a termelési adatok terén ez az időszak rendelkezik a legrosszabb forrásadottságokkal, néhány megállapítás azért megtehető. Állattenyésztés terén az időszak első felében az állomány mennyiségi fejlesztése volt a fő tendencia, később a tenyésztői munkát is újraindították. Ez a munka a meglévő állomány céltudatos osztályozásával, tervszerű megfigyelésekkel és a házi törzskönyvek egységesítésével kezdődött.¹⁰⁰ Megindult a mangalicaállomány lecserélése a fehér húsertés fajtákra, valamint a juhtenyésztésre is nagyobb hangsúly került.¹⁰¹ Ennek keretében jött létre Mezőhegyesen először az ún. futószalag-rendszerű állattartás, melyben az egyes istállóknak és állattenyésztő telepeken azonos fajtájú, korú és ivarú állatokat tartottak.¹⁰² Növénytermesztésben az 1953-as adatok alapján az őszi búza dominanciája volt a jellemző, valamint a cukorrépa vetésterülete is viszonylag nagynak mondható.¹⁰³ A teljesebb körű 1957-es adatsorból figyelmet érdemel a kukorica és a cukorrépa vetésterületének, valamint hozamainak növekedése, valamint a teljes állatállomány létszámának viszonylagos helyreállítása. A pénzügyi mutatók kapcsán fontos megállapítani, hogy ez az év volt az 1945 utáni időszakban az első, amikor a vállalatnak sikerült *érdemi* nyereséget felmutatnia – ez már jelezte az állami agrárpolitika változását.

⁹⁵ Tóth, 1986. 129.

⁹⁶ Honvári, 1988. 111., 123.

⁹⁷ Magyarország első traktorosnőjét is Mezőhegyesen képezték. Borbás, 1973. 48.

⁹⁸ Molnár-Medgyesi, 1987. 40.

⁹⁹ Borbás, 1973. 41.

¹⁰⁰ Tóth, 1986.

¹⁰¹ Sz. Lukács, 1972. 41.

¹⁰² Uo.

¹⁰³ MNL BéML XXIX. 406. 3.

Mint már a nyereségadatok összevetésénél részben utaltam rá, az 1953-as júniusi programtól kezdve enyhült a mezőgazdaságra nehezedő nyomás – azaz megszűnt az a mesterséges, állami tőkekivonás, mely addig a veszteségek okozója volt. Ebben az időszakban megközelítőleg harminc százalékkal csökkentek a nehézipari, és több, mint tíz százalékkal növekedtek a mezőgazdasági beruházások.¹⁰⁴ Sőt, kísérlet történt az ország adottságainak és gazdasági szerkezetének tudományos megalapozottságú összehangolására – ennek egyik szimbóluma volt a Nagy Imre-féle ún. hegyi bizottság – melyben például Izinger is aktív szereplő volt. Ezek a tényezők egyértelműen a strukturális reform kibontakozása felé mutattak, még ha az 1955-ös részleges politikai visszarendezésnek köszönhetően egyelőre nem is tudott kialakulni az a gazdaságpolitikai háttér, mely elengedő lett volna Mezőhegyes és az állami gazdaságok számára az intenzív növekedéshez.¹⁰⁵

őszi búza	terület (ha)	3 441
	hozam (kg/ha)	2 272
cukorrépa	terület (ha)	851
	hozam (kg/ha)	23 457
kukorica	terület (ha) (összes)	2 965
	hozam (kg/ha) (csak áruk.)	3 988
pillangósok	terület (ha)	3 475
	hozam (kg/ha)	3 461

Fontosabb szántóföldi növények vetésterülete és hozama, 1957.

¹⁰⁴ Kaposi 2001, 167.

¹⁰⁵ Izinger 1981/b, 39., Izinger 2014, 111.

ló (db)	1 002
sertés (db)	13 420
szarvasmarha (db)	2 987
tejhozam (l/tehén/év)	2 768
bruttó termelési érték (ezer ft)	165 319
nyereség (ezer ft)	6 318
munkavállaló (fő)	3 341
termő terület (ha)	16 010

Fontosabb állattenyésztési, pénzügyi és összesítő mutatók, 1957.

Összegzés

Az állami agrárpolitika 1957-et követő tendenciáira rápillantva egy lényegesen eltérő korszak rajzolódik ki – különösképpen az állami gazdaságok vonatkozásában. Az elkövetkező reformkísérleteknek – melyeket már a Nagy Imre nevével illusztrált törekvések is előre jeleztek – az állami gazdaságok minden kétséget kizárólag kísérleti terepeivé váltak, egyre inkább eltávolodva a pártállam – a reformok ellenére részben továbbra is fennálló – „nem-ökonómiai-jellegű” kényszereitől.¹⁰⁶ Az állami gazdaságok az ötvenes évek végi ún. „kis” reformidőszaktól kezdve, majd a hatvanas évek közepétől kibontakozó Új Gazdasági Mechanizmus keretein belül a szovjet típusú rendszerben szinte példátlanul mondható vállalati önállóságot kaptak.¹⁰⁷ Ezeket a privilégiumokat aztán a reform hetvenes évek eleji visszavonása *ellenére* is megőrizték a sikeresebb üzemek – így Mezőhegyes is. A magyar mezőgazdaság ezen szektora egyértelműen eltávolodott a szovhoz-formától, egységei teljesen más jellegű, bizonyos szempontból kapitalisztikus vonásokat mutató üzemekké alakultak – a szovjet tömbön belül meglehetősen egyedi módon.¹⁰⁸ Ez azonban már egy tipikusan a Kádár-korszak fogalomkészletével leírható történet.

¹⁰⁶ Schlett, 2007. 21. Schlett – Bábolnára vonatkozó, de itt is érvényes – megfogalmazásában: „(...) kísérlet, gazdasági reformon is túlmutató útkeresés”

¹⁰⁷ Molnár-Medgyesi, 1984. 98.

¹⁰⁸ Schlett, 2007. 19.

Mindazonáltal visszatérve ennek a bő évtizednek a Mezőhegyesi Állami Gazdaság történetében betöltött szerepére, néhány korlátozott érvényű, de a továbbiak szempontjából mindenképp lényeges következtetés levonható. Mindenekelőtt: az üzem valós teljesítményének, a gazdálkodás szakszerűségének és eredményességének elemzése egy ilyen – oktrojált és totalitárius ideológia által befolyásolt – gazdaságpolitika árnyékban nem végezhető el teljeskörűen. Az a – számos kutató által már részletekbe menően taglalt – folyamat azonban látható, hogy a sztálinista típusú gazdaságirányítás bevezetése az agrárgazdaságban evidens módon recesszióhoz vezetett – sőt, sejthető az is, hogy minél fejlettebb volt azt megelőzően az adott (mikro- vagy makro-) ágazat, annál nagyobb az általa okozott visszaesés.¹⁰⁹

Az állami gazdaságpolitika ilyen jellegű torzítása ellenére is ki lehet emelni azonban részeredményeket. Elsőként – minden kétséggel együtt is – a gépesítés mennyiségi konjunktúráját érdemes hangsúlyozni, melynek hiányában még nagyobb mértékű is lehetett volna a gazdálkodás eredménytelensége. Ezek az eszközök egészen a hetvenes évek első feléig meghatározták az üzemben folyó munkát.¹¹⁰ Sajátos, de mégiscsak az egyik legfontosabb részsiker, hogy – hangozzék bármilyen furcsán – a gazdaság egyáltalán talpon tudott maradni. Ez annak fényében még látványosabb, hogy – elsősorban az újonnan alapítottak közül – tetemes számú gazdaságot szüntettek meg, vagy olvasztottak be ebben az időszakban.¹¹¹ E helyt nyerhet – a teljesebb körű komparatiztika hiányában ismét csak korlátozott – igazolást az, amire a bevezetőben utaltam: Mezőhegyes valószínűleg fejlettebb termelési kultúrájának és presztízsjellegének köszönhetően ellenállóbb volt a kedvezőtlen hatásoknak. További parciális eredménynek számítható továbbá – visszautalva a Nagy Imre idézett agrárminiszteri rendeletére – hogy Mezőhegyes a maga fejlettebb vetőmag-előállító kapacitásával hozzájárult – legalábbis – a tágabban vett régiója mezőgazdaságának háború utáni talpra állításához. Ez akkor is siker, ha a miniszteri utasításban megfogalmazott további feltétel – ti. a „*ráfizetés nélküli*” működés – nem teljesült. A gazdaság megelőző, és későbbi korszakait is összevetve azonban nem lehet kitérni a konklúzió elől: a gazdálkodás eredményessége szempontjából e periódus volt a mezőhegyesi birtok történetében a legsikertelenebb.

Néhány szót ejtve a téma továbbgondolási lehetőségeiről: a gazdaság történetének kronologikus értelemben vett folytatólagos – egészen a 2004-es privatizációig tartó – feldolgozásán túlmenően ez a szűkebb korszak is rejt magában távlatokat. Tekintélyes kutatást lehetne végezni például az állami gazdaságokban dolgozó, nagyrészt már a két háború közti időkben is aktív agrárszakemberekről, életrajzaik kollektívva tételével.¹¹² Ez a prozoprográfiai

¹⁰⁹ Vö. Kornai, 1993. 18-61., Kaposi, 2001. 127-129. Kevésbé kategorikusan, de a Pető-Szakács szerzőpáros is hasonlóképpen vélekedik. Pető-Szakács, 1985. 34-78.

¹¹⁰ Tóth, 1986. 127.

¹¹¹ Molnár-Medgyesi, 1984. 42.

¹¹² Mezőhegyes esetében magától értetődően adódik ehhez Izinger Pál.

vizsgálat rávilágíthat arra is, hogy miként tudott fennmaradni a szovjet típusú rendszerben – annak az „ancien régime”-mel és annak értelmiségével szemben tanúsított élesen elutasító viszonyulása ellenére – az a magasszintű szakmai és tudományos munka, mely a magyar agrárértelmiség-képzést egyébként a 19. század eleji kezdetektől jellemezte. Egy másik lehetséges kutatói program lehet annak a vizsgálata – mutatott rá például Gunst Péter is több írásában – hogy a nagybirtokrendszer 1945-ös megszűnésével kaptak-e új funkciókat az állami gazdaságok. Egyáltalán: tekinthetők-e az egyházi és magánbirtokok sajátos, szocialista utódjainak a magyarországi *szovhozok*?

Az igazgatóság épülete, 1999.
(Forrás: keptar.oszk.hu)

Felhasznált források és szakirodalom

- Orosz István - Für Lajos - Romány Pál (szerk.): Magyarország agrártörténete. Agrártörténeti tanulmányok. Budapest, 1998.
- Berend T. Iván: A magyar gazdasági reform útja. Budapest, 1988.
- Borbás Lajos: Mezőhegyesi közkatonák. Mezőhegyes, 1973.
- Burgert Róbert: Üzemvezetési problémák az állami gazdaságokban. Budapest, 1967.
- Csanádi István: Mezőhegyesi műemlékek és emlékezések. Mezőhegyes, 1996.
- Csizmadia Ernő: Az MSZMP agrárpolitikája és a magyar mezőgazdaság. In: Csizmadia Ernő válogatott művei. Szerk.: Fekete Ferenc. Budapest, 1988.
- Donáth Ferenc: Reform és forradalom. A magyar mezőgazdaság strukturális átalakulása 1945-75. Budapest, 1977.
- Erdész Ádám: A mezőhegyesi ménésbirtok gazdálkodása a két világháború között. Békéscsaba, 1987.
- Estók János - Fehér György - Gunst Péter - Varga Zsuzsanna: Agrárvilág Magyarországon 1848-2002. Budapest, 2003.
- Gunst Péter: Magyarország gazdaságtörténete (1914-1989). Budapest, 2007.
- Gunst Péter-Wellmann Imre: A 200 éves Bábolna múltjából. Bábolna, 1989.
- Honvári János: A magyar mezőgazdaság gépesítése az 1950-es években. Agrártörténeti szemle, 1988/1-2.
- Incze Miklós (szerk.): Az üzemtörténetírás kérdései. Elméleti és módszertani tanulmányok. Budapest, 1979.
- Iványi Anna: Az 1945. évi földosztás Mezőhegyesen. Agrártörténeti szemle, 1963/4.
- Izinger Pál: Az első évtized. Valóság, 1981/6. (Izinger 1981/a.)
- Izinger Pál: Így fejlesztettük állami gazdaságainkat. Interjúkötet. Szerk.: Komló László. Budapest, 1981. (Izinger 1981/b.)
- Izinger Pál: A második évtized. Valóság, 1982/5.
- Izinger Pál: A harmadik évtized. Valóság, 1983/3.
- Izinger Pál életútja az uradalmak világából a XXI. századba. Hanák Gábor interjúja alapján szerkesztette Izinger Anna. Budapest, 2014
- Kaposi Zoltán: A XX. század gazdaságtörténete II. 1945-1990. Pécs, 2001.

- Klenczner András: Az állami gazdaságokról. In: Magyarország agrártörténete. Agrártörténeti tanulmányok. Szerk.: Für Lajos-Orosz István-Romány Pál. Budapest, 1998.
- Kornai János: A szocialista rendszer. Kritikai politikai gazdaságtan. Budapest, 1993.
- Kornai János: Szocializmus, kapitalizmus, demokrácia és rendszerváltás. Budapest, 2007.
- MNL BÉML XXIX. 406. – A Mezőhegyesi Állami Gazdaság (Kombinát) iratai (1945-1991)
- Molnár István-Szabóné Medgyesi Éva: Az állami gazdaságok Magyarországon. Budapest, 1987.
- Papp István: Fehér Lajos. Egy népi kommunista politikus pályaképe. Pécs-Budapest, 2017.
- Pető Iván-Szakács Sándor: A hazai gazdaság négy évtizedének története 1945–1985. Budapest, 1985.
- Romány Pál: Az Agrárpolitikai Tézisektől a Nemzeti Agrárprogramig. In: A magyar agrártársadalom a jobbágyság felszabadításától napjainkig. Szerk.: Gunst Péter. Budapest, 1998.
- Schlett András: Sziget a szárazföldön. A Bábolnai Állami Gazdaság története 1960 és 1990 között. Budapest, 2007.
- Sz. Bozsik Nóra (szerk.): Mezőhegyes lótenyésztésének története. Mezőhegyes, 1985.
- Sz. Lukács Imre: Viharsarki állami gazdaságok 1949-1969. Zsibók András (magánkiadás), 1972.
- Szakács Sándor: Állami gazdaságaink helyzetének alakulása 1945-1948. Értekezések a történettudományok köréből 48. Budapest, 1969.
- Szederkényi Henrik: Az állami gazdaságok szervezetének helyzete és fejlődése. Gazdálkodás, 1971/3.
- Tokovics József -Vitay János: A 100 éves Mezőhegyesi Cukorgyár. Budapest, 1989.
- Tóth István: Mezőhegyes 200 éve. Budapest, 1986.
- Varga Zsuzsanna: Az agrárlobbi tündöklése és bukása az államszocializmus időszakában. Budapest, 2013.

A SZERVEZETT BŰNÖZÉS HAJNALA?

Bűnszövetkezetek Nógrád megyében az 1950-es években*

STEFÁN ANTAL KRISZTIÁN

Bevezetés

A dolgozat témája, a témaválasztás oka

Szervezett bűnözés. Amikor szembe találkozunk ezzel a szóval, önkéntelenül az Amerikai Egyesült Államokban működő, illetve a maffiafilmekből jól ismert Cosa Nostrára, a Nápolyban tevékenykedő Camorrára vagy a japán Yakuzára gondolunk, de ha Magyarország határain belül maradunk, akkor is a rendszerváltozás után nagy port kavaró olajmaffia juthat eszünkbe. Ennek fényében jogosan merülhet fel bennünk a kérdés, hogy valóban csak a kilencvenes években jelent meg a szervezett bűnözés hazánkban, vagy már a szocializmusban is voltak gyökerei? Amennyiben igen, mikortól számíthatjuk a kialakulását? Dolgozatomban ezekre a kérdésekre szeretnék választ adni, illetve azt szeretném bemutatni, hogy az általam vizsgált bűnszövetkezetek milyen hasonlóságokat és különbségeket mutatnak a külföldi maffiával.

Kutatásomban a Balassagyarmati Megyei Bíróságon 1956 és 1962 között tárgyalt bűneseteket tanulmányozom. Azért választottam ezt az időhatárt, mert 1956-ban kezdődött a Kádár-korszak, míg 1962-ben lépett életbe az új büntető törvénykönyv (1961. évi V. tc.). Jelenleg a levéltári iratok feldolgozásával 1958 októberénél járok, az adatbázisomban 1051 különálló bűneset szerepel, melyekhez 1742 bűnelkövetőt tudok társítani. Ennyi esetből úgy látom, hogy mélyfúrásokat, folyamatokról és tendenciákról kimutatásokat még nem tudok ismertetni, illetve készíteni. Ez okból kifolyólag dolgozatomat egy részkutatásból írtam meg. Ennek a munkának a középpontjában három, az 1950-es években Nógrád megyében tevékenykedő bűnszövetkezet áll. Ezek a bűnözői csoportok különféle módszerekkel követtek el gazdasági bűncselekményeket, melyekre egyenként jellemző az összehangolt, előre megtervezett és igen hatékonynak mondható munka. Ezen csoportok közül kettő komoly anyagi haszont tett szert működése során, de mint később látni fogjuk, nem egyenlő elbírálás alá estek ezek a bírósági tárgyalás során.

* A tanulmány elkészítését az EFOP-3.6.1-16-2016-00001. „Kutatási kapacitások és szolgáltatások komplex fejlesztése az Eszterházy Károly Egyetemen” című pályázat támogatta.

Forrásadottságok, historiográfiai áttekintés

Kutatásomban a legfőbb szerepet a primer források játsszák. A 2018-as évben folyamatosan jártam a Magyar Nemzeti Levéltár Nógrád Megyei Levéltárába és elkezdtem feldolgozni a Balassagyarmati Megyei Bíróság büntetőperes iratait. Ezek az iratok tartalmazzák a bűncselekményeket elkövető személyek adatait (születési idő, születési hely, szülők, iskolázottság, családi állapot, gyermekek száma, foglalkozás, bűnözői múlt), a bíróság nevét, a bírósági tárgyalás idejét, az ítéletet és az eljáró bíró nevét. Ezeken a dokumentumokon kívül megismerhetjük a gyanúsítottak és a tanúk vallomásait, betekintést nyerhetünk a rendőrségi nyomozásba, valamint az összes tárgyalás jegyzőkönyvébe. Ezen adatok megismerésével összetett képet kaphatunk az egyes bűncselekményről azok kezdetétől a végéig.

A másik fontos szempont az volt, hogy tanulmányozzam a korszakkal foglalkozó szakirodalmat, helytörténeti munkákat, illetve azokat az interdiszciplináris kutatásokat (szociológia és kriminológia), melyekben szerepet kap a szocializmus időszakának bűnözése. Ezzel az volt a célom, hogy egy globális kontextust megteremtve tudjam vizsgálni az általam bemutatott bűncselekményeket.

A Horthy-korszak bűnözéséről Gyáni Gábor készített átfogó tanulmányt.² Munkájában kiemeli, hogy a bűncselekmények száma az első világháború óta folyamatosan emelkedett, illetve megjegyzi, hogy a gazdasági bűncselekmények számának növekedését az 1930-as évek eleji gazdasági válság okozta. Érdekes kontraszt figyelhető meg a fővárosi és a vidéki bűnözésben. A bűnözői csoportok csak a fővárosban követtek el különféle vétségeket, vidékre ez a fajta bűnelkövetés még nem volt jellemző. Gyáni kiemeli, hogy a gazdasági bűntetteket általában középosztálybeliek követték el, illetve bemutatja, hogy ez a bűncselekménytípus egyre nagyobb számban és százalékban jelent meg a korszak végén.

A Kádár-korszakról szóló egyik legátfogóbb társadalomtörténeti munka Valuch Tibor nevéhez köthető.³ Művében ugyan részletesen kitér a korszak bűnözésének társadalomstatisztikai jellemzőire, a bűncselekmények kvalitatív és kvantitatív változásaira, illetve az ítékezés gyakorlatában bekövetkező átalakulásra, de sokkal tágabb kontextusban vizsgálja ezeket a tényeket, könyvében nem ez játssza a főszerepet. Munkája azonban csak 1965 után tárgyalja és mutatja be a bűnözés legfontosabb adatait, ezért az én témám kiesik vizsgálata köréből.

Ennek okára Gönczöl Katalin jogász, nemzetközileg ismert kriminológus tér ki Bűnözés és társadalompolitika című munkájában. Ebben a könyvben a következőképpen indokolja meg az 1950-es évek statisztikai hiányosságait: „Sajnálatos módon az egységes bűnügyi statisztika megteremtésére *a második*

² Gyáni, 2005. 381-392.

³ Valuch, 2001. 362-365.

*világháborút követően csak a hatvanas években került sor, adatszolgáltatás pedig csak 1965 óta létezik.*⁴

Ennek fényében olyan kutatásokat kerestem, amik e hiányosságok ellenére is foglalkoztak a Kádár-korszak elejének bűnözésével. Ennek eredményeképpen ismertem meg Bezsényi Tamás történész-kriminológus munkáit, aki számos tanulmányt írt az 1960 és 1990 közötti bűnözésről. Bezsényi első szervezett bűnözéssel foglalkozó írásában kitér a szervezett bűnözésre mint társadalmi reprezentációra.⁵ Ebben a tanulmányban megjelenik a szervezett bűnözés egyik szocializmusra alkalmazott fogalma, melyet a szerző így határozott meg: „A szervezett bűnözés szintén olyan társadalmi reprezentáció, ami meghatározott formát ad (konvencionál) a bűnelkövetés csoportos, munkamegosztásra alapuló formájának.”⁶ Ezen kívül szót ejt a szervezett bűnözés ideológiai megközelítéséről, mely szerint ez csak a kapitalista társadalmak válságjelensége, amely Magyarországon létre sem jöhetett.

Bezsényi Tamás egy későbbi munkájában kifejti, hogy a társadalomtudományok számára rendkívül terhelte jelentésréteggel bírnak a szocialista kori bűnözés értelmezései.⁷ Úgy véli, hogy könnyebb azon tisztán ideológiai fogalmakat (például izgatás, üzérkedés) értelmezni, melyek a rendszerváltozással eltűntek a jogi szaknyelvből. Ebből következtethetünk arra, hogy a szervezett bűnözés értelmezése kulcsfontosságú kérdés, hiszen ennek egy teljesen más formája jelent meg az 90-es években.

Bezsényi harmadik általam vizsgált írásában több lényeges elemet emel ki.⁸ Meghatározza a szervezett bűnözés egy másfajta, általam is alkalmazott fogalmát, mely szerint: „A szervezett bűnözés (*organized crime*) fogalmát a szocialista időszakra vonatkozóan úgy lehetne meghatározni, mint olyan személyek laza kapcsolódása, akiket csupán közös érdekek fűznek össze, de munkahelyük és adott esetben társadalmi státuszuk eltér.”⁹ Ezen kívül rávilágít, hogy a szocializmusban működő szervezett bűnözői csoportokban megfigyelhető egy központi személy, aki a csoport kihasználására törekszik. Megjegyzi, hogy az 1956-os forradalom után alakult bűnözői csoportok csak úgy tudtak bevételre szert tenni, ha kihasználták az állami vagy a szövetségi vagyont. Fontos pontként jelenik meg még írásában, hogy ezek a csoportok hozzákapcsolódtak a közellátáshoz, viszont azt is kiemeli, hogy a pénz felhalmozása és a kapcsolati tőke kiteljesedése csak az 1970-es évektől volt jellemző.

Balázs Judit átfogó tanulmányt írt a 20. század második felének bűnözéséről *A bűnözéstől a szervezett bűnözésig* címen.¹⁰ Ebben megemlíti, hogy a magyar-

⁴ Gönczöl, 1987. 61.

⁵ Bezsényi, 2015/a. 36-55.

⁶ Uo. 40.

⁷ Bezsényi, 2016. 203.

⁸ Bezsényi, 2017. 47-77.

⁹ Uo. 47-48.

¹⁰ Balázs, 2002. 177-207.

országi szervezett bűnözés az 1970-es években alakult ki, az '50-es években csak a gazdasági csalások jelentek meg. A szerző kiemeli még, hogy ezek a bűncselekmények lényegében csak a vagyoni felélését tették lehetővé, hiszen a vagyonszerzés korlátozása miatt ezek felhalmozása nem volt lehetséges.

A helytörténeti forrásokra áttérve egy kisebb problémával találjuk szembe magunkat. A megye történetével foglalkozó monográfiák és tanulmánykötetek szinte kivétel nélkül a rendszerváltozást előtti időszakban keletkeztek. Ennek fényében nem mondható ideológiamentesnek egyik mű sem, ennek ellenére a kellő forráskritikát alkalmazva a benne található információk használhatók. Jakab Sándor művéből megismerhetjük a megye második világháború utáni társadalmát, a gazdaság átalakulását, a politikai berendezkedés jellemzőit, illetve az 1956-os forradalmat követő újraszerveződés lépéseit.¹¹ Ezen kívül a szerző bemutatja külön a városok helyzetét az 1950-es években. Salgótarján esetében kiemelhető Molnár Pál tanulmánya, mely a város társadalmi viszonyainak fejlődésével foglalkozik 1945 és 1980 között.¹² Balassagyarmattal kapcsolatban a Tyekvicska Árpád által szerkesztett könyvet lehet megemlíteni.¹³

Áttérve az interdiszciplináris munkákra három jelentős szakirodalmat lehet kiemelni. Az első ilyen a már korábban hivatkozott Gönczöl Katalin munkája.¹⁴ Ebben megismerhetjük az 1965 és 1987 közötti bűnözés alakulását, de betekintést nyerhetünk a büntetőpolitika változásaiba is. Ezekon kívül a szerző fontos szerepet szán az igazságszolgáltatásban megvalósuló társadalompolitikára a szocializmus kezdetétől a könyv megjelenéséig.

Szintén jelentős munka a Gönczöl Katalin – Korinek László – Lévai Miklós hármas által szerkesztett *Kriminológia, bűnözés, bűnözéskontroll* című könyv.¹⁵ Ebben bemutatásra kerül a kriminológia helyzete az általam vizsgált évtizedben. Itt kiemelik, hogy a kriminológiát a politika – a maga szemszögéből logikusan – száműzte a művelhető tudományok köréből, illetve megállapítható, hogy a korszak bűnözésével kapcsolatos „tudományos” gondolkodást a hatalmi-ideológiai szempontú megközelítés jellemezte.

A legátfogóbb kriminológiai munka Freda Adler – Gerhard O. W. Mueller – William S. Laufer írásában jelent meg. Ebben megismerhetjük a bűncselekmény szó jelentését: „*A bűncselekmény törvénysértést megvalósító emberi cselekedet, amit egy vagy több tettes követ el, azzal a bűnös tudattal, hogy meghatározott sérelmet okozzon.*”¹⁶ Ezen felül a szerzők részletesen bemutatják a gazdasági bűncselekmények jellemzőit, illetve megismerhetjük a szervezett bűnözés kialakulását, különös tekintettel az Amerikai Egyesült Államokra. Fontos még kiemelni a kötetben megjelenő fehérgalléros bűnözést. Edwin. H. Sutherland

¹¹ Jakab, 1973.

¹² Molnár, 1982. 363-369.

¹³ Tyekvicska, 2014.

¹⁴ Gönczöl, 1987. 52-75.

¹⁵ Gönczöl, 1999. 21.

¹⁶ Adler, 2000. 309.

megfogalmazása szerint itt olyan bűnesetekről van szó „amelyet foglalkozásuk körében követnek el tiszteletre méltó és magas társadalmi státuszban lévő személyek.”¹⁷ Ennek a fogalomnak később némileg változott a jelentése, hiszen nyugaton nemcsak magánszemélyek, hanem akár cégek, társaságok is elkövethettek ilyen bűncselekményeket. Magyarország esetében azonban ez a fogalom kielégítő, hiszen minden állami tulajdonban volt, így ehhez hasonló csalásokat csak az egyének követhettek el. Az észak-amerikai kutatók a következőképpen gondolják a szervezett bűnözés fogalmát: „A szervezett bűnözés a fokozottan központosított vállalkozások nemzetközi, nemzeti vagy helyi csoportjainak egy fajtája, amelyeket olyan bűnözők működtetnek, akik illegális tevékenységet kívánnak folytatni, leggyakrabban pénz és nyereség érdekében.”¹⁸

Ha összegezzük az ismertetett szakirodalmat megállapíthatjuk, hogy a Kádár-kor szervezett bűnözésének szakirodalma – különös tekintettel annak első éveire-évtizedére – igen hiányosnak mondható. Világosan látszik, hogy mind a történelemtudomány, mind a kriminológia csak tapogatózik, ha az 1950-es évek bűnözéséről beszélünk. Dolgozatom egyik célja ezért mindenképp az újdonság, a nóvum prezentálása volt, amelynek köszönhetően kicsit betekintést nyerhetünk az évtized bűnügyeibe a szervezett bűnözés megismerésével.

Kutatási módszerek és a kontextus

Mivel rengeteg adattal dolgozom (egy eset akár több száz oldal is lehet), így nagyon fontos a hatékony forrásfeldolgozás. Ennek érdekében a legfontosabb adatokat az informatika alkalmazásával egy Microsoft Access adatbázisban tárolom. Az adatbázisban külön táblában helyeztem el a személyek adatait, a bűncselekményeket, a bíróságokkal kapcsolatos adatokat, a foglalkozásokat, a házasságokat, a településeket, illetve készítettem egy táblát melyben az egy bűncselekményen belüli kapcsolatokat tudjuk követni a személyek között.

A kutatás középpontjában a bűncselekményt elkövető személyek állnak, így az egyik legfontosabb módszer a prozopográfia. A prozopográfia módszerét nemcsak mint életrajzi adattárat használom, hanem szociológiai vizsgálat forrásként is szeretném alkalmazni.¹⁹ Mint említettem, a személyek adatainak egy külön táblát készítettem az adatbázisban, így jól nyomon követhető, hogy az egyes bűnszövetkezetekben milyen szerepet játszott a családi háttér, az iskolázottság vagy éppen a büntetett előélet.

A szakirodalom és a primer források mellett megismerkedtem a bűnszövetkezetek működéséről, illetve a bírósági tárgyalásokról tudósító sajtóanyaggal, mely cikkek a *Nógrádi Népszó* hasábjain jelentek meg. Ezek a sajtótermékek részletesen mutatják be a bíróságon futó ügyeket, ám némi ideológiai színezet

¹⁷ Adler, 2000. 419.

¹⁸ Macionis, 2010. 206.

¹⁹ Paksa, 2013. 7–8.

is megjelenik bennük. Érdekesség, hogy ezek az esetek nem kaptak nyilvánosságot az országos sajtóban, aminek az oka alighanem az, hogy azokat a bűncselekményeket, amiket gyakorlatilag az egész országban elkövethetnek, nem szeretné népszerűsíteni a hatalom.²⁰

Annak érdekében, hogy ténylegesen megismerhessük a kor bűnözését, elengedhetetlen, hogy megismerjük ennek jogi hátterét, kontextusát. Az '50-es évek közepén egy abszolút átmenetinek szánt, „hibrid” büntetőtvénycsok volt hatályban hazánkban.

Ennek a büntetőtvénycsoknak az általános részét – a már szovjet mintára megírt – 1950. évi II. törvénycikk képezte.²¹ A szovjet hatást jól jelképezi a törvénycikk bevezető szövege: „A büntetőtvénycsok új általános része annak a gazdasági, társadalmi és politikai átalakulásnak felel meg, amely a felszabadulást követően országunkban végbement s azokat a büntetőjogi alapelveket foglalja törvénybe, amelyek a szocializmus építésének érdekeit, a társadalmi tulajdon védelmét szolgálják.”²² Ez az általános rész a bevezető rendelkezésekről, a büntethetőségről, a javító-nevelő munkáról, illetve a büntetések kiszabásáról és a rehabilitációról szól. A büntetőtvénycsok különös részét az 1878. évi V. törvénycikkkel hatályba lépő – azóta többször is megújított – Csemegi-kódex adja. A törvénycsok ezen része a bűncselekményeket és ezek büntetési tételeit tartalmazza.

A büntetőtvénycsok pontosan megfogalmazza, hogy mit jelent a büntett fogalma: „Büntett az a társadalomra veszélyes cselekmény, amelyre a törvény büntetés kiszabását rendeli.”²³, illetve azt is meghatározza, hogy mi számít társadalomra veszélyes cselekménynek: „A társadalomra veszélyes cselekmény minden olyan tevékenység, vagy mulasztás, amely a Magyar Népköztársaság állami, társadalmi vagy gazdasági rendjét, az állampolgárok személyét vagy jogait sérti vagy veszélyezteti.”²⁴ A büntetés céljának a dolgozó nép érdekeinek és a társadalmi tulajdon védelmét tekintette a törvény. Ez a rendelkezés már nem tett különbséget büntett és vétség között, hanem a bűncselekményeket osztotta büntettekre és kihágásokra. A kihágásokat azonban már az 1955. évi XVII. törvény meg is szüntette.²⁵ Jóval nehezebben definiálható kifejezés a bűnszövetkezet szó. Ez a terminus technicus nem szerepel a büntetőtvénycsokban, csak következtethetünk arra, hogy a bűnszövetség szót igazították úgy a korszakhoz, ahogy a legtöbb esetben ekkor használták (gazdasági szövetkezet, termelőszövetkezet).

²⁰ Tendencia az időszakban, hogy kevés bűncselekmény jelenik meg az országos sajtóban.

²¹ „Feladatuként a társadalomnak a reá nézve veszélyes cselekményekkel szemben való védelmét tűzte ki, és expressis verbis kimondta, hogy bűncselekmény csakis a társadalomra veszélyes cselekmény lehet. A törvény e tételnek minden vonatkozását levonva alakította ki mind a felelősségi, mind a büntetési rendszerét.”. Mezey, 2007. 382.

²² 1950/II.tc.

²³ Uo. 1. § (3)

²⁴ Uo. 1. § (2)

²⁵ Mezey, 2007. 382.

A kifejezés mint bűnszövetség sem jelenik meg pontosan a Csemegi-kódexben. Ez a kifejezés azonosítható a bűnszövetséggel is, melyet a törvénykönyv akkor tekint létrejöttnek, ha a bűncselekmény elkövetését két vagy több ember elhatalozza.²⁶ Ennek értelmében a törvény már a szervezkedés részével elfogadja a bűnszövetség létrejöttét.

Fontos kiemelni azonban, hogy a korban ki számított köztörvényes bűnözőnek: minden olyan személy, aki nem politikai vagy államellenes bűncselekményt hajtott végre. Az általam vizsgált esetekben minden bűnelkövető köztörvényesnek minősül, mert céljuk nem a fennálló politikai rendszer megdöntése, hanem saját anyagi haszonszerzésének biztosítása volt.

Lényeges szempont még a bűnelkövetés formája. A jobb átláthatóság kedvéért készítettem egy ábrát, melyről leolvashatjuk ennek a lényegét.

A bűnözés formái és típusai
(saját szerkesztés)

Ebben látható, hogy a csoportos bűnelkövetésnek két formája lehet: szervezett és szervezetlen. A korban a szervezetlen részét a bűnbandák jelentették, míg szervezett módon a bűnszövetségek, bűnszövetkezetek tevékenykedtek. A kettő közötti különbséget Schnierer Aladár, pesti jogtudós határozta meg: „a bűnbandák a bizonytalanra egyesülnek, nem határozzák meg, mikor és minő tettet fognak elkövetni, hanem mindent a körülményektől s az alkalomtól tesznek függővé.”²⁷

Az említett szabályozások tehát fontos részét képezik a bűnözés jogi részének meghatározásában. Ezek mellett, ha számításba vesszük az előző fejezetben kifejtett fogalmakat, melyek a szocializmus szervezett bűnözését taglalják, akkor átfogó és kellő alapossággal meghatározott képet kapunk azokról a

²⁶ 1878/V.tc.

²⁷ <https://ujbtk.hu/toth-mihaly-a-bunszervezeti-elkovetes-szabalyozasanak-kanyargos-utja> (utolsó megnyitás: 2018. 11. 07.)

lényeges pontokról, melyek a korszak szervezett bűnözéséről szólnak, különös tekintettel a bűnszövetkezetben elkövetett bűncselekményekről.

A bűnszövetkezetek ismertetése

Ebben a részben az általam kiválasztott három bűnszövetkezet kialakulását, működését, módszereit, lebukását, a rendőrségi nyomozást és a bírósági tárgyalás részleteit fogom ismertetni. A választásom azért esett éppen ezekre az esetekre, mert a gazdasági bűncselekményeken belül ezt a hármat tudjuk módszereiben és működésében egymástól elkülöníteni, illetve ezekről a bűnszövetkezetben elkövetett bűncselekményekről rendelkezem részletes nyomozati és bírósági anyaggal. A dolgozatban szereplő személyek neveit anonimizáltam, mert ezek személyes és szenzitív adatok, ezért az adatvédelmi törvény, a levéltári törvény és a Magyar Nemzeti Levéltár szabályzata védi őket.²⁸

A somoskőújfalui csempészbanda

A csempészbanda tagjai különböző általános használati és ruházati cikkek csempészésével foglalkoztak 1952 végétől 1956-ig. Ennek a csoportnak Somoskőújfalu volt a központi helysége, hiszen ezen a vasútállomáson cseréltek gazdát az áruk.

Somoskőújfalu elhelyezkedése és a bűnszövetkezet által az áruforgalomra használt vasútvonalak

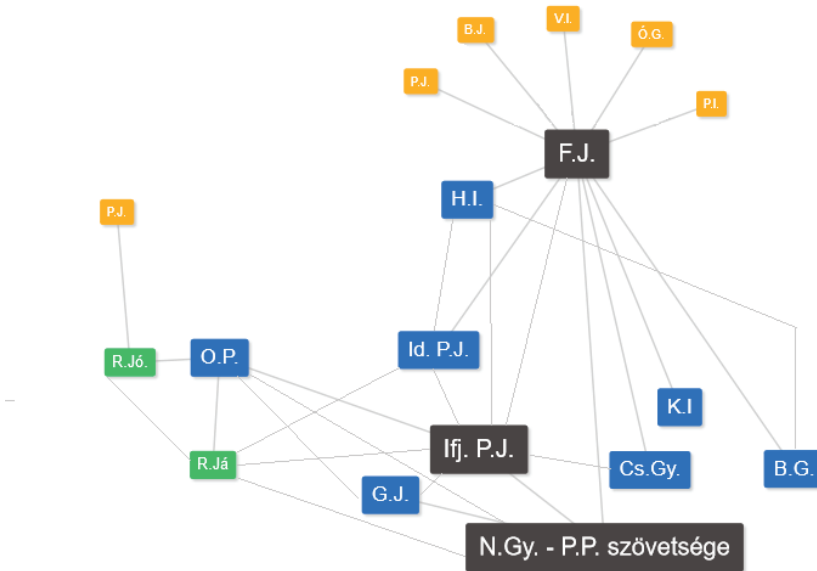
(forrás: http://www.archivnet.hu/gazdasag/a_magyar_nephadsereg_szerepe_a_magyar_vasuthalozat_fejleszteseben.html - utolsó megnyitás: 2018.11.04.)

²⁸ 1995/LXVI. tv.; 2010/I. tv. 93/A.§.; http://mnl.gov.hu/kutatasi_szabalyzat_mnl 2.2.c (utolsó megnyitás: 2018. 11. 07.)

A könnyebb átláthatóság kedvéért a bűnszövetkezet részletezése előtt szeretném bemutatni egy ábrán a szövetség kapcsolatrendszerét.

Jelmagyarázat:

- csak vevők
- központi személyek
- vevők és eladók
- vevők és eladók kevés központi kapcsolattal

Minden út F.J.-hez vezet?! A bűnszövetkezet kapcsolatrendszere
(saját szerkesztés)

A bűnszövetség gondolata 1952 végén vetődött fel O.P. fejében. Az ekkor 30 éves, kétgyermekes családapa tolatásvezetőként dolgozott a Magyar Állami Vasutaknál Somskőújfalu vasútállomáson és igen jó viszonyt ápolt a Csehszlovákiában dolgozó „Okos”, „Mincz”, „Lakatos”, „Hulik” és „Mihók” nevezetű magyar származású vasutasokkal. Ötletével megkereste az ekkor szintén 30 éves, Somskőújfalu-Hatvan-Budapest-Keleti pályaudvar vonalon dolgozó F.J. jegyvizsgálót. F.J. kezdetben vonakodott, hogy illegálisan becsempészett áruk értékesítésével foglalkozzon, de próbaként vásárolt 20 db ceruzát O.P.-től, darabját 2,50 forintos áron és még aznap a vonaton ezeket 30 filléres haszonnal eladta. F.J. ráébredt arra, hogy az akkor amúgy is átlagosnak mondható

keresetét alaposan meg tudja toldani és „munkakapcsolatba” került O.P.-vel, mely kapcsolat egészen a kihallgatás időpontjáig meg is maradt.²⁹

O.P. vallomásából megtudtuk, hogy 1952-ben már elítélték csempészésért, de a pénzbüntetés kifizetése után folytatta illegális tevékenységét. Ő volt az első, akit a BM VII. Főosztályának Csempészet- és üzérkedés alosztálya 1956. április 6-án kihallgatott Salgótarjánban. Ebben a vallomásában tagadta, hogy köze lenne a csempészszövetkezethez. Négy nappal később azonban újabb meghallgatásra került sor, ebben már részletesen beszámolt az 1952-től működő bűncselekménysorozatról. A korábban említett F.J. mellett megnevezte G.J. budapesti, illetve M.B. és Cs.T. kisterenyei jegyvizsgálókat is, akiket szintúgy 1952 végén környékezett meg ötletével.³⁰ Ebből az iratból megismertük, hogy nem csak ceruzákat, hanem kerékpárgumikat, harisnyákat, gumicsizmákat és műbőr kabátokat is be tudott szerezni a csehszlovák vasutasok segítségével, így ezek az árucikkek is értékesítésre kerültek. O.P. kitér arra is, hogy ezekért a cikkekért gyakran órával fizetett, hiszen ezek igen keresett termékek voltak a határ túloldalán dolgozó vasúti dolgozók körében. Az órák beszerzésében segítségére volt R.J. kisterenyei kalauz, illetve G.J. is. Ebben a kihallgatásban találkoztunk először az eset főgyanúsítottjával, P.P.-vel, aki vevőként szerepelt a jelentésben. Április 13-án újra kihallgatták O.P.-t, aki ismét bővítette történetét. Itt már megemlítette R.Jó.-t, aki szintén az óra beszerzésében, illetve értékesítésében nyújtott segítséget úgy, mint ahogy korábban említett testvére tette. O.P. vallomásában kiemelte, hogy azért követett el bűncselekményeket, mert családjá nehéz anyagi körülmények között élt, így plusz bevételre volt szüksége.³¹ Ennek valóságtartalmát nehéz megállapítani, jogosan vetődhet fel, hogy csupán kifogást próbált keresni tetteire.

Érdekes megvizsgálni, hogy mi változott meg négy nap alatt, hogy tagadásból egy részletes, háromoldalas beismerő vallomás lett. Ebben a négy napban további vasutasok kerültek a rendőrség látókörébe és ezeket szintén kikérdezték. A nyomozás tekintetében április 7. rögtön áttörést hozott. Az ügy főgyanúsítottja, P.P. vallomásával indult a nap. Az ekkor 34 éves kocsirendezőként dolgozó vasutas rövid, ám lényegre törő beszámolójában beismerte, hogy 1954 óta dolgozott Somoskőújfaluban, illetve azt is megtudhatjuk, hogy 1955-től különböző tárgyak csempészésével és ezek eladásával foglalkozott. Elmondta, hogy – O.P.-hez hasonlóan – ő is jó viszonyt épített ki a már említett csehszlovák vasutasokkal és a tőlük vásárolt árukat javarészt F.J.-nek adta tovább haszonnal.³²

Ezt követően N.Gy. beszámolójában sokkal részletesebb és nagyobb jelentőségű elemek kerültek elő. A gyanúsított elmesélte, hogy a második világháború

²⁹ Keresete 1956-ban: 1150 Ft. MNL NML XXV. 4.c. B 27/1957 95-98.

³⁰ M.B. és Cs.T. nem szerepelnek a 13 gyanúsított között, de még csak tanúként sem hallgatták ki őket. Ennek hátteréről, illetve okáról nem találtam információt.

³¹ MNL NML XXV. 4.c. B 27/1957 45-51.

³² Uo. 5-6.

után költözött Fülekről Salgótarjánba, majd 1951 óta állt a MÁV szolgálatában. Kiemelte, hogy mikor 1953-ban Somoskőújfaluba került, akkor gyorsan észrevette, hogy a helyi vasutasok különböző áruk átvételével, majd azok haszonnal történő eladásával foglalkoztak, így elhatározta, hogy ő is részt vesz benne. Vallomása során beismerte, hogy 1953-ban megállapodtak P.P.-vel, hogy egy szövetséget hoznak létre, melynek célja a profit maximalizálása volt. Ebből az iratból ismertük meg részletesen, hogy milyen módszerrel dolgoztak a vádlottak. N.Gy. elmondta, hogy a Csehszlovákiából érkező vasúti kocsikat a somosi állomáson fordították meg az ellenkező irányba. Ez az alkalom lehetőséget adott a feleknek, hogy az árut nyugodtan, senkitől sem zavartatva kicseréljék. A férfi kiemelte, hogy ezt a módszert alkalmazták 1953 óta folyamatosan, illetve elmondta, hogy egyszerre nagyobb mennyiségű árú átvételére nem volt lehetőségük, mert elrejtteni sem tudták volna, illetve kezdetben anyagi lehetőségeik is korlátozottak voltak. Megtudhattuk, hogy a kapott cikkekért cserébe bort, pálinkát, esetleg cigarettát adtak, mert a határon túl a magyar forintot nem tudták felhasználni a külföldi vasutasok. Az is kiderült az írásból, hogy az árut a szövetség szinte kivétel nélkül F.J.-nek adta tovább. N.Gy. a továbbiakban részletes leírást adott munkatársra, Ifj. P.J. tevékenységéről is. Elmondása szerint rengetegszer vett át árut kollégájának, illetve volt, hogy a „fizettséget” kellett eljuttatnia a csehszlovák vasutasoknak. Többször szóba került a lebukás veszélye kettejük kommunikációjában, de Ifj. P.J. mindig nyugtatta N.Gy.-t, hogy nem lesz semmi probléma, mert neki olyan ismeretsége van, hogy nem kerülnek bajba, illetve, ha esetleg razzia lesz, ő majd értesít mindenkit.³³

Érdeemes megjegyezni, hogy ugyanezen a napon került sor az említett Ifj. P.J. első kihallgatására, de O.P.-hez hasonlóan ő is tagadta, hogy csempészéssel foglalkozott volna.³⁴ N. Gy. vallomása további részében még több kollégáját említette meg, akik segítséget nyújtottak számára az árucikkek beszerzésében. Ilyen személyek voltak H.I., R.Já és G.J. Ezek után előadta a rendőröknek, hogy O.P. milyen árut szerzett meg, illetve ezeket hogyan rejtette el. Ezek között szerepelt esőkabát, melyet az átvétel után magára vett és arra vette rá az egyenruháját, illetve olyan kisebb ruházati és használati cikkek, mint például harisnya vagy Gillette borotvapenge, melyeket irodájának fiókjában rejtett el. H.I. tevékenységéről annyit mondott el, hogy papucsokat és gumicsizmákat vett a csehszlovákoktól, melyeket eldugott a vámvizsgálat elől, majd miután ennek vége lett, azt egy kosárba elrejtve vitte el és adta el. A vádlott saját tevékenységéről még annyit mondott el, hogy a csempészárut mind a kollégái, mind a somoskőújfalui lakosság körében árusította.³⁵

Ugyancsak április 7-én hallgatták meg B.G. 46 éves kocsirendező. Vallomásában elmondta, hogy őt 1955-ben kereste meg H.I. hatvani jegyvizsgáló, hogy szerezzen neki ceruzákat. B.G. belement az üzletbe és szerzett 110

³³ MNL NML XXV. 4.c. B 27/1957 66-68.

³⁴ Uo. 14-16.

³⁵ Uo. 68-69.

darab ceruzát azzal a céllal, hogy azt a Heves megyei kollégájának eladja. Az üzlet azonban nem jött létre, mert a jegyvizsgáló nem tudta átvenni az árut. Ekkor a gyanúsított úgy határozott, hogy hazaviszi, majd ott elrejtja a ceruzákat, de útközben a rendőrök igazoltatták és a nála lévő írószerszámokat elvették. További mondanójában kiemelte, hogy ő is jó viszonyt épített ki a külföldi vasúti dolgozókkal és 1955 és 1956-ban közel 1000 darab ceruzát és kerékpárgumit vásárolt fel, majd adott el a hatvani vasutasoknak (H.I. és F.J.), a somosi népboltnak és Salgótarjánban néhány ismerősének. Új személyként jelenik meg a beszélgetés során Cs.Gy., aki a ceruzák továbbadásában volt B.G. segítségére.³⁶

Szintén megszólalt ezen a napon Id. P.J., aki részletesen bemutatta milyen tevékenységeket űzött. Vallomása során elmondta, hogy mivel Somoskőújfalu határállomás volt, így lehetőségük volt kapcsolatot teremteni csehszlovák vasutasokkal. Ennek a kapcsolatnak köszönhetően olyan cikkeket tudtak az országba hozni, amiből hiány volt. Ezek kezdetben ceruzák voltak, melyet a 64 éves vámkezelő eleinte barátai, kollégái körében adott el, melyen keresett egy kevés pénzt. 1954 közepétől, mikor már látszott, hogy ez az üzlet nyereséges lesz egy „Utraka” nevezetű szlovák vonalvezetőtől már nagyobb mennyiségű ceruzát vásárolt. A ceruzák megszerzésében segítséget nyújtott számára R.Já. kisterenyei kalauz is. Ezeket a ceruzákat rendszerint F.J.-nek és H.I.-nek adta tovább haszonnal. Vallomásából azt is megtudhatjuk, hogy a hatvani vasutasokkal mindig Salgótarján főterén találkozott, itt került sor az árucserére. Id. P.J. tevékenysége során, ha szükség volt, fiát is kiségette, így többször árukat továbbított a számára. Id. P.J. megnevezi, hogy tudomása volt P.P. és O.P. csempésztevékenységéről, illetve B.G. munkásságáról is.³⁷

Másnap Ifj. P.J. újbóli meghallgatásával kezdődött a nap. Az előző nap még mindent tagadó 38 éves forgalmista miután szembesítették N.Gy. vallomásával, beismerte, hogy ő is részt vett a csempészárúk vásárlásában és értékesítésében. Elmondása szerint 1954 és 1956 között nagyjából 3000-3500 ceruzát vásárolt meg, melyeket a H.I.-tól és R.Já.-tól vett órákkal fizetett ki. Kiemeli, hogy mivel az órákat is ezektől a személyektől vette, így a ceruzák eladásában is ők segítettek neki. A kihallgatott férfi elismerte, hogy 1955-től már cigaretta-papírok vásárlásával és értékesítésével is foglalkozott. Ezeket kivétel nélkül F.J. vásárolta meg. A kikérdezést lefolytató rendőrtiszt még rákérdezett arra, hogy a házkutatás során megtalált börtáskákkal, irattáskákkal és órákkal milyen későbbi tervei voltak, de a férfi ezekre azt a választ adta, hogy ezek saját tulajdonát képezték, nem tartoztak az eladni tervezett áruk közé.³⁸

Április 9-én ismét beidéztek meghallgatásra P.P.-t, majd szembesítették N.Gy. vallomásának ráeső részével. A férfi ekkor már nem tagadta, hogy ő is részt vett a bűncselekmények elkövetésében, illetve megerősítette, hogy együtt dolgoztak a csempészárúk begyűjtésében, elrejtésében és értékesítésében.

³⁶ MNL NML XXV. 4.c. B 27/1957 103-105.

³⁷ Uo. 157-159.

³⁸ Uo. 13-17.

sében. Társa sorait annyival egészítette ki, hogy nem csak ceruzákat, hanem papucsokat, csizmákat, kerékpárgumikat és órákat is vásároltak. Az órákon kívül szinte mindent F.J. vásárolt fel, amiért pénzt vagy órákat adott cserébe. Az órák beszerzésében segítséget nyújtott a szövetség számára R.Já. és G.J. is. P.P. beszámolójában elmondta, hogy tudomása volt arról, hogy O.P. is csempészárú vásárlásával és értékesítésével foglalkozott. Nyilatkozatot tett még ezeken kívül arról, hogy K.I. nevű munkatársa is foglalkozott üzérkedéssel, és nem örült, ha együtt voltak szolgálatban, mert a férfi minden árut magának szeretett volna.³⁹ Másnapra be is idézték az említett férfit kihallgatásra. A 37 éves, málházóként dolgozó vasutas a vallomása során beismerte, hogy 1953 óta foglalkozott csempészéssel és üzérkedéssel. Eleinte csak kisebb ruházati cikkek, mint például papucsok, csizmák, harisnyák vásárlásával és eladásával foglalkozott. Ezek az árukat a helyi és salgótarjáni lakosoknak adta el haszonnal. Később kiterjesztette „vállalkozását” a kerékpárgumikra és ceruzákra is, melyeket ismeretlen pesti kalauzoknak, illetve F.J.-nek adott tovább. Bevallása szerint a csempészáru átvételére mindig akkor került sor amikor szénért ment, mert ilyenkor sem az állomásfőnök, sem a határőrök nem ellenőrizték, és ha le is bukott volna, akkor sem tudták volna felelősségre vonni, így ezzel megfelelően tudta leplezni tevékenységét. A gyanúsított kiemeli, hogy ez az üzletelés igen kifizetődő volt, mert tudta fedezni felesége kezelési költségeit, illetve mivel 75%-os hadirokkant volt, így plusz munkát egyébként sem tudott volna vállalni.⁴⁰ Az április 10-éig megtörtént kihallgatások nyomán a rendőrség előzetes letartóztatásba helyezte P.P.-t, N.Gy.-t, O.P.-t, Ifj. P.J.-t, F.J.-t és R.Jó.-t.⁴¹

A kihallgatások április 12-én R.Já.-val folytatódtak. A 35 esztendőes jegyvizsgáló elmondta, hogy 1953 elején kereste meg őt Ifj. P.J. azzal a kérdéssel, hogy tudna-e tőle ceruzát venni, majd továbbítani. A férfi ekkor erre a kérdésre még nem tudott konkrét választ adni. A kérést követően pár héttel később találkozott öccsével, R.Jó.-val, aki a Hatvan-Budapest vonalon teljesített szolgálatot és megkérdezte tőle, hogy nem tudna-e a vonaton ceruzákat eladni. Erre a fiatalabb testvér azt válaszolta, hogy hozzon neki mintát és majd megpróbálja. Ezután R.Já. vásárolt 20 darab ceruzát, amit testvére értékesített. 1953 nyarán ismét találkozott Ifj. P.J.-vel, aki megkérdezte tőle, hogy nem tudna-e számára órákat szerezni, mert a csehszlovák kollégák nagyon szeretik ezeket. 1956-ig R.Já. nagyjából 20 órát adott át Ifj. P.J.-nek, amiért ceruzákat kapott. 1953 őszén Somoskőújfalu vasútállomáson a férfi megismerkedett O.P.-vel, aki szintén csempészceruzákat kínált a számára, amiket meg is vásárolt, így vele is üzleti kapcsolata alakult ki. R.Já. kiemeli, hogy minden üzleti kapcsolat közös volt

³⁹ Vallomásában a következőképpen számol be erről: „Amikor K.I. volt szolgálatban mi egyáltalán nem tudtunk venni semmit, mert már előttünk mindent megvásárolt, illetve leszedett a vonatról. Az egyik szlovák mozdonyvezető egy alkalommal le is köpdöste a szemtelensége miatt, éppen azért, mert igen kapzsi volt és a többiekkel nem törődött, hanem mindent magának akart elhappolni.” Uo. 6-7.

⁴⁰ MNL NML XXV. 4.c. B 27/1957 148-151.

⁴¹ Uo. 240-241.

öccsével és a hasznot elfelezték.⁴²

R. Jó. vallomásából megtudjuk, hogy nagyjából 5000 darab ceruzát értékesített, melyet testvérétől kapott az említett módon. A ceruzákat minden esetben P.J.-nek adta tovább, akinek egyszer a Keleti pályaudvaron adott el nagyobb mennyiséget és ekkor a férfi azt mondta neki, hogy bármikor vesz tőle bármekkora mennyiségben. P.J. a ceruzákért órákkal fizetett, melyeket a gyanúsított bátyján keresztül O.P.-nek küldött el.⁴³

Április 13-án hallgatták ki azt az embert, akinek valamilyen formában mindegyik személyhez köze volt. F.J. egy Heves megyei kis faluban, Zaránkon született az 1920-as évek elején. 18 évesen került a MÁV alkalmazásába, majd az '50-es évek elejétől a Miskolc-Budapest és a Szolnok-Salgótarján vonalakon teljesített szolgálatot mint jegyvizsgáló. Az O.P.-val történt megegyezés után 1953 végén került kapcsolatba Ifj. P.J.-vel, majd 1954 decemberében P.P.-vel. Bevallása szerint ezektől a személyektől összesen 6000-6500 darab ceruzát vásárolt 2,50 forintos áron. Kiemelte, hogy P.P. és N.Gy. együtt üzleteltek, így tőlük vásárolta a legtöbb ceruzát, nagyjából 3000-3500 darabot. A gyanúsított férfi elmondta, hogy ezeket a ceruzákat részben ismert, részben ismeretlen személyeknek adta tovább, rendszerint Budapest-Keleti pályaudvaron. Itt ismerkedett meg P.J. szombathelyi vasutassal, akinek 1953 és 1955 között 2000 ceruzát adott el, egyenként 3,50 forintos áron. 1955 végén azért szakadt meg a kapcsolatuk, mert a vevő jelezte, hogy nem szeretne már többet ezzel foglalkozni. Megnevezi még a B.J. nevű, szintén szombathelyi jegyvizsgálót, akivel akkor ismerkedett meg, mint a másik Vas megyei vasutassal. B.J.-nek 1956 februárjáig szállított ceruzákat, majd megszakadt a kapcsolatuk. A harmadik megnevezett személy V.I. kiskunhalasi kalauz volt, akivel P.J. kiesése után állapodott meg és 1955 novembere és 1956 márciusa között 1100 darab ceruzát adott át neki, a korábban meghatározott áron. A gyanúsított megnevezett még két személyt: P.I.-t és Ó.G.-t. Nekik csak kis tételben adott át ceruzákat Budapesten, de véleménye szerint ők is szombathelyiek lehettek.⁴⁴

Szintén ezen a napon volt Cs.Gy. meghallgatása. Az ekkor a hatvani vasútállomáson szolgáló férfi 1954 elején sokat járt Egerbe, mert lakást szeretett volna vásárolni és mivel munkájából kifolyólag ismerték, több vasutas kollégája kérdezte tőle, hogy nem tudna-e nekik ceruzát szerezni valahonnan. Ekkor erre a kérdésre azt a választ adta, hogy nem foglalkozik ilyesmivel. 1954 januárjában érdeklődött hatvani kollégáinál, hogy hol lehetne íróeszközöket szerezni. Erre azt a választ kapta, hogy Somoson érdemes keresgélnie. Egyik alkalommal, mikor arra járt, érdeklődött B.G.-nél, hogy nem tudna-e ceruzát adni neki. Ekkor saját használatra vásárolt egy tintaceruzát 3 forintért. Egerben járva ismét többen kérdezősködtek, hogy nem tudna-e mégis árut szerezni. Ekkor elhatározta, hogy nagyobb mennyiségű ceruzát fog felvásárolni B.G.-től és a

⁴² MNL NML XXV. 4.c. B 27/1957 81-83.

⁴³ Uo. 72-76.

⁴⁴ Uo. 94-99.

következő alkalommal sok pénzt vitt magával és 200 darabot megvásárolt. A vádlott elmondta, hogy 1954 januárja és 1956 márciusa között nagyjából 6000 darab írószerszámot vásárolt és ezeket általában cégeknek adta el. A férfi később üzleti kapcsolatba került Ifj. P.J.-vel is, akitől radírgumit és tűzköveket is vásárolt.⁴⁵

A kihallgatások sora ezek után majd egy hónapot szünetelt. 1956. május 3-án jutott el a rendőrség G.J.-hez, akinek a kihallgatása már Budapesten történt. G.J. elmondta a rendőröknek, hogy 1955-ben munkája miatt Somoskőújfaluban várakozott, amikor megszólította őt Ifj. P.J., hogy a karján látható „Doxa” márkájú karóráját nem adná-e el neki. A vasutas 1260 forintért adta el óráját a megnevezett személynek, aki mondta neki, hogy ha tud hozzon Budapestről számára olcsó órákat. A következő alkalommal 3 olcsóbb órát, illetve egy átalakított „Doxa” márkájú órát hozott Ifj. P.J.-nek, aki ezért cserébe ceruzákat adott a számára. G.J. ezután kapcsolatba került N.Gy.-vel és P.P.-vel, akiknek szintén órákat vitt a fővárosból.⁴⁶

A különböző vallomásokból láthatjuk, hogy egy nagyon sok szálon futó, bonyolult bűnszövetkezettel állunk szemben. A bűnszövetség négy jellegzetes figurára épült. A somoskőújfalui vasutasok közül Ifj. P.J.-t és az N.Gy. – P.P. páros szövetségét lehetne kiemelni, akik a legnagyobb csempészmunkát végezték. Ezek a személyek nem rendelkeztek magas iskolai végzettséggel, de a munkahelyi beosztásuk, illetve a leleményességük révén sok vasutassal kerültek kapcsolatba, akikkel üzleti viszonyt is kiépített. Ennek ellenére a bűnszövetkezet középpontjában egyértelműen F.J. állt. A hatvani férfinél futottak össze a szálak, neki köszönhetően a becsempészett áruk az egész országban elterjedtek. Ő volt az a személy, aki a kis nógrádi falu rejtett vállalkozását összekötötte a fővárossal és ezzel együtt az egész országgal. F.J. tanult, okos és céltudatos személy volt. Vallomásait olvasva egyből feltűnt, hogy ő nem az a kisstílusú, ügyetlen bűnöző volt. Nem volt szüksége vele egyenrangú társra, hogy egy jól működő, a hatóságok számára sokáig láthatatlan vállalkozást építsen ki. A bűnszövetségből ő húzta a legnagyobb hasznot, de mivel nem halmozott fel vagyont, hanem a pénzt egyből elköltötte, nem volt veszítenivalója a lebukás után sem.

A gyanúsítottak kihallgatásaival egyidőben futottak a tanúk meghallgatásai is. Ezekben az esetekben legtöbbször a vasutas kollégákat idézték be meghallgatása, de a névsorban szerepeltek somoskőújfalui háztartásbeli asszonyok, a helyi népbolt vezetője és a fodrász is. A vallomások legnagyobb része megerősíti, hogy akik a vádlottakkal kapcsolatban álltak tudtak, vagy legalább is pletykákat hallottak arról, hogy mivel foglalkoznak a vasutasok. Ami a nyomozás hosszát megnyújtotta, az a hetven beidézett tanú folyamatos vallomásváltoztatása, illetve a szombathelyi vasúti dolgozók kihallgatásai voltak. A nyomozás egészen őszig elhúzódott és ezt az 1956-os forradalom és szabadságharc

⁴⁵ MNL NML XXV. 4.c. B 27/1957 116-119.

⁴⁶ Uo. 142-146.

akasztotta meg.⁴⁷ Az első tárgyalási napra 1957. március 6-án került sor Gulyás Sándor tanácselnök vezetése mellett. A bírósági tárgyalás első három napján a 13 gyanúsított kihallgatása zajlott. A gyanúsítottak mindegyike változtatott a rendőrségi meghallgatás során tett vallomásán. Bevallásuk szerint ezeket a vallomásokat rendőrségi fenyegetésre vagy fizikai erőszak alkalmazása miatt tették.⁴⁸ Ezt a gyakorlatot már a második világháborút követő igazoló eljárásokon is láthattuk.⁴⁹ Az eredmény közel hasonló lett ebben az esetben is.⁵⁰ A bíróság szintén rengeteg tanút hallgatott meg és akiről tudták bizonyítani, hogy hamis vallomást tett, azok fellebbezését, illetve rendőrségi vallomásának visszavonását elutasították. Ezek a személyek főleg a somoskőújfalui vasutasok voltak, mert a tanúk jelentős része innen származott. A legnagyobb vesztese ennek a tárgyalásnak K.I. lett, akinek nemhogy nem fogadták el a fellebbezését, még hamis tanúzással is megvádolták, hiszen több tanú állította, hogy a férfi megkereste és megfenyegette őket a meghallgatás előtt, hogy számára kedvező vallomást tegyenek.⁵¹ A Balassagyarmati Megyei Bíróság elsőfokú ítéletét 1957. március 13-án hirdették ki, melynek eredményét a következő táblázatban ismertetem.⁵²

név	bűnösség	börtönbüntetés	a börtönbüntetés felfüggesztett?	penzbüntetés
O.P.	igen	6 hónap	igen	1000 Ft
R.Jó.	igen	4 hónap	nem	-
F.J.	igen	3 hónap	igen	1200 Ft
N.Gy.	igen	3 hónap	igen	1000 Ft
Cs.Gy.	igen	3 hónap	igen	1000 Ft
P.P.	igen	3 hónap	nem	-
K.I.	igen	3 hónap	nem	-
B.G.	igen	-	-	600 Ft
Ifj. P.J.	igen	-	-	600 Ft
R.Já.	nem	-	-	-
P.J.	nem	-	-	-

Az elsőfokú tárgyalás ítéletei
(saját szerkesztés)

⁴⁷ MNL NML XXV. 4.c. B 27/1957 171-224.

⁴⁸ Ennek ellentmondtak a házkutatások során tett tapasztalatok.

⁴⁹ Horváth, 2017. 122-124.

⁵⁰ Megfigyelhető a jelenség szinte minden politikai fordulatnál. Az előző vezetés alatt tett vallomásokat rendszerint megéri megváltoztatni vagy visszavonni, mert az új irányítás az azt megelőző rendszer elítélteit általában kedvezőbb elbírálás alá ejti.

⁵¹ MNL NML XXV. 4.c. B 27/1957 282.

⁵² Uo. 285-286.

Az ítéletekből megállapítható, hogy a tényleges büntetést kapó személyek közül csak hárman kaptak letöltendő börtönbüntetést: P.P., K.I. és R.Jó. A pénzbüntetés kiszabását csak hat személynél látta indokoltnak az esküdtszék. Az táblázatból láthatjuk, hogy nem minden központi személy kapott komoly büntetést, sőt a legtöbben mindössze pénzbüntetéssel megúszták az esetet. Az ítélet ellen csak K.I., Ifj. P.J., R.Jó. a büntetés csökkentése miatt, illetve G.J. ellen az ügyész a felmentés miatt fellebbezett. A másodfokú tárgyalásra 1957. december 5-én került sor, melyben a fellebbezéseket elutasították, sőt K.I.-nek még 1000 forintos pénzbüntetést is kiszabtak.⁵³ Megállapíthatjuk, hogy annak ellenére, hogy a bűnszövetkezet összesen 514.911 forintnyi csempészárut hozott be illegálisan az országba, ezek a büntetések igen alacsonynak számítanak.⁵⁴ Hogy ez mekkora összegnek felel meg, azt megmutatja, hogy 1956-ban az átlagkereset 1235 forint volt az országban.⁵⁵ Ennek oka véleményem szerint az lehetett, hogy míg az 1956. októberi és novemberi események előtt ez egy kiemelten fontos ügy volt, addig 1957 márciusára az országnak egy sokkal nagyobb válságot kellett megoldania. Ezt bizonyítja, hogy ekkor már a megtorlóperek futottak a bíróságokon, így minél előbb szerettek volna ennek a problémának a megoldásán dolgozni és ezt az addigra nem olyan fontos ügyet lezárni.

A Balassagyarmati Vágóhídi Vállalat dolgozói

Az ügy két csomóponti személye, O.J. 1950 novemberében, B.J. pedig 1951-ben került a Balassagyarmati Vágóhídi Vállalat alkalmazásába. Kezdetben mind a ketten vágóhídi munkásként dolgoztak, így tapasztalatra tettek szert a húсок feldolgozásában. 1953-ban O.J. művezető, 1954-ben B.J. pedig raktáros lett. O.J.-nek, mint művezetőnek munkaköri kötelessége volt a termelés irányítása, a hús mennyiségének és minőségének ellenőrzése, valamint az áruszállítás megtervezése és szervezése. B.J. a raktárt kezelte, vágási napló alapján vette át az árut a hentesektől és raktári jegy kibocsátásával adta át a húst szállításra. A szállítások úgy történtek, hogy a balassagyarmati húsboltoknak szánt árut a raktáros által kiadott raktári jegy alapján vette át a szállító alkalmazott, aki az egyes üzleteknek kiadott húсок mennyiségéről számlát állított ki és ezek átvételét azon ismertette el. A vidékre kiszállított húсок esetében ez annyiban változott meg, hogy azt a számlát a számlázó, illetve, ha a szállítás reggel 8 óra előtt történt, akkor O.J. állította ki. Ezeknél az eseteknél a férfinek öt számlát

⁵³ MNL NML XXV. 4.c. B 27/1957 290-291.

⁵⁴ Uo. 285.

⁵⁵ <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/TenyekKonyve-tenyek-konyve-1/1997-11FD1/magyar-gazdasag-1468E/gazdasagi-folyamatok-1996-ban-1468F/munkanelkuliseg-146EE/nominal-es-realber-realjovedelem-14708> (utolsó megnyitás: 2018. 11. 14.)

kellett kiállítani, melyből három darab került a vevőhöz, kettő pedig a vágóhídi vállalatnál maradt.

A hús termelésénél 3%-os káló volt engedélyezve.⁵⁶ Ezt azonban legtöbb esetben nem merítették ki, mert általában az áru elszállítása gyorsan történt, ezáltal a súlyveszteség is csekély volt. Ilyen körülmények között a raktárosnak tudomása volt arról, hogy a raktárban nagyobb mennyiség van, mint amennyinek a káló figyelembevételével lennie kellene. Ez a tény ébresztette fel a már az ötvenes éveiben járó B.J.-ben és O.J.-ben azt a gondolatot, hogy a raktárban lévő többlethúst saját céljaikra használják fel.

1956 májusában V.M. - aki a vágóhídi vállalat szécsényi kirendeltségének húselosztója volt - áruért érkezett Balassagyarmatra. Ez alkalommal a két ötletgazda megkérdezte a férfit, hogy nem volna-e hajlandó többlethúst kivinni Szécsénybe, értékesítés céljából. Tájékoztatták a 44 éves húselosztót, hogy 50 kg húsról lenne szó. V.M. némi habozás után belement az üzletbe, és úgy állapodtak meg, hogy V.M. kapja az értékesített többletáru felét, míg a másik felét átadja a két gyarmati dolgozónak.⁵⁷ V.M. mint elosztó a húst raktári jegy alapján vette át, amit B.J. állított ki a számára. Ezen a jegyen csak annyi hús szerepelt, amit elosztásra szántak, a többletet – logikusan – nem tüntették fel rajta. A fent leírt módszerrel havonta körülbelül 200 kg marhahúst és 100 kg sertéshúst vett át V.M. A marhahúst 18 Ft/kg, a sertéshúst 25 Ft/kg áron számolták el, így összesen havonta 6100 forint haszonnal dolgoztak. Mivel mindenki a pénz 25%-át kapta meg, így fejenként 1525 forintot kerestek az üzleten. Ez a korabeli viszonyok szerint, több, mint egyhavi fizetésnek felelt meg.⁵⁸ Ezek a hússzállítások 1956. október közepéig tartottak, hiszen a forradalom alatt és után munkabeszüntetésekre, majd sztrájkokra került sor.

1957. július 18-án J.L., a rétsági szövetkezeti húsbolt vezetője érkezett húsért üzlete részére. Ez alkalommal B.J. mondta O.J.-nek, hogy van 100 kg felesleges marhahús raktáron és a húsbolt vezetőjét be lehetne szervezni a „vállalkozásba”. A gondolatot közölték J.L.-el, aki azonnal vállalkozott a hús értékesítésére és el is szállította azt Rétságra, majd a korábban leírt árfolyam szerint értékesítette. Az 1800 forintnyi haszonból 600-at kapott mind a három férfi.

1957. augusztus 9-én J.L. ismét húsért utazott Balassagyarmatra és ekkor előzetes megbeszélés alapján B.J. 100 kg marhahúst és 50 kg sertéshúst, O.J. pedig 30 kg szalonnát tett fel a kocsiára, a számlán azonban – amit O.J. állított ki

⁵⁶ Ez egyfajta veszteséget jelentett az adott hústermék súlyából, mely a tárolás szükség szerű velejárója lehetett, hiszen, ha egy adott húsipari terméket hosszú időn át tároltak, akkor annak víztartalma lecsökkent, így veszített az eredeti tömegéből.

⁵⁷ V.M. azért kapta meg az egész ár felét, mert ő húselosztóként a húst nem értékesíthette, erre a vállalat külön embert bízott meg G.I. személyében, aki a vágóhídi vállalat szécsényi telephelyének a vezetője volt. V.M. meg is kereste a férfit ezzel az ötlettel és ezt ő is elfogadta.

⁵⁸ <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/TenyekKonyve-tenyek-konyve-1/1997-11FD1/magyar-gazdasag-1468E/gazdasagi-folyamatok-1996-ban-1468F/munkanelkuliseg-146EE/nominal-es-realber-realjovedelem-14708/> (utolsó megnyitás: 2018. 11. 14.)

– ezek a mennyiségek nem szerepeltek. J.L. az áruval el is indult Rétsággra. Mivel a földművelésszövetkezet dolgozóinak feltűnt, hogy a szállítások alkalmával jóval több hús szerepelt a kocsin, mint amennyi a számlán volt feltüntetve, elhatározták, hogy a húst le fogják mérni. Gy.I. kereskedelmi felügyelő értesítette P.L. felvásárlási felügyelőt, hogy az árut le kell mérni, jelenjen meg a mérésnél. P.L. oda is ment, majd ő és Gy.I. jelenlétében a húst lemérték. A mérés során 101 kg marhahússal, 49 kg sertéshússal és 30 kg szalonnával többet találtak a kocsin, mint amennyi a számlán szerepelt. J.L. távbeszélőn azonnal felhívta a Vágóhídi Vállalatot és O.J.-nek elmondta, hogy baj van, mert a húst lemérték. O.J. erre egy új számlát állított ki, melyen a helyes mennyiségek szerepeltek és bement T.Pné.-hoz, hogy hiba történt a számla kiállításánál, majd átadta a helyes számlát, hogy ezt könyvelje el. Miután ez megtörtént telefonált Rétsággra, hogy tévedés történt, a helyes számlát már kiállította, ne csináljanak semmit az ügyből. A szövetkezettől azt a választ kapta, hogy az ügyet már jegyzőkönyvezték és majd a nyomozás során tisztázódik az eset.

A nyomozás még aznap elkezdődött a rétsági szövetkezeti bolt vezetőjének kihallgatásával. J.L. vallomásaiban őszintén elmondta, hogy milyen módon került kapcsolatba a Vágóhídi Vállalat két dolgozójával és milyen szállítmányokra került sor. A rendőrség még aznap letartóztatta a férfit, majd miután másnap a kihallgatott bűntársai is bevallották tettüket, ők is csatlakoztak az előző nap őrizetbe vett társukhoz. A szécsényi szál felgöngyölítésére csak szeptember végén került sor. Szeptember 26-án hallgatták ki V.M.-et, október elsején pedig G.I.-t, akiket beismerő vallomásukat követően szintén őrizetbe vettek.⁵⁹

név	bűnösség	börtönbüntetés	a börtönbüntetés felfüggesztett?	pénzbüntetés	eltiltás
O.J.	igen	1 év 8 hónap	nem	1000 Ft	3 év
B.J.	igen	1 év 8 hónap	nem	1000 Ft	3 év
V.M.	igen	1 év 4 hónap	nem	800 Ft	3 év
G.I.	igen	1 év	nem	500 Ft	-
J.L.	igen	1 év	nem	500 Ft	-

Az elsőfokú tárgyalás eredménye

(saját szerkesztés)

A vádlottak az elsőfokú tárgyalásig előzetes letartóztatásban voltak, melyre 1957. november 5-én került sor a Balassagyarmati Járásbíróságon. A meghozott ítéleteket a következő táblázatban ismertetem.

Somos István tanácsvezető bíró kiemelte, hogy az elkövetők megvalósították az ismételten, bünszövetkezetben elkövetett társadalmi tulajdon elleni

⁵⁹ MNL NML XXV. 12.d. B 513/1957 2-4.

sikkasztás büntettét. Az ítélelhozatal során súlyosbító tényezőként számolnak be arról, hogy az összes vádlott vezető beosztásban lévő egyén volt.⁶⁰

A másodfokú tárgyalást 1957. december 20-án tartották a Balassagyarmati Megyei Bíróságon. Az ítélet ellen mind az öt vádlott és védőik fellebbezéssel éltek abból az okból kifolyólag, hogy túl súlyos ítélet született. A másodfokú tárgyalás mind az ötük fellebbezését elutasította, ráadásul O.J.-nek és B.J.-nek még a többszöri, számszerűleg meg nem határozható, 300 forintot meghaladó magánokirathamisítással is kiegészítették a bűncselekmény minősítését.⁶¹

A bűnszövetkezet tevékenységét figyelembe véve megállapíthatjuk, hogy működési elve egy kifizetődő szisztéma szerint épült föl. A két fő gyanúsított, O.J. és B.J. jól ismerte fel, hogy milyen módszerrel lehetne plusz jövedelemhez jutni. Kezdetben jól mérték föl, hogy milyen személyekkel érdemes társulni és ez a szécsényi szállításoknál jól meg is mutatkozik. Számukra valószínűleg rosszul jött a forradalom miatti munkabeszüntetés és leállás, mert így a csalásait is szüneteltetni kellett. Az 1957 nyarán bekövetkező események viszont jól mutatják, hogy ha egy nem kellően alapos társ kerül a képbe, akkor ez gyorsan lebukáshoz vezethet. Ez ebben az esetben is így történt. J.L. rosszul mérte föl, hogy kik látják el a húsok beérkezésének és dokumentálásának folyamatát és ez rögtön a második szállítás alkalmával lebuktatta a bűnszövetséget.

A salgótarjáni fűtőház csalói

Az utolsó általán vizsgált esetben a megye történetének egyik legnagyobb csalására került sor Salgótarjában. Az ügyben 18 gyanúsított állt bíróság elé, melyek közül mindegyikük a salgótarjáni vagy a kisterenyei fűtőház alkalmazásában állt. A bűncselekmény országos jelentőségét az is mutatja, hogy a beidézett sértettek között megtaláljuk a MÁV Főigazgatóságának tagjait is.⁶²

Az ügy fő gyanúsítottja Zs.Gy., 34 éves bérszámfejtő volt. A férfi a trianoni békeszerződés megkötése után született Szatmárnémetiben. A négy polgári elvégzése után bérszámfejtőként kezdett dolgozni, Magyarországra, azon belül is Kazinbarcikára a második világháborút követően került. 1948-ban Ausztria felé kísérletet tett az ország elhagyására, de ez a terve nem sikerült. Ezen cselekedetéért a Szombathelyi Járásbíróság tiltott határátlépés miatt 15 nap fegyházra ítélte. Kazinbarcikára visszatérve megismerkedett feleségével, akitől két gyermeke is született. Zs.Gy. 1954-ben került a salgótarjáni és a kisterenyei fűtőház alkalmazásába, mint bérszámfejtő. Feladatát képezte a vontatási dolgozók túlóra, fizetett szabadság és egyéb változó illetményének kiszámítása. Ezen az egyes dolgozókhoz tartozó napi teljesítmény kalkulálása és dokumentációja is a munkakörébe tartozott. Ezeket összesítenie kellett és felvinni a fizetési lajt-

⁶⁰ MNL NML XXV. 12.d. B 513/1957 4.

⁶¹ MNL NML XXV. 4.c. Bf 634/1957 1.

⁶² MNL NML XXV. 4.c. B 610/1958 20.

romba. Kisterenyén a munkát megszakítás nélkül csak 1956 januárjáig látta el, a megyeszékhelyen azonban egészen 1957-ig ő dolgozott. Ezen időszak alatt családjától távol élt és a kettős háztartásvezetés miatt komoly anyagi gondokkal küszködött, melyet kisebb, munkatársaitól felvett kölcsönökkel igyekezett megoldani, de felesége súlyos betegsége miatt ezeket nem tudta visszafizetni.⁶³

Hosszú vontatási számadói tapasztalata során megfigyelte, hogy a számfajtást ellenőrző központi ellenőrök soha nem egyeztetik a fizetési lajstromba felvitt váltakozóilletmény adatokat a teljesítményi lapok végösszegével. Ezt felismerve elhatározta, hogy ezen kiskapu felhasználásával fogja saját magát plusz jövedelemhez juttatni. Továbbra is kért kisebb kölcsönöket munkatársaitól és ezeket úgy rendezte, hogy a számára kölcsönt adó dolgozók részére a fizetési lajstromban a kapott összegeket, de legtöbbször ennek a többszörösét jóváírta. Ezeket a jegyzékeket az illetékes hatóság szerve ellenőrizte, de a visszaéléseket nem fedezték fel. Ezek után Zs.Gy. értesítette az adott dolgozót, hogy a kölcsönöket milyen formában kapták vissza.⁶⁴

A későbbiekben a férfi megegyezett ezekkel a dolgozókkal, hogy a jövőben is nagyobb összegeket fog kiutaltatni nekik, ha vállalják, hogy ezeknek a pénzösszegeknek a felét visszaadják neki.⁶⁵ Ennek okán 1954 februárjában és márciusában több munkással került kapcsolatba, akiknek 1957-ig folyamatosan többletjövedelmet juttatott, aminek legtöbbször a felét meg is kapta.⁶⁶ Zs.Gy. tevékenységének gyorsan híre terjedt a fűtőházon belül, többen is önként jelentkeztek a férfinál, hogy az ő részükre is juttasson hamis bérszámfejtéssel többletjövedelmet. Ennek fejében önként vállalták, hogy a számfajtónek az összeg felét visszaadják. A bérszámfejtő ezeket a kéréseket sosem utasította vissza, így kiutalt összegből minden esetben neki is haszna származott. Ezeket a kifizetéseket csak akkor szüneteltette időszakosan, amikor az adott személyek nem adták oda neki a megbeszélte összegrészt. Ezekben az esetekben Zs.Gy. figyelmeztette munkatársait, hogy csak akkor utal ki újabb pénzt, ha kifizetik azt az összeget, amit előzetesen vállaltak.⁶⁷ A férfi és munkatársai között egyre szorosabb kapcsolat alakult ki: gyakran italozni, illetve vendégségbe hívták egymást. Zs.Gy.-nek egyre több kiadása keletkezett, így ennek fedezésére szélesítenie kellett bűncselekménye körét. Rövid időn belül a fűtőház alkalmazottainak jelentős hányada került kapcsolatba a gyanúsítottal és ezeknek a munkatársainak egyre nagyobb összegeket utalt ki, aminek 50%-át minden esetben visszakapta.⁶⁸

Ez a nagyarányú kapacitásbővítés azonban magában hordozta a lebukás veszélyét. Félő volt, hogy ha egy-egy fűtő magasabb váltakozó illetményt kap

⁶³ MNL NML XXV. 4.c. B 610/1958 108.

⁶⁴ Uo. 413.

⁶⁵ Uo. 418.

⁶⁶ Uo. 424.

⁶⁷ Uo. 477, 484.

⁶⁸ Uo. 214-285.

az felkelti a mozdonyvezetője figyelmét a magas összegre, ha az nincs a bünszövetkezetben. A férfi ezért úgy igyekezett a leleplezést elkerülni, hogy lehetőleg, akik egy gépen dolgoztak, azokat bevegye a bünszövetségbe. Ha ennek kivitelezésére nem volt mód, úgy Zs.Gy. - tudtuk nélkül – azoknak is magasabb váltakozó illetményt utalt ki, akik nem voltak vele büntársi kapcsolatban. A férfi ennek fényében egyre több csalást követett el, egyre több embernek utalt ki nagyobb összegeket, egyre felelőtlenebbül és kevés odafigyeléssel dolgozott. Az idő előrehaladtával folyamatosan nőtt azoknak a száma, akik úgy vettek fel magasabb fizetést, hogy erről nem tudtak, illetve akik a büntársai voltak, kezdtek visszaélni a bérszámfejtő bizalmával. Egyre többször „feledkeztek meg” a korábban megbeszélt összegek visszaadásával, a férfi azonban ez ellen nem tudott már hatásosan fellépni, mert akkor saját magát is veszélybe sodorhatta volna. A későbbiekben arra törekedett, hogy a fizetőtiszti pozíciót is megszerezze a fűtőházon belül, így orvosolni tudta volna az időközben fellépő problémát. Ezzel az akciójával sikert ért el amikor a korábbi tiszt lebetegedett, így átmentileg őt bízták meg a fizetések lebonyolításával. Ebben az időszakban több esetben társai kedvében igyekezett járni. Többször az előírt időpont előtt adta oda az illetményeket, illetve voltak olyan dolgozók, akiknek személyesen a gépre vitte oda a pénzt. Munkatársainak ezzel a módszerrel az eddiginél is nagyobb illetményeket tudott elkönyvelni, illetve ezáltal a saját kezébe vehette a jövedelmek sorsát, mivel így a kifizetés előtt minden társától levonta a saját részét.⁶⁹

Zs.Gy. azonban szeretett volna ennél is nagyobb bevételre szert tenni, ezért 1956 márciusában kitalálta, hogy kettős könyvelést fog alkalmazni. Az eddigiekhez hasonlóan vezette a korábbi, hamis adatokkal feltöltött dokumentációt, de ezzel párhuzamosan egy újabb, a helyes illetményeket tartalmazó lajstromot indított. Ennek az volt a lényege, hogy mikor a jó adatokkal szereplő jegyzőkönyv visszaérkezett hozzá az ellenőrzést követően, ezeket kifűzte a mappából és helyére a hamis számokat tartalmazót helyezte be, melyek alapján a kifizetéseket intézte. Ennek a módszernek az volt az előnye, hogy így azoktól is vissza tudta venni a kiadott összeg felét, akinek tudtán kívül utalta ki. Ezzel a technikával dolgozott egészen 1957 szeptemberéig, amikor egy revizori ellenőrzés alkalmával főnökei rájöttek, hogy kettős könyvelést alkalmazott és kirúgták állásából.⁷⁰

A vádlott ezekkel a tetteivel többször is magánokirathamisítást hajtott végre. A fizetési jegyzékek megmásításán túl, akkor is csalást követett el, amikor a megszabott határidő előtt kifizetéseket eszközölt. Több esetben saját maga írta alá a dolgozók helyett a fizetési jegyzéket, mert csak így tudta ezeket idő előtt, illetve személyesen a géphez vinni. Zs.Gy. munkássága során összesen 146 dolgozónak utalt ki magasabb illetményt 1954 februárja és 1957 szeptembere

⁶⁹ MNL NML XXV. 4.c. B 610/1958 414-441.

⁷⁰ Uo. 402-441.

között. A két időpont közt összesen 223.289 Ft kárt okozott a magyar államnak.⁷¹

Ebből az összegből saját bevallása szerint kb. 90.000 forint került vissza a kezébe, melyet azonban részben családjára, részben a munkatársaival folytatott mulatozásra folyamatosan elköltött.⁷² Zs.Gy. hozzávetőlegesen 3000 esetben utalt ki hamis összeget társainak, ezáltal pontosan ennyi magánokirat-hamisítást hajtott végre. A férfi időközben majdnem lebukott, amikor a nagy munkaterhe miatt segídet kapott maga mellé. S.l. korábbi bérelszámolót 1954 nyarán rendelték ki a bérszámfejtő tehermentesítésére, aki azonban gyorsan rájött arra, hogy kollégája milyen ügyleteket hajt végre. Ekkor Zs.Gy. bevette őt is a bűnszövetkezetbe és havonta 100-400 forint pénzt adott neki saját részese-déséből a hallgatásáért cserébe. A vádlott beszámolója szerint a férfi folyamatosan segítséget nyújtott neki, amiért ő összesen 3000 forint körüli összeggel jutalmazta.⁷³

P.S. 1955 tavaszán, mint szakszervezetes került a fűtőház főnökségébe, októbertől pedig megbízták a fizetőtisztai teendők ellátásával is. Képtelensége és túlterheltsége miatt azonban csak nehézkesen tudta elvégezni ezt a munkát. Zs.Gy. erről értesülve felajánlotta segítségét a férfi számára. Megegyeztek abban - pedig a munkahelyi szabályzatban tiltva van, hogy a bérszámfejtőnek köze legyen a kifizetésekhez - hogy P.S.-nek csak alá kell majd írnia a kifizetési jegyzéket, minden más teendőt a bérszámfejtő fog elvégezni. Kezdetben Zs.Gy. havonta 40-50 forint bónuszt juttatott el P.S.-nek, aki azt abban a hiszemben fogadta el, hogy azt a dolgozók adják neki ajándékba a kifizetések után. 1957 áprilisában egy központi ellenőrzést követően Zs.Gy.-tól tudomást szerzett a bűncselekményről, de feljelentést ő sem tett senkinek az eset után. Ezt követően azonban a havi juttatásai 200-400 forintra emelkedtek, amit a bérszámfejtőtől kapott a hallgatásáért, illetve segítségéért cserébe. Összességében körülbelül 5.000 forint ütötte a markát az évek során, illetve az idő előrehaladtával ő is rendszeres vendége volt a fűtőházi dolgozók és Zs.Gy. közös mulatozásainak.⁷⁴

M.Gy. kezdetben különféle külföldi árukat adott a bérszámfejtőnek, illetve kölcsönöket folyósított számára. 1954 februárja és 1957 áprilisa között 26 alkalommal, 100 és 1100 forint közötti összegekkel, összesen 11.882 forintot kapott Zs.Gy.-től. Ezekből az illetményekből kezdetben a megbeszéltek szerint visszaoosztott a fővádlottnak, azonban a későbbiekben ez megváltozott. Ennek az állt a hátterében, hogy a férfi a helyi pártszervezet vezetője volt, így az utolsó két évben ezekkel az összegekkel igyekezett a bérszámfejtő lekenyerezni M.Gy.-t.⁷⁵

S.Á. az elsők között kötött barátságot Zs.-vel. Ő volt az a személy, aki személyesen felkérte a bérszámfejtőt, hogy számára váltakozó illetmény címén

⁷¹ MNL NML XXV. 4.c. B 610/1958 102.

⁷² Uo. 102.

⁷³ Uo. 110-111.

⁷⁴ Uo. 414-416.

⁷⁵ Uo. 417.

magasabb összeget utaljon ki, mert amikor Budapesten dolgozott többször is kapott többletpénzt ezzel a módszerrel. A férfi vállalta, hogy ezen összegek felét visszajuttatja Zs.Gy.-hez, így havonta 60-900 forint közötti összegeket kapott, melyek összesen 10.653 forintot tettek ki. Ennek felét visszajuttatta a fővádlottnak, másik felét legtöbb esetben italozásra költötte.⁷⁶

O.B. kezdetben M.Gy. párttitkára való tekintettel kapott többletjuttatást, majd később kölcsönöket adott Zs.Gy.-nek, amit duplán kapott vissza. Ezek után már közösen megegyeztek a bérszámfejtővel, hogy amennyiben O.B. a kiutalt pénz felét visszaadja, akkor a nagyobb összegű kifizetések folytatódhatnak. Összesen 9.351 forintot kapott a fővádlottól, amelyből 2.500-at adott vissza, a többi családi háza építésére fordította.⁷⁷

Sz.J., O.J., H.M. és T.B.I. 1954 áprilisától kapott többletjuttatásokat Zs.Gy.-től, melyekért 8.056, 8.059, 7.481 és 6.595 forintot kaptak, melyből 2.500 és 3000 forint közötti összeget adtak vissza a bérszámfejtőnek.⁷⁸

M.Gy. II. kezdetben többször adott kölcsönöket Zs.Gy.-nek, melyeket a fővádlott a már említett módszerrel kétszeresen megtérített. A folytatásban vele is megegyezett, hogy a nagyobb összegű kifizetések folytatódhatnak, ha azon pénzek felét a kiutalónak visszafizeti. Ennek köszönhetően 22 esetben 7.020. forintnyi többlet illetményt kapott, melyek nagy részét saját maga használt fel.⁷⁹

S.G. és H.Gy. személyesen keresték fel a fővádlottat, hogy illegális úton többletjuttatásokat szerezzen. Ezen alkalmak során előbbinek 6.494, utóbbinak 5.754 forint ütötte a markát, melyek közül hozzávetőlegesen 2.000 forintot adtak vissza Zs.Gy.-nek, a többi pedig saját maguk költötték el.⁸⁰

M.M.Gy. és T.J. még Kisterenyén keresték fel a bérszámfejtőt, hogy utaljon nekik nagyobb összegeket. A két férfi ezen alkalmak során 5.223, illetve 4.704 forintot kapott, melyből kb. 1.500-at adtak vissza jötevőjüknek.⁸¹

Ny.K.J. 1954 első hónapjaiban ismerkedett meg a fővádlottal. Ekkor Zs.Gy.-nek még nem volt lakása, így a férfi megengedte neki, hogy amíg szállásgondjai nem rendeződnek, addig nála aludjon. Zs.Gy. köszönetképpen 1954 februárjától különböző nagyságú illetménybónuszokkal honorálta ezt barátjának. Ezen esetek során összesen 4.625 forintot fizetett ki többletként, melyből nem kért vissza semennyit.⁸²

A.I. 1954 elejétől külföldi eredetű árukat adott a számadónak, akitől ezeknek az árát nem fogadta el. A bérszámfejtő ezért cserébe 19 alkalommal, összeségében 4.428 forintot fizetett ki társának, melyből 1.500-at kapott vissza. A.I.

⁷⁶ MNL NML XXV. 4.c. B 610/1958 418.

⁷⁷ Uo. 419-420.

⁷⁸ Uo. 423-425.

⁷⁹ Uo. 423.

⁸⁰ Uo. 423., 427.

⁸¹ Uo. 421.

⁸² Uo. 418.

ezen kívül különböző csempészárukat szerzett be Zs.Gy. számára (főleg órákat), melyekért megfelelő pénzt kapott.⁸³

A már korábban említett S.I. 1954 és 1955-ben dolgozott Zs.Gy. mellett és segített neki a bérszámfejtésben. A férfi bevallása szerint nem szerette ezt a munkát, mert a számadó csak kis, jelentéktelen feladatokat bízott rá. Miután bekerült a bűnszövetkezetbe a feladatai közé tartozott M.Gy. párttitkár, Sz.J. és O.J. tájékoztatása, hogy milyen módon fogják megkapni a kölcsönadott pénzeiket. A munkájáért 3.000 forintot kapott, melyből nem kellett semmit visszaadnia.⁸⁴

Sz.I. 1953 végétől 1958 májusáig a salgótarjáni fűtőház főnökségének vezetője volt. Beosztásából kifolyólag az ő feladata lett volna Zs.Gy. munkájának ellenőrzése, azonban ezt figyelmetlensége miatt nem végezte kellő odafigyeléssel. Ezen akkor sem változtatott mikor olyan információkhoz jutott bizonyos dolgozóktól, hogy azok sokkal alacsonyabb bért kapnak, mint más fűtők. Amikor 1957 szeptemberében hitelt érdemlően bebizonyosodott Zs.Gy. tevékenysége, akkor sem tett feljelentést ellene, hanem még segített is a férfinak új munkát találni. A vezető tisztséggel rendelkező férfinak tudomása volt arról, hogy P.S. nincs kiképezve arra, hogy a fizetőtiszti teendőket elvégezze, sőt azt is tudta, hogy ebben Zs.Gy. segítkezik neki. Utóbbi ellen nem emelt szót, pedig tisztában volt azzal, hogy nagyon szigorú szabályok vonatkoznak arra, hogy a bérszámfejtői és a fizetőtiszti állást nem töltheti be ugyanaz a személy. Ezekkel a mulasztásokkal elősegítette a bűnszövetkezet zavartalan működését.⁸⁵

A kihallgatások 1958. május 16-án kezdődtek. Ezek során közel 300 tanú tett beszámolót, illetve a nyomozók részletesen feltárták az ügy részleteit.⁸⁶ Az elsőfokú bírósági tárgyalás Márton János megyei bíró vezetésével 1958. november 27. és december 5. között zajlott, melynek ítéleteit a következő táblázatban ismertetem.⁸⁷

⁸³ MNL NML XXV. 4.c. B 610/1958 450.

⁸⁴ Uo. 440-441.

⁸⁵ Uo. 448-451.

⁸⁶ Uo. 20-21.

⁸⁷ Uo. 80-92.

név	bűnösség	börtönbüntetés	a börtönbüntetés felfüggesztett?	pénzbüntetés	eltiltás
Zs.Gy.	igen	11 év	nem	-	10 év
Sz.I.	igen	4 év	nem	-	6 év
M.Gy.	igen	4 év	nem	-	5 év
P.S.	igen	3,5 év	nem	-	5 év
S.Á.	igen	3 év	nem	-	5 év
Sz.J.	igen	2 év 8 hónap	nem	-	5 év
O.B.	igen	2 év	nem	-	4 év
O.J.	igen	1 év 10 hónap	nem	-	3 év
S.I.	igen	1 év 10 hónap	nem	-	3 év
H.M.	igen	1,5 év	nem	-	3 év
Ny.J.	igen	1,5 év	nem	-	3 év
T.B.I.	igen	1 év 4 hónap	nem	-	3 év
M.Gy.II.	igen	1 év 4 hónap	nem	-	3 év
S.G.	igen	1 év 2 hónap	nem	-	3 év
M.M.Gy.	igen	1 év	nem	-	2 év
T.J.	igen	1 év	nem	-	2 év
A.I.	igen	1 év	nem	-	-
H.Gy.	igen	10 hónap	nem	-	-

Az elsőfokú bíróság ítéletei

(saját szerkesztés)

A büntetés ellen mind a 18 vádlott fellebbezéssel élt. A Legfelsőbb Bíróság az esetet Vágó Tibor bíró elnöklete mellett 1959. május 18-án és 20-án tárgyalta. A következő táblázatban csak azokat a személyeket tüntettem fel, akik esetében változtatott a fellebbviteli tárgyalás az eredeti ítéleten, a többi résztvevőnél ez elutasításra került.⁸⁸

név	bűnösség	börtönbüntetés	a börtönbüntetés felfüggesztett?	pénzbüntetés	eltiltás
Zs.Gy.	igen	9 év	nem	-	10 év
M.Gy.	igen	3 év	nem	-	4 év
Sz.J.	igen	1 év 8 hónap	nem	-	3 év
P.S.	igen	1 év 4 hónap	nem	-	2 év
Ny.I.	igen	1 év	nem	-	2 év
M.M.Gy.	igen	1 év	igen	-	-
Sz.I.	nem	-	-	-	-

A másodfokú bíróság ítéletei

(saját szerkesztés)

⁸⁸ MNL NML XXV. 4.c. B 610/1958 93-97.

A táblázatból látszik, hogy a kiszabott börtönbüntetések és eltiltások csökkentek ezeknél a személyeknél. Sz.I. esetében az fellebbviteli bíróság a vádlottat felmentette a büntetés alól, mert azt állapították meg, hogy a munkakörébe tartozó feladatokat megfelelően látta el és nincs köze a bűncselekményhez.⁸⁹

Összességében elmondhatjuk, hogy Zs.Gy. nehéz anyagi körülményei között ismerte fel, hogy milyen módszerrel juthat magasabb jövedelemhez. Bűnszövetkezetének középpontjában ő állt és folyamatosan fejlesztette módszereit. Ami működése közben előnyére vált végül az lett a vesztesége. A sok ember miatt ugyan elképesztő mennyiségű pénzre tett szert, de már túl sok ember tudott arról, hogy milyen ügyleteket hajt végre. A vallomások és a társai beszámolója alapján megállapíthatjuk, hogy Zs. még a párt helyi köreiben is ismert volt. A tárgyalásokon azonban kollégái részletesen vallottak ellene, így igen súlyos büntetést kapott. Börtönbüntetése megkezdése után számos kérvényt adott le saját maga és családja is, melyben kegyelmet kértek a férfinak. 1963-ban, az akkor hatodikos fia is levelet írt egyenesen Kádár Jánoshoz „*Kedves Kádár bácsi!*” megszólítással, melyben a március 21-én kihirdetett amnesztiát szerette volt indokként felhozni a büntetés megszüntetésére.⁹⁰ Zs. azonban mivel nem '56-os vagy államellenes tevékenységet követett el, így nem tartozott bele abba a körbe, akikre kiterjedt az amnesztia. Ennek köszönhetően büntetését teljes egészében kitöltve, csak 1967 áprilisában szabadult a szegedi börtönből.⁹¹

Összegzés

Az ismertetett esetekből láthatjuk, hogy ezek a tevékenységek gyakorlatilag az egész megyére kiterjedtek és a megye ekkori összes városát érintették.⁹² A következő ábrán jól láthatjuk a bűnszövetkezetek kiterjedtségét.

Ennek ismeretében jogosan merülhet fel bennünk az a felvetés, hogy ilyenfajta gazdasági és pénzügyi csalások, visszaélések az 1950-es évek állami vállalatainál gyakoriak lehetettek. Véleményem szerint ez valószínűleg így is történt, amit megerősítenek a vizsgált bűncselekmények időbeni és módszertani változásai. Azt azonban fontos megjegyezni, hogy azok az esetleges csalások, amik nem kerültek a bíróságok elé nem feltétlen csoportosan elkövetett bűncselekmények lehettek. Zs.Gy. ügyében jól látszik, hogy a bérszámfejtő akár saját szakállára is dolgozhatott volna, úgy is szert tudott volna tenni plusz jövedelemre, hiszen, ha a kettős könyvelést előbb kezdi el alkalmazni, akkor fizetőtisztai besorozása miatt gyakorlatilag a társai nélkül is tudott volna érvényesülni. Azonban ennek alapján azt is meg tudjuk állapítani, hogy az összes állami vállalatnál,

⁸⁹ MNL NML XXV. 4.c. B 610/1958 97.

⁹⁰ Uo. 642.

⁹¹ Uo. 680.

⁹² Pásztó 1984-ben, Bátorterenyé pedig - miután 1984-ben egyesült Kisterenyé, Nagybátony, Maconka és Szúpatak - 1989-ben kapott városi rangot.

ahol a bérszámfejtő és a fizetőtiszt összedolgozott, plusz bevételre tehettek ketten szert. A vizsgált esetek alapján le tudjuk vonni azt a tanulságot, hogy amennyiben egy kisebb csoport összehangoltan és kellő odafigyeléssel végezte a bűncselekményeket, akkor valószínűleg nem buktak le. Ennek legfőbb okai azok lehetnek, hogy a vállalatok élén álló vezetők nem képzett személyek voltak, valamint kezdetben a pénzügyi trükközéseket nem tudta kellő hatékonysággal kiszűrni a rendszer.

A bűnszövetkezetek területi kiterjedtsége
(saját szerkesztés)

Ahogy Bezsényi Tamás az 1960-as évek szervezett bűnözésénél kiemeli, az igazán jól működő bűnözői csoportoknak valamiféle legális keret is kellett, hogy a tevékenységük ne keltsen feltűnést.⁹³ Az általam bemutatott bűnszövetségek szintén így tudtak bizonyos ideig láthatatlan maradni. A somoskőújfalui csempészbanda a közlekedés és a vasúti járművek fordításának ürügyét, a balassagyarmati vágóhídi vállalat dolgozói a vidéki húszállításokat használták álcaként az illegális tevékenységük leplezésére, míg a fűtőházi csalók a kifizetések körüli ellenőrzési hiányosságokat kamatoztatták. A csempészbanda mégis egy kicsit kilóg ebből a sorból, mert ugyan a személyek legtöbbször legális keretek között találkoztak, az áruk eladását azonban már nem lehet ezzel magyarázni.

⁹³ Bezsényi, 2017. 67.

Kiemelendő még, hogy ezen bűnszövetkezetek tevékenységének színtere nem a nyilvánosság, hanem a rejtett, a lakosság által nem érzékelhető „játéktér” volt.

Fontos megjegyezni, hogy ezek a bűnszövetségek csak az állami vagyoni felhasználásával tudtak vagyoni szert tenni azáltal, hogy a közellátáshoz hozzákapcsolódtak. A bűnözésszámok Kádár-kori változásaiból leszűrhetjük, hogy amíg a központi hatalom erős volt, addig a bűncselekmények száma is alacsony volt, majd ahogyan folyamatosan enyhült a rendszer, úgy nőtt a bűnelkövetések száma is.⁹⁴ Ez a folyamat figyelhető meg a szervezett bűnözés esetében is. Amíg az állami vezetés keményen lépett fel, addig csak ezekhez hasonló gazdasági bűncselekményeket tudunk felsorolni, majd a 70-es években következett ebben is a változás.⁹⁵ Ekkorra jutnak el a csempészek egy magasabb tevékenységi szintre és ekkor kezd a „magánvagyon” is jellegzetes célpont lenni.

Ebben az időszakban jelennek meg a visszaeső bűnözők szervezett tevékenysége a betöréses lopásoknál.⁹⁶ Ekkor már azok a lakások lesznek a célkeresztben, ahol jelentős értékek, így aranykészletek, drága műszaki cikkek, illetve jelentős nagyságrendű készpénz halmozódott fel.⁹⁷

A szervezett bűnözés vizsgálatánál ki kell emelni, hogy a magyarországi szervezett keretek között megvalósult bűncselekményeket nem lehet sem kiterjedtségében, sem módszereiben az amerikai és az olasz mintával összehasonlítani. Mind a Cosa Nostra, mind a Camorra egy teljesen más, egymástól eltérő alapokon épült ki. Ezekhez a maffiacsoportokhoz hasonló bűnözői szindikátusok sehol Európában nem működtek, de ennek ellenére a szervezett bűnözés majd minden országban jelen volt már a Kádár-korszak idején is.⁹⁸

A hálózati csomópontokban lévő személyek vizsgálata is lényeges összefüggésekre világít rá. A két jelentős vagyoni szert tevő bűnszövetkezet központi figurája – F.J. és Zs.Gy. – is tanult, szakmájában régóta tevékenykedő személy volt. Mindketten négy polgárit végeztek, ami a korban egy átlagon felüli végzettségnek számított. Mindkét személynél megfigyelhető, hogy több tucat ember dolgozott alájuk, ezzel egy piramist is fel tudunk állítani, melyeknek ők voltak a csúcán. Ezeknél a kulcsembereknél futottak össze a szálak, ők gazdagodtak meg legjobban az általuk irányított bűnszövetkezetből. Ebből a körből valamilyen szinten kimaradnak a balassagyarmati vágóhídi vállalat dolgozói. Ők inkább a szakmájukban való jártasságuk miatt tudtak egy bűnszövetségi csoportot kialakítani, melyből egyrészt nem is jutottak nagyobb jövedelemhez,

⁹⁴ Valuch, 2001. 362.

⁹⁵ Orbán-Schwarzkopf, 2017.

⁹⁶ A somoskőújfaluhoz hasonló csempészek ekkora már elérték azt, hogy egy-egy üzlettel közel félmillió forintot keressenek. Az így megtollasodó kereskedők vagyona persze szemet vetettek a bűnözők is, akik „arra gondoltak, ha ezeknek ennyi van és nem tiszta úton jutottak hozzá, akkor ezt csak úgy lehet megszerezni, ha kiraboljuk őket, betörünk hozzájuk, és elveszük a dolgaikat.”, https://hvg.hu/itthon/20120614_szervezett_bunozes_kialakulasa (utolsó megnyitás: 2018. 11. 12.)

⁹⁷ Gönczöl, 1999. 213.

⁹⁸ Uo. 213.

mint társaik, másrészt nem is tudtak akkora bevételre szert tenni, mint a korábban említett két férfi.

A sajtó szerepe is teljesen másképp nézett ki az 1950-es években, mint a rendszerváltozás után. A 90-es években a hírhedt magyar bűnszervezetek tevékenységéről gyakorlatilag rögtön értesülhetett a közvélemény. Ez az általam vizsgált időszakban egészen máshogy működött. A Nógrádi Népújságban ugyan megjelentek cikkek ezekről az esetekről, de minden írás a büntetőeljárás elindítása után, vagy közvetlenül az ítélelhozatalról hozott le információkat olyan ideológiai céllal, hogy a lakosságot elrettentse az ehhez hasonló bűncselekményektől.

A rendszerváltozás után egy teljesen másfajta szervezett bűnözés alakult ki. Az „olajozás” megteremtette a hazai viszonylatban ekkor még nem működő bűnszervezeteket.⁹⁹ Egyre többen szerettek volna az olajszőkítés révén vagyonna szert tenni. Ezeknek a bűnszervezeteknek a vezetői már fegyverrel védték meg magukat, sőt 1994 és 1998 között számtalan esetben egymásra is támadtak. Több híres gyilkosság is történt ezen „vállalkozók” egymás elleni harcából (pl. Fenyő-gyilkosság, Aranykéz utcai robbantásos merénylet, az ország déli régiójának bérgyilkosságai). A gazdasági bűnözésben pedig megemlíthetjük a többször elítélt áfacsaló, Stadler József tevékenységét, aki különböző kereskedelmi kihágások révén gazdagodott meg.¹⁰⁰

De hogyan is lehet kapcsolatba hozni ezeket az eseteket az 50-es évek bűnözésével? Gyakorlatilag bizonyítottan vehetjük, hogy a rendszerváltozás utáni szervezett bűnözés alapját azok az 1970-es, 1980-as években szocializálódott bűnözők rakták le, akik ezeknek a módszereknek a továbbfejlesztésével, illetve a kapitalista gazdaságba való átültetésével gazdagodtak meg. Viszont ezeket tudjuk elmondani az 1970-es évek bűnözőiről is, akik az általam vizsgált korszakból merítették a tapasztalataikat. Ekkora jutott el a csempészet egy olyan fokra, ahol már lényegesen nagyobb profitra lehetett szert tenni, illetve a gazdasági bűncselekményeket is sokkal jobban figyelte az állam. Ez viszont csak azért jöhetett létre, mert a magyarországi szervezett bűnözésnek már az 1950-es években is megvoltak a gyökerei, melyek nélkül nem valósulhatott volna meg az 1990-es években tapasztalt modernkori magyar szervezeti bűnözés.

⁹⁹ Kovács, 2015.114-145.

¹⁰⁰ Bezsenyi, 2015/b 135-158., https://hvg.hu/itthon/20120614_szervezett_bunozes_kialakulasa (utolsó megnyitás: 2018. 11. 12.)

Felhasznált források és szakirodalom

1878. V. törvénycikk, a magyar büntető törvénykönyv a büntettekéről és vétségekről. <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=87800005.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fkeyword%3D1878.%2520V> (utolsó megnyitás: 2018. 10. 11.)
1950. II. törvénycikk, a büntető törvénykönyv általános részéről. <http://www.jogiportal.hu/index.php?id=fjzz6vga2rni87bzp&state=19930630&menu=view> (utolsó megnyitás: 2018. 10. 11.)
1995. LXVI. törvény, a köziratokról, a közlevéltárakról és a magánlevéltári anyag védelméről. <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=99500066.TV> (utolsó megnyitás: 2018. 10. 11.)
2010. I. törvény, az anyakönyvi eljárásról. <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=A1000001.TV> (utolsó megnyitás: 2018. 10. 11.)
- Balázs Judit: A bűnözéstől a szervezett bűnözésig. Gazdaság és társadalom. 2002/2.
- Bezsenyi Tamás: „Nem szabad minden egyszerű tolvajlásból rendszer-ügyet csinálni”: A szocialista kori magánkereskedelem és állami vendéglátás területén jelentkező szervezeti és szervezettséget mutató bűnelkövetői hálózatok összehasonlítása. In: A normán innen és túl. Szerk.: Kovács Janka – Kökényessy Zsófia – Lászlófi Viola. Budapest, 2017.
- Bezsenyi Tamás: Megszervezett bizonytalanság, avagy a szervezett bűnözés, mint a szocialista kori nyilvánosság tabuja. *Metszetek*, 2015/1. (Bezsenyi, 2015/a.)
- Bezsenyi Tamás: Nem minden Mohikán Indián? A galéri bűnözés történeti és kriminológiai aspektusai. In: Kelet-európai sorsfordulók: Tanulmányok a 80 éves Palotás Emil tiszteletére. Szerk.: Bartha Eszter – Fóris Ákos – Mezei Bálint – Nagy Éva Katalin – Szuda Krisztina Eszter. Budapest, 2016.
- Bezsenyi Tamás: Stadler József, a rendszerváltozás vállalkozója. A poszt-szocialista szervezett bűnözés összefonódása a gazdasággal. *Belügyi Szemle*, 2015/1. (Bezsenyi, 2015/b.)
- Freda Adler – Gerhard O. W. Mueller – William S. Laufer (szerk.): *Kriminológia*. Budapest, 2000.
- Gönczöl Katalin – Korinek László – Lévai Miklós (szerk.): *Kriminológiai ismeretek. Bűnözés. Bűnözéskontroll*. Budapest, 1999.
- Gönczöl Katalin: *Bűnözés és társadalmpolitika*. Budapest, 1987.
- Gyáni Gábor: A bűnözés Horthy-kori történetéhez. *Történelmi Szemle*, 2005/3-4.

- Horváth Sándor: Feljelentés. Egy ügynök mindennapjai. Budapest, 2017.
- Jakab Sándor: Nógrád megye története 1944–1962. Salgótarján, 1973.
- John G. Macionis – Linda Marie Gerber: Sociology. Toronto, 2010.
- Kovács István: „Olajozás”, szervezett bűnözés és prostitúció a 90-es években Magyarországon. Nemzetbiztonsági szemle, 2015/1.
- Mezey Barna (szerk.): Magyar Jogtörténet. Budapest, 2007.
- MNL NML vonatkozó fondjai
- Molnár Pál: Salgótarján társadalmi viszonyainak fejlődése 1945 és 1980 között. In: A Nógrád megyei múzeumok évkönyve. Szerk.: Szvircsek Ferenc. Salgótarján 1982.
- Orbán-Schwarzkopf Balázs: Fegyver és drog a 80-as években. szemelvények a fegyver - és kábító szervkereskedelem, valamint a terrorizmus kutatható állambiztonsági irataiból. Budapest, 2017.
- Paksa Rudolf: Protopográfia vagyis „kollektív bibliográfiai elemzés” (A Horthy-kori magyar nemzetiszocialista elit vizsgálata). In: Módszertani tanulmányok. Szerk.: Ballabás Dániel. Eger, 2013.
- Tyekvicska Árpád (szerk.): Civitas Fortissima – Balassagyarmat története írásban és képekben. Balassagyarmat, 2014.*
- Valuch Tibor: Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében. Budapest, 2001.

A kötet szerzői

Kürti Péter

V. évfolyam, történelem és etika osztatlan tanári mesterszak,
Eszterházy Károly Egyetem

Laczkó Vivien

IV. évfolyam, történelem és etika osztatlan tanári mesterszak,
Eszterházy Károly Egyetem

Molnár Dávid

II. évfolyam, történelem MA,
Eszterházy Károly Egyetem

Nagy Ádám

II. évfolyam, történelem MA,
Eszterházy Károly Egyetem

Nagy Ágnes Nikolett

II. évfolyam, történelem MA,
Eszterházy Károly Egyetem

Pap Péter István

II. évfolyam, történelem MA,
Eszterházy Károly Egyetem

Stefán Antal Krisztián

IV. évfolyam, történelem és földrajz osztatlan tanári mesterszak,
Eszterházy Károly Egyetem

**Szerkesztő:
Várkonyi Péter**

EGER 1774

ESZTERHÁZY KÁROLY EGYETEM